KSIĘGOZBIÓR
J. JE. JASZEWICZA

Centrum Dokumentacji Kultur Pogranicza
OŚRODEK
POGRANICZE SZTUK KULTUR NARODÓW
ul. Piłsudskiego 37, tel. 189
16-500 SEJNY
skr. poczt. 15
9989 V kancelaria

PRZEWODNIK

PO

Litwie i Białejrusi

ZEBRAŁ i OPRACOWAŁ

N. ROUBA.

WILNO.

Wydawnictwo „Kurjera Litew." — Nakład Edmunda Nowickiego.

Druk Edmunda Nowickiego. Wilno, Dworcowa № 11.

Część I. Ogólna

Granice Przewodnika".

Nasz „Przewodnik" ma służyć źródłem podręcznem dla skromnych wiadomości, dotyczących Litwy i Białejrusi—wiadomości historyczno-geograficznych. I nawet nie dla Litwy i Białejrusi, jeno dla sześciu gubernji, wchodzących w skład Państwa Rosyjskiego, które są przecież, lubo nie w całości, i powyżej wymienionemi dzielnicami, etnograficznie odrębnemi. Boć chyba nie potrzeba dowodzić, że nie może tu być mowy o całości Litwy, gdyż do tego należałoby jeszcze zająć część Prus Książęcych oraz spory szmat gubernji suwalskiej z Królestwa Polskiego. Jak niemniej i z tej Białejrusi trzebaby wykreślić spore wycinki, np. z Podlasia, na rzecz ziem etnograficznie polskich.

O badania etnograficzne nam w danym razie nie chodzi, więc bierzemy jednostki administracyjne, jak one są obecnie i na tem tle kreślimy tkankę zgromadzonych wiadomości.

Z powyższych sześciu gub. trzy pierwsze, t. j. wileńską, kowieńską i grodzieńską nazywamy zazwyczaj **Litwą,** trzy zaś ostatnie—t. j. mińską, witebską i mohylowską**—Białorusią.** Dla wszystkich jednak sześciu Wilno jest niewątpliwie środowiskiem, gdzie się skupiają wszystkie nici życia Litwy i Białejrusi.

Przewodnik tedy ma służyć dla 6 gubernji: **wileńskiej, kowieńskiej, grodzieńskiej, mińskiej, witebskiej i mohylowskiej.**

Gubernje te dzielą się na następujące powiaty:

Gub. wileńska.
Powiat wileński
» trocki
lidzki
święciańslti
oszinianski
dziśnieński
wilejski

Gub. kowieńska.
Powiat kowieński
poniewieski
rosieński
Powiat telszewski
szawelski
wiłkomierski
n jezioroski

Gub. grodzieńska.
Powiat grodzieński
sokólski
białostocki
bielski
brzeski
kobryński
prużański
wołkowyski

Powiat słonimski
Gub. mińska.
Powiat miński
„ nowogródzki
„ słucki
„ piński
mozyrski
rzeczyc.ki
bobrujski
„ iliumeński
borysowski
Gub. witebska.
Powiat witebski
„ polocki
„ lepelski
n drysieński
dyneburski
rzeżycki
„ lucyński
siebiesld
„ neweiski
„ liorodecki
„ wieliski
Gub. niohylowska.
Powiat moliylowski
„ orszański
„ sieński
„ borecki
„ mścisławski
„ czausowski
czerykowski
„ klimowicki
„ homelski
„ rohaczewski
bychowsk.

Przeszłość Litwy i Białejrusi.

W ogólnym składzie Rzeczypospolitej od czasu Unji lubelskiej (1569 r.) ziemie, zamieszkałe przez tubylcze ludy litewski i białoruski, stanowiły Wielkie Księstwo Litewskie, prowincję autonomiczną, posiadającą własnych dygnitarzy i własne prawodawstwo, złączoną węzłem federacyjnym z Polską.

Kraj ten około sto mil, od granic ziemi Pskowskiej na północy do Wołynia na południu i tyleż od granic ziemi Smoleńskiej na wschodzie do Połągi nad Bałtykiem długi i szeroki, przecięty ukośnie szerokim pasem gęstych jezior, przecinają cztery wielkie rzeki: Niemen, Dźwina Zachodnia, Dniepr i Prypeć. Ż tych trzy pierwsze znane już były w starożytności pod nazwami: *Ghronos* (Niemen), *Rubon* (Dźwina) i *Borysthenes* (Dniepr).

Główną jednak arterją Litwy jest **Niemen,** biorący początek w powiecie iliumeńskim, a wpadający do morza Bałtyckiego już w granicach Prus. Z dopływów, do systemu wodnego Niemeńskiego należących, rzeka **Berezyna** (mniejsza od Berezyny, wpadającej do Dniepra) zaczyna się w okolicach Bohdanowa w pow. oszmiańskim i, przecinając lasy Wiszniewskie, wpada do Niemna między Mikołajewem a Delatyczami; **Szezara** wypływa z bagien poleskich 1 wyżej Mostów łączy się. z Niemnem; **Merecz,** rzeka bystra i przezroczysta, wynurzywszy się z lasów Wialbutowa w pow. oszmiańskim, wpada do Niemna pod miastem Mereczem; **Strawa,** ukazując się blisko jezior Trockich, krótkim swym biegiem skrapia żyźniejsze okolice powiatu trockiego i niknie w Niemnie

między Rumszyszkami i Dorsuniszkami; wartka **Wilja** (*Nerw* po litewsku) ma swoje źródło w bagnistych lasach, ciągnących się od Borysowa wzdłuż Berezyny pod wsią Szylińcami i w Kownie łączy się z Niemnem. Za Kownem Niemen przyjmuje do siebie **Niewiażę,** która, wypływając z żyznych równin powiatu wiłkomierskiego, oddziela Żmudź od województwa Trockiego, **Dubissę,** zaczynającą się w pow. szawelskim, **Szeszupę, Mitwę i Jurę,** które wpadają doń blisko już granicy pruskiej.

Dźwina Zachodnia, zaczynając się po za granicami województwa Witebskiego, płynie środkiem jego i województwa Polockiego, a następnie, rozgraniczając Inflanty Polskie od Litwy, a Księstwo Kurlandzkie od dalszych Inflant, wpada pod Rygą do morza B iltyckiego. Piękna ta rzeka, rybna i spławna, przybiera do siebie w różnych miejscach liczne strumienie, z których znaczniejsze są: **Widźba,** łącząca się z Dźwina pod Witebskiem, **Łuczosa, Uła, Obola, Połota.** wpadająca do Dźwiny pod zamkiem Połockim, **Dzisna, Dryssa, Druja.**

Dniepr, w głębi Rosji biorąc swój początek, przepływa przez dawne województwa Mścisławskie i Mińskie i toczy dalej swe fale przez żyzne równiny Ukrainy. Znacznym jego dopływem z lewego brzegu w -obrębie W. Ks. Litewskiego jest **Śoż,** równolegle prawie płynący od Mścisławia przez powiaty mohylowski, rohaczewski i rzeczycki. Z prawej strony wpada do Dniepru powyżej Rzeczycy **Berezyna,** mająca swe źródło w lasach Borysowskich opodal miasteczka Berezyny. Dalej łączy się z Dnieprem jedna z najznaczniejszych rzek W. Ks. Litewskiego, **Prypeć,** która swą wielkością i obfitością dopływów, zdaje się, tworzyć osobny system wodny. Na początku nazywana Strumieniem, wysączywszy się. z błot ziemi Chełmskiej pod miastem Hołownem, niedaleko Luboiuli, zabiera z lewej strony rzekę **Pinę** i odtąd przybiera nazwę Prypeci, następnie zagarnia z tegoż boku **Jasiołdę, Słucz** i **Ptycz;** z prawej zaś strony **Turję, Styr** i **Horyń.** Zaczynając od Ratna do Pińska **i** dalej do Mozyrza, przepływa Prypeć całą tę płaszczyznę, która od północy Litewskicm. a od południa Wołyńskiem Polesiem się nazywa **i** poniżej Czarnobyla wpada do Dniepru.

Ostatnia wielka rzeka, która od granic Małopolski sam kraniec prowincji Litewskiej w województwie Brzesko-Litewskiem przecina, jest **Bug.** Źródła jego są aż w Rusi Czerwonej. Pod Brześciem Bug przyjmuje do siebie wody **Muchawca,** a pod Serockiem wpada do **Narwi.**

Obfitość rzek i jezior oddawna zachęcała przemyślnych obywateli W. Ks. Litewskiego do kopania spławnych kanałów wodnych. Istnieje dotąd kanał z jeziora Sporowskiego do m. Bezdzieża w Kobryńskiem. Za Stanisława-Augusta wykopany został kosztem skarbowym za 40.000 dukatów kanał, zwany Królewskim, Brzeskim lub Rzeczypospolitej, 10 mil długi, który połączył Pinę, wpadającą do Prypeci, ż Muchawcem, dopływem Bugu, a tcm samem Bałtyk z morzem Czarnem. Prawie jednocześnie Michał Ogiński, hetman wielki litewski, przez wykopanie własnym kosztem siedmiomilowego kanału (zwanego kan. Ogińskiego), połączył Jasiołdę, dopływ Prypeci, ze Szczarą, uchodzącą do Niemna, Był jeszcze i czwarty stary kanał, zwany Batowym lab Publicznym,

z jeziora Turskiego od źródeł Prypeci do Mochawca kierowany. Wreszcie do najmłodszych należy kanał Windawski, rozpoczęty w r. **i826** i w pięć lat później zaniedbany. Miał on połączyć Niemen z Bałtykiem, z pominięciem Królewca.

ChcV;n? Ruś południowa wcześnie, bo od czasu Gedymina i 01-
,/wała Litwie, a dzielnice: kijowska, wołyńska, bracławska
dobie Rzeczypospolitej rządziły się statutem litewskim,
skład terytorjum W. Ks. Lit. wchodziło tylko 11 prowin-
> ,r ile województwa: wileńskie, trockie, mińskie, nowogródzkie, Oleskie, fl&cisławskie, smoleńskie, witebskie, połockie, inflanckie i księstwo Żmudzkie. Wszystkie one zajmowały przestrzeni mniej-więcej 9.900 mil kwadratowych.

Niezależnie od nazw urzędowych weszły do mowy potocznej nazwy z charakterem etnograficznym. Tak np. województwa: połockie, witebskie, mścisławskie i część mińskiego, zaczęto w wiekach ostatnich nazywać **Białorusią.** Województwo zaś nowogródzkie i strony grodzieńskie, po Podlasie, nazwano **Rusią Czarną.** Bagniste dorzecze Prypeci, zajmujące większą część województwa brzeskiego, część wschodnią nowogródzkiego, południową mińskiego i północną wołyńskiego, zowie się **Polesiem.** Część południowa księstwa Żmudzkiego, położona w klinie między Niemnem, Prusami i Szeszupą, zwała się „traktem Zapuszczańskim".

Herb W. Ks. Lit., zwany „Pogonią", przedstawia w polu czerwonem, pod mitrą książęcą, jeźdźca w zbroi i hełmie, z mieczem do cięcia podniesionym, i tarczą, na której dwa krzyże złote w jeden spojone. Koń pod nim biały, rozpędzony, okryty czaprakiem czerwonym, długim prawie do kopyt, z potrójną złotą frendzlą.

Prócz tego był jeszcze inny herb Litwy, a właściwie domu Jagiellonów, zwany Kolumnami, przedstawiający trzy żółte słupy z podstawą, w czerwonem polu.

Województwo Wileńskie, rdzenna dzielnica Litwy, ustanowione od r. 1413, czyli od pierwszej unji horodelskiej, graniczyło na północy i półn.-zachodzie—z Semigalją i województwem trockiem; na zachodzie z woj. trockiem; na południę—z woj. nowogródzkiem, przypierając do Niemna; na wschodzie—z woj. mińskiem i połockiem. Liczyło powiatów 5: wileński, oszmiański, lidzki, wiłkomierski i brasławski. Miało herb Pogoń białą w polu czerwonem. Miastem stołecznem było Wilno; inne znaczniejsze: Oszmiana, Lida, Wiłkomierz, Brasław i Zołudek.

Województwo Trockie miało początek razem z woj. wileńskiem w r. 1418, od pierwszej unji; herb: biała Pogoń w czerwonem polu. Graniczyło na północy z Semigalją, na zachodzie z ks. Żmudzkiem, Prusami i woj. podlaskiem, opierając się o rzekę Narew i województwo brzeskie; na wschodzie z wojew. nowogródzkiem i wileńskiem. Miało powiatów 4: trocki, grodzieński, kowieński i upicki. Miasta ważniejsze: Grodno, Kowno, Troki, Upita, Białystok, Swisłocz, Skidel, Lipsk, Merecz, Olkieniki, Olita, Choroszcza, Wigry.

Województwo Mińskie, ziemia krywiczańska, zhołdowana Litwie za Gedymina, powstało w r. 1569, czyli od unji lubelskiej. Miało herb:

Pogoń cielistego koloru AV polu białem. Graniczyło na północ z woj. połockiem i witebskiem, na zachodzie z woj. wileńskiem i nowogródzkiem, na południu z woj. brzeskiem i kijowskiem, na wschodzie z Ukrainą moskiewską, opierając się o Dzisnę i woj. mścisławskie. Miało powiatów 3: miński, mozyrski i rzeczycki. Ważniejsze miasta: Mińsk, Radoszkowicze, Kojdanów, lhumeń, Borysów, Raszów, Doktryn, Mozyrz, Rzeczyca.

Województwo Nowogródzkie, niegdyś dzielnica księstwa wołyńskiego, do r. 1500 była namiestnictwem, odtąd przybrało miano województwa. iMiało herb: Pogoń biała w polu czerwonem. Składało się z 3 powiatów: nowogródzkiego wraz z księstwem słuckiem, słoniinskiego i wołkowyskiego. Graniczyło na północy z województwami mińskiem i wileńskiem; na zachodzie z pow. grodzieńskim woj. trockiego, na południu z pow. pińskim woj. brzeskiego, na wschodzie z powiatami mozyrskim i rzeczyckim woj. mińskiego, zajmowało przestrzeni około 900 mil kw. Ważniejsze miasta: Nowogródek, Słuck, Nieśwież, Kopyl, Hłusk, Mir, Lubcz, Kłeck, Zdzięcioł, Słonim, Różana, Wołkowysk, Wołpa.

Województwo Brzesko-Litewskie, dawna dzielnica księstwa wołyńskiego, zagarnięta przez Gedymina około 1316 r., ukonstytuowane od unji lubelskiej, miało herb Pogoń białą w polu czerwonem z rycerzem, przybranym w barwy błękitne. Dzieliło się na 2 powiaty: brzeski i piński. Graniczyło od północy z pow. mozyrskim w. mińskiego, z ks. słuckim, woj. nowogródzkiem, oraz pow. grodź. woj. trockiego; od zachodu z ziemiami: bielską, drohicką i mielnicką woj. podlaskiego i woj. lubelskiem; od południa z ziemią chełmską i woj. wołyńskiem; od wschodu z pow. owruckim wojew. kijows. Ważniejsze miasta: Brześć-Lit., Wysokie-Lit., Prużana, Kobryń, Biała, Włodawa, Kodeń, Pińsk, Dawidgródek, Kożangródek, Łachwa, Łunin, Turów.

Województwo Mścisławskie, niegdyś dzielnica kniaziów Rurykowiczów, za Olgierda już Litwie hołdująca, utworzone w r. 1569, miało herb: Pogoń biała w połu czerwonem ca żółtej chorągwi. Od północy graniczyło z województwem smoleńs., z pow. orszańs. w^r^ojew. witebskiego; od zachodu i południa z powiatami: mińskim i rzeczyckim wojmińskiego; od wschodu z gub. białogrodzką, należącą do posiadłości Moskwy. Znaczniejsze miasta: Mścisław, Mohylów, Czeryków, Bychów.

Województwo Połockie, część dawnego obszernego księstwa połockiego, zhołdowanego Litwie w w. XIII. graniczyło na północy z posiadłościami W. Ks. Moskiews., od zachodu z Inflantami i woj. wileńs., od południa z w. mińskiem, od wschodu z woj. witebs.; miało zawierać około 1.000 mil kw. Województwem już było w 1500 r., lecz pew. niej się ukonstytuowało od r. 1569, miało-herb: Pogoń w białem polu.

Województwo Witebskie, dzieliło się na 2 powiaty: witebski i orszańs., od woj. smoleńs. w r. 1667 dołączony; graniczyło na północy z ziemią pskowską, na wschodzie z ziemią smoleńską i woj. mścisławskiera, na południu z pow. mińskim woj. mińs., na zachód z województwami: mińskiem i połockiem.

Województwo Smoleńskie, niegdyś dzielnica książąt ruskich, zhołdowana Litwie przez Witolda, miało herb: złotą łaskę na chorągwi

czerwonej w polu szarem. W r. 1667 zostało ustąpione na mocy traktatu Andruszewskiego Moskwie w znacznej części, mianowicie, oprócz okręgów siebieskiego, newelskiego i orszańskiego. Województwo składało się z powiatów: smoleńskiego i starodubowskiego.

Księstwo Żmudzkie, dolna kraina historycznej Litwy, niegdyś obszerne i posiadające udzielnych książąt, w w. XIII już zbołdowane władcom pokrewnej sobie Litwy; jako dzielnica całkiem uporządkowana występuje od r. 1569; miało herb: Pogoń białą z jednej strony, a z drugiej Czarnego Niedźwiedzia w polu czerwonem. Graniczyło od północy z ks. Kurlandzkiem, od wschodu i południa z woj. trockiem, dosięgając źródeł rzeki Lepony, za Wierzbołowem; od zachodu z Prusami elektora]nemi po rzece Szeszupie i dalej linją ku Memlowi, oraz paromilową przestrzenią z morzem Baltyckiem. Zawierało 23 **powiaty,** mianowicie: berżański, berźyuiański, dyrwiański, ejragolski, godejński, jaszwojński, korkleński, korgzewski, kroski, pojurski, połągowski, płotelski, retowski, rosieński, szadowski, twerski, telszewski, użwencki, wendziagolski, wieszniański, widuklewski, wiklijski i wieloński. Stołecznem miastem były Miodniki, późniejsze Wornie z rezydencją biskupią. Inne ważniejsze miasta: Wierzbołów, Władysławów, Wielona, Ejragoła, Kiejdany, Rosienie, Widukle, Twery, Retów, Szawle, Płungiany, Użwenta, Telsze, Kretynga, Pułąga, Płotele i inne. Terytorjum obecnej Żmudzi po zaborze w r. 1795, przechodząc rozmaite rozgraniczenia i zawarłszy się od r. 1845 w gub. kowieńskiej, całkiem się zmieniło przez dołączenie do niej z jednej strony części dawnych województw trockiego i wileńskiego i odcięcie do Królestwa Kongresowego, mianowicie do województwa augustowskiego (dziś gub. suwals.) całej przestrzeni po rzekę Niemen, prawie od Kowna aż po za Jurborg, do granicy pruskiej.

Województwo Inflanckie. Kraj, przez polaków nazywany Inliantami, po łacinie Livoniu, po niem. Lietland, po łotews. Widzemme, obejmował przestrzeń mil kwadr. 1.092 i graniczył na północ z położoną przy zatoce Fińskiej Estonją, na wschód z jeziorem Pejpus, ziemią Pskowską i woj. połockiem, na południe z Kurlaudją i Semigalją, na zachód z morzem Baltyckiem. Granicę Intiant potudniciwą od Kurlandii, począwszy od Drui, stanowiła na "długości około mil *30 rzeka Dźwina. Lud tej krainy, zwłaszcza ku południowi nad rzekami Dźwina i jej dopływem Ewiksztą, jest szczepem litewskim i nosi nazwę łotyszów.

Inflanty były przedmiotem ciągłych woj«n pomiędzy Rzeczpospolitą a sąsiedniemi mocarstwami, przechodziły też rozmaite koleje. Dnia 28 listopada 1561 r. w Wilnie, mistrz Kettler aktem uroczystym poddał dobrowolnie Inllanty królowi Zygmuntowi Augustowi. Tegoż roku na sejmie grodzieńskim Zygmunt August stwierdził wiekuistą unję Inflant z Litwą, nadając tymże przywilejem ziemi iullanckiej tytuł księstwa i herb: gryfa białego, w czerwonem polu, z koroną złotą na głowie, trzymającego miecz dobyty u podniesionej nogi prawej i mającego na piersi związane litery imion królewskich S. A. Krwawa i dłnga~ wojna z Moskwą i Szwecją zakończyła się stanowczem zwycięstwem Ste-

fana Batorego. Po traktacie r. 1582, Inllautv podzielono na 3 województwa: Derpskie czyli Dorpackie, Wendeńskie i Parnawskie. Za Jana-Kazimierza Inlianty zagarnęła Szwecja. Traktat Oliwski r. 1660 zwrócił Polsce tylko południowy kraniec Inflant, między Dźwiną, Ewiksztą i województwem połockiem położony. Z ogólnej przestrzeni Intlant, 1.092 mil kw. wynoszącej, pozostała przy Rzeczypospolitej mniej-więcej część ich piąta, na 209 mil kw. obliczana; resztę zatrzymała Szwecja. Sejm warszawski 1677 r. zrobił ost-iteczną ordynację Inflant polskich, nadając im tytuł księstwa i województwa. Tak ukonstytuowane województwo graniczyło od północo-wschodu z ziemią Pskowską, a od południowschodu z woj. połockiem, od południa i zachodu z Kurlandją przez Dźwinę; ścianę zaś północno-zachodnią stanowiły Inflanty szwedzkie. W województwie tern nie było już powiatów, tylko 4 t. zwane trakty, biorące swoje nazwy od starostw i zamków, a mianowicie: dyneburski. rzeżycki, lucyuski i marienhauski.

W czasie podziałów Rzeczypospolitej i później, granice pojedynczych dzielnic ciągle się zmieniały, stosownie do woli nowego rządu; to też i województwa litewskie podlegały także nieustannym przemianom terytorjalnym, póki się nie ustaliły granice gubernij takie, jakie dziś widzimy. W r. 1795, zaraz po ostatnim zaborze, cesarzowa Katarzyna kazała utworzyć z województw: wileńskiego, trockiego, nowogródzkiego i 'księstwa żmudzkiego dwie gubernje: *wileńską i slonimską.* W skład pierwszej wchodziło całe księstwo żmudzkie, z częścią województwa wileńskiego, a stolicą było Wilno; sło imską zaś gubernję składały ziemie, odcięte od województw: nowogrodzkiego, brzeskiego, wileńskiego i trockiego, mianowicie powiaty: słonimski, nowogródzki, wołkowyski, lidzki, brzeski, kobryński, prużański i grodzieński, a stolicą jej był Słonim. W r. 1796, na mocy ukazu cesarza Pawła z d. 12 grudnia, obie te gubernje złączono w jedną, pod nazwą gubernji *litewskiej*; atoli 5 lat tylko trwały jej granice, gdyż w r. 1801 cesarz Aleksander I rozkazał ją rozdzielić znów na dwie: *loileńską i grodzieńską*, jednak z zostawieniem im tytułu gubernji litewskich. Słonim wówczas, stawszy się miastem powiatowem, przeszedł do gul), grodzieńskiej, a Grodno zamianowano gubernjalnem. Jakkolwiek do r. 1840 zachodziły nieznaczne zmiany terytorjalne, istniały wszakże dwie powyższe gubernje litewskie, lecz w tym czasie z woli cesarza Mikołaja I odjęto iin nazwę, litewskich, a w r. 1843 zmieniły się nawet zupełnie ich granice przez utworzenie gub. kowieńskiej z księstwa Żmudzkiego i rozmaite dokonane zmiany graniczne w innych embernjach byłego W. Ks. Lit.

Nieco statystyki oraz danych porównawczych.

Źródła urzędowe dostarczają nam następujących danych, dotyczących przestrzeni i zaludnienia 6-ciu gub. Litwy i Białorusi:

		Przestrzeń.			*Ilość ludności.*
Gub. wileńska	—	37,371.a	• w.	—	1.842,346
„ kowieńska	—	35,711...	„	—	1,707,558
„ grodzieńska	~	33,979	„	-	1,734,695
„ mińska	—	78,502 s	„	—	2,626,294
„ witebska	—	39,708	„	—	1,740,700
„ mohylowska	-	42,218.7	„	—	2^99,417
W 6-iu gub.	—	267,491.	• w.	—	11,746,010 osób.

Rosja Europejska obejmuje na ogół przestrzeni 5,047,297 • w. Zatem Litwa i Białoruś w stosunku do całości państwa stanowią niewiele więcej nad 5<>/0.

W rzędzie zaś czterech odrębnych pod względem etnograficznym dzielnic Państwa, Litwa i Białoruś zajmują przedostatnie miejsce, bo:

Kaukaz	—	ma 411,589	• w.
Fiulandja	—	„ 286,042	
Litwa i Białoruś		„ 267,491,^	„
Królestwo Polskie		„ 111,554	„

Litwa i Białoruś tedy, przy rozległości nieledwie dwa i pół raza większej od Królestwa Polskiego, mają ludność prawie tę samą, co najlepiej świadczy o wyższości kultury i zamożności Królestwa Polskiego.

A teraz wyraźmy tę przestrzeń ogólną Litwy i Białorusi w kilometrach kwadrat., abyśmy mogli zrobić kilka porównań z państwami Europy Zachodniej.

Litwa i Białoruś mają 305,704,- kilom, kwadrat.

	Obszar.		*Ludność.*
Anglja Europejska	314,339	—	41,976.827
Prusy	348,658	—	34.472.509
Włochy	286,682	-	33,476,117

Widzimy tedy, iż Litwa i Białoruś obszarem są bardzo zbliżone do powyższych trzech państw pierwszorzędnych, lecz z drugiej strony jakże bardzo im ustępują pod względem gęstości zaludnienia, zamożności i wysokości kultury.

Lecz wróćmy ponownie do źródeł urzędowych. Źródła te podają następującą ilość polaków:

W gub.	wileńskiej	152.911	osób.
„	kowieńskiej	153,684	„
	grodzieńskiej	175,205	„
	mińskiej	78,636	„
	witebskiej	59,184	„
„	mobylowskiej	20,994	„

Zatem na Litwie i Białorusi 640,614 polaków.

Jednocześnie te same źródła urzędowe podają na ogół ludność żydowską na Litwie i Białorusi w liczbie 1,650,000"osób, "czyli że żydów jest tu przeszło dwa i pół raza więcej, niżli polaków.

Lubo ilość polaków wydaje się nam znakomicie zamałą, to przecież zestawienie obu ilości powyższych daje jeden i nader ważny efekt: oto wyjaśnia w sposób jaskrawy straszną niemoc ekonomiczną żywiołów polskich we wszystkich gałęziach gospodarki krajowej, przemysłu i handlu.

Drogi komunikacyjno-lądowe i wodne.

Litwa i Białoruś są, względnie do całego obszaru Rosji, znakomicie lepiej uposażone w komunikacje lądowe, więc przedewszystkiem w koleje żelazne. Mniejsza o przyczyny, co się na to składają: owe strategiczne kolej.e żelazne służą przecie, choć ubocznie, sprawom handlu i przemysłu krajowego. Zarówno w stosunku do obszaru jak i zaludnienia Litwa i Białoruś o wiele lepiej tedy są opatrzone w koleje żelazne, niżli olbrzymie przestrzenie północne, wschodnie, a nawet i południowe państwa.

.Niemasz tu więc kolei lokalnych, krom jednej jedynej, t. zw. podjazdówki „Poniewież-Święciany-Berezwecz", liczącej 255 wiorst, natomiast przecinają olbrzymie magistrale, na większej lub mniejszej przestrzeni. Tak naprzykład najstarsza z kolei Warszawsko-Petersburska bieży przez Litwę i Białoruś w linji głównej od st. Łapy do Korsówki na przestrzeni 520 wiorst, a krom tego daje bocznicę od Wilna do Kowna w kierunku do granicy pruskiej. (Wierzbołowa). Kolej Libawo-Ronieńska przecina Litwę i Białoruś od północn. wschodu na zachód na olbrzymiej przestrzeni 791 wiorst, licząc od st. Łusza do st. Terechówka. Koleje Poleskie z odnogami ciągną jeszcze na większej przestrzeni. wreszcie ostatnia duża linja kolejowa, Siedlce-Bołogoje wkracza w granice Litwy już od stacji „Platerowo[1-] (g. grodź.) i przecina kraj cały, wybiegając aż po za Newel (gub. witebsk.).

A tem się bynajmniej jeszcze nie wyczerpuje spisu kolei, przecinających Litwę i Białoruś; wystarczy choćby wspomnieć takie iinjejak: Rysko-Smoleńska, AVindawsko-Moskiewska, Brzesko-iloskiewska i Żłobin-Petersburg.

Gorzej znakomicie przedstawia się sprawa dróg bitych na Litwie i Białorusi. Mamy tu do zanotowania tylko dwie większe linje, a mianowicie: szosę z Petersburga do Warszawy, która przecina Litwę i Białoruś od st. Mirałki na pograniczu gub. pskowskiej do Kowna; i drugą, wiodącą od Brześcia na Słuck i Bobrujsk do Mohylowa. Po za tem jest nieco więcej dróg bitych w gub. kowieńskiej na pograniczu z Kurlandją, zaś w ostatnich czasach podjęto robotę kilku szos w okolicach Wilna; co przecież jest kroplą w morzu. Stan zaś naszych t_ zw. gościńców i dróg bocznych pozostawia jeszcze bardzo wiele do^ ży.

•czenia, zarówno w gub. (trzech), gilzie już od lat kilku jest wprowadzone zieinstwo, jak i w trzech pozostałych (w generał-gubernatorstwie).

Natomiast Litwa i Białoruś mają olbrzymią sieć wód na całej przestrzeni, stąd więc i nader liczne, lubo niezbyt stałe, komunikacje wodne. Lecz i tu są braki i braki nader poważne; wszystkie większe rzeki, krom Dniepru i jego dopływów, a więc Dźwina, Niemen i Wilja mają w swych korytach bądź to zawały kamienne, „rapami" zwane (rafami), bądź to pojedynczo sterczące, ogromne i liczne głazy, a obok tego bywają i mielizny. Skutkiem tego ruch parowców jest względnie mały, a spław coraz bardziej ogranicza się do materjałów leśnych i odbywa się najpospoliciej na tratwach (płytach).

To wszakże, co jest złem i niewyzyskanem dzisiaj, może się stać dobrem i bardzo użytecznem jutro, przy nieco zmienionych na lepsze warunkach i to stanowi poważny atut dla Litwy i Białorusi. To bogactwo wodnych dróg komunikacyjnych może w najbliższej przyszłości stać się źródłem znacznych korzyści ekonomicznych zarówno w stosunkach wewnętrznych jak i na zew nątrz-eksportowych.

Przyrodzone bogactwa kraju i drogi kultury.

Pod względem bogactw kopalnych Litwa i Białoruś stanowczo należą do rzędu krajów najuboższych. Brak węgla kamiennego przesądza sprawę przemysłu fabrycznego, który tu tylko w wyjątkowych warunkach i gałęziach może się rozwijać; obok tego brak również wielu innych kopalin. Do niedawna jeszcze znane i funkcjonujące huty żelazne, jak w Wiszniewie, Nalibokach i in. zostały zamknięte z przyczyny wyczerpania rudy. Na olbrzymich przestrzeniach błotnistego Polesia jest wprawdzie i dziś ogrom żelaza, lecz w postaci takiej, iż jego wytapia-, nie nie opłaciłoby kosztów przerobu.

Sama tedy przyroda niejako zakreśliła granice rozwoju kulturalnego Litwy i Białorusi, poniekąd nawet kreśli drogi na przyszłość. A odczytać je i poznać nie trudno.

Litwa i Białoruś mają obszaru 29,691,524 dziesięcin.

Na tej olbrzymie] przestrzeni ziem, względnie pozbawionej tak zdecydowanych nieużytków, jakie mają Prusy w pasach nadmorskich lub Anglja śród gór Szkocji, spotykamy najróżnorodniejszy dobór przestrzeni bardzo żyznych, srednio-żyznych i wreszcie małour.odzajnych lub też nawet, uważanych ża nieużytki. Do tych ostatnich należą naprzykład olbrzymie przestrzenie błot, porosłych osoką, trzcinniakiem i wierzbołozą, wytrzebione puszcze leśne z gruntem lekkim, piasczystym, wreszcie olbrzymie przestrzenie wód w postaci jezior, rzek i strumieni, nie przynoszących żadnego lub dostatecznego dochodu, skutkiem zupełnego zaniedbania w kraju gospodarki rybnej.

Z drugiej zaś strony dotąd z Litwy i Białorusi czerpano pelnem garśćmi z nąjpeAvniejszej tych krajów i najzasobniejszej spiżarni — z puszcz leśnych. Czerpały tysiące rąk i przez wieki całe, to też i tu już dno puste ostro przyświeca.

Gdy przeto trudno marzyć na Litwie i Białorusi o wielkim przemyśle fabrycznym, należy całe siły skierować na gospodarstwo rolne, na hodowlę koni i bydła, na urządzenie lasów, na osuszanie błot, na kulturę łąk, na zarybienie wód, na wieloliczny wreszcie przemysł mniej wytwórczy, jak raczej przerabiający. To krótki i istotny program.

Litwa i Białoruś mogą i powinny wyzyskać swe korzystne stanowisko, pomiędzy wewnętrznemi i wscliodniemi przestrzeniami Rosji Europejskiej—z jednej strony, a sąsiedniemi Prusami z drugiej strony. Powinny one eksportować zagranicę nie materjały surowe, lecz ich przetwory: więc nie zboże, lecz masło, konserwy, konie; nie całe kloce odwiecznych sosen i dębów, nie tratwy całe, lecz już gotowe materjały, wyrobione zgodnie z potrzebami rynków zachodnich i t. d., i t. d.

Podobnież i w stosunku do wschodu. Tam zawsze pewny rynek będzie dla wszystkich rozpłodników w dziedzinie hodowli, dla nasion zbóż, roślin pastewnych i przemysłowych, dla całego mnóstwa drobnych wyrobów przemysłu przerabiającego, a opartego na wzorach z zachodu.

Nie tak źle jest tedy z Litwą i Białorusią, lecz przedewszystkiem należy wszystkim dobrze poznać swój kraj, a więc poznać jego warunki. jego ludzi i jego potrzeby.

Nasz „Przewodnik" robi pierwszy krok skromny w tym kierunku.

Część II. Szczegółowa

/\bele (lit. Abelai), miasteczko w pow. jezioroskim, blisko stacji kolei tejże nazwy — 1300 mieszkańców. Kościół parafijalay. Zarząd gminny Abelski.

Abramowsk, wieś i dobra z pięknym domem rezydencjonalnyin oraz prześlicznym ogrodem i obszernemi cieplarniami, własność Willi. lir. Platera, w pow. trockim, gub. wileńskiej. Do st. kol. Jewje 10 w. i do Trok 21 w.

Adamaryn, folwark w gubernji mińskiej, w pow. mińskim—miejsce urodzenia w roku 1834 znakomitego przyrodnika, Benedykta Dybowskiego.

Agłona, m ko pow. dyneburskiego, gub. witeb. o 9 mil od Dyneburga, o 4 i pół od Krasławia, blisko Ruszony. Miasteczko małe, z kościołem i klasztorem Dominikanów. W kościele ołtarz loretański z obrazem Matki Boskiej, łaskami słynącym i zupełnie do trockiego obrazu podobnym. Kościół ten założony był pierwotnie w lesie jodłowym (po łotewsku: aglenia). i stąd nazwę otrzymała cała osada. Parafja katolicka dekanatu dolno-dyneburskiego, dusz 4,327. Kaplice w Abenmujży i Laudaniszkacli. Od 1826 - 36 zjeżdżali się do Agłony chorzy dla picia wody siarczanej, której źródło widać potem straciło własności lecznicze.

Anciszki, m-ko p. poniewieskiego, gub. kow. 176 mieszkańców, przeważnie żydów. Anciszki—należą w całości do majątku Pousłow Rossochackiego. Kościół drewniany. fundowany w roku 1783 przez Kozakowskiego, w r. 1814 spalił się, a w r. 1839 został odbudowany przez Kaliksta Rossochackiego i parafjan. Anciszki dawniej w XVI wieku majątek i miasteczko Ancewiczów, później Blusiów i nakoniec Kozakowskich. Po eksdywizyi Kozakowskich w r. 1832 przeszło do Domejków, a od tych do Rossochackich. Połączone telefonem z Poniewieżem, od którego 30 wiorst. Najbliższa stacja kolejowa Kiejdany o 28 wiorst, a pocztowa Remigoła o 6 wiorst. Parafjan około 2000.

Annopol, piękne dobra ziemskie nad rzeką Ptyczem, powiat miński, o 25 wiorst od Mińska-litewskiego, niegdyś Chaleckich, od połowy XIII wieku przez wiano Anny Roleckiej przeszedł do książąt Radziwiłłów, obecnie jest własnością spadkową sukc. Adama lir. Krasińskiego, ordynata Opinogórskiego. Do roku bieżącego 1908 był tu starożytny, bodaj z

wieku XII kościół drewniany w stylu barokowym, z grobami późniejszych dziedziców książąt Radziwiłłów. Świątynia ta obecnie została rozebraną, i buduje się nowa z muru kosztem dziedzica, okolicznych obywateli i parafjan, pod dyrekcją gorliwego proboszcza ks. Józefa Zelby.

Antopol, m-ko w pow. kobrynskim gub. grodź., w odległości 29 w. od Kobrynia przy trakcie do Pińska. Kiedyś była tu kaplica katolicka, należąca do parafji w Horodcu. Urząd gminny i mieszczański, cerkiew, kilka garbarni i olejarni. Ludność w części żydowska, dość zamożna.

Aukaim (Onkajm lub Auken), odwieczna warownia nad Dubissą w pow. rosień. gub. kowieńskiej, na wyniosłej górze (pilkalni). O warownię tą daremnie kusiły się kilkakrotnie zastępy krzyżackie, i poprzestały na paleniu i łupieniu miasteczka Betygoły, leżącego poniżej, w wiekach XIII i XIV. Dziś pozostały tylko nieznaczne ślady.

Aula, gub. witebska, pow. dyneburski, osada. Dawne dobra koronne. Kościół parafjaluy pod wezw. Maryi Magdaleny, fundowany w 1626 r. przez Al. Gąsiewskiego, wojewodę smoleńskiego.

J3abinowicze, m-ko nadetatowe, pow. orszańskiego, gub. mohyl., o w. 31 od Orszy i 11.7 od Mohylowa, w okolicy płaskiej i piasczystej nad rzeką Werchitą. Ma przystań rzeczną. Mieszkańców przeszło 2 tys., kościół katolicki pod wezw. Św. Trójcy, został zbudowany przez Trynitarzy z Orszy, do których należało i miasteczko samo wraz ze znaczną przestrzenią ziemi naokoło.

Bajewo, m-ko w pow. boreckim, gub. mohylowskiej, nad rzeką Miereją położone, niegdyś pograniczne między Polską i Rosją. Cerkiew, zarząd gminny, młyn wodny i folusz, ludności około 1500, w czem $^2/_3$ żydów. Dobra ziemskie tejże nazwy wraz z lasami należą do ks. Lubomirskich.

Baranowicze, miasto, silnie wzrastające w ostatnich czasach z przyczyny, iż leży w kącie na skrzyżowaniu się dwóch kol. żelaznych: Brzesko-Moskiewskiej i Lib.-Rom. Są dwa dworce kolejowe w odległości 3—4 wiorst od siebie położone. Obok tego są tu forty wojenne i dość znaczna ilość wojsk wszelkiej broni. Jest piękna cerkiew. Kościół ma być wzniesiony kosztem właściciela Baranowicz, lir. Rozwadowskiego, według zatwierdzonych już planów przez władze. Ludność mieszana, przeważnie żydowska, około 9 tysięcy. Jest już wiele domów murowanych i dostatnio opatrzonych sklepów. Okolice wszakże Baranowicz są ubogie, ziemie nieurodzajne, piasczyste, miejscami nawet szczerki. W niedalekiej przyszłości zapowiadaną jest trzecia linja kolei żelaznej na Kłeck, Ciinkowicze, Romanów, Słuck i Urzecze do Bobrujska.

Barbarów. m-ko i obszerne dobra w pow. rzeczyckim, gub. miń-

skiej, nad rz. Prypecią przy drodze do Czarnobyla. Własność rodżiny Horwattów. Wspaniały pałac i park w rezydencji. Lasy i błota, porosłe trawą, stanowią główne źródła dochodowe, granta liche, piasczyste. Ludność miasteczka trudni się drobnym przemysłem leśnym i rolnictwem, oraz chętnie szuka zarobku przy wywózce materjałów leśnych.

Bejsagoła, m-ko i dwór w pow. szawelskim gub. kowieńskiej, nad rzeką Kirszyną, otrzymało prawo miejskie w r. 1791 od Stanisława Augusta. Ludności około 4 tysięcy. Kościół parafialny Św. Trójcy, przytułek i szkoła elementarna. Jest również w pobliżu miasteczka stacja tejże nazwy kolei Lib.-Rom., między Datnowem i Radziwiliszkami. Własność p. Wł. Komara.

Belweder, piękna siedziba rodziny Burbów na wyniosłym brzegu prawym Niemna w pow. rosień. gub. kowieńskiej, w odległości $1^1/_a$ w. od m. Średnika.—Mieszkańcy dworu z pośród pięknego parku mają stale przed oczyma prześliczny widok na Niemen i jego ruch ożywiony, zwłaszcza w lecie.

Bereza Kartuska, m-ko w pow. prużańskim, gub. grodzieńskiej, położone nad rz. Jasiołdą. Mieszkańców przeszło trzy tysiące. Stacja kol. ż. Brzesko-Moskiewskiej. Niegdyś był tu wspaniały klasztor Kartuzów z kościołem pod wezwaniem Św. Krzyża; jedyny na Litwę całą, założony przez Lwa Sapiehę w r. 1648 i bogato uposażony w dobra ziemskie okoliczne. Klasztor skasowany w r. 1881, a i kościół po r. 63 został zamknięty.

Berezwecz, m-ko w powiecie dziśn. gub. wileńskiej, nad jeziorem tejże nazwy położone. Był tu niegdyś klasztor Bazyljanów, fundowany przez Józefa Korsaka, zaś w r. 1782 została założona szkoła 6-io klasowa dla młodzieży szlacheckiej, która została po r. 1830 zamieniona na duchowną, prawosławną, a kościół zamieniony w cerkiew. Berezwecz leży tylko o kilka wiorst od m. Głębokie tegoż powiatu i dziś siluie się. ożywił skutkiem przeprowadzonej kolei Siedloe-Bołogoje, która tu ma stację.

Berezyna, m-ko i dobra, nad rzeką tejże nazwy w pow. ihumeńskim, gub. mińskiej położone, o 49 w. od łhumenia i 63 od Borysowa odległe. Około 3350 mieszkańców, w czem żydów. Ożywiony handel drzewem budulcowem i towarowem. Na mocy przywileju Jana Kazimierza z r. 1667 miasteczko korzysta z prawa dorocznego kiermaszu 6—9 sierpnia. Stary drewniany kościół parafjalny, jeden z pięciu w powiecie, fundowany w r. 1641 przez ks. Leona Sapiehę. Dziedzictwo dość niedawne Potockich, obszaru 167,000 morgów. Przy ubóstwie gruntów, mocno piasczystych, całe bogactwo dóbr w ogromnych lasach i olbrzymich łąkach. Zwierzostan dóbr do niedawna jeszcze był świetny. Prom na rzece i za miasteczkiem pałac wspaniały z parkiem właściciela. W pobliżu kopalnia wapna na przeciwległym brzegu.

Berezyna Mniejsza, rz. Wypływa z okolic Bohdanowa w powiecie oszmiańskim, przepływa lasy Wiszniewskie i wpada do Niemna, między Mikołajewern i Delatyczami.

Berezyna Większa rz. jest dopływem z prawej strony Dniepru, uchodząc do niego ponad m. pow. Rzeczycą- Początek swój bierze w lasach Borysowskich gub. mińskiej, około m-ka Berezyny. Na rzece tej odbył się bodaj ostatni akt tragicznego odwrotu z pod Moskwy w r. 1812, kiedy ją musiały przebywać pod Studzianką wojska francuskie wraz z polskiemi.

Berzygał, gub. witebska pow. rzczycki, osada. Dawne dobra koronne. W 1468 r. przeszły do Jakóba de Koch od 1687 r. do 1830 r. były w ręku baronów Mantęutiów, obecnie należą do Wejt--kow. Kościół parafjalny pod wezwaniem Sw. Anny zbudowany w 1737 r. przez barona Fr. vel. Manteuila (Szoege).

Berżany, osada, kowieńska gub., pow. szawelśki, 23 w. od stacji Kurszany Libawo-Romeń. dr. z., poczta międzynarodowa, telegraf (Berżany). Przy tem folwark Słoboda o 3 w. Dwór Berżany własność St, hr. Czapskiego. Berżany były dawniej miastem powiatowem z katolickim i kalwińskim kościołami, zburzone doszczętnie podczas wojen szwedzkich, zostały tylko cmentarze "obok kościołów.

Betygoła, m-ko z kościołem parafialnym w pow. rosieńskim gub. kowieńskiej, leży na dwóch wyniosłych górach, rozdzielonych strumieniem Wewirsza, uchodzącym do Dubissy. Przechowało się • w pamięci ludzi starych, iż poprzedni kościół, również drewniany, był cały zbudowany z modrzewiu, co daje wskazanie, iż modrzewie były niegdyś na Litwie, a dziś doszczętnie wyginęły. Betygoła była jednem z tych miejsc, gdzie najpierwiej zostały zbudowane kościoły w 1416 r., wnet po chrzcie Żmudzi, dokonanym przez Witolda i Jagiełłę.

Bezdież, m-ko'w pow. kobryńskim, gub. grodź, położone, o 6 w. od Ćhomska, nad błotami ciągnącemi się dokoła jeziora Sporowskiego. W pobliżu rzeki Jasiołda, Osownica, Linijka i Dowianica. Pod Bezdzieżem d. 8 września r. 1771 stoczył bitwę. ks. Michał Ogiński z gen. Albi&zewem.

Białogórna, dobra ziemskie, obszaru 1600 dziesięcin, o 33 w. od Słonima w pow. słonimskim gub. grodzieńskiej. Własność p. Adama Jelskiego. Młyn wodny i gorzelnia. Gospodarstwo rolne w wysokiej kulturze. Od stacji Mołczadź 10 wiorst,

Białowieża, wieś rządowa, w powiecie prużańskim gub grodzieńskiej położona. Myślistwo Cesarskiej Puszczy Białowieskiej i pałac myśliwski drewniany leży przy trakcie z Grodna do Brześcia Litewskiego, nad rzeką Narewką. Ludność zamożna i mająca jakiś swoisty, miejscowy charakter, który ją bardzo wyróżnia wśród obcych przybyszów. Puszcza Białowieska wraz z puszczą Świsłocką, niegdyś należącą do Tyszkiewiczów, oraz znacznemi odcinkami leśnictw rządowych wymienionych z Zarządem dóbr Cesarskich, stanowi dziś w całej Europie największą, jednolitą przestrzeń leśną i służy z dawien dawna dla polowań monarszych, zrazu królom polskim, a następnie cesarzom rosyjskim.

Puszcza obejmuje dziś 114,S20 dziesięcin ogólnej przestrzeni i stanowi całkiem odrębny świat sama w sobie, wraz ze swą nader bogatą florą i fauną, Zacho-

wanie swe . w postaci obecnej puszcza zawdzięcza właśnie tej opiece monarszoj, dzięki której stale korzystała z poważnych przywilejów, opieki i — co najważniejsza — nie mogła się stać terenem łupiestwa lub lekkomyślnego marnotrawstwa pojedynczych jednostek. Kroniki wspominają, iż Jagiełło w r. 1409, przed wyprawą na Krzyżaków, zjechał do puszczy tej wraz z Witoldem i „kilka niedziel" strawili na polowaniu dla zaprowjantowania swych wojsk w zapasy mięsiw solonych i wędzonych, które następnie spławiano woda. do Gdańska. A głównym celem tych polowań były leśne stada przebywających tu żubrów, łosi i jeleni. Dziś atoli żubry w Europie znajdują się już tylko w puszczy Białowieskiej i to stanowi jej charakter swoisty.

Wśród puszczy i na jej kresach leży pięć miasteczek i dwadzieścia kilka wsi, zaścianków i osad. Miasteczka te są: Szereszów, Kamieniec-Litewski, Orla, Narew i Kleszczele. Od osady puszczańskiej Hajnówka w r. 1894 została przeprowadzona wąskotorówka do miasta powiatowego Bielska, a oprócz tego w r. 1908 kolej żel. Siedlce-Bołogoje przecięła puszczę na przestrzeni kilkunastu wiorst. Ilość żubrów stale się zmniejsza, choć polowanie na nie jest najsurowiej wzbronione i stanowi przywilej jedynie Monarchy i jego gości. Ze sztuk tu zabitych na polowaniach różnemi czasy największa liczyła do 38 pudów wagi. Obecnie żubrów jest w puszczy około 450 i łosi około półtora tysiąca. Sosny z puszczy białowieskiej również słyną ze swych zalet, jako to: gonności, smelistości i grubości.

Białynicze, miasteczko mohylowskiej gub., nad rzeką Drucią. o 45 w. od Moliylowa. Słynny był tu kościół na całej Białejrusi z cudownym obrazem Matki Boskiej, po 63 roku kościół zabrany na cerkiew, o obrazie rozmaite nieprawdopodobne wieści krążą, że jakoby obraz cudowny zginął z kościoła bez śladu żadnego. Dobra te z kolei należały do Sapiehów, Ogińskich, Radziwiłłów i ks. Wittgensztejna. l'o śmierci tego ostatniego zostały sprzedane przez ks. Holienlohe nabywcy rosjaninowi.

Białystok, miasto powiatowe gub. grodź. Powiat białostocki w zachodniej części gub. grodzieńskioj zajmuje przestrzeń 2551, w. kw. czyli 265,812 dz. Powierzchnia powiatu białostockiego cała prawie równa i nizka, szczególniej w części południowej. Kzcki Narew i Biebrza odgraniczają całą zachodnią część powiatu od Królestwa Polskiego. Narew toczy swe nurty śród łąk rozległych, niskich, błotnistych. Z dopływów Narwi najważniejszy jest Supraśl, rzeka spławna, przyjmująca także dopływy: rzeki Białą, Płaską i Niewodyszę, Dla powiatu nierównie ważniejszą jest Biebrza z dopływem swoim z prawej strony Nettą. Z jezior w powiecie najznaczniejsze: Augustowskie. czyli Czechowskie w pobliżu Knyszyna i Nersel. Błota i moczary ciągną się wzdłuż rzek; * na jesieni zalane wodą, latem zaś można je przebyć, oprócz zakątka przy ujściu Narwi i Biebrzy, prawie całkiem niezaludnionego. Część północno-zachodnia pomiędzy Narwią i Bieb-

iv t zwana była dawniej „trak- i tein zatykof.kiru". Gleba kamie- , aista, ile urodzajna. Łąki uwa- /.ine są za najlepsze w całej , gubernji. Ludność w r. 1907 (oprócz miasteczek) wynosiła 13s,052 osób płci obojej. Z mia- • i i zek znaczniejsze są: Knyszyn <'ħr>T:t mieszk.), Goniądz (4069 m.), Suraż (2029 m.), Clmroszcza, Supraśl, Trzcianna, Janopol, Gró- j !'.k, Zabłudów. W powiecie rozwinięty jest w wysokim stopniu przemysł: fabryk i zakładów przemysłowych liczono w r. 1907 1 na ogół 374, w tem młynów 169, tkackich —79, garbarni—86, kortowni - 24. przędzalni—20 j • <jtc.

Białystok leży nad rzeką Białą, dopływem Supraśli, w odległości 74 wiorst na poł.-zach. od Grodna, 120 od Brześcia, 162 od Warszawy i 226 od Wilna, przy zbiegu pięciu linji kolejowych. Białystok zbudowany został przez Gedymina w r. 1320. Jan Kazimierz nadał go jako wieś wraz z innemi dobrami Stefanowi Czarneckiemu, po zgonie którego przeszedł w drodze sukcesji do wnuka jego po córce, Klemensa Brauickiego. Branicki w połowie XVIII wieku obrał tu sobie rezydencję, odbudował pałac i wieś zamienił w miasteczko. Było to jedno z najokazalszych miast polskich; z powodu wspaniałego pałacu, piękuych i wielkich ogrodów, wielkich kamienic, zwane Wersalem podlaskim. Sukcesorowie Branickiego Potoccy sprzedali dobra białostockie królowi pruskiemu, ponieważ jednak hetmanowa Branicka, mając dożywocio, przeżyła rządy pruskie, sukcesorowie w r. 1809 sprzedali dobra białostockie Aleksandrowi ł. Po pokoju tylżyckim Białystok został przyłączony do Rosji i do r. 1842 był miastem obwodowem, a odtąd powiatowem. Ulice dawniejsze są zabudowane dosyć porządnie, mianowicie: Warszawska, Lipowa, Niemiecka, zaś nowowznoszone są krzywe i ciasne. Paraljalny kościół katolicki Wniebowzięcia N. M. P., założony został w r. 1584 przez marszałka Piotra Wiesołow.skiego. Zaś w latach 1900—1905 został on, dzięki inicjatywie bisk. Zwierowicza i staraniom ks. kau. Szwarca, znakomicie powiększony i przebudowany. Ludność w r. 1907 wynosiła 76.865 osób.

Białystok jest najbardziej przemysłowem miastem na całym obszarze Litwy i Białejrusi. W r. 1907 liczono w mieście 334 fabryk i zakładów przemysłowych, zatrudniających przeszło 5800 robotników. Produkcja wynosiła przeszło 6 mil. rb. Najwięcej jest fabryk tkackich, bo aż 175 z produkcją roczną 2,373.400 rubli, następnie przędzalni — 51 z produkcją roczną 856,700 rubli, fabryki sukna—18 z prod. roczną 669.200 rubli, garbarni — z prod. roczną 125.400 r. i t d.

Z ogólnej sumy produkcji całej gubernji czyli z 17681 tys. rubli wypada na Białystok 6007 tys. rubli i na powiat 3845 tys. rubli, a więc razem 9352 tys. rb., czyli przeszło połowa produkcji całej gubernji.

Białystok posiada szkołę realna,, prywatne gimnazjum, szkołę handlową, instytut żeński w by • łym pałacu Branickich, gimnazjum żeńskie i czteroklasową szkolę miejską.

Biebrza rz., bierze początek z błot

w pobliża Nowego Dworu w g. grodzieńskiej i od Avsi Syruciowice stanowi aż do ujścia swego do Narwi granico Królestwa Polskiego od Cesarstwa. Długość Biebrzy wynosi około 150 wiorst. Wyróżnia się tem śród innych rzek. iż w lecie staje się nader płytką, a natomiast szeroko i silnie wylewa na wiosnę, Jest spławną od osady Lipsk dla mniejszych statków i od Dębowa dla większych, na przestrzeni 68 w. i wtedy to z Biebrzą łączy się kanał Augustowski. W ten sposób, Biebrza uależy do systemu wód, łączących Niemen z Wisłą.

Bielica, miasteczko na prawym brzegu Niemna w powiecie lidzkim, gub. wileńskiej, przy ujściu rzeczułek Mołczadki i Niemenka, 116 w. od Wilna i 28 od Lidy. Mieszkańców liczy około tysiąca. Przystań na Niemnie i posterunek obserwacyjny. Bielica była niegdyś własnością Radziwiłłów, następnie przez ks. Hohenlohe została sprzedaną. Kaplica katolicka. ~

Bielicze. dobra i wieś w gub. mińskiej, w pow. słuckim położone, przy trakcie ze Starobina do Slucka Własność Naruszewiczów, wysoka kultura gospodarcza, obszar około 700 dziesięcin.

Bielsk, miasto pow-. gub. grodzieńskiej. Powiat bielski zajmuje 3130,i wiorst kw. czyli 326.052 dzies. Powierzchnia powiatu w północnej części nad Narwią i ku półn.-wsch. od Bielska—jest falista. Na prawym brzegu Łoknicy na północ od wsi Miękisz jest wyższa, zwana „Wałem", na lewym zaś brzegu, tej samej rzeki t. zw. góry Książęce. Niziny zajmują południową część powiatu, koło Ciechanowca i Drohiczyna. Rzeki główne Bug i Narew, z dopływami: Łoknicą, Orlanką, Lizą i Nurcem. Jezior większych niema. Łąki najlepsze nad Narwią, Bugiem, Orlanką, Białą, Łosekną i Bronką. Gleba najlepsza na pograniczu Królestwa, Ludność składa się z polaków (przeważnie) i rusinów. W roku **1907** (z wyjątkiem miast) liczono AV powiecie 142.301 mieszkańców. Znaczniejsze miasteczka: Drohiczyn **(1840** mieszkańców), Narew (3653 mieszk.) Kleszczele (3868 m.), Mielnik (2774 m.), Brańsk, Ciechanowiec, Siemiatycze i inne.

Bielsk położony jest nad rzeką Biała i Lubczą, w odległości 122 w. od Grodna przy kolei Brześć-Grajewo. Bielsk założony został przez Jarosława I. Następnie zawładnął *nim Włodzimierz, ks. wołyński. Pod panowaniem polskiem Bielsk znosił częste napady tatarów i krzyżaków. R. 1430 Witold nadał miastu pierwsze przywileje, a Aleksander rozszerzył je, obdarzając Bielsk prawem magdeburskiem i utworzył okrąg, zwany potem ziemią Bielską, złożony z trzech powiatów: brańskiego, tykocińskiego i suraskiego. Po drugim rozbiorze, Bielsk dostał się Prusom. W roku 1707 przeszedł pod panowanie Rosji, wcielony do obwodu białostockiego, a w r. 1842 do gub. grodzieńskiej, w której wówczas do powiatu bielskiego włączono też pow. drohiczyński. Kościołparar fjalny pod wezwaniem Narodzenia N. M. P. i Św. Mikołaja został wzniesiony z muru w r. 1780 przez parafjan. Ludność miasta w r. 1907 wynosiła 8163

•osób pici obojoj. Są tu zakłady naukowe: jedno progirauazjum męskie i dwa progiinnazja żeńskie. Tow. Wz. Kredytu i Tow. Pożyczkowo-oszczędnościowe wystarczają w zupełności dość ograniczonym potrzebom nielicznej ludności.

Bienica. m-ko w pow. oszm. gub. wileńskiej położone; o 94 w. od Wilna i 53 od Oszmiany. Niegdyś były tu klasztory Bernardynów i 'Karmelitów, dziś—cerkiew. Zarząd gminny. Własność Szwykowskioli.

Bieszenkowicze. miasteczko handlowe na lewym brzegu Dźwiny, w powiecie lepelskim, gubernji .witebskiej, liczące do 3000 mieszkańców, przeważnie ludności żydowskiej. Posiada pocztę, telegraf, urząd policyjny i mieszczański, lekarza, aptekę, 2 cerkwie i kościół katolicki drewniany (dekanat). Miasteczko leży przy trakcie pocztowym między Leplem i Witebskiem, z którym, jak również i z Rosją najlepsza latem komunikacya statkami parowemi po Dżwinie. Najbliższa odległość do stacji „Sierocin" kolei Dyneburgo-Witebskiej wynosi 5 mil niespełna. Bardzo głośne były tu niegdyś jarmarki, w dniu 20 lipca, na św. Eljasza, ale obecnie całkiem prawie straciły swe znaczenie. Miasteczko niegdyś należało do Sapiehów, z których Kazimierz-Leou, podkauclerzy W. L., w w połowie XVII wieku zbudował tu kościół farny,—następnie zaś przeszło na własność książąt Ogińskich. Wojewoda Wileński Michał Ogiński - w końcu XVIII wieku darował Bieszenkowicze Joachimowi Chrepłowiczowi, kanclerzowi W. L, który był żonaty z siostrzenicą wojewody, Przezdziecką. Obecnie miasteczko i cały klucz „Bieszenkowicki", wyróżniający się bardzo wysoką kulturą rolną, przeszły w drodze spadku na hrabiego Konstantego Chreptowicza-Buteniewa, który się. rodzi z Maryi Chreptowiczówny, wnuczki kanclerza.

Bijuciszki, dobra w pow. oszmiańskim gub. wileńskiej, niegdyś miejsce zamieszkania słynnego humanisty i kalwina, Andrzeja Wolana. Następnie własność Wańkowiczów, ostatnio zaś rodziny Wojtkiewiczów. O wiorst 6 od m-ka Boruny.

Biniakonie, m-ko w pow. lidzkim, gub. wileńskiej, własność Ryrnszów, od Wilna w. 47, od Lidy 43. Kościół parafjalny nowy—Św. Jana Chrzciciela, założony niegdyś w r. 1634 przez Jana Czaplińskiego, filja w Butrymańcach. Zarząd gminny, Kółko rolnicze, znaczny sklep chrześcijański.

Birsztany, m-ko rządowe i zakład zdrojowy w pow. trockim gub. wileńskiej, na prawym brzegu Niemna położone, o wiorst 78 od Wilna i 31 od Kowna. Niegdyś był tu zamek wielkich książąt litewskich, a następnie dworzec myśliwski królów polskich. Odwieczny kościół katolicki, odnowiony z gruntu przed dwunastu laty. Prześliczne okolice: Zwierzyniec na drodze do Pren, Góra Zamkowa i piękny las sosnowy za Niemnem, już w granicach Królestwa Polskiego.

Zakład zdrojowy w Birsztanach został założony w drugiej polowie w. XIX. Źródła miejscowe, dzięki swym własnościom leczniczym, przenoszą wszystkie

inne w kraju i wiele zagranicznych. Lecz z jednej strony niezbyt dogodna komunikacja, albo karetką pocztową lub powozem najętym po szosie z Kowna lub statkiem parowym po Niemnie, zaś z drugiej—być może—wadliwa administracja i brak poważniejszych nakładów na zastosowanie wielu koniecznych reform i udogodnień, są przyczyną, iż Birsztany cieszą się względnie nieznaczną frekwencją kuracjuszów, w sezonie kuracyjnym. Jeszcze przed kilku laty zakład zdrojowy był dziedziczną własnością, p. Michała Kwinty, dziś zaś należy do p. Mtlllerowej, żony gubernatora kowieńskiego.

Birżagol, gub. witebska, pow. dyneburski, osada. Dawne dobra koronne, kościół parafialny pod wezwaniem ŚŚ. Wawrzyńca i Stefana, zbudowany w 1751 r. przez .Sokołowskiego.

Birże, niegdyś siedziba potentatów W. X. Litewskiego, książąt Radziwiłłów, dziś miasteczko pow. poniewieskiego, gub. kow. (63 w. od Poniewieża i 42 w. od stacji Subocz Libawo-Romeńskiej kolei żelaznej), zamieszkują w połowie żydzi, a zatem polacy, litwini, łotysze, niemcy i rosjanie urzędnicy—na ogół przeszło 5OOOgłów. Miasteczko przerzyna 17 ulic: (Wileńska, Zamkowa, Zborowa, Dyrwańska, Krzywa, Popielska. Pozagumienna, Kalitka, Psiarska (dawniej Sobacza),Mostowa, Ochmańska, Kirchowa, Szkolna, Karaimska, Kwaśna-dziura, Słobodzka i Przywilańska, dwie rzeki Oposzcza i Agłona i z północnej strony omywa brzeg jeziora Szyrwany.

Podług wskazówek, znajdujących- się w monogratji Birż, wydanej przez hr. Eust. Tyszkiewicza w 1869 r., już w roku 1415 Birże musiały być znaczną osadą, gdyż tu przebywał król Władysław Jagiełło. Dobra birżańskie, po wygaśnięciu rodu Fiedkonisów, w 1492 r. przeszły do Radziwiłłów, lecz ci ostatni tytułu książąt jeszcze nie mieli. Dopiero w r. i547 Radziwiłłowie od cesarza Karola V, za staraniem szwagra ich Zygmunta Augusta, otrzymali tytuł państwa Rzymskiego i poczęli pisać się: u jednej linii „na Birżach i Dubinkach" i w drugie „na Ołycie i Nieświeżu". \Y roku 1701 w Birżach stanął traktat pomiędzy Augustem II i Piotrem Wielkim skierowany przeciwko Karolowi XII, i monarchowie tu przeszło dwa tygodnie bawili. (Obecnie tu na wałach zamkowych wskazują lipy ręką monarchów sadzone.) Lecz już 28-go września 1704 r. szwedzki jenerał Loewenhaupt miasto spalił i zamek wzniesiony w r. 1589 przez Krzysztofa l Radziwiłła, podstępem do kapitulacji skłonił i, złupiwszy je, prochami rozsadził. Odtąd zamek po dziś dzień leży w ruinach i oczaruje umiejętnego badacza, gdyż podziemia jego są nietknięte. Do tych ruin lud przywiązuje liczne legendy, a okrążające go fosy i nad niemi wyniosłe wały służą miejscem rozrywek, tak jak dla Wilna Góra Zamkowa.

Ziemia birżańska jest przesiąknięta krwią, przelaną w walkach, które tu Staczały się w najściach szwedów i w latach 1812, 1831 i w 1863. W okolicach Birż nie rzadkie i dziś Avyorywanie oręża z wieku ka-

miennego, bronzowego, lub kul | spiżowych oś armat większego i muiejszego kalibru. Dobra birmańskie od roku 1811 od księ- I cia Dominika Radziwiłła nabyli hr. Tyszkiewiczówie. Odtąd Birże wraz z wielu folwarkami stają sio ordynacją w tej rodzinie. Hrabiowie Tyszkiewiczówie na jednej z wysp jeziora Szyrwany wznieśli wspaniały zamek pod nazwą Ostrów, mieszczący cenne muzeum i bibljotekę.

Świątynie parafialne murowane. Kościół katolicki fundacji lir. Jana Tyszkiewicza w r. 1860, zbór kalwiński, wzniesiony staraniem parafian w 1869 r„ kirchę luterską (dawniej saską) i roku 1638 i cerkiew prawosławną, wzniesioną w r. 1866 z czynszów, wyekzekwowanych od mieszczan, ofiarowanych przez hr. Michała Tyszkiewicza. Synagoga izraelicka okazale powstaje po pożarze w roku 1878. Ratusz birżariski posiada bardzo dużo cennych autografów w tak zwanych przywilejach królów polskich i nadto „wilkierz" prowadzony od roku 1589, to jest od nadania miastu herbu (orzeł czarny na białej chorągwi) i praw magdeburskich. Nadto przechowują się insygnia sądownicze: miecz katowski, pieczęcie, chorągwie i inne.

Obecnie w Birżach są kamery: sędziego śledczego, ziemskiego naczelnika i kantor notarjalny, policyjny rewir (stanowej pristaw), zarząd mieszczański, pocztowa, telegraficzna i telefoniczna stacye, koedukacyjna 4 klasowa szkoła miejska, dwuklasowa szkoła ludowa, cerkiewno—prycliodskąja szkoła, 4 chedery, księgarnia, lecznica na 16 łóżek, 3 doktorów, apteka, 2 składy apteczne, 2 hotele, herbaciarnia, spółka spożywcza, wolna straż ochotnicza, browar piwny, parowy młyn, 5 wiatraków, fabryka izolatorów telefonicznych, garbarnia. Ulice i plac targowy brukowane. Rzeki i jeziora obfitują w ryby i raki, podług podań ryba wynurza się z podziemi, ciągnących się na Poswol, o 28 wiorst odległy. Okolice o glebie żyznej, w południowej stronie, bogatej w gipsowe, alabastrowe i skaliste pokłady, dotąd dla braku cdpoAviedniej komunikacji nie eksploatowane. Gipsowe pokłady co rok dają zawały do 20 sążni głębokie (przypuszczalne są podziemne olbrzymie groty), to zupełnie suche, to z wodą słodką, przepełnioną rybami, to z siarczaną (Smordenie), używaną do kąpieli leczniczych.

Błonie (Błoń), gub. mińska, pow. ihumeński. Dobra i wieś nad Swisłoczą o milę od stacji Marina-Górka Libawo-Romeńskiej dr. ź. uiegdyś rodziny polskiej Osowskich obecnie baronów-Osmołowskich (rosjan). Znany Jezuita ks. Józet Baka, fundował tu w wieku XVII rezydencję i misje zakonną. Kościół w roku 1748 drewniany, do dziś dnia parafiny.

Bóbr, m-ko nad rzeką tejże nazwy w pow. sieńskim, gub. mohylowskiej, przy gościńcu z Borysowa do Orszy, o w. 100 od Orszy. Własność rządowa. Parafialny kościół katolicki murowany, fundowany przez Ign. Ogińskiego w r. 1760, pod wezwaniem Imienia N. M. P- Mieszkańców około 1400, w dwóch trzecich żydów. Prawo magdeburskie było

nadane przez Augusta III w r. 1762 mieszkańcom.

Bobrujsk, m. powiatowe gub. mińskiej. Powiat bobrujski graniczy od północy z ilunneńskim, od wschodu z gub. moliylowską, od południa z pow. rzeczyckim i mozyrskim. od zachodu ze słuckim i ma 10,721,i wiorst kw. obszaru. Powierzchnia gruntu, równą, błotnista i lesista. Berezyna dzieli powiat na dwie części nierówne. W części zachodniej płynie też rzeka Ptycz, a wszelkie wody bieżące w powiecie są dopływami, bądź Berezyny, bądź Ptycza. Jezior w powiecie około 30, a największe z nich jezioro Wieczory. Część południowa nosi wszelkie cechy Polesia, ku północy trafiają się przestrzenie piasku; wogóle piasczystemi są brzegi Berezyny. Ludność w r. 1907 wynosiła (oprócz Bobrujska) 280.141 osób.

Bobrujsk położony jest na prawym brzegu Berezyny, przy ujściu Bobrujki, przy kolei Libawa-Romny w odległości 139 w. od Mińska i 110 wiorst od Mohylowa. Początki Bobrujska sięgają zaledwie XVI wieku. W r. 1795 Bobrujsk zaliczony został do rzędu miast powiatowych gub. mińskiej. Twierdza, założona tu w r. 1810, ma podrzędne znaczenie strategiczne i obecnie stanowi skład materjałów artyleryjskich. Kościół parafjalny pod wezwaniem św. Piotra i Pawła, murowany, wzniesiony został w r. 1615, przez starostę Piotra Tryznę, obecnie został pięknie odnowiony. W r. 1907 miasto liczyło 3932 mieszkańców.

Jest tu gimnazjum męskie rządowe i żeńskie oraz prywatne gimnazjum męskie i prywatne progimuazjum żeńskie. Skutkiem niezbyt dawnych jeszcze przenosin samego miasta, z powodu fortecy na nową siedzibę (do nowego miasta) Bobrujsk z powierzchowności ma wygląd niemal miasta amerykańskiego. Jest nader rozległy, i ma ulice , wytknięte pod sznur i szerokie, lecz jednocześnie jest pozbawiony bruków. Dwa duże i malownicze przedmieścia, Mińskie i Słuckie, jeszcze się przyczyniają do ogromu miasta.

Bobryk, dwór i wieś, nad rzeką tegoż imienia, w pow. pińskim, gub. mińskiej położone. Własność rodziny Bortnowskich. Gościniec pocztowy z Nieświeża do Pińska, w odległości 19 w. od m-ka Chotynicz. Dobra obejmują głównie lasy i łąki błotniste obszaru 6G70 dziesięcin.

Bobty, uidto rządowe, nad Niewiażą na lewym brzegu położone, w pow. i gub. kowieńskiej przy gościńcu, niegdyś pocztowym z Szawel, przez Kiejdany do Kowna, o 4 mile od Kowna, a o 3 mile od Kiejdan. Bobty stanowią punkt na Niewiaży z pierwszą przystanią dla statków parowych, które tu kursują w górę Niewiaży od Niemna. Parafjalny kościół św. Piotra i Pawła, murowany. Mieszkańców około 1300.

Bobynicze, m-ko pcw. lepelskiego, gub. witebskiej w odległości 8 wiorst od stacji „Zahacie" Bołogoje-Siedleckiej k. ż.,miasteczko niewielkie, ludność mieszana, w okolicy bardzo wiele drobnych folwarków i zaścianków, należących przeważnie do polskiej szlachty. Spalona cerkiew, nowa nie buduje się, zarząd gminny, okolica ocze-

kuje odkrycia rządowej poczty w miasteczku.

Boćki, m-ko w pow. bielskim, gub. grodzieńskiej, 17 w. od Bielska, nad rz. Nurem, założone w wieku XVI przez Jana Sapiehę, następni" przeszło do Branickich, a wreszcie do lir. Potockich. Parafjalny kościół katolicki Św. Józefa i Antoniego z Padwy, murowany. Ludności biednej około 1400 głów.

Względną sławę zawdzięczają Boćki niegdyś tu uprawianym wyrobom rymarskim nahajów lub harapów (boćkowce „monito-' ry boćkowskie").

Boczejkowo, m-ko nad rzeką Ullanką położone, przy trakcie pocztowym z Lepla do Witebska, należy razem z majątkiem tegoż imienia do rodziny Ciechanowickicli. Ludność przeważnie żydowska, trudni się drobnym handlem i rzemiosłem. Zarząd gminny i szkoła elementarna. Poczta i telegraf. Gorzelnia w majątku, młyn parowy i przewóz na rzece. Przy drodze kaplica.

Bohdanów, dobra prywatne i miasteczko, w pow. oszm., gub. wil., o 6 wiorst od Wiszniewa położone, o dwie' wiorsty od st. Wojgiany kol. ż. Siedlce-Bołogoje. W miasteczku kościół filjalny do paratji w Holszanach. Dwór wraz z atynencjami stanowi dziedzictwo i siedzibę znanego artysty malarza, Ferdynanda Ruszczyca, niedawnego dyrektora szkoły sztuk pięknych w Warszawie i Krakowie.

Bohdany, dwór w pow. szawelskim, gub. kowieńskiej, o wiorst cztery od miasteczka Bejsagoły w rękach właściciela, p. St. Bauiewicza, znajduje się znaczny zbiór dokumentów starożytnych i (począwszy od w. XV), przywilejów królewskich, książek, map i monet,

Bohiń jez., w pow. dziśnieńskim gub. wileńskiej, z wsią na brzegu tejże nazwy. Wieś ta niegdyś należała do znanej z piękności na dworze St. Augusta lir. Manuzzi (ur. Jadwigi Strutyńskiej). W następstwie wieś przeszła we władanie literata ówczesnego, Juljusza Stnityńskiego, pisującego pod pseudonimem Berlicza Sasa, w końcu została nabytą przez rodzinę Platerów. Kaplica filjalna do paratji w Raźnie Jezioro Bohiń mierzy 6 w. długości i 3 szerokości.

Bohusławiszki, m-ko w pow. i gub. wileńskiej, zaledwie 300 mieszkańców liczące, o w. 5 od Giełwan położone. Murowany kościół parafjalny pod wezw. Św. Krzyża, fundowany w r. 1787 przez obywatela Ignacego Szwykowskiego.

Bordzie, dobra prywatne w pow. rosieńskim, gub. kowieńskiej, niegdyś własność Djonizego Paszkiewicza, poety i folklorysty litewskiego. W ogrodzie stał tu sławny dąb, *baublis,* wspominany przez Mickiewicza. Dziś własność rodziny Wolmerów. Dębu już niema, lecz ze szczątków jego jakoby się. dotąd przechowuje zrobiona altana-muzeum.

Borejkowszczyzna, niewielki był to folwarczek za życia Wł. Syrokomli, który mu wynaleźli przyjaciele, jako cichy a malowniczy wiejski zakątek. Należy do klucza Niemieżańskiego dóbr Beu. hr. Tyszkiewicza z Czerwonego Dworu (gub. kowieńska). Za Syrokomli liczył 2 i pół włóki roli i łąk oraz 2 poddanych, dziś—5 włók. Leży przy

trakcie oszmiańskim, na 14 wiorście wprawo od gościńca z Wilna. . Od śmierci „Lirnika" folwark stale pozostaje w rękach pp. Narkiewiczów, dzierżawców, którzy są z prawdziwą czcią dla pamięci zasłużonego poety. W r. 1897 grono wielbicieli talentu Syrokomli wzniosło tu, w Borejkowszczyznie, swoim kosztem stół pamiątkowy z granitu z odpowiednim napisem. Przechowuje się również w ogrodzie oryginalny stół z kamienia młyńskiego, przy którym, jak niesie tradycja, Syrokomla rad siadywał i pracował w cieniu gruszy.

Borkowszczyzna jez, pow. lepełskiego. witebskiej gub., przy trakcie z Połocka do Lepla, nie daleko miasteczka llszacza. Jezioro posiada mineralne źródło, siarczano-żelaziste; w latach 30 wieku XIX był tu zakład kuracyjny, dziś jeszcze są ruiny drewnianych łazienek i domu. Jezioro ma brzegi wyniosłe, pokryte lasem glastym.

Borówka, miejscowość i źródło w pow. lepelskim; woda tego źródła posiadać ma własności lecznicze, w obec czego umieszczono tam ikonę i zbudowano cerkiew, dokąd corocznie w dzień św. Piotra i Pawła odbywają się procesje, gromadzące pielgrzymów i kaleki. Lasy okoliczne należą do dóbr Babcze-Przesieckich.

Boruny, m-ko w pow. oszm., gub. wileńskiej, o 3 mile od Oszmiany i 10 od Wilna, nad rz. Żylawką położone. Niegdyś piękny kościół murowany, z cud. obr. N. M. P., następnie zamieniony l.a cerkiew. Znany klasztor Bazyljanów, a przy nim szkoły, które kształciły wielu zasłużonych następnie ludzi na Litwie i Białejrusi, jako to: dwaj Chodźkowie, Ignacy i Leonard, Ant. Edw. Odyniec i in. Tu był czas jakiś profesorem znany uczony Wyrwicz.

W pobliżu kościoła jest mała kaplica z cudowną figurą Pana Jezusa i ona to wystarczać musi pobożnym katolikom. Dziś jest mała i uboga mieścina, której nie ożywia nawet i to, iż leży przy dość znacznym gościńcu z Wołożyna do Oszmiany.

Borysów, m. pow. gub. mińskiej. Pow. borysowski zajmuje północny kraniec gub. mińskiej i graniczy z gub. wileńską, **Avitebską** mohylowską oraz powiatami: ihumeńskim i mińskim. Obszar powiatu wynosi 8,904**,9** wiorst **kw.** Powierzchnia gruntu w powiecie jest wyniosła: tutaj przypada rozgraniczenie wód Niemna i Berezyny, które pod wsią Daleszkowice sięga 945 stóp nad p. m. Na tem wyniesieniu glebę stanowi czarnoziein z piaskiem i "gliną. Wschodnia a miejscami i północna cześć powiatu pokryte są lasami i błotami; część zachodnia, górzysta, niewiele ma lasów. Główna rzeka—Berezyna, która ma w powiecie 14-cie dopływów z prawej strony i 13 z lewej. Prócz nich w powiecie borysowskim mają swoje źródła Kłewa i Wilja—dopływy Niemna, Ilja, Dźwinosa — dopływy Wilji, Omniszewa i Esa. Jezior liczą 30, najważniejsze z nich Pławie, Bereszta i Lepelskie. Głównie kwitnie w pow. borysowskim przemysł leśny. W r. 1907 ludność wynosiła' 266,288 osób. Z miasteczek zasługują na wyróżnienie Dokszyce — będące w początku XIX wieku głów-

nem miastem pow. dokszyckiego, dziś już nie istniejącego (4,229 mieszkańców) orazŁohojsk, własność hrab. Tyszkiewiczów.

Borysów położony jest na lewym brzegu rzeki Berezyny, niedaleko od ujścia do niej rzeki Schy, o pięć wiorst od st. kolejowej „Borysów" na liuji Brześć-Moskwa. Od Mińska odległy jest 0 140 wiorst. Miejscowość, w której miasto zbudowane, jest płaska i pochyła ku Berezynie; na północ tylko wznoszą'się lekkie wzgórza zasłaniające miasto. Kościół murowany pod wezwaniem Wniebowzięcia N. M. P. wzniesiony został w początku XIX wieku. Miasto jest dosyć . starożytne i posiadało zamek warowny na wyspie rzeki Berezyny, gdzie dziś się wznosi więzienie. W r. 1812, podczas wkroczenia Napoleona do Rosji, przez Borysów przechodziły wojska francuskie i Borysów był ogłoszony głównem miastem departamentu borysowskiego. Podczas odwrotu Napoleona z Moskwy, Borysów był widownią zaciętej bitwy pomiędzy gen. Dąbrowskim i Czyczagowem. W r. 1907 Borysów liczył 18.055 mieszkańców.

Borysów jest ważną przystanią na rzece Berezynie, i prowadzi dość ożywiony handel z południem, wysyłając Berezyną 1 Dnieprem głównie znaczne transporty materjałów leśnych na sumę 3 mil. rubli rocznie. Dwa stałe i dość znaczne jarmarki, noworoczny przez dni ośm i w piątek dziesiątego tygodnia po Wielkiejnocy."

Brahiń. m-ko w pow. rzeczyckim, gub. mińskiej, o 75 w. od Rzeczycy i 352 od Mińska, przy drodze z Łojowa do Czarnobyla. Ludność około 3200 osób; zarząd gminny i policyjny. Dwie cerkwie prawosławne, przerobione z kościołów niegdyś bazyljańskich, przy klasztorach męskim i żeńskim. Starożytne to miasto wraz z ogromnemi dobrami było zrazu własnością książęcą, następnie zaś przeszło w ręce ks. Wiśniewieckicli. Okolice odznaczają się wybornemi gruntami. Dobra Brahiń należą do rodziny Rokickich.

Brańsk, miasto nadetat. w pow. bielskim, gub. grodzieńskiej, na prawym, wyniosłym brzegu rz. Nurca przy b. trakcie handlowym z Grannego do Bielska, Wiorst 22 do Bielska, 130 od Grodna. Ludności przeszło 7 tysięcy osób. Parafialny kościół murowany pod wezw. Wniebowzięcia N. P. Marji. Miasto b. stare; był tu niegdyś zamek książęcy na sztucznej górze nad Nurcem. R. 1493 Aleksauder,. w. ks. lit., nadał miastu prawo magdeburskie. Po upadku Rzeczypospolitej Brańsk był miastem pow. do r. 1807. Duża garbarnia, młyn, tkalnia i t. p.

Brasław. m-ko rządowe w pow. jezioroskim, gub. kowieńskiej, nad jeziorem Dryświatą i rz. Nowiatą, o w. 58 od Jezioros położone. Niegdyś miasto powiatowe. Kościół parafialny N. M. P. murowany, fundowany przez w. ks. lit. Aleksandra, około roku 1500. Za czasów. Rzeczyposp. starożytna ta osada była stolicą obszernego starostwa grodowego i płaciła kwarty 8.968 złp.

Brażola (Galwe) największe z kilku jezior, które otaczają m. Troki dokoła i zwą się jez. Trockiemi. Wody jezior odznaczają się przedziwną przezroczystością,

co pozwala w dzień pogodtiy i słoneczny widzieć dno jeziora na znacznej głębokości. Zaś ruiny zamku odwiecznego na wyspie, widok na miasto i jego okolice, oraz na rezydencję w Zatroczu i na drobniejsze wysepki, daje oku nader wdzięczny obraz. Ryby z tego jeziora odznaczają się różnorodnością i wybornym smakiem; sielawy trockie znane są przecie szeroko po za Litwą. Lecz gospodarstwo rybne jest beznadziejnie rabunkowe. Długość jeziora wynosi 6 w. i szerokość 2 w., a głębokość dochodzi do 25 sążni.

Przekopanie kanału z jeziora Brażola do jeziora Lantwarowskiego (dokonane przed 50-ciu laty przez hr. Józefa Tyszkiewicza) obniżyło wody jeziora niemal na cały sążeń.

Prawo rybołóstwa we wszystkich jeziorach Trockich stanowi własność miasta Trok. Gdy jednak ludność miasta jest bardzo niezamożna, trudno oczekiwać, ażeby się zdobyto na zaprowadzenie porządnej hodowli ryb w jeziorach, a to właśnie mogłoby być w przyszłości źródłem bardzo pewnego dochodu.

Brześć-Lit. M. pow. gub. grodzieńskiej. Powiat brzeski zajmuje zachodnią część gub. grodzieńskiej. Powierzchnia powiatu wynosi 4299,7 wiorst kw. czyli 447.885 dziesięcin. W roku 1908 liczono w powiecie (z wyjątkiem Brześcia) 187,010 mieszkańców.

Brześć Litewski, zwany tak dla odróżnienia od Brześcia Kujawskiego, leży nad Bugiem, przy ujściu rzeki Muchawca i Szlajerki, o 203 wiorsty od Grodna i 200 w. od Warszawy, przy obiegu 6 linji kolejowych. Jest to miasto nie tylko wybitne pod względem strategicznym i ekonomicznym, ale zarazem jedno z nader starożytnych w kraju. Było tu rozgrauiczenie plemienia Bużan, zajmującego obydwa brzegi Bugu. od jego źródeł i Jaćwieży, siedzącej poniżej w stronę Narwi. Była tu niewątpliwie w czasach zamierzchłych osada lub nawet gród obronny. Następnie Brześć stał się przedmiotem ciągłych walk pomiędzy książętami ruskimi i polskimi. Ostatecznie objęli go w posiadanie kniaziowie wołyńscy. W początku XIV wieku Brześć przeszedł pod panowanie Litwy. Witold przyłożył się bardzo do podniesienia tego miasta. Położony na pograniczu Polski i W. ks. Litewskiego, Brześć był często miejscem wzajemnych obrad obu narodów, a jednocześnie wzrastał w znaczenie. Zygmunt I i Zygmunt August obdarzają miasto przywilejami, lecz najbardziej się przyczynił do pomyślności miasta Mikołaj Radziwiłł Czarny. Jako gorliwy kalwin, założył on tu zbór kalwiński i wyborną drukarnię, z której w r. 1563 wyszła słynna biblja Radziwiłłowska. Za czasów Zygmunta III wpływ jezuitów dał się odczuć w Brześciu. Poczęły się wznosić jeden za drugim wspaniałe klasztory: Bernardynów, Jezuitów, Trynitarzy. Kolegjum jezuickie ze szkołami wzniósł tu sławny Lew Sapieha, kanclerz litewski. Rozgłosu historycznego nabył Brześć najbardziej dzięki odbytym w jego muracli trzech synodach duchowieństwa greckiego w latach 1590, 1594 i 1596, których skutkiem była pamiętna unja dwóch obrzędów, wschód-

niego i zachodniego, znana pod imieniem unji brzeskiej. Dla utwierdzenia tej unji metropolita Rudzki założył tu w r. 1629 klasztor Bazyijanów. Za Jana Kazimierza, po wojnach szwedzkich powstały tu nowe klasztory: Bernardynek, Brygitek i Dominikanów. Za czasów Rz.plitej, Brześć stanowił w hjerarchji łacińskiej sufraganję biskupstwa łuckiego, w greckiej zaś biskupstwa włodzimierskiego. Ukaz z r. 1797 ustanowił djecezję brzeską, unicką, która przetrwała do r. 1839. Brześć był stolicą obszernego województwa brzesko-litewskiego.

W r.1831 przetworzono Brześć -na pierwszorzędną fortecę. Powstała ona na miejscu dawnego miasta, na prawym brzegu Muchawca. Kościół i klasztor Bernardynów i Bernardynek przerobiono na korpus kadetów, Augustjanów—na kancelarję inżynierów fortecznych, Trynitarzy, Brygitek, Jezuitów i Bazyijanów na rozmaite inne ubikacje forteczne. Kościół famy, trzy cerkwie unickie, klasztor prawosławny i kościół kalwiński zostały zupełnie zniszczone. Pozostał tylko były kościół Dominikański, jako jedyny ślad dawnego Brześcia, przeznaczony odtąd na farę. Po takiem przekształceniu na twierdzę starego Brześcia, o ćwierć mili ocl niego powstało nowe przedmieście Kobryńskie, z drugiej zaś strony przedmieście Wołyńskie.

Nowe miasto ulegało kilkakrotnym pożarom, ale po każdej klęsce odbudowywało się szybko. Dzięki swemu położeniu, jako stacji węzłowej sześciu linji kolejowych oraz jako punktu, łączącego komunikację wodną Wisły z Dnieprem, Brześć pod względem handlowym zajmuje jedno z pierwszych miejsc w kraju. Jednocześnie rozwija -się przemysł. Fabryk i zakładów przemysłowych liczono tu w r. 1907—78, zatrudniających około 600 robotników, z produkcją roczną 354.720 rubli. Ludność w roku 1907 wynosiła 46.181 osób płci obojej.

Z zakładów naukowych istnieją tu: gimnazja rządowe, męskie i żeńskie, tudzież dwa progimnazjum żeńskie sześcio i pięcioklasowe.'Z instytucji społecznych: Tow. Dobroczynności, Tow. Wz. Kred., Mosk. Bank Międzynarodowy, Brzeskie Tow. Rolnicze.

W. Brzostowica, m-ko w pow. i gub. grodzieńskiej, o w. 56 od Grodna, o 30 od Sokółki, przy b. trakcie handlowym z Grodna do Swisłoczy. Około 3 tys. ludności. Niegdyś własność Chodkiewiczów, potem Mniszchów, dziś należy do rodziny hr. Kossakowskich. Dwie cerkwie murowane, z których jedna przerobiona po r. 1866 z kościoła, (tu się przechowywało serce Jana Karola Chodkiewicza). W pobliżu są dobra Brzostowica Mała, należące do rodziny Sołtanów.

Bubie, majętność bogata hr. D. Zubowa ua 14-ej wiorście od Szawel do Taurog, jest tu most wspaniały na Dubisie, murowany z głazów ciosanego granitu, oraz młyn wodny na rzece. Wzorowe gospodarstwo leśne i folwarczne.

Budsław, miasteczko kościelne w pow. wilejskim, gub. wileńskiej, z ludnością polsko-żydowską, świeżo złączone szosą z jednej strony ze stacją Budsław dr. ż.

Bołogoje-Siedleckiej, a z drugiej szosą z mias. Dołhinowem; dalej kolej projektuje się przez miasto. Krajsk do Mińska Litewskiego.

Bujnowicze, wieś i ogromne dobra, iście poleskie, nad rzeką Błotnicą (dopływ Prypeci) w pow. mozyrskim gub. mińskiej. .Miejscowość śród puszcz niemal dziewiczych i błot przez [8]U roku nie do przebycia; nadzwyczaj mało zaludniona. Zarząd gminny. Dobra obszaru około 50 tys. dziesięcin, należą do p. Bołotowa.

Bujwidziszki,. dobra, o milę od Wilna na północo-wschód położone, niegdyś własność marszałka Łappy, dziś p. Buturlina. W ostatnich czasach założony duży sad owocowy i gospodarstwo rybne w stawach naturalnych i sztucznych.

Bujwidy (Bujwidze), m-ko w pow. i gub. wileńskiej, na lewym brzegu Wilji, o wiorst 24 od Wilna. Parafjalny kościół drewniany św. Jerzego, w r. 1785 przez kolatora Radziszewskiego fundowany. Około 350 mieszkańców.

Butrymańce, m-ko i dobra w pow. trockim, gub. wileńskiej, od Trok w. 54, od Wilna 115.' Kościół parafjalny drewniany (w projekcie murowany), pod wezw. Zbawiciela. Ludności około 3000 •osób. Własność Józ. hr. Tyszkiewicza.

Nowy-Bychów, miasteczko, a właściwie dość duża wieś ze znaczną domieszką ludności żydowskiej," trudniącej się drobnym handlem. Szkoły: cerkiewno-parafjalne, elementarna, nauczycielska. Nowy-Bychów w w. XVI należał do Chodkiewiczów, w w. XVII stał tam zbór kalwiński, zbudowany przez jednego z Chodkiewiczów. Później należał do Sapiehów i był miejscem obronnemu Dziś własność Emanuela Bułhaka. W r. 1654 zdobyty przez Iwana Zołotorenko, który stąd czynił wycieczki i napady na Bychów Stary. W r. 1812 miejsce przeprawy przez Dniepr wojsk ks. Bagratjona. 1825 w podróży do Taganrogu nocował ta u Sapiehy Cesarz Aleksander I. Wówczas to Sapieha usypał na łąkach dnieprzańskich wysoką groblę, na resztkach której spoczywa grobla dzisiejsza (zbudowana w r. 1905). Odległość od Bychowa 21 w. Stacja statków na Dnieprze. Urząd gminny.

Stary-Bychów, miasto powiatowe, gub. mohyl., 7513 mieszkańców (3758 męźcz. i 3755 kob.) na wysoko wzuiesionym brzegu Dniepru. Miasto niegdyś obronne. Stary zamek Sapiehów (dziś własność min. wojny), przy którym zachowały się dwie baszty. Stare też mury poklasztorne (dziś własność paraf, katol., synagoga XIII w. Posiada kościół katol. i 2 cerkwie praw. Dekanat rohaczewsko - byehowski. Szkoła miejska 3-klasowa z sześcioletnim kursem, niższa szkoła rzemieślnicza, szkoła elementarna dla chłopców i takaż dla dziewcząt wydziału ministerjum oświaty, takież dwie szkoły cerkiewno-paraijalne. Szpital ziemski. Stacja kolejowa odnogi Witebsk-Żłobin (kolej Rygo-Orłowska). Stacja statków parowych. Zarząd miejski t. z. „uproszczony" (starosta miejski i „pełnomocnicy", władzę sądową sprawuje naczel-

*) Podług wyznań: prawosławnych 3744, żydów 3684, katolików 84, protestant 1.

nik ziemski. Pod względem ekonomiczuo-handiówym miasto z każdym rokiem chyli się do upadku. Ludność w znacznej części włościańska, rolnicza. 1[1]U godz. jazdy koleją od Mohyłowa.

Bychów (Stary) znany od XIV wieku. Jest o nim wzmianka w akcie o wstąpieniu Świdrygiełły na tron litewski. W roku 1568 darował go Zygmunt-August Jan. Hieron. Chodkiewiczowi, w czasach późniejszych przeszedł na własność Sapiehów, W r. 1620 ufortyfikowany przez Karola Chodkiewicza według wymagań wiedzy ówczesnej, poczem był uważany za jedną z najsilniejszych twierdz Białej Rusi. W r. 1648 kozacy kilka razy silili się opanować Bychów, lecz byli odparci dzięki komendantowi Sosnowskiemu i waleczności mieszkańców. Miasto pograniczne według ugody Zborowskiej (1649). W r. 1656 długo, lecz bez skutku oblegał go Żołotorenko, gdyż mieszkańcy; pomni postępków Z. w Homlu, nie zaufali jego obietnicom, za co Jan Kazimierz aktem z dn. 31 maja 1655 r. uwolnił Bychów od podatków na lat dwadzieścia. W r. 1659 w ciągu 3o tygodni oblegany i wreszcie dzięki zdradzie niektórych mieszkańców zdobyty przez wojewodów: Dołhorukiego, Łobanowa i Znujewa, w r. 1660 znów wrócił do Rzplitej. Wyniszczony przez nieustanne wojny został znowu uwolniony od "podatków przez Sejm z r. 1676 na lat dziesięć. Szarpany i wydzierany z rąk do rąk w czasie wojen w pierwszych latach XVIII w.; nie mógł Bychów osiągnąć ekonomicznego rozkwitu i jako miasteczko, został wcielony do Rosji w r. 1772. W r. następnym został miastem powiatowem, jakiem z przerwą 1796 -1802 r. jest dotąd. W r. 1830 na mocy konfiskaty przeszedł z rąk Sapiehów na własność państwa.

Siady wałów fortecznych istnieją dotąd. Zachowało się też dziesięć armat: sześć z nich spoczywa przed b. zamkiem, a cztery formują słupki u wejścia do dawnych budynków klasztornych; a dziś parafialnych. Przed ćwierć wiekiem istniały jeszcze typowe bramy, później rozebrane i rozciągnięte przez mieszkańców na rozmaity użytek.

Bystrzyca, m-ko w pow. wilejskim gub. wileńskiej, na lewym brzegu Wilji, 38 w. od Wilna, 14 od Wornian. Niegdyś kościół murowany, fund. w r. 1523 przez Zygmunta I, w r. 1S65 został przerobiony na cerkiew. Odwieczna osada litewska. Zarząd gminny, szkoła elementarna.

Byteń, m-ko w pow. słouimskim, gub. grodzieńskiej, nad rz. Szczarą śród lasów położone, o 28 w. od Słonima i o 20 od Żyrowic. Niegdyś gniazdo Tryznów. Był tu również klasztor Bazyijanów z bogatem nadaniem dóbr, ale później dobra Byteń z folwarkami podskarbi Antoni Tyzenhauz w drodze procesu Bazyljanom odebrał. Cerkiew prawosławna. Ludności około 2500 dusz. Zarząd policyjny i przystań na rzece.

C__/halcz, m-ko i dobra nad Sożem w pow. homelskim, gub. mińskiej, niegdyś własność możnej na Białejrusi rodziny Chaleckich, obecnie należy do Sianorzęckick. Chaleccy fundowali tu ' klasztor dla Jezuitów z kościołem; klasztor zamknięty w r. 1829. Stacja kol. Lib.-Rom. Ludności około 1,500 osób.

Chojniki, m-ko i dobra w pow. rzeczyckim gub. mińskiej, przy j gościńcu pocztowym z Jurewicz do Brahinia o w. 70 od Rzeczycy z jednej, a Mozyrza z drugiej strony. Niegdyś własn. ks. Wiśniowieckich, potem Szujskich, wreszcie dostało się Prozorom. Wspaniała rezydencja, dobra wraz z atynencjami olbrzymie (112,550 dziesięciu). Dwa młyny wodne i przed laty huta żelazna. Stacja pocztowa i szkółka ludowa. Kościół filjainy do Ostrohladowicz został skasowany przed dwudziestu kilku laty.

Cholawszczyzna, wieś i dobra w pow. i gub. mińskiej do Tyszkiewiczów należące, o 4 w. od Gródka, rezydencji, leżące. W r. 1864 był tu zbudowany kościół murowany kosztem lir. Tyszkiewiczowej, o dwóch wieżach w stylu gotyckim w malowniczej miejscowości na wysokiej górze, teraz zabrany na cerkiew.^ Cholawscy parafianie 3 prośby podawali o zwrot, lecz im odmawiano. W roku 1905 otwarto w Cholawszczyźnie cmentarz rzymsko - katolicki, na którym parafianie choławscy w tym samym roku spotykali arcybiskupa Szembeka podczas wizytacji w ! Gródku, a w roku 1908 na | cmentarzu cholawskim ksiądz j kanonik .Kazimierz Michalkie- i wicz, obecny wikarjusz Apostolski i Rządca dyecezji wileńskiej, poświęcił niewielką kapliczkę.

Chołmecz, m-ko i dobra w pow. rzeczyckim, gub. mińskiej położone, z przystanią nad Dnieprem, o w. 30 od Rzeczycy i 300 od Mińska. Po pierwszym rozbiorze, tu w r. 1775 d. 4 lipca był podpisany akt rozgraniczenia Polski od Rosji. Siedziba niegdyś Wołłowiczów, następnie Rokickich; obszar dóbr do 10000 dziesięcin.

Zarząd gminy, szkółka elementarna. Ludność dość zamożna, handel wre tu z pewnem ożywieniem.

Chołopienicze, m-ko i dobra w pow. borysowskim, gub. mińskiej, o 56 *vi.* od Borysowa, przy trakcie handlowym z Borysowa do Witebska. Ludności około 1806 osób; niegdyś własność Chaleckich, potem Chreptowiczów. Miasteczko dużo zawdzięcza w swym rozwoju podkanelerzemu Joachimowi Chroptowiczowi i jego światłej a rządnej gospodarce. Kościół parafjalny po-Dominikański, fundowany przez Chaleckich w r. 1703. Dobra liczą obszaru 7,500 dziesięcin i należą obecnie do rodziny Wilkenów.

Istnieją jeszcze do dziś ruiny byłego klasztoru, a niedawno zostały zniesione szczątki murów, w których się mieściły na początku XIX stulecia 7-iuio klasowe gimnazjum z polskim językiem wykładowym i szkoła niższa polska z wykładem podług metody Lankastra.

Chołuj, wieś i m-ko w pow. ihumeńskim gub. mińskiej, nad Swisłoczą, o w. 50 od Ihumenia. Licha mieścina; ludność włościańska trudni się wyrobem ro-

hoży z włókna lipowego, a żydowstwo handluje tym towarem. Mieszkańców około 500. Drewniany kościołek fiłjalny Chrystusa Ukrzyżowanego do parafii w Swisłoczy. Dobra niegdyś stanowiły własność Niezabytowskicb.

Chomsk. m-ko i dobra w pow. kobryńskim, gub. grodzieńskiej, nad rz. Jasiołdą, w pobliża jez. Sporowskiego, o w. 20 od Drohtezyna, przy b. trakcie handlowym z Pińska do Prużany. Ludności około 1,800 osób. Była tu niegdyś (w r. 1815) fabryka sukna z dobrą marką, założona przez Wandalina Pusłowskiego. Stacja pocztowo-telegraliczna.

Choroszcza, m-ko w pow. białostockim, gub. grodzieńskiej, nad rz. Choroszczanką i Narwią. Parafjalny kościół pod wezw. św. Jana Chrzciciela w r. 1709 przez bisk. Paca. Był tu niegdyś klasztor Dominikanów, dobrze uposażony, który był obowiązany utrzymywać szkołę i uczniów z niej wysyłać- do uniwersytetu w Krakowie. O trzydzieści staj od Choroszczy leży góra zwana Switkowizna i dziś jest ona porośnięta karłowatemi dębami, tradycja zaś miejscowa wskazuje, że tu, za czasów .pogańskich, oddawano cześć Światowidowi. W Choroszczy jest znana i ceniona fabryka sukna Moesa, która zatrudnia około 300 robotników.

Chosławicze, m-ko w pow. rnścisławskim, gub. mohyłowskiej, o 33 w, od Mścisławia, ma słynny jarmark na całą Białoruś. Położona nad Sożem, który tu jest jeszcze nie spławny. Za czasów Rzeczpospolitej było siedzibą starostwa niegrodowego, następnie dostało się w ręce rodziny hr. Sałtykowów.

Chotajewicze, m-ko i dobra w pow. borysowskim, gub. mińskiej, położone przy drodze z Ziembina do Mołodeczna. Był tu niegdyś klasztor Dominikanów, skasow. . w r. 1832. Parafjalny kościół św. Ducha, drewniany, wzniesiony w r. 1803. Dobra obszaru około 400 dziesięcin stanowią własność rodziny Reklewskich.

Chotimsk, mała mieścina wraz z dobrami w pow. klimowickim gub. mohyłowskiej, niemal na samem pograniczu z gub. smoleńską. Dobra stanowią odwieczną własność rodziny Hołyńskich.

Chotynicze, wieś i dobra w pow. pińskim gub. mińskiej, o wiorst 70 od Pińska i 14 od Kaczajki, przy drodze z Mińska do Pińska położone, śród ogromnych błot i lasów, w których jeszcze można spotkać dość liczne okazy grubszego zwierza. Stacja pocztowa, cerkiew i zarząd gminny. Dobra stanowią własność rodziny hr. Potockich.

Chożów, m-ko o 7 wiorst od st. Mołodeczno d. ż. Lib-Rom., posiada cerkiew parafialną, przerobioną z kościoła katolickiego, i kaplicę katolicką pod wezw. św. Antoniego, urządzoną staraniem pp. Chełchowskich, właścicieli Chożowa.

Chwałojnie. m-ko w pow. szawelskim gub. kowieńskiej, o w. 50 od Szawel, położone w ślicznej miejscowości przy drodze z Użwent do Worń, nad rzeką Wentą. Kościół parafjalny Zwiastowania N. M. P. od r. 1864 zamieniony na cerkiew. Był tu również klasztor Karmelitów,

fundowany przez kolatora Adamkowicza i niezmiernie bogato uposażony w dobra ziemskie. Klasztor ten został skasowany i zamknięty w r. 1863. Od r. 1817 była tu szkoła 6-klasowa, przeniesiona z Kroż, zamknięta z rozkazu rządu w r. 1835. Ziemie przy miasteczku z czasem zostały podzielone na oddzielne folwarki i te, w liczbie trzech, należą do rodzin Francuzowiczów i Bichniewiczów.

Ciapin, dobra i wieś, pow. lepelski, g. witeb.,o 10 w. od Czasznik, o -25 od Lepla. Ładna rezydencja. Był tu kościolek murowany, przez marszałka Paulina rozebrany na cegłę. Młynek wodny. Grunta urodzajue. Kiedyś własność Słuszków - Ciapińskicli. Przez Krzysztofa Stuszke sprzedany w 1601 r. kniaziom Swirskim, następnie własność Świrły, Samuela Starosielskiego, Przeździeckich, Zenowiczów, Sulistrowskich, Okuszków, a wreszcie Korsaków. W ostatnidi czasach własność Mikołaja Paulina, po śmierci którego nabyty przez Adolfa Klistera. Obszar ziemi użytecznej 465 dzies.. lasu 160 dzies., nieużytków 10 dziesięcin.

Ciechanowiec, miasto w pow. bielskim, gub. grodzieńskiej, nad rz. Nurcem, o 9 w. od ujścia tej rzeki do Bug. Od Grodna w. 168, od Bielska 47, od Drochiczyna 30, od Nura 14 odległe. Niegdyś własność Kiszków, potem Bremerów a Bryttmar (holendrów), wreszcie Ciecierskich. Miasto leży po obu brzegacli Nurca, na lewym Stary, na prawym Nowy Ciechanowiec, który już należy do gub. łomżyńskiej, o w. 18 od Czyżewa st. kol. Warsz.-Petersb. Ludność St. Ciechanowa wynosi około 5,000 osób. Kościół parafjalny murowany, parafianie przeważnie drobna szlachta (zagonowa). Dwie cerkwie murowane. Jest tu olbrzymi posąg znakomitego przyrodnika polskiego, ks. Krzysztofa Kluka, fundowany przez kolatorów Ciecierskich, roboty Jakuba Tataskiewicza (ucznia Thordwalsena) z piaskowca.

Był tu niegdyś szpital dla ubogich przy kościele w specjalnych i licznych budynkach murowanych umieszczony, wraz z przytułkiem dla dziewcząt i szkółką elementarną. Dziś zabudowania te stanowią własność prywatną.

Z zamku obronuego ocalały jeno nieliczne resztki, a najlepiej zachowała się brama z wieżą. Kilka fabryk sukna, 2 młyny, 3 folusze, cegielnia, browar. Dobra stanowią własność rodziny Ciecierskich.

Ciechinicze, m-ko i dobra w pow. rohaczewskim, gub. mohyłowskiej, o w. 18 od Rohaczewa, dawne dziedzictwo Oskierków. Kaplica pod wezw. N. M. P. wzniesiona przez Rafała Oskierkę. Zarząd gminny, ludności około 1,000 osób.

Ciepień, wieś i dobra w powiecie ihumeńskim. gubernji mińskiej, dawne dziedzictwo starej rodziny Uniechowskich, o wiorst 45 od Mińska, o 60 w. od Ihumemenia, gmina Dudzicka, parafia Annopol. Rozległość dóbr przeszło 100 włók. Obecny dziedzic p. Józef U. urządził porządną rezydencję, wzorowe ogrodownictwo, zatiodował lasy.

Cimkowicze, m-ko i dobra w pow słuckim, gub. mińskiej, o w. 48 od Słucka i 28 od Nieświeża. Dziedzictwo Chodkiewiczów. na-

stopnic Sapiehów. Paraf, kościół ' św. Michała drewniany.

Citwa, znaczne dobra i wieś w powiecie ihumeńskim, gub. mińskiej, o 4 w. od stacji Rudzieńsk Lib.-Rom. dr. żelaznej nad rzeką Ptycz, dawne dziedzictwo rodziny Janiszewskich. Gmina w miejscu, cerkiew po-unicka.

Cudzeniszki, m-ko w pow. i gub. wileńskiej, o w. 30 od Wilna przy granicy pow. oszmiańskiego. Niegdyś kościół parafjalny został przerobiony następnie na cerkiew. Ludność miasteczka nie przenosi 400 osób.

Cyrma. dobra w pow. lucyńskim gub. witebskiej, położone nad jeziorem tegoż nazwania, obszaru 580 dziesięcin, własność p. Zyger-Korszowej.

Cyryn, licha mieścina i wieś w samym środku pow. nowogródzkiego nad rz. Serweczem. Zarząd gminy, cerkiew parafialna i szkółka gminna. Od Nowogródka 36 wiorst. Ludność 700 osób. Niegdyś starostwo w rękach Niesiołowskich.

Cytowiany, miasteczko w pow. rosieńskim, gub. kow., położone na trakcie pomiędzy Rosieniami <25 wiorst) a Szawlami (40 w.). 1,400 dusz ludności, w tem żydów 400, katolików 900, a 100 luter. i praw. wyzn. Położone w suchej miejscowości wśród lasu sosnowego ściąga latem z •okolicznych miast powiatowych licznych letników (w r. 1908—•80 rodzin) na letniska. Kościół murowany, w 1614 r. przez Andrzeja Wołłowic^a fundowany, przy nim klasztor Bernardynów, skasowany po 1863 r., przyczem i chwilowo zamknięty był także kościół, potem jednak na skutek i prośby parafian oddany. Stary kościołek drewniany Św. Jerzego, zagarnięty przed 10 laty przez miejscowego popa i dotąd parafianom nie zwrócony, trzy murowane kaplice katolickie; murowana cerkiew prawosławna, przy niej szkoła cerkiewna, chociaż prawosławnej ludności w okolicy prócz policji i urzędników niema. Szkółka ludowa. Poczta. Towarzystwo spożywcze, należy do gminy szydłowskiej, powiatu rosieńskiego. Resztki bibljoteki klasztornej względnie uporządkowane, cenniejsze jednak rzeczy zabrane przy kasacie klasztoru. O 7 wiorst znany z cudownego obrazu Matki Boskiej Szydłów. O kilka wiorst w lesie miejsce potyczki w 1863 r., w której pobity został i zabity Cytowicz Zygmunt przez pułk. Kosicza. Dobra obszaru około 6 tys. dziesięcin dziś stanowią własność rodziny Roemerów.

Czabiszki, m-ko i dobra, na prawym brzegu Wiiji w pow. i gub. wileń. położone, w odległości w. 48 od Wilna. Prześliczna rezydencja nad samą Wilją, z parkiem, podług planów Wawrzyńca Gucewicza. Parafialny kościół murowany św. Jana Chrzciciela, fundowany przez kolatora Piłsudzkiego w r.. 1810. Przewóz na rzece Wilji przy drodze do st. kolejowej Żośle o w. 14. O trzy wiorsty od Czabiszek na lewym brzegu Wilji zostały pochowane zwłoki pułkownika Valentin de Hauterive, szefa sztabu korpusu .gen. Chłapowskiego w r. 1831, który tu utonął. Młyn wodny. Czabiszki z dawien dawna stanowią własność rodziny Piłsudz-

kich. Obszar ich wynosi niespełna 2,000 dziesięcin.

Czadosy, m-ko i dobra w pow. jezioroskim gub. kowieńskiej, o w. 86 od Jezioros na granicy Kuriandji. Kościół parafialny N. M. P. zbud. w r. 1784 przez Marję Górską. Dobra stanowią własność rodziny Komarów.

Czarna, rzeka, prawy dopływ Niemna, uchodzi doń pomiędzy Szczorsami a Lubczem. Pozatem są jeszcze na Litwie i Białejrusi aż trzy drobne rzeczułki tejże nazwy, którym atoli nie warto poświęcać uwagi.

Czasznicki Kanał, £70 sążni długości, należy do systemu Bereżyńskiego, łączącego Dniepr z Dżwiną. Przy pomocy śluzów w kanale i w rz. Ullance (vel Ulle) podnoszą wodę, co ułatwia spławianie tratw z pod Lepla i wyżej z leśnych miejscowości w powiecie borysowskim.

Czaszniki, miasteczko w pow. iepelskim gub..witebsk., dawniej w województwie Połockim. Mieszkańców jest 6130 głów, z nich izraelitów 4,276, a chrześcijan tylko 1,854.*) Zamieszkali w obrębie miasteczka włościanie stanowią wieś pod nazwą „Słobody Czasznickiej", lub też „Nowej Słobody", liczącej 121 gospodarzy, wchodzących w skład gminy kopciewskiej. Jest tu Zarząd mieszczański, szpital włościański, a przy nim lekarz (jedyny w miasteczku i okolicy), apteka, dwie szkoły ludowe, kantor pocztowo-telegraficzny, kasa oszczędnościowo - pożyczkowa i przeszło stokramów. Odległość: od Witebska, 90 w., od Lepla 32' w., od Bieszenkowicz (Nad Dźwiną, gdzie chodzą parostatki) 30 wiorst, od stacji Łowsza (Rygo - Orłowskiej kolei) 67 wiorst, od stacji Robr (Moskiewsko-Brzeskiej kolei) 65 wiorst. Handel leśny i zbożowy z Rygą po Ulle i Dżwinie. Mieszczanie trudnią się spławianiem tratw, a zimą wyrębem lasu. Jest paru garncarzy, farbiarzy, kilku wyrobników łyżek, wrzecion, skrzyń i t. p. Większe doroczne targi (kiermasze) na św. Mikołaja 9 maja i 6 grudnia, oba na konie, których czasem w ogromnej bywa ilości. Przed Bożem Narodzeniem, tak zwany „Kraśnik", duży targ na sadło i nierogaciznę, mniejsze targi odbywają się każdej niemal niedzieli. Dawniej, zgodnie z przywilejem Stanisława Augusta z TOKU 1782, jarmarki były na świętego Ducha, świętego Jana, Narodzenie św. Jana, w dzień Matki Boskiej Różańcowej, na św. Michała i na św. Barbarę, świątyń jest obecnie dwie, obie prawosławne, większa zabrana z kościoła, mniejsza fundowana przez właściciela w 1843 r. Ongi był tu kościół pod wezwaniem Błogosławionego Józefa Męczenika, a przy nim klasztor Dominikanów, osadzonych w 1674 r. przez rodzinę Słuszków, zgodnie z zapisem Halszki ze Słuszków Radziejowskiej, podkauclerzyny koronnej. Drugi większy kościół, wzniesiony przez Stanisława Bykowskiego Łopotta, wraz z klasztorem, dokąd przeniesiono Dominikanów około roku 1750.

*) W oficjalnym spisie „Cnnсокі> Hace:ieHHbixi> Mfccrb BiireC. ryO. iy06 r." ogólna cyfra mieszkańców 5,530, z nich chrześcijan 1854, izraelitów 4,276, że zaś suma nie zgadza się na 600, więc przypuszczalnie mieszkańców jest 6,130.

Konwent Dominikanów zniesiono około 1842 r., odkąd paratją zarządali świeccy księża, aż do jej skasowania w 1868 r. Zabrany kościół stał około dwudziestu lat zamkniętym, bez użytku. W kościele tym była słynąca z cudów figura Pana Jezusa, zrobiona przez włościanina z Przystój około 1705 r., w większe doroczne festy zbierały się tłumy pielgrzymów z dalekich nawet stron. Kościół odznaczał się. wykończeniem wewnętrznem, a część pięknych fresków dotąd się jeszcze zachowała. W 1565 r. wojska litewskie pod dowództwem hetmana Mikołaja Radziwiłła odniosły.w pobliżu Czasznik na polach iwańskich walne zwycięstwo nad wojskiem cara Iwana Groźnego, dowodzonem przez kniazia Piotra Szujskiego, który poległ na polu bitwy. W 1567 r. Roman Sanguszko rozbił w okolicy Czasznik tatarów, dowodzonych przez Amurata. W roku '1580 król Stefan Batory zatrzymał się tu z wojskiem i przyjmował posła carskiego. W 1708 r. feldmarszałkowie Mieńszykow i Szeremietjew odbyli tu naradę wojenną. W 1812 r. Czaszniki, tudzież cały szereg sąsiednich wiosek uległy spaleniu w bitwach 19 października i 2 listopada, które były wywołane przez francuzów dla odwrócenia uwagi od przeprawy przez Berezynę. Pierwotnie Czaszniki musiały należeć do książąt Łukomskich. W końcu XVI wieku były już własnością Kiszków. Od Kisz-;ków przeszły do Sapiehów, następnie do Adama Kazanowskiego, marszałka nadwor. koron., Łtóry zapisał całe hrabstwo Czasznickie żonie swej Halszce ze Słuszków 2-do roto Radziejowskiej. Po jej śmierci odziedziczyli te dobra Słuszkowie. Potem posiadali Czaszniki Potoccy, ł.opottowie, a wreszcie Wołodkowicze, do których dotąd należą.

Czausy, m-ko pow. gub. mohyłowskiej. Powiat czauski zajmuje przestrzeń 2,168 wiorst kw. Grunta po większej części piaszczyste, usiane kamieniami, tylko mały wschodni zakątek na pograniczu mścisławskiem, w okolicach Rasny, ma grunta urodzajne. Z rzek—główne Bronia i wpadająca do niej pod Czausami Basia.

Powiat ma dużo zaścianków szlacheckich, zwłaszcza dokoła Rasny i Radomia. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 3 okręgi policyjne (stany), których kancelarje mieszczą się: 1-go — w Czausach, II-go—w Rasnie i III-go — w Drybinie oraz 9 gmin, podzielonych na 3 rewiry ziemskie. Czausy leżą nad rzeką Basią, przy trakcie pocztowym z Mohylewa do Czerykowa, w odległości 48 w. od Mohyłowa, na dość wzniosłem wzgórzu. Za czasów Rzeczposp. istniał tu wspaniały kościół i klasztor Karmelitów, fund. Mikołaja Podbipięty w r. 1653 i miały sobie nadane prawo magdeburskie przez Władysława I v. Mieszkańców w powiecie czauskim 65 tys., zaś w mieście około 4,800 osób.

Posiadłości ziemskie większe w powiecie coraz bardziej się rozpadają jednocześnie z wycięciem olbrzymich przestrzeni leśnych. Przemysł nie istnieje, handel ściśle miejscowy. D. 25

list. 1908 r. odbyło się uroczyste poświęcenie nowowzniesionego kościoła.

Czeczersk, m. pow. rohacz. g. miń. stare i ładnie położone nad rzeczką Czeczorą, blisko od jej ujścia do Soża. Stacja żeglugi parowej na Sożu. Odległość od Rohaczewa około 60 wiorst. Stacja pocztowa i telegraficzna. Szkoła minister, ośw. dla chłopców i takaż dla dziewcząt. Kroniki wspominają o Cz. w r. 1,157, stanowił on własność rodową książąt czernihowskich. W r. 1501 oddany przez króla Aleksandra w dożywocie małżonce jego Helenie. W roku 1511 otrzymał przywilej opłacania podatków bezpośrednio do skarbu. W r. 1621 nadany przez Zygmunta III, jako starostwo, Aleksandrowi Sapieże. W r. 1654 zapłacił kontrybucję Zołotarence. Po powrocie do Rzplitej znowu stał się królewszczyzną. W r. 1774 otrzymał go od Katarzyny II hr. Czernyszew-Kruglikow, który wymurował kościół katolicki (proboszczowi nadał folwark) oraz trzy cerkwie prawosławne. ISa początku w. XIX hrab. Anna Czernyszewa założyła 2 szpitale (dla mężczyzn i dla kobiet) bezpłatne, które istniały do czasu zniesienia poddaństwa, oraz bezpłatną pensję dla ubogich szlachcianek, którą zamknięto po śmierci fundatorki.

Czekiszki, wieś z kościołem parafialnym w pow. ros., gub. kow., nad rz. Dubissąleżąca, po obu stronach traktu pocztowego. Kościół drewniany bardzo starożytny.

Czereja, m-ko i dobra w pow. sieńskiin, gub. mohylewskiej, nad jeziorem położone, o w. 38 od Sienna. Niegdyś olbrzymie hrabstwo Sapiehów. Ludność miasteczka wynosi przeszło 3 tys. osóh. Miasteczko dość handlowe, najbliższa stacja kolejowa Krupka kol. Mosk.-Brzeskiej o w. 35. Materjały leśne i wyroby drzewne — główny przedmiot zbytu. Parafialny murowany kościół z cudownym obrazem św. Michała Apostoła, zarząd gminy, szkółka, apteka, urząd akcyzowy. Obecnie dobra główne, obszaru około 6 tys. dziesięcin stanowią własność rodziny Miłoszów. Ziemie gliniaste, urodzajne,

Czeressa, m-ko i dobra w pow. dzisieńskim, gub. wileńskiej, o w. 33 od Dzisny. Własność rodziny ś. p. Adolfa Jełowickiego. Cerkiew św. Mikołaja fundacji Radziwiłłów i zarząd gminy.

Czernawczyce, m-ko w pow. brzeskim gub. grodzieńskiej, o w. 15 od Brześcia i 200 od Grodna, przy b. trakcie handlowym brzesko-grodzieńskim. Ludność wynosi około 1,000 osób. Niegdyś kościół parafialny, wzniesiony w r. 1585 przez Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła. W pobliżu miasteczka zamek Radziwiłłowski, zwany Tura, wzniesiony w r. 1761.

Czernlawka, osada na lewym brzegu Berezyny, w pow. borysowskim, gub. mińskiej, niedaleko ujścia rzeki Bobra, naprzeciw wsi .Murawa. Ludność nie przenosi osób 200, wyjątkowo żydów. O wiorstę od osady nad rzeką Bobrem Jeży fabryka żelaza, założona przez ks. Leona Radziwiłła i huta z 2 piecami, walcownia i tokarnia. Fabryka nieczynna. W pobliżu tartak pa-

rowy. Czerniawka słynie ze swych wyrobów garncarskich.

Czerstwiały jez. "i wieś tejże , nazwy w pow. łepelskim, gub. witebskiej, wieś stanowiła niegdyś własność arcybiskupów połockich. Jezioro ma (5 i pół wiorst długości i do 3 w. szerokości, przy głębokości do 5 sążni. Cały obszar wynosi 11 wiorst kwadratowych. We wsi zarząd gminny.

Czerwony Dwór, wspaniała rezydencja na wyniosłym brzegu Niewiaży, a przy ujściu rzeki tej do Niemna, w pow. i gub. kowieńskiej, o w. 7 od Kowna położona. Niegdyś był tu zamek warowny i pajac obecny został wzniesiony na jego fundamentach. W wieku XVIII były to dobra Zabiełłów i od nich przeszły do marszałka kow. Benedykta lir. Tyszkiewicza, który wzniósł tu pałac i prześliczny o wiorstę kościół z parkiem naokół pod wezw. Wniebowstąpienia Pańskiego. Kościół jest parafjalny i wewnątrz odznacza się pięknem i kosztownem urządzeniem. Pomniki marszałka i jego żony stanowią także niemałą ozdobę. W pałacu jest zgromadzonych wiele nader kosztownych dzieł sztuki. Dobra i dziś są w ręku hr. Tyszkiewiczów.

Czeryków, m-ko pow. gub. mohyłowskiej. Powiat czerykowski zajmuje 4,884 wiorst kw. przestrzeni. Grunta wogóle dosyć urodzajne, z wyjątkiem pogranicza czauskiego i bychowskiego, gdzie grunta są żwirowate i płonne. Główna rzeka powiatu— Soż, przepływa w kierunku od północy na zachód. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 3 okręgi policyjne (stany), których kancelarje mieszczą się: I-go okręgu — w Czerykowie, II-go—w Krzyczewie i III-go—w Krasnopolu, oraz 16 gmin, podzielonych na 5 rewirów ziemskich. Miasteczka znaczniejsze: Krzyczew, Krasnopol, Malatycze i Studzieniec.

Czeryków położony jest na prawym brzegu Soża w odległości 87 wiorst od Mohylowa przy szosie warszawsko-moskiewskiej, liczy około 5 tys. mieszkańców i jest stosunkowo miastem nowem bez wspomnień. Kościół w stylu romańskim wzniesiony został w r. 1865.

Poważniejszy przemysł fabryczny w powiecie nie istnieje; są jednak fabryki pomniejsze, a mianowicie: młyny, garbarnie (z tych aż 4 w Krzyczewie, który z wielu względów przenosi miasto powiatowe). Dziegieć stanowi przedmiot dużego wywozu, oraz pieńka, gdyż uprawa konopi prowadzi się w tych stronach na wielką skalę.

I3agda, gub. witebska, pow.dyneburski. .Miasteczko. Poczta. Szpital. Kościół pod wezwaniem Przenajśw. Trójcy, zbudowany w 1743 r. przez księdza M. Rotha, zwanego apostołem Łotwy. W kościele tablica pamiątkowa, na grobie wojewody Jana Augusta Hylzena.

Daniuszew. majątek, niegdyś należący do Jezuitów, później oddany przez St. Agusta Klimańskim, drogą sukcesji przeszedł do obecnych właścicieli Kiersnowskich. Daniuszew znajduje się nad Wilją w pow. święć., g. wileń. o 7 wiorst od stać. kolej. Smorgonie i 7 wiorst od Zodziszek. W majątku jest parowa fabryka gontów. W pobliżu dworu jest parafjalny kościół, przy kościele herbaciarnia i kramik.

Darew, wieś koś :ielna w powiecie nowogródzkim, mińskiej gub., kościół drewniany Wniebowz. N. M. P., zbudowany w połowie XIX wieku. Paratjan liczy zgórą 11 tysięcy. W Darewskiej parafji w przeciągu dwóch ostatnich lat otwarto 4 filje kościelne i pobudowano nowe kościoły: w Lachowiczach, Lipsku, Swojatyczach i Saowie. Oprócz tego wszyscy katolicy w Baranowiczach należą do Darewskiej paratji. Z Darewa do kolei, poczty i telegrafu 8 wiorst do Baranowicz. W Darewie—gmina (wołost').

Daszkówka, (pow. bychowski gub. mohyi. wspomniane w spisie miasteczek g.ub. rnohyl. w r. 1784. W r. 1812 główny ambulans w czasiebitwy pod Sołtanówką (pow. mohyl.) 31 lipca między korpusem marszałka L)avo'Jst'a a przednią strażą generała Rąjewskiego. Daszkówka jest stacją kolejową dr. ź. Rys.-Orł., na brzegu Dnieprm Ładna rezydencja p. Wik. Żukowskiego, nader czynnego działacza publicznego oraz grób ojca jego Edwarda, pracownika z czasów zniesienia poddaństwa i autora paru dzieł wolnomyślnych. Szkoła elem. minister. Odległość od Mohyłowa 20 wiorst, od Bychowa 25 wiorst.

Datnów, kow. gub. i pow. stacja i poczta kolei L. R., o 4 wiorsty od stacji miasteczko Datnów z kościołem i murami po - bernardyńskiemi; kościół odrestaurowany został w 1907r. z funduszów parafjan, robotami kierował energiczny i dzielny ks. prob. Zoris. Mury klasztorne też tego roku zupełnie przerobione zostały. Skarpy zewnętrzne zwalono, poprzeczne mury też. Z frontu zrobiono plebauję, a z drugiej połowy urządzono przytułek dla starców i biednych, fundusz na to zapisał ś. p. biskup Zdanowicz. Kościół murowany wybudowany został podobno pod koniec XVIII st. W miasteczku jest monopol, herbaciarnia i szkoły rosyjskie dla dziewcząt i chłopców, ludowe. Ludność przeważnie polacy, litwinów mało, w okolicy dużo szlachty zagrodowej. Nabożeństwo odprawia się po polsku, ewangelja i po polsku i po litewsku, kazanie raz na miesiąc po litewsku. Starć litw. z polakami nie było tu żadnych i niema wrogiego nastroju.

W paratji jest prywatny kościołek pp. Kwintów -w Szłapoberży, gdzie raz na miesiąc bywa nabożeństwo.

Sam majątek Datnów leży o 1 w. od stacji, przed powstaniem należał do Clirapowickich, potem przechodził parę razy w różne ręce, aż nakoniec przy teraźniejszej właścicielce więcej niż połowajego odprzedana została bankowi Włościańskiemu, który ma się rozumieć, parceluje nie tutejszym, a sprowadza przeważnie z Małorosji. Około 1,000

dz. pozostało jednak przy samym majątku, na obszarach którego ma wkrótce powstać szkoła średnia agronomiczna.

W pobliżu stacji jest parę wsi z mieszaną ludnością białoruską, kilkanaście bowiem rodziu "przed 60-ciu laty sprowadził tu p. Chwapow. Zachowali oni tylko swój język i to przeważnie tylko starsze pokolenie, młodzi mówią po polsku. Nazywają ich tu „gudami". Przez dwór i miasteczko przepływa rzeczka Datnówka, niezdatna do żeglugi. Miejscowość nizka, błotnista trochę, gleba dobra-czarnoziem z gliną.

Daugi, m-ko rządowe w pow. trockim, gub. wileńskiej, nad jeziorem tejże nazwy, AV odległ. 56 wior. od Trok, 22 w. od stacji kol. Olkieniki, SO od Wilna i o 12 w. od stacji pocztowej w Ilanuszyszkach. Parafjalny kościół murowauy w końcu XIV w. przez Witolda pod wezw. Opieki N. M. 1'., odbudowany na nowo w iS62r. Starodawna osada litewska z dworem myśliwskim wielkoksiążęcym. Po unji Daugi stały się starostwem. W końcu w. XVIII były we władaniu Brzostowskich. Ludności około 1,000 głów.

Jezioro Daugi ma przeszło 3 w. długości i 2 szerokości i zajmuje około 10 w. kwadr, przestrzeni, przy ogromnej głębok. do 30 sążni. Jest to jedno z najgłębszych jezior w Europie.

Daugiele, m-ko w pow. jezioroskim gub. kowieńskiej, o w. 30 od Jezioros. Około 300 mieszkańców. Kościoł filjalny św. Ducha drewniany, wzniesiony przez ks. Radziwiłła w r. 176*6; do parat].i w Dusiatach. Stacja pocztowa przy szosie z Kowna do Jezioros.

Daugieliszki, m-ko w pow. świeciańskim, gub. wileńskiej, nad jeziorem Wirksżtys, o 24 w. od Święcian. Ludności około 450 osób; zarząd gminny, szkółka wiejska. Drewniany kościół parafjalny, fundowany w r. 1526 przez Gasztolda, odnow. w r. 1822 przez Izabellę lir. Platerową, ma trzy filje w Przyjaźni, Sieniszkach i Cejkiniach i jedną kaplicę w Kaczergiszkach. Miasteczko wraz z dobrami należało niegdyś do Gasztoldów, lecz następnie jako wiano weszło w dom królewski i stało się starostwem. Ostatnim starostą był hr. Plater, kanclerz litew., potem zaś starostwo przeszło na własność rządu.

Dawidgródek, starożytna osada na wyspach rz. Horynia (prawego dopływu Prypeci), przy trakcie z Mozyrza do Pińska, m-ko i dobra w pow mozyrskim, gub. mińskiej. Jest to już od r. 1586 dziedzictwo ks. Radziwiłłów i należy dziś do ordynacji w Nieświeżu.

Kościół parafjalny pod wezw. Bożego Ciała, wzniesiony w r. 1624 przez Jana ks. Radziwiłła; filja w Turowie i kaplice w Kożangródku i Łachwie. -Mieszkańcy miasteczka słyną z ogrodnictwa i produkują na sprzedaż ogromuą ilość nasion, oraz z sadów swych zbierają moc owoców, a przeważnie śliwek, które suszą na sprzedaż. Oprócz tego sławne tu wyrabiają buty juchtowe. Kobiety tutejsze noszą wyjątkowo oryginalne ubranie głowy, do czego używają szerokich obręczy drewnianych, i sztucznych kwiatów. Ludności

ogółem jest około 4,500 głów płci obojej, dość zamożnej.

Dobra zawierają obszaru do 7,000 dziesięcin i są dobrze zagospodarowane, a zaś lasy obfitują w grubego zwierza, jako fo: dziki, łosie i samy. Ziemia tu wyjątkowo żyzna śród 'olbrzymieli a jałowych przestrzeni Polesia.

Dąbrowa, m-ko w sokolskim powiecie, grodzieńskiej gub. Mieszkańców żydów i katolików 2,500. Poczta i telegraf. Do stacji kolejowej Nowa Kamienna 7 w. (Zaniemeńskiej kolei); do przystanku platforma Krasnostocka 3 wiorsty. Kościół nowy murowany przez ks. Fordona 1902 r., na miejsce drewnianego, starego, fundowanego przez króla Zygmunta III w XVII wieku; kościół obecny wielkością **i** pięknością przewyższa **Avszytkie** w powiecie sokólskim. W wielkim ołtarzu umieszczony krzyż z rozpiętym na nim Zbawicielem. Krzyż ten jest zabytkiem z dawnego klasztoru O. O. Dominikanów w Rożanymstoku, obecnie przerobionym na monaster prawosławny żeński. Krzyż przykuwa ku sobie wszystkich widzów. Figura Zbawiciela ukrzyżowanego jest tak przecudnie, tak artystycznie, misternie wykonana **i** przedstawia konającego Boga Człowieka, że kursuje legenda-, iż artysta niejakiś, magnat—rzeźbiarz w średnich wiekach, ukrzyżował młodzieńca żywego i kopję wykonał konającego na krzyżu. W każdym razie, niema w całym kraju drugiego takiego krucyfiksu. Jest on niezrównany. Parafja dąbrowska liczy z górą 13,000 dusz. Z tej parafji czysto-katolickiej i zupełnie włościańskiej w ostatnie dwudziestolecie dużo pochodzi z biednych chłopców ludzi wykształconych, księży, oficerów, inżynierów, urzędników, aptekarzy. Kleryków jest obecnie kilkunastu w seminarjach wileńskiem i petersburskiem. Do oświaty garną się wszyscy.

Dekszniany, powiat wilejski, gub. wileńska, o 3 wiorsty od Radoszkowicz, o 7 wiorst od Olechnowicz (kolei Libawo-Romeńskiej). Grunta silnie faliste, piękna miejscowość. Dawne dziedzictwo Wołodkowiczów.

Delatycze, licha mieścina, wieś i dobra nad Niemnem, nieco powyżej ujścia doń Berezyny, przy drodze z Lubczy do Mikołajewa. Niegdyś własność Radziwiłłów, następnie Wittgensteinów i Hohenlohe. Obszar dóbr około 5,700 dziesięcin gleby Avyborowej pow. nowogródzkiego, gub. mińskiej. Sprzedane pod przymusem w r. 1891 nabywcom jedynie rosjanom.

Dereczyn, m-ko i pocztowa stacja, grodzieńskiej gub., słonimskiego pow. Ludność: żydów wraz z chrześcijanami 2 tysiące. Od stacji kolejowej dr. ż. Poleskiej Zelwa wiorst 11—do m. Słonima 32 wiorsty, do m. Wołkowyska 39 wiorst, do m. Mosty 5 mil, do Zdzięcioła 5 mil, do Różany 5 mil — szosy niema żadnej. W miasteczku poczta wraz z telegrafem, przeprowadzonym z Zelwy, apteka, doktór i lecznica gminna. Jedna, garbarnia. Przemysł— przeważnie produkta domowe. Lud biedny, zarobków blisko niema, podzieleni na drobne kawałki. I tylko murarstwo (murarzy w mia-

steczku 33) i kamieniarstwo chronią od zupełnej nędzy.

Parafja katolicka dereczyńska utAvorzona zaledwie przed 2 laty, co do obszaru dosyć duża, w promieniu sięga od 18 wiorst do 24. 0.18 wiorst od Dereczyna, w stronę Zdzięcioła, przepływa rzeka Szczara czyli Szara, wpadająca do Niemna, z drugiej zaś strony o 8 wiorst rzeka Zelwianka. Ludność: białorusini, prawosławni, z małemi wyjątkami zamieszkują 32 dużych wsi, a tylko w Dereczynie i we wsi „Starawieś" zamieszkują katolicy pojedynczo, zmieszani często, rozsypani po całej parafji. Ogółem dziś katolików liczą 1,205 dusz. Sądząc z nazwisk ludności, zamieszkującej Dereczyn i wsie, są to emigranci w znacznej części, za czasów Sapieżyńskich z rozmaitych stron, przeważnie z Polski. Szkółek 11, za wyjątkiem jednej cerkiewnej.

Dereczyn to dawne dziedzictwo książąt Sapiehów'. Z powodu pięknego parku, pysznego pałacu, kościoła o dwóch wieżach, z zegarem i klasztoru Dominikańskiego, imponującego swoim ogromem, a najwięcej może z powodu życia książąt na szeroką skalę—nazywano Dereczyn Małym Wersalem. Ostatnim żył w Dereczynie książę Franciszek, którego pamiątkową tablicę do dziś posiadają, wraz z herbami rodzinnemi, wyrytemi na karraryjskim marmurze. W roku 1831 klucz Dereczyński wraz z ziemiami klasztornemi przeszedł na własność rządu. W roku 1867 nieszczęśliwym trafem spaliła się wieża i chór kościelny, ta napozór drobnostka posłużyła powodem kasaty parafji dereczynskiej i kościoła (Dominikanów rozpędzono jeszcze w roku 1831). W parę lat po kasacie kościół został zburzony doszczętnie, a cegła rozprzedana żydom. Klasztor i pałac przerobiono na koszary, w których wojsko mieściło się aż do roku 1906- Dziś okna klasztorne zabite deskami i tylko w dalszym pałacu, czyli praw. w oficynie, bo, jak powiadają, pałac zburzono dawniej, mieści się „ochrona" z 20 żołnierzy. Dziś z parku, który obejmował przestrzeń 18 dziesięcinową, pozostało niespełna 3 tylko i tylko tarasy, szerokie aleje kasztanowe i topolowe i stawy zarośnięte świadczą o jego piękności.

Do Sapieżyńskich pamiątek, oprócz, parku pałacu i klasztoru, należą prochownia, jak nazywają, a może piwnica, ogromna, budowana z cegieł, starożytna, pokryta ziemia, na której wznoszą się 4 ogromne lipy. W centrum miasteczka na rynku stoi' duży, wysmukły i kształtny słup pamiątkowy; taki sam słup pamiątkowy tylko znacznie wyższy i więcej zachowany, z krzyżem u góry, znajduje się o Va wiorsty od" Dereczyna w drodze ku wiosce Aleksiczy. W miasteczku pozostało jeszcze sporo domów, należących do Sapieżyńskiej administracji, dziś zamieszkałych przeważnie przez żydów i sporo piwnic tak zwanych Sapieżyńskich, potężnych a wielkich.

W parafji dereczyńskiej są przerobione na cerkwie 2 kościoły: w Kotczynie o 2. wiorsty od Dereczyna i w Szczarze. Cerkwi samych jest ze 20 kilka. Dziś parafianie dereczyńscy posiadają skleconą z desek szopę-kaplicę

a z wiosną r.b. już przystąpią do budowy nowego kościoła; materjał najbardziej potrzebny już zebrany. Dawnego miejsca pokościelnego, niebacząc na starania, parafianom nie oddano.

Dereszewicze, dobra i wieś w pow. mozyrskim, girb. mińskiej, na lewym brzegu Prypeci, przy drodze z Leskowicz do Petrykowa. Gleba tu urodzajna i typowo obfita we wszystkie dary Polesia Litewskiego. Dobra te niegdyś stanowiły własność 0. 0. Jezuitów, od końca zaś w. XVIII są własnością rodziny Kieniewiczów. Naogół mają obszaru około 7 tysięcy dziesięcin.

Derewna, jest to obecnie liche miasteczko, przed wiekami zaś stanowiło jedną całość z Nalibokami, należąc do rodziny książąt Radziwiłłów. W roku 1594 Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka" nabył Derewnę w części od Mikołaja Rusieckiego, a w części otrzymał w darze od żony Halszki z Wiśniowieckich. Majętność ta, sięgająca granicami swemi w powiat miński, miała w obrębie swoim: iniasteczko Derewna, folwarki: Derewna, Bryniczów, Balewicze, Ostrów, oraz wsie: Ogrodniki, Zarzecze, Dzieraźm, Zabrodzie, Brzuchacze, Starzyna, Słoboda, Siemiakowo, Słoboda Nadniemeńska, Białomosze, Humienowszczyzna, Żykowszczyzna, Zuborowiec, Bielica, Skrudczyzna. Wówczas Derewna, mająca 39 domów, nosiła" szumną nazwę „miasta". Dziś dawnych porządków ani śladu. Folwarki dawniej książęce, potem obywatelskie, zatraciły zupełnie swój charakter osad kulturalnych, z chwilą rozparcelowania ich między i drobnych właścicieli. Dobra Derewna przed kilku laty kupił były ober-policmajster-m. Warszawy Klejgels. Lasy padły pod siekierą kupców, a grunta zostały • rozparcelowane pomiędzy miejscową ludność. I dzisiaj z przykrością się patrzy na zabagnione i porosłe krzakami łąki, na których jeszcze widnieją ślady dawnej kultury.

Lud tu biedny. Przysłowiowa ciemnota szlachty zaściankowej i chłopów nie należy jedynie do przeszłości. Grunta są przeważnie piasczyste. Urodzaje, z po odu lichej uprawy, marne; zaledwie wystarczają na własne potrzeby. Przemysłu żadnego, oprócz drobnych wyrobów z drzewa, jak beczułki, wiadra, niecki i t. p. Jedyny zarobek daje las, gdzie gospodarują kupcy leśni, ale to źródło dochodu wyschnie z.i lat kilka. Rozumieją to dobrze miejscowi włościauie i już, acz bardzo niedowierzająco, wprowadzają drobne zmiany i ulepszenia w swem gospodarstwie.

Główną ozdobą całej Derewieńszczyzny jest kościół, lundowany w roku 1590, jak świadczą akta kościelne, przez księcia Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła. Styl kościoła, o jednej wieży z krużgankiem, całkiem odrębny, mający coś wspólnego z gotykiem ze względu na łukowe sklepienie; to też akta kościelne dają mu nazwę starego gotyku. Cały kościół murowany z cegły, w stanie dobrym, otoczony wiankiem wyniosłych jaworów. Plebanja przy kościele nie duża, lecz pomimo, że zbudowana w r. 1785, trzyma się dobrze. Hojność fundatorów upo-

sażyła dobra kościelne wspaniałomyślnie. Dawniej należało do kościoła kilka wsi i 80 włók ziemi. Rachunki plebanjaine świadczą o skrzętnem gospodarstwie rolnem jtroboszczów. Jeszcze w r. 1840 ekonomja plebanji Derewieńskiej sprzedała 9,400 garncy gorzałki, a w r. 1830 płaciła podatku monarszego 1,000 złotych, a cały dochód z krestencji folwarcznej wynosił 2,500 złotych. Dziś plebanja korzysta tylko z 30 dziesięcin obszaru, rozrzuconego działkami między gruntami włościan. Wszystkie zaś dobra rząd przyjął pod swoją opiekę. Młyny i gorzelnie z brak.u ziarna straciły swoją rację bytu i znikły z widowni.

Cała paralja Derewieńska liczy około 7,000 dusz. Lud wyłącznie katolicki, pobożny; modli się z książki polskiej i po polsku odmawia pacierze. W domowem życiu używa języka białoruskiego; tą samą gwarą posługuje się także szlachta zaściankowa, która zresztą niczem się od włościan nie różni, gdyż tak jedni, jak i drudzy, pełni fałszywych ambicji, jakichś dawnych wspomnień, nie licujących z obecnem ich położeniem, stronią od ciężkiej pracy, i od służby na folwarkach, gdzieby się mogli nauczyć lepszego gospodarowania na roli. Następstwem tego jest bardzo nizka kultura rolna i ogólna bieda.

Typów prawdziwie ludowych, włościańskich nie spotyka się tu wcale, gdyż wszyscy ubrani modnie, a choć się spotka samodział, to będzie skrojony na marynarkę. W najbliższej przyszłości ma się zawiązać kółko-rolnicze.

Dniepr rz., starożytny Boristhenesr z wielkości jest trzecią rzeką w Europie (po Wołdze i Dunaju), przebiega część gub. mohyłowskiej i odgranicza na wschód gub. mińską. Przy samej gra • nicy gub. mińskiej z kijowską, łączy się z dopływem swym prawym. Prypecią. Od Dorohobuża Dniepr staje się. żeglownym, pod Orszą w łożysku spotykamy skały. Dopływy Dniepru z prawej strony, a więc Druć, Prypeć i Berezyna, stanowią jego największe źródła, zasilające z nizin Litwy i Białejrusi. Dniepr jest przez geografów zwany „Sarmackim Renem".

Dniepro-Buski kan., służy za połączenie Morza Czarnego z Bałtykiem. Jest to cały system wodny, który obejmuje: Dniepr, Prypeć, Pinę, kanał Dniepro-Buski, Muchawiec i Zachodni Bug.

| **Dobejki**, m-ko w pow. wiłkomierskim, gub. kowieńskiej, nad rz.. Oknistą, o 60 w. od Wiłkomierza, przy trakcie z Wiżun i Uszpola do Wiłkomierza. Parafjalny kościół św. Jana, w r. 1660 wzniesiony z drzewa przez Józ. Kuszelewskiego. W roku 1771 obyw. Huszcza fundował tu cerkiew. Ludność m-ka wynosi około 320 osób. Zarząd gminny i szkółka elementarna.

Dobikinie (Wielkie), dobra w pow. szawelskim, gub. kow. o parę wior. od Oszmiany położone, przy wielkim trakcie z Rygi. Obszar przeszło 100 włók. Niegdyś własność Grużewskich, następnie Przecisławski marsz, sprzedał je Heratymowi Sawinowi w r. 1865.

Wyborna gleba, **Avspaniałe** budowle murowane.

Dobośnia, duże dobra. Mińska gub., pow. bobrujski, od dość dawna dziedzictwo rodziny Bułhaków. Jest tu pałac murowany o stu pokojach, zawierający liczne dzieła stuki i pamiątki. Dojeżdża się do stacji Rynia Libawo-Rom. dr. żel.

Dobrowlany, majątek, święć. pow. g. wileń., o wiorst 6 od Wilji i 45 w. od st. Łyntup kolei wąskotorowej i st. Smorgonie kol. ż. " Lib.-Rom. Niegdyś Dobrowlany należały do hr. Gtlntherów, znanych z troskliwości o dobrobyt ludu. To też do dziś pamiętają jeszcze ludzie, iż za czasów pańszczyzny uczono we dworze: felczerstwa, snycerstwa, stolarstwa, rymarstwa i in. rzemiosł użytecznych, obok nauki elementarnej. Więc też ludność miejscowa zachowała aż do dziś ślady jednako większej od sąsiadów kultury, jak również i większej zamożności. Dobra, skonfiskowane po r. 63, dostały się następnie ówczesnemu gubernatorowi w Wołogdzie, Chomińskiemu, i aż do dziś pozostają w rękach jego następców.

Dobrusz, wieś i osada fabryczna powiatu homelskiego, gub. mohylowskiej, położona nad spławną i rybną rzeką Iput', wpadającą pod Homlem do Soża, dopływu Dniepru, oddalona od Homla -23 wiorsty koleją. Mieszkańców liczy do 6,000, przeważnie rodzin robotników, zatrudnionych w dobruskiej papierni księżny Ireny Paskiewiczowej, wdowy po synie znanego feldmarszałka za czasów Mikołaja I-go. Ludność, za wyjątkiem kilkunastu rodzin polskich oficjalistów papierni i kilkunastu robotników — polaków — małoruska, z nieznacznym procentem białorusinów — prawosławna (są i starowiercy). We wsi jest rządowa szkółka ludowa oraz dwuklasowa (3 nauczycieli i 2 nauczycielki) szkoła bezpłatna dla dzieci robotników fabrycznych. Uczęszcza 300 dzieci. Cerkiew prawosławna-, sklep spożywczy udziałowy z jatką, młyn motorowy, kilkanaście sklepów i niestety... sklep monopolowy (świetnie prosperujący). Dobruska papiernia, oddzielona od wsi groblą, zatrudnia 1,250 robotników (830 mężczyzn i 423 kobiet), pracujących w 3 zmiany po 8 godzin na dobę. Przy 6-ciu maszynach parowych o łącznej sile 1,190-ciu koni parowych, jednej turbo-dynamo maszynie o sile 680 koni p. (32 motorach), trzech turbinach wodnych o sile 150 koni p. każda — papiernia na 5-ciu wielkich maszynach papierniczych, wytwarza rocznie zgórą 500,000 pudów papieru kancelaryjnego, listowego, książkowego, gazetowego i t. p. powyżej średniego gatunku. Przy fabryce wzorowo urządzony szpital z apteką, doktorem, dwoma felczerami i akuszerką, łaźnia parowa z wannami, straż ogniowa ochotnicza, dom zebrań towarzyskich (klub) z czytelnią, salą bilardową, fortepianem i kręgielnią—dla robotników kasa wkładowo-oszczędnościowa z kapitałem rb. 45,000 i dla urzędników kasa wkładowo - emerytalna z kapitałem rb. 31,500, poczta i telegraf, połączenie telefoniczne z Homlem. Fabryka i osada fabryczna oświetlone są elektrycznością. Do odległej o 2

wiorsty stacji Poleskich dróg żelaznych Dobrusz, prowadzi fabryczna kolejka podjazdowa dla ruchu towarowego i osobowego. Okolica przeważnie lesista, na ogół malownicza. W otaczających pięknych lasach trafia się dużo, dotąd niezbadanych kurhanów. Dobrusz, jako część składowa byłego księstwa Homelskiego, należał niegdyś do książąt Rumiancewych. Do roku 1870 istniały tu nieznaczne hamernie i młyny kaszane (krupiaraie). Rozwój papierni i osady datuje się od roku 1878, t. j. od czasu objęcia zarządu papierni przez fachowo wykształconego i dzielnego dyrektora, inżyniera technologa p. A. Stulgińskiego, polaka, który w stosunkowo niedługim czasie postawił fabrykę papieru pod względem technicznym i administracyjnym w rzędzie wzorowych tego rodzaju zakładów. W najbliższem sąsiedztwie jest tartak parowy i obok niego na folwarku Choroput' — fabryka krochmalu z dość znaczną produkcją. Zamieszkali tu polacy, przeważ-'nie z Litwy i Królestwa. Kościół i parafji—w Homlu.

Dojlidy, wieś i dobra w pow. białostockim, gub. grodź., o 3 w. od Białegostoku. Fabryka kortów E. Hazbącha, browar parowy i fabryka wyrobów lnianych. Skutkiem powyższego ludność wiejska nosi się z miejska i jest zamożna.

Dokszyce, miasto w pow. borysowskim, gub. mińskiej, niedaleko od źródeł rz. Berezyny; o 115'w. od Borysowa i 162 w. od Mińska. Parafjalny kościół fundowany w r. 1608 przez biskupa Stan. Kiszkę. Cerkwi 2, z których jedna pounicka, druga zaś zbudowana po r. 1863. Zarząd gminny, ożywiony handel wyłącznie w rękach żydowskich. Ludność miasta przeszło 6 tys. osób płci obojej.

Dokudowo, ni. i dobra w p. lidzkim gub. wileńskiej, na północ od prawego brzegu Niemna, niedaleko ujścia doń Dzitwy, o 28 w. od Lidy i 116 w. od Wilna, położone na wyniosłem wzgórzu śrócl błotnistych przestrzeni. Cerkiew parafialna, zarząd gminny i szkółka elementarna. Ludności około 400 osób. Długowieczne dziedzictwo Radziwiłłów, następnie Wittgensteinów, sprzedane pod przymusem przez ks. Hohenlohe w r. 1892.

Dolce (Wielkie), dobra i wieś w pow. borysowskim (przy granicy z gub. witebską pow. lepelskim), gub. mińskiej, stare dziedzictwo Wańkowiczów, obszaru przeszło 4800 dziesięcin. Tartak, szkoła elementarna i cerkiew parafialna.

Dolsk-stary, dobra w pow. pińskim, gub. mińskiej, o 18 w. od Lubieszowa położone za rzeką Prypecią, o w. 56 od Pińska. Starożytna osada niegdyś kuiaziów Dolskich. Od r. 1843 własność Paleologów. Dobra mierzą obszaru około 4100 dziesięcin.

Dołhe, dobra i wieś w pow. prnżańskim, gub. grodzieńskiej, o milę od Prużany, z dawien dawna dziedzictwo Kraszewskich, gdzie Józef Ignacy i Kajetan przy rodzicach zamieszkiwali. Obolica jest obszernem płaskowzgórzem, gdzie jakby rozdział wód się zaznacza ku Muchawcowi z jednej, a więc do Bałtyku, i ku Jasiołdzie z drugiej strony—do morza Czarnego. Kaplica z cudownym obrazem M. B.

do parafji w Prażanie. Obecnie Dołhe jest własnością Bogusława Kraszewskiego (ociemniałego), synowca wielkiego powieściopisarza, który z wielką czcią i staraniem gromadzi i przechowuje pamiątki po stryju.

Dołhinów, m-ko nieco większe, o 18 wiorst na wschód od Krzywicz, w pow. wilejskim, gub. wileńskiej. Posiada kościół, cerkiew, pocztę, telegraf i aptekę. Główną przyczyną rozwoju miasteczka w przyszłości będzie szosa, wykończona w r. b., a wiodąca do st. Budsław, odległej o wiorst 4. Stacja ta leży tuż przy miasteczku tejże nazwy. Na wschód od Dołhinowa idzie droga do Dokszyc (gub. mińska pow. borys.) i do Szklańców przez Milcz, ze Szklańców zaś do Witunicz; wszystko to są małe miasteczka z cerkwią, monopolem i szkółką, których ludność rolniczą stanowią białorusini prawosławni. Dołhinów niegdyś był własnością ks. Druckich-Sokolińskich. W pobliżu leżą źródła rz. Wilji.

Dorsuniszki, m-ko w pow. trockim, gub. wileńskiej, położone na prawym brzegu Niemna nad rz. Strawą, o 21 w. od Żyżmor i o 28 w. od st. k. ż. Koszedary. Murowany kościół Wniebowzięcia N. M. P. parafjalny, wzniesiony w r. 1848; do r. 1864 była jeszcze kaplica w Kroniach. Niegdyś była tu warownia obronna. Za Rzeczypospolitej było tu starostwo, opłacające kwarty 1719 złp., dziś zaś dobra są własnością skarbu.

Dowgierdziszki, wieś i dobra w pow. trockim, gub. wileńskiej, o 13 w. od Trok i 5 w. od m-ka Sumieliszek położone. Wieś leży nad jeziorem t. n., zaś dwór ze wszystkiemi zabudowaniami na wyspie śród jeziora, połączony z lądem za pomocą grobli murowanej z mostem (niegdyś zapewne zwodzonym). Dobra te od r. 1733 pozostawały w ręku Roemerów, zaś w r. 1867, dzięki przywilejowi wyjątkowemu, zostały nabyte przez Józefa hr. Tyszkiewicza i dotąd pozostają w ręku jego sukcesorów. I.asy zostały doszczętnie wycięte, a wszędzie znać opuszczenie i zaniedbanie. W dużem jeziorze poławia się doskonała sielawa.

Dowiattowo, majątek i miasteczko z kościołem, **gub.** kowieńska, pow. szawelski, poczta, telegraf, telefon i stacja kolejowa: Radziwiliszki—**-14** **Aviorst** (zimą 9) od majątku odległa, do półstanku Szylany **13** wior. do pow. miasta Szawel 21 wiorst. Dowiattowo, przed dwoma wiekami „Pałeczkami" zwane, jeszcze do dziś pod tą nazwą gdzie niegdzie między ludem jest znanem. Od wieków pozostaje w rękach tej samej rodziny. Obszar 2,005 dziesięcin—własność pana Włodzimierza Dowi-atta.

Miasteczko Dowiattowo nadaje się na ożywione centrum, gdyż schodzi się tu kilka większych dróg i jest otoczone licznemi wioskami i wieloma zaściankami, oddalonemi od większych miasteczek, dla tego też buduje się obecnie szkoła i robią się starania, aby utworzyć spółkę spożywczą.

Drohiczyn, " nad Bugiem, miasteczko dzisiaj niewielkie, (gub. grodź., pow. bielski), liczące parę. tysięcy mieszkańców. Posiada Drohiczyn kościół, cerkiew, aptekę, pocztę, 2 cerkiewne szkółki

i rynek z kilkunastu żydowskiernj sklepikami. Przez Drohiczyn przechodzi też szosa, łącząca Sokołów (powiatow. miast, siedl. gub.) z Wysok. Litewskiem. Najbliższa stacja kolejowa Sokołów 28 wiorst. Oto i wszystko, co można powiedzieć o dzisiejszym Drohiczynie, bo więcej chyba uiczem nie może się poszczycić; no chyba świetną kąpielą w Bugu i malowniczą dość okolicą. Dawniej, jak świadczy o tem historja, Drohiczyn był jednem z głównych miast Podlasia, a w odległej przeszłości służył stolicą Jadźwingom. Posiadał aż 4 klasztory: Pijarów, Franciszkanów,, panien Benedyktynek, Bazyijanów. Pijarski klasztor miał ongi ogromną bibliotekę i utrzymywał szkoły, do których uczęszczała podówczas młodzież z dalekiej nawet okolicy. I dzisiaj jeszcze stoi tuż przy kościele, pijarskim opuszczony dwupiętrowy gmach, niegdyś szkoła polska. Przed kilku laty był projekt, aby jakoś zużytkować ten stary gmach murowany i odkryć ministerjalną szkołę realną, lecz projekt ten do dziś dnia pozostał tylko projektem. Omach tymczasem coraz więcej się psuje, a ruinę jego przyspieszają niegodziwi ludzie, wypiłowując belki, wydzierając z murów cegłę, i kalle z pieców, innym znów zabytkiem dawnych czasów jest góra Zamkowa, tuż nad Bugiem położona. Jak mówią ludzie, jest to góra królowej Bony, od niej idzie podziemny loch do takiej samej góry zamkowej w Mielniku (miasteczko nad Bugiem również, 14 wiorst od D.). Opowiadają, że „w lochu Zamkowej góry zachowane były ogromne bogactwa i złożone w wielkiej skrzyni, na niej siedziała zaklęta jakaś niewiasta i pilnowała skarbów. Otóż jednej nocy zjawia się ona we śnie pewnemu człowiekowi i rzecze: Cierpię za moje grzechy tu na ziemi, a za karę muszę pilnować skarbów. Jeżeli chcesz wybawić moją duszę z męki, przywołaj księdza, niechaj przyjdzie tu do mnie i odprawi nabożeństwo, pamiętaj tylko, żeby były wszystkie przedmioty, potrzebne dla odprawienia modłów, jeżeli choć jedna rzecz będzie zapomniana-przyprawisz mię o większe stokroć męki. Człowiek ów opowiedział księdzu, co i jak mu się śniło. Niewiele myśląc, wybrał się. ksiądz do lochu, ale • będąc już na miejscu, zauważył, że nie ma kropidła, więc musiał wrócić. Drugim razem też czegoś zapomniał. Za trzecim razem już nie$_k$znaleziono ani skrzyni ani pokutującej niewiasty — zapadła się w ziemię".

Bug podmywa każdego roku górę i obrywa coraz to jej brzegi. O autentyczności historycznej góry świadczą niektóre przedmioty, jakie się ciąUe zn.ijduje u jej poduoża, lizanego nieustannie falą. Są to paciorki, dawne monety, cegiełki polerowane o formie kwadratowej (znaleziono ich przed paru laty kilkaset sztuk), starożytne medaliki, bransolety i t. p. rzeczy. Jest nawet osoba (p. K-i), która prawie że wyłącznie utrzymuje się z tego, odsyłając znalezione przedmioty do Kijowa, Warszawy i innych miast.

Powracamy jeszcze do kościołów. Z 4-ch pozostał tylko jeden

(jak się zdaje po - Pijarski), w którym po dziś dzień odprawia się nabożeństwo. Kościół Benedyktynek został skasowany podczas zawieruchy 63 r. Oddano go dzisiaj ruskim „rnonaszkom" z Wirowa; obszernym przyległym ogrodem od łat kilkunastu włada miejscowy parocli. Kościół Franciszkanów też stoi pustką, klasztor przy nim przerobiony został na dwuklasową cerkiewną szkołę. Bazyljanie zobaczyliby dzisiaj (gdyby mogli powstać z grobu), że kościół ich przerobiony został na cerkiew prawosławną, a klasztor na mieszkanie dla służby cerkiewnej.

Druć rz., prawy dopływ Dniepru, na dużej przestrzeni przecina Białoruś i uchodzi do Dniepru pod Rohaczewem. Nad jej brzegami są miasteczka: Kruhłe, Białynicze i Stary Bychów, gdzie są mosty. Corocznie spławia się Drucią mnóstwo budulcu i drzewa opałowego oraz nieco towarowych sosen. Rzeka jest spławną od Białyniez; długość cała jej wynosi 21 mili.

Druja (Sapieżyn), m. nadetatowe w pow. dzisieńskim, gub. wileńskiej, na lewym brzegu Zachód. Dżwiny, przy ujściu rz. Drujki, o 56 w. od Dzisny i 13 w. od Balbinowa, st. kol. ż. Dyneburskо-Witebskiej. Magistrat miejski, sąd opiekuńczy, sąd pokoju, zarząd gm., szkółka elementarna, urząd policyjny i śledczy.— Niegdyś parafjalny kościół św. Trójcy, fundowany przez Lwa Kaz. Sapiehę w 1646 r., po r. 1863 zamieniony na cerkiew, jak również i trzy inne cerkwie, katolickie zaś trzy kaplice. Mieszkańców około 5,500, z liczby których żydzi stanowią 75%. Na przeciwko za Dźwina, w g. witebskiej, leży m. Pfzydrujsk; ruchliwa przystań w Drui na Dźwinie. Były tu niegdyś klasztory Bernardynów. Dominikanów. Druja za Rzeczpospolitej była własnością Sapiehów, potem Massalskich, dziś zaś rodziny Miłoszów.

Drujka rz., lewy dopływ Dżwiny Zachodniej, wypływa z jeziora Niedrowo przy in-ku Slobódka, poniżej m. Brasławia.

Druskieniki, zakład kąpielowo-zdrojowy, którego początek datuje się od czasów Stanisława Augusta. Jako osada ludzka jest prastarą, co być może należy przypisać jej szczęśliwemu położeniu na prawym brzegu Niemna, śród niegdyś olbrzymich lasów, w cichym a malowniczym zakątku, kędy wdzięczna Rotniczanka spływa w jego objęcia. Druskieniki leżą właściwie w gub. grodzieńskiej, lecz na jej skraju, tak iż przejście do gub. wileńskiej jest tylko spacerem, jak niemniej i wycieczka za Niemen, czyli do gub. suwalskiej. Od lat trzech, dzięki doskonałej szosie na przestrzeni 18 w. do st. Porzecze, kolei Warsz.-Petersburskiej, stały się nader licznie i chętnie odwiedzanem miejscem kąpielowein i uzdrowiskiem nietylko na Litwie i Białejrusi, lecz i śród innych ziem polskich.

Wody druskienickie (bromojodowa solanka) są nader pomocne w wielu cierpieniach wewnętrznych, zaś doskonały i łagodny klimat, obok balsamicznych tchnień lasów najbliższych, zapewniają tu główne warunki tak pożądanego miejsca wytchnie-

nia dla wielu ludzi, szukających jedynie wypoczynku po usilnej pracy umysłowej.

Zakład zdrojowy obecnie już jest postawiony na stopie urządzeń w podobnych zakładach europejskich i cieszy się frekwencją około 20 tysięcy gości w sezonie od 15 maja do 15-go wsześnia. Po y.a tem jest sauatorjum prywatne, otwarte przez rok cały i zostające pod pieczą lekarzy-specjalistów.

Druskieniki zdawna cieszyły się sympatją śród literatów i artystów, którzy tu szukali cichego odosobnienia i uroczej natury na miejsce zgiełkliwego i denerwującego-życia w większych środowiskach życia miejskiego. To też przechowały się tu tradycyjne wspomnienia o tak popularnych postaciach jak Wł. Syrokomla. Teodor Narbnt, znany dziejopis Litwy i Białejrusi, J. I. Kraszewski, Stanisław Moniuszko, sławny prof. chirurgji Girsztowt i innych wielu. Obecnie w Druskienikach już od lat szeregu spędza letnie miesiące Eliza Orzeszkowa, oraz chętnie i również niemal stale bawi literatka Emma Jebńska-Dmochowska. Przepiękne wybrzeża Niemna i Rotniczanki, w poszumie swych prastarych drzew, kryją zazdrośnie od lat już tylu toczone tu ciche rozhowory, porywy, natchnienia i artystyczne, porywające wybuchy. Leczą się tedy w Druskienikach zarówno dusze, jak i zbolałe ciała.

Miasteczko ma piękny kościół, kolouje letnie dla biednych dzieci oraz ochronkę parafialną, gdzie się dzieci uczą nader dobrze zastosowanych drobnych robót, które znajdują zawsze chętnych nabywców śród przyjezdnych kuracjuszów.

Godnem jest zanotowania, iż z jednej strony popularność Druskienik, jako stacji leczniczej, z drugiej ta sympatja wybitnych jednostek z inteligencji/zdziałały to, iż *in grati.am* Druskienik wychodziła specjalne polskie pismo balneologiczne pod nagłówkiem „Ondyna", w czasie 1844—1846 r. w Grodnie pod redakcją K. Wolfganga i przy udziale sił takich, jak: Narbut, Wacław Maciejowski, Ossorja, Zenon Fisch, Kaz. Bujnicki, Jan Czeczott i in. wielu.

Drybin, m-ko w pow. czauskim, gub. mohyl., nad Pronią i Hołyszą, o 30 w. od Czausów. Zarząd gminny. Wraz z dobrami stanowi zdawien dawna własność rodziny Ciechanowieckich. M-ko liczy około 1,200 głów ludności płci obojej.

Drycany, pow. rzeżycki. gub. witebska, osada, gmina, kościół parafjalny pod wezwaniem Szymona i Judy App. Zbudowany w 1779 r. przez barona Manteuffla. Obecnie należą do księcia Lieena.

Dryssa, m-ko pow. w g. witebskiej. Powiat drysieński leży w zachodniej części gub. witebskiej i zajmujej>rzestrzeń 2649,i wiorst kw. Z rzek ważniejsze: Dźwina Zach. i Dryssa; z jezior, których na ogół jest 95, znaczniejsze są: Oswiejskie, Lisno, Długie i Białe. W powiecie jest 7 miasteczek: Wołyńce, Kochanowicze, Mikołajów, Oswiej, Przydrujsk, Rosice iJuchowicze.

Dryssa leży przy ujściu rzeki Dryssy do Dżwiny, przy kolei Ryga - Smoleńsk, w odległości

176 wiorst od Witebska. Kiedy i przez kogo Dryssa została założona—nie wiadomo. W XV wieku stanowiła osobną gminę, należącą do Połoeka. Kościół parafjalny pod wezwaniem Opatrzności Boskiej, jest świeżej daty. Handlu w Dryssie niema prawie żadnego; jest to jedno z najmniejszy cli miast powiatowych w gub. witebskiej. Ludności liczy Dryssa około 4,200 osób płci obojej. Browar, parę cegielni i trzy garbarnie wyczerpują główniejsze gałęzie przemysłu w mieście. Jest tu sta cja k. ż. Dynebursko-Witebskiej. Całkiem świeżej daty jest Dryssieńskie Tow. Rolnicze.

Dryssa rz., prawy dopływ Dżwiny, wypływa z jez. Dryssa w gub. witebskiej. Długość biegu wynosi 128 w., szerokość od 8- 12 sążni; łączy się z wielu jeziorami i cztery z nich przepływa. Spławia się nią dość licznie drzewo opałowe i budulec, a obok tego do sioła Dorniewicz kursują po niej t. zw. Łajby, naładowane zbożem, siemieniem lnianem i olejem. Między Borkowiczami a Swołną rzucony jest przez Dryssę żelazny most kolejowy.

Dryświaty (Trzy światy), m-ko i dobra w pow. jezioroskim, o w. 36 od Jezioros, nad jeziorem t. n. położone. Parfjalny kościół katolicki św. Piotra i Pawła, wzniesiony przez króla Zygmunta w r. 1514, następnie przebudowany przez ks. Rudominę. Na cmentarzu kaplica murowana św. Jana Chrzciciela. Ludności około 250 osób. Niegdyś starostwo, należące do ekonomji wileńskiej. Dobra kolejno.należały do Ogińskich i Łopacińskich. W r. 1863 ostatniej właścicielce Annie Lopacińskiej rozkazano sprzedać dobra te w 24 godziny. Sprzedała August. Ettingerowi, gubernatorowi ryskiemu.

Dryświaty jez., położone w pow. nowoaleks., gub. kow., mierzy 9 w. długości i około 10 i pół szerokości, a przestrzeni 41,2 wiorst kwadratowych, dość rybne. Z **południoAvej** strony jeziora wypływa rz. Dryświetyca, która uchodzi do Dzisny. Na wyspie, leżącej śród jeziora, był niegdyś zamek, jak wiele innych zamków, także jakoby zbudowany przez królowę Bonę.

Dubinki, miasteczko w malowniczej okolicy nad jeziorem. Na pobliskiej górze są ślady okopów, gdzie niegdyś znajdował się zamek Radziwiłłów. Do niedawna były również malownicze ruiny na wyspie, śród pięknego jeziora, lecz, jak fama niesie, rozebrali i rozkupili te resztki żydzi z miasteczka na piece. Obecnie wł. Ben. hr. Tyszkiewicza.

Dubissa rz., dopływ Niemna, niegdyś była. granicą Litwy właściwej od Żmudzi; poniekąd na przedłużeniu Dubissy, lecz w kierunku wprost przeciwnym, płynie Wenta, uchodząc do Bałtyku. W r. 1824 zostały wszczęte roboty około przekopania kanału, łączącego obie te rzeki i trwały, przy olbrzymim nakładzie, lat sześć z górą, a potem nagle przerwane. Odtąd kanał Windawski porzucony nigdy już nie miał zostać skończonym, czego przyczyną, jak się zdaje, były nie tyle rozruchy w kraju r. 1831, co intrygi niemców. Kanał Windawski połączył by bezpośrednio

cały ruch spławny Niemna i Wilji z Bałtykiem i w ten sposób Prusy ze swym Królewcem pozostałyby na lodzie.

Długość Dubissy na ogół wynosi wraz z zakrętami około 130 w., jest spławną dopiero na 70 w. i tylko na wiosnę, ma bieg bystry i wody zdrowe, nawet lecznicze, dzięki domieszce procentu żelaza. Źródła Dubissy nie są wyraźne, początek jej stanowi rzeczka Szwentupis, która wchodzi do dość obszernego jeziora Rayzgie i dopiero po wyjściu przybiera nazwę Dubissy.

Kauał Wiadawski, a pospoliciej zwany Dubiskim, około trzech mil idzie obok Dubissy; wiele śladów robót podjętych pozostało aż do dziś dnia, łączy się z Wentą pod wsią Tolucie.

Dubis3a przepływa żyzną część gubernji ków., mianowicie części powiatów szawelskiego i rosieńskiego, stąd więc na obu jej brzegach skupiają się odwieczne osady ludzkie, dziś w postaci wsi, miasteczek i zamożnych dworów, z których bardzo wielu właśnie to położenie i nazwę nadało „Podubisie"', tak jak nad brzegami Muszy jest cały szereg nazw „Pomusze".

Duboja, wieś i dobra w pow. pińskim, gub. mińskiej, o 3 mile od fińska, nad rz. Piną położone, obszaru 6,489 dz. Niegdyś własność jezuitów, następnie rodziny Kurzenieckicli. Cerkiew parafialna i stacja pocztowa. Tu trakt pocztowy dzieli się na dwie odnogi; jedna prowadzi do Równego na Wołyń, druga do Kobryuia. W rezydencji dóbr kaplica katolicka i obszerny park, w którym przed laty były słynne cieplarnie i oranżerje, uastępnie opuszczone i zniszczone.

Dubrowna, duże m-ko i dobra na lewym brzegu Dniepru w pow. horeckim, gub. mohyłowskiej, 38 w. od Horek i 17 w. od Orszy. Ludności przeszło 6 tys. Kościół parafjalny murowany i takaż kaplica cmentarna i 6 cerkwi (3 murowane). Zarząd polic., urząd gminny, szkoła żyd. (rządowa), szkoła ludowa, st. pocztowa, apteka, 2 młyny wodne, 2'garbarnie, 4 fabryki „tałesów". Dobra, mające obszaru 5,639 dz., stanowią własność ks. Lubomir-
• slcich. Niegdyś Dubrowna należała do Hlebowiczów, z których Mikołaj wzniósł tu kościół i klasztor Bernardynów. Od Hleb. dobra z m-kiem przeszły do Sapiehów, a następnie do ks. Potemkina, który tu na miejsce Bernardynów osadził Pijarów; od Potemkina zaś zostały nabyte przez ks. Lubomirskich.

Dubrowy, miasteczko i dwór w powiecie i gub. mińskiej, o wiorst kilka od st. Zasław kolei żel. Lib.-Rom. odległe. Starodawne gniazdo możnej rodziny Hlebowiczów, znanej iv swoim czasie, z wyższego po nad ogół wykształcenia i zasług na polu pracy publicznej. W r. 1453 Hlebowicze fundowali tu kościół, poczemj zwrócili się do kalwinizmu, ale wracając w 1625 r. na łono kościoła Rzymskiego, wznieśli w Dubrowacb klasztor Bernardynów. Ostatnia z rodu Hlebowiczów, Krystyna, wniosła tę posiadłość w dom Sapiehów. W r. 1790 nabył Dubrowy Adam Chmara, wojewoda miński, dziedzic Siemkowa, który wzniósł kościół murowany. Kościół i

klasztor uległy kolejno konfiskacie. Dubrwoy należały następnie do Sulistrowskich, potem do Kubańskich, a dziś stanowią własność p. Wańkowicza, który w celach dźwignięcia rolnictwa, wzniósł tu świeżą gorzelnię.

Dudy, wieś kościelna, o 6 wiorst od Iwja, powiatu oszmiańskiego, z kościołem filjalnym, drewnianym, założonym przez biskupa Zienkowicza w 1712 r. Paratja liczy 4 tysiące katolików.

Dudzicze, dobra i wieś w pow. ihumeńskim, gub. mińskiej, nad rzeką Ptycz, o 40 wiorst od miasta-powiatowego. Gmina w miejscu, paratja katolicka Annopol. Miejscowość historyczna, wspominana już w wieku IX; w wieku XVI należały D. do możnej rodziny (Machowskich, z kolei do Bychowców, Zaranków, Prozorów i Jelskich, zaś przez wiano Zotji Jelskiej, córki jedynej Michała .!.. znanego kompozytora i skrzypka, przechodzi do rodziny Uniechowskicli. Dwór starożytny z wieku XVIII, w którym rezydował Józef Prozor, wojewoda witebski, stoi dotychczas, lecz się chyli ku upadkowi; w roku 1812 w komnatach dworu miał chwilowo kawaterę książę Józef Poniatowski.

Dukora, m-ko, wieś i piękne dobra w powiecie ihumeńskim, gub. mińskiej, nad rz. Swisłoczą, o 40 w. od Mińska i 35 od Ihumenia. Własność niegdyś Sapiehów, potem Zawiszów, wreszcie Ogińskich, z których ostatni właściciel hetman Mich. Ogiński zmarnował fortunę całą i z podziału dóbr po jego śmierci Dukora dostała się w ręce b. administratora Osztorpa (prost, żołn. szwedzkiego). Piękny kościół parafjaluy murowany, wzniesiony przez Moniuszkę (dziada sławnego kompozytora). Syn tego Osztorpa, Leon, był przez czas długi marszałkiem guber. i wiódł w Dukorze niemal królewskie życie we wspaniałym pałacu. W r. 1851 Osztorp utonął, jadąc w swej karocy, załamawszy się na własnym lichym moście na rz. Swisłoczy. Od roku 1874 Dukora stała się własnością rodz. Hartingów. W pałacu mieści się piękny zbiór dzieł sztuki i piękna biblioteka. Obszar dóbr wynosi około 2,500 dz., są one dobrze zagospodarowane i w dobrej glebie. Kościół został po r. 1864 skasowany i przerobiony ua cerkiew, oprócz tego są dwie inne cerkwie w m-ku, a obok tego zarząd gminny i szpital okręgowy z lekarzem.

Dukszty, drobna mieścina w pow. i gub. wileńskiej, na prawym, wyniosłym brzegu Wilji położona. Dziś posiada ona wspaniałą cerkiew parafialną, zamienioną z kościoła, zamkniętego w lat kilka po jego wzniesieniu; lecz jest to cerkiew bez parafian, gdyż ludności prawosławnej tu prawie zupełnie niema. Kościół ten został wzniesiony przez ks. Dębińskiego, ostatniego prowincjała pijarskiego na Litwie w r. 1859, ze składek całego kraju i przy dużej pomocy parafian. Plan opracował i robotami kierował Tomasz Tyszecki; jest to prześliczna świątynia gotycka. Na cmentarzu są groby znanych w nauce pijarów: Gdańskiego, prof. uniw. wil., Sieradzkiego, Daniłowicza i Głogowskiego. Przed kościołem rosną tu prześliczne życiodrzewy (thuje), a zaś dokuła, cmentarza rosną pie-

kne topole włoskie, zasadzone przez pijarów.

Dukszty, ni ko i dobra w pow. jezioroskim, gub. kow., o 2 w. od st. kol. t. n., linji Warsz.-Petersburg., o 28 w. od Jezioros. Kościół filjalny Podwyższenia św. Krzyża, fundowany w r. 1601 przez Jana Rudominę. Niegdyś własność (od r. 1573 do 1813 nieprzerwana) rodziny Rudominów, następnie Biegańskich. Przy miasteczku jest jezioro Pereswit. Zarząd gminny. Obszar dóbr wynosi 2340 dziesięcin.

Dugsztygał Szadurskich, wieś i dobra w pow. rzeżyckim, gub. wit. nad jeziorem Raźno położone, o w. 18 od Rzeżycy. Dobra obszaru 1800 dzies., stanowią własność rodziny Pruszyńskich (w drodze wiana od Szadurskich). Ubogi kościołek parafjalny pod wezw. Narodzenia N. 1'. M. liczy śród parafjan niemal samych łotyszów.

Duksztygał Stary, wieś i dobra niegdyś rozległe w b. Inflantach polskich, obecnie w pow. rzeżyckim, gub. witebskiej, nad jeziorem Raźno położone, o 14 w. od R/.eżycy. Przez wieki całe posiadłość dziedziczna Manteuflów. Kościół parafjalny pod wezw. Świętej Trójcy nad jeziorem zawiera cudowny obraz Matki Boskiej, w wielkiej czci zostający u ludności miejscowej, przeważnie łotewskiej. Obecnie dobra stanowią własność rodziny Wereszczyńskich, po wielu obcięciach i podziałach.

Duniłowicze, m-ko i dobra w pow. wilejskim. gub. wileńskiej, nad jez. Swidno położone, przy trakcie z Wilna do Połocka, o w. 84 od Wilęjki i 30 w. od st. poczt, w Głębokiem. Stacja pocztowa, urząd policyjny, zarząd irminny, szkółka elementarna i murowana cerkiew parafialna. Parafialny kościół drewniany śś. ap. Piotra i Pawła i kaplica na cmentarzu. Niegdyś dziedzictwo ks. Holszańskich, następnie dobra królewskie. W r. 1683 Elżbieta Białłozorowa fundowała tu murowany kościół i klasztor Dominikanów, który następnie został zajęty na cerkiew. Dziś dobra stanowią własność Józ. hr. Tyszkiewicza.

Dusiaty, m-ko i dobra rządowe w pow. jezioroskim, gub. kow., o 30 w. od Jezioros, nad rz. Świętą i jeziorem Dusiackiem. Ostatnio dobra te stanowiły własność hr. Platerów i po r. 1831 zostały skonfiskowane przez rząd. Parafjalny kościół pod wezw. św. Trójcy został wzniesiony w r. 1520 z drzewa, a w r. 1774 przez hr. Platera przebudowany; prócz tego dwie kaplice. Miejscowi włościanie cieszą się istotnym dobrobytem.

Duszków, wieś i dobra w pow. i gub. mińskiej, przy drodze z Wołmy do Rakowa, w prześlicznem położeniu. Do końca w.XVIII własność Sanguszków, następnie Rylskich, z których Franciszek ozdabiał i zagospodarowywał swą siedzibę nader starannie. W pierwszej ćwierci w. XIX Duszków przeszedł w ręce Karola Morawskiego, którego ojciec Ignacy, generał, był szwagrem ks. Panie-Koclianku i tu w Duszkowie zgromadził istne skarby archiwalne i pamiątkowe z rozproszonej fortuny radziwiłłowskiej. Aloli te skarby przeszły następnie w ręce niegodne i zostały najokropniej zmarnowane. Od r. 1862 Duszków należy do

Bułhaków. Z pamiątek pozostał tu tylko w pobliżu dworu grobowiec Morawskich, bardzo kosztownie przybrany w urny rzeźbione i piękny obraz Wieczerzy Pańskiej.

Nowy Dwór, m-ko" w pow. lidzkim, gub. wileńskiej, przy drodze z Grodna do Zabtocia, o w. 52 od Lidy i 28 od Szczuczyna—liczy ludności około 800 osób. Prawo miejskie od Augusta II w r. 1720. Parafjalny kościół drewniany pod w. Wniebowzięcia N. P. M. i kaplica na cmentarzu. Okolica nizinna i zroszona mnóstwem drobnych rzeczułek. Niegdyś cząstka dóbr królewskich, potem starostwo, wreszcie własność rządu.

N. Dwór, m-ko rządowe nad dopływem rz. Bobra w pow. sokólskun, gub. grodzieńskiej, o 20 w. od Grodna, 26 od Sokółki i 16 od Kuźnicy, o ludności wynoszącej około 1700 osób płci obojej. Parafialny kościół pod w. Jezusa Chrystusa murowany i kaplica cmentarna, cerkiew i szkoła elementarna. Za czasów Rzeczpospolitej Nowy Dwór należał do grodzieńskiej ekonomji królewskiej.

Nowy Dwór, m-ko nad rz. Miedzicłanką w pobliżu źródeł Rosi, w pow. wołkowyskim, gub. grodzieńskiej, z ludnością około 1400 osób, przy drodze z Prużany do Wołlcowyska. Miejscowość smutni, piasczysto-błotuista i uboga, cerkiew parafialna.

Dworzec, m ko i dwór w pow. słonimskim, nad rz. Mołczadką, w gub. grodzieńskiej położonej Ludność m-ka liczy około 800. Okolica górzysta i kamienista, lecz malownicza. Parafialny kościół drewniany, pierwotnie wzniesiony przez Mikołaja Kieżgajłłę w r. 1516, pod wezw. Bożego Ciała i kaplica cmentarna. We dworze śliczny pałacyk rezydencjalny właściciela.

Dworzec, wieś i dobra w pow, nowogródzkim, gub. mińskiej, niegdyś własność możnej rodziny Kieżgajłłów, następnie wianem przeszły do domu Zawiszów i w ich ręku dotąd pozostają. Tu mieszkał znany archeolog Jan Zawisza.

Dworzec Nowy, wieś i dobra w pow. pińskim, gub. mińskiej, niemal nad grauicą pow. mozyrskiego, nad rz. Cną. Stare dziedzictwo rodziny Szczyttów. Obszar .dóor wynosi około 9 tys. dz.; jest to typowa kraina poleska z całem jej bogactwem przyrodzonem, o czysto miejscowym kolorycie.

Dyneburg (Diwińsk), m. powiatowe w gub. witebskiej. Pow. dyneburski (dźwiński) stanowi **jądro** dawnych Inflant Polskich. Zajmuje przestrzeń 3985,x wiorst kw., w tem jeziora — 124,- w. kw. Miasteczek w powiecie jest 7: Wyszki, Gtazmanka, Dagda, Krasław, Kreuzburg, Liowenhof i Prele. Rozległość pow. wynosi 3973 w. kwadr.

Dyneburg (Dźwińsk) leży na prawym brzegu Dźwiny o 244 wiorst od Witebska i i61 w. od Wilna. Jest to miasto wielkiej wagi pod względem handlowym, a zarazem jedno ze starożytnych w kraju. Około r. 1277 mistrz prowincjonalny krzyżaków Ernest Rassburg zbudował tu silny zamek, z którego obecnie zaledwie ślady pozostały. Do składu Rzeczypospolitej Dyneburg wszedł w latach 1561—1569. W XVII wieku i pierwszej połowie XVIII

wieku Dyneburg iniał niemałe znaczenie, jako rezydencja djecezjalnycli biskupów iuilauckich, j mających tu swoją katedrę, tudzież jako gród stołeczny najprzód województwa, a od r. 1678 księstwa inflanckiego. W r. 1788 Dyneburg przeszedł pod panowanie Rosji. Na rozkaz Aleksandra I w r. 1811 rozpoczęto roboty około dzisiejszej twierdzy, które ukończono dopiero w r. 1829. Dyneburg wskutek swej rozległości, szerokich ulic, licznych ogrodów oraz ożywionego ruchu nad Dżwiną robi wrażenie wielkiego miasta. Składają je: 1) twierdza, wzniesiona na niezbyt obszernej równinie, 2) właściwe miasto Dyneburg, niegdyś miano Nowego przedmieścia noszące, oddalone o ćwierć miii od twierdzy i przedmieście, zwane przez rosjan „Dumowka". Wszystkie te dzielnice położone są na prawym brzegu Dżwiny, w nisko położonej dolinie, zabezpieczonej wszakże potężnemi tamami od j wiosennych wylewów. Na lewym zaś brzegu Dżwiny rozciąga się żyzna Kurlandja z miasteczkiem Grzywka, wchodzącem w skład dóbr kałkuńskich. Położenie Dyneburga nad Dżwiną i przy zbiegu pięciu linji kolejowych, rozchodzących się. w kierunku Petersburga, Wilna, Rygi, Witebska i Ubawy, sprzyja ogromnie rozwojowi ekonomicznemu miasta. Jedynie bliskość fortecy stoi pod tym względem na zawadzie. Niemniej przeto zakłady przemysłowe Dyneburga są dość poważne, a głównie garbarnie. Według ostatniego spisu ludności, Dyneburg liczył 69.675 mieszkańców. W r. 1893 Najwyżej rozkazano przemianować Dyneburg na Dźwińsk. Latem 1908 r. straszliwy pożar obrócił w perzynę przedmieście Dyneburga, zwane Gaikiem. Kościół parafjalny, pod wezwaniem ś. Piotra, wymurowany został dopiero w r. 1848, gdyż dawny kościół jezuicki przerobiono na cerkiew. Dyneburg posiada także 2 zbory ewangelickie, dwie synagogi i kilkadziesiąt izraelickich domów modlitwy.

Z instytucji społecznych godne są zanotowania: Tow. Op. nad zwierz., Tow. rat. od utonięć, Kat. Tow. Dobroczynności, Tow. pom. biedn. uczu., Tow. Pożyczko wo-oszczednościowe, filja Rysk. - Bauku Handl., filja Mosk. Banku flandl. i Bank Miejski.

Dywin, m-ko rządowe w pow. lcobryńskim, gub. grodzieńskiej, przy trakcie z Kobrynia do Kowla, o 30 w. od Kobrynia i 245 od Grodna położone. Niegdyś kościół parafjalny, dziś z niego cerkiew i druga obok tego. Zarządy policyjny i gminny. Około 3 tys. mieszkańców. Okolica płaska, bagnista, lecz dość żyzna.

Dziakowicze, wieś i dobra w pow. mozyrskim, niedaleko sławnego jeziora Kuiaż w gub. mińskiej położone, o 20 w. od st. k. ż. Poleskiej Żytkowioze. Cerkiew parafialna, szkółka elementarna i zarząd gminny. Dobra wchodziły w skład t. zw. leśnictwa Dziakowickiego i liczyły około 100 tys. dzies. przeważnie lasów i należały do Radziwiłłów, następnie Wittgensteinów, wreszcie uległy cząstkowej rozprzedaży, gdy się stały własnością ks. Hohenlohe w r. 1893. Pełno tu było zwierza grubego, jak niedźwiedzie, łosie, a nawet i bobry. Jezioro Kniaź również na-

leżało do tego leśnictwa. Przed laty była we wsi kaplica katolicka.

Dziedziłowicze. dobra w pow. borysowskim,g.miń.dawne dziedzictwo Podberezkich, od wieku XII-go Ślizieniów nad rzeką Mraj. Kościół zbudowany z drzewa w roku 1798, paratjan około 2500 dusz. Obszar dóbr przeszło 11,000 morgów, głównie w lasach; miejscowość malownicza, rezydencja piękna, zawiera pamiątki.

Dziewieniszki, miasteczko, pow. oszmiańskiego, położone nad rzeczka Gawją, w miejscowości piasczystej, pokrytej dosyć gęsto sosnowemi lasami. Nazwę swą prawdopodobnie biorą od słowa litewskiego: „dzieveniszki", co znaczy: pokład czerwonego piasku. Dziewieniszki były niegdyś starostwem, obecnie należą do większych miejscowych miasteczek, liczące około 3000 mieszkańców, przeważnie żydów. Odlegle są od powiat, m. Oszrniany o 35 wiorst, od stacji zaś kolejowej Biniakoń (Polesk. kol.) o 20 wiorst. Posiadają mały drewniany kościół, przedtem tl— jalny, od roku zaś 1906 parafjalny, fundowany w r. 1474 przez księcia lit. Al. Gasztołda, urząd gminny, szkolę ludową i filję pocztową. Fabryk i zakładów przemysłowych niema. Handel drobny zostaje w ręku żydów. Odbywają się tu cztery razy do roku większe jarmarki, przeważnie na konie i bydło. Ludność tutejsza należy do narodowości litewskiej, mówiącej gwarą tak zwaną „dżuków". Trudni się przeważnie rolnictwem. Z powodu piasczystych gruntów i niskiej kultury ziemi, lud jest biedny i dosyć ciemńy. 0 cztery wiorsty od Dziewieniszek po drodze do m. Konwaliszek, jest grobla, która się nazywa „szwedzką". Koło tej grobli w lesie jest masa dosyć wysoko usypanych kopców. Podanie ludowe głosi, że kiedyś tu była bitwa ze szwedami, którzy usypali wyżej wspomniane kopce i groblę.

Dziewiętnia, wieś i folwark, dawna własność zasłużonej w literaturze rodziny Chodźków, w pow. święciańskim, g. wileńskiej, położone nad rz. Wilją, o 79 w. od Wilna. Obecnie Dziewiętnia należy do wnuków ostatniego Chodźki —- Ignacego, rodziny Świąteckicli. W domu do dziś istniejącym urodził się Ignacy Chodźko.

Dzisna, m. powiat, gub. wileńskiej. Powiat dziśnieński obejmuje północno-wschodnią część gubernji 1 graniczy: na północy i wschodzie z gub. witebską, od zachodu z Kurlandją, gul), kowieńską i pow. święciańskim, od południa z powiatem wilejskim i gub. mińską. Zajmuje przestrzeń 5,184,8 wiorst kw. Powierzchnia ziemi przedstawia wyniosłą równinę, dochodzącą przy wsi Kowale do 753,:, stóp nad powierzchnią morza. Z rzek najważniejsze są: Dźwina Zachodnia i dopływ jej Dzisna, zabierająca wszystkie prawie rzeki powiatu. Błotniste miejscowości grupują się przeważnie w poł. zachodniej części powiatu, pomiędzy dopływami Dzisny. Jeziora rozsypane są po całej przestrzeni: jest ich 27; znaczniejsze: Akia i Perebrodzie w północnej części, Plisa i Sito w poł. wschodniej i Bobińskie w zachodniej. Grunta na ogół urodzajne, łąki

wyborne, uprawa lnu znaczna. Ludność powiatu wynosiła w r. 1907—229,256 osób płci obojga. Miasteczka znaczniejsze: Druja (5.513 mieszkańców), Głębokie, Postawy, Szarkowszczyzna i Łużki. Powiat dziśnieński został utworzony w r. 1795 z wschodniej części powiatu brasławskiego województwa wileńskiego i z poł. zachodniej części wojew. połockiego, które, jak wiadomo, nie było podzielone na powiaty.

Miasto powiatowe Dzisna położone jest na lewym brzegu Zachodniej Dżwiny, przy ujściu Dzisny. W odległości 300 wiorst od Wilna, 16 wiorst od st. Borkowicz kol. Witebsk-Dyneburg. Dzisna została wyniesiona do rzędu miast przez Zygmunta Augusta po utracie 1'ołocka w roku 1563. W czasie wyprawy Batorego na Moskwę, Dzisna była ważnem stanowiskiem wojennem. Paralję katolicką fundował w Dziśnie Stefan Batory w r. 1583, powierzając ją Jezuitom połockim. W r. 1630 Krzysztof Malchewicz Chełchowski osadził tu Franciszkanów. Oni tu w r. 1773 wznieśli istniejący do dzisiejszego dnia murowany kościół, pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia N. M. P. Ludność w r. 1907 wynosiła 7138 osób płci obojej.

Pow. dziśnieński liczy stosunkowo największą ilość mieszkańców prawosławnych w gubernji. W Dziśnie na jeden kościół jest aż sześć cerkwi prawosławnych.

Dzisna rz. jest lewym dopływem Dżwiny. Długość jej biegu wynosi 21 mil, szerokość 7 do 70 sążni, przy głębokości 8—12 stóp, lecz żegludze przeszkadzają kamienie, zawały i mielizny. Bierze w siebie wody wielu strug i rzeczułek, oraz przepływa kilka jezior, lecz obok tego i odlewa kilka mniejszych jezior, jak np. pod wsią Bogdanowem i pod Kużardyszkami, oraz w okolicy Michaliszcz.

Dźwina Zachodnia, bierze początek w gub. twerskiej z jeziora-Dźwińca, z wyżyny Wałdajskiej, tylko o 2 mile od źródeł Wołgi. Najważniejszy dopływ lewy Dżwiny, rz. Ułła, za pomocą kanału Berezyńskiego łączy się z wodami Dniepru. Brzegi jej niekiedy są bardzo wyniosłe i skutkiem tego tworzą nader malownicze widoki; najpiękniejsze pomiędzy Stablisten i Kokenhauzen, dzięki ruinom starożytnego zamczyska. I na Dźwinie są również porogi, tak jak na Dnieprze, to też strugi z trudnością tylko mogą je przebywać W Jakcbsztacie jest specjalne stowarzyszenie sterników do przeprowadzania statków przez porogi. W korycie Dźwiny, jest dużo ogromnych głazów, a niektóre z nich z nadpisami, co, jak się zdaje, stwierdza, iż były to niegdyś znaki graniczue. Długość biegu Dźwiny wynosi 70 mil, szerokość w lecie nie więcej niż 300 sążni.

Eragoła nad rz. Dubissą, w pow. kowieńskim, na trakcie pomiędzy Rosieniami a Kownem, jeden z większych handlowych puBktów. Kościół, urząd gminny, asesor,, poczta, telegraf i szpital.

Ejsymonty (Wielkie), wieś u pow. j gub. grodzieńskiej. Parafjalny kościół pod wezw. **M. B. i** św. Jana Nepomucena, wymurowany w r. 1849.

Ejszyszki. m-ko pow. lidzkiego, gub. wileńskiej, od Lidy w. 35, st. kol. Pol. Bastuny i Biniakonie w. 22. Ks. Erdziwiłł po zawojowaniu r. 1246 Rusi Czarnej nadaje jednemu z wodzów swoich Ejkszowi „Ostrów, kotory po niein nazwan jest Ejkszyszki i wsio pryleżaczoje ko powietu Ejkszyskomu". Za czasów Olgierda posiada E. Sudemunt, co się podpisał na umowie Witolda z krzyżakami r. 1384: Sudemont de Yesisken. R. 1392 i 1402 nawiedzają je krzyżacy, a w r. 1433—Swidrygiełło. R. 1553 powietrze morowe. Już za czasów Jana Sobieskiego rządzi się prawem magdeburskiem, które Stanisław August r. 1792 odnawia R. 1696—1796 przysądek ziemski lidzki. R. 1791- 1796 miasto powiatowe. R 1868 mieszkańców ma 1250, domów 250, sklepów 37, karczm 15, gorzelnię, browar piwny, garbarnię i młyn. Pożar r. 1895 niszczy 204 domy; w nim ginie osób 12. Pożar r. 1908 niszczy ul. Raduńską 63 d. Kościół paraf. r. 1413 od Witolda fundowany, r. 1506 przez Aleksandra, a w r. 1522 przez Zygmunta I uposażony. W r. 1852 murowany staraniem ks. Pawła Kalinowskiego-Pawłowieża. Dawniej E. na trakcie wielkiem z Wilna do Krakowa najwięcej uczęszczanym; już najmniej trzy wieki sławią się swojerni targami co czwartek i jarmarkami. Przedmiot handlu bydło i nierogacizną, a dawniej przeważnie konie. Ten ostatni artykół zwabiał do m-ka cyganów, którzy tu w w. XVIII tłumnie się roili. W ten sposób Ejszyszki stały się niejako stolicą cygańską i czas niejaki służyli za miejsce pobytu starszego cygańskiego', zwykle nazywanego królem. „Królem" cygańskim w r. 1780—1795 był szlachcic miejscowy Jakub Znamierowski, a w r. 1795—1799 również szlachcic Miłośnicki. Miasteczko ruchliwe. Ma synagogę, zarząd mieszczański i włościański, szkołę ludową (od r. 1864), stan, aptekę, szpital wiejski, pocztę, telegraf, towarzystwo kredytu drobnego, kasę pożyczkową; r. 1872 1903 sędzia pokoju i sędzia śledczy (od r. 1907 w Biniakoniachj, leśniczy skarbowy Koniawski. Mieszk. w r. 1897—3196, dziś według danych urzędowych 2448. Z okolic ożywiona emigracja do Ameryki. O lVu w. od tn-ka dawne Horodyszcze podobno zabytek chorąstwa FJjszyskiego, co w r. 1568 do pow. lidzkiego zostało przyłaczonem.

Erżwiłki, m-ko rządowe w pow. rosieńskim, gub. kowieńskiej, nad rz. Szałtoną, o 30 w. od Rosień. Kościół parafialny św. Jerzego fundacji biskupa żmudźkiego Krzysztofa Kirchensteina i kaplica cmentarna. Miasteczko niegdyś należało do biskupów żmudzkich. Zarząd gminny.

Esza jez. w b. Inflantach polskich, dziś w pow. rzeżyckim, gub. witebskiej, przy trakcie handlowym z Oswieja do Rzężycy położone, przeszło milę ma długości i obszaru 865 dziesięcin. Prześliczne brzegi wyniosłe oraz dużo wysepek i wysp z pięknemi gajami. Dobra nad jeziorem

przez czas długi zostawały w dziedziczuem władauiu Hylzenów.

Ewersmujła, gub. witebska, pow. łucyński. Kościół paraf, pod wezwaniem Andrzeja ap., zbudowany w 1771 r. przez M. Karnickiego.

ejmany, gub. witebska, pow. rzeżycki. Kościół paraf, zbudowany w r. 1751 przez Bergów. Dawna siedziba Szadurskich— dziś należy do Szyszkina.

Fiorjanów, dobra w pow. nowogródzkim, gub. mińskiej, kędy żył i umarł znakomity myśliciel chrześcijański i autor dzieł filozoficzno •moralnych Florjan Bochwic. Syn jego Olton B., weteran z roku 1863, jeden z wybitnych obywateli Mińszczyzny, założył tu wzorowe gospodarstwo i olbrzymie ogrody owocowe, którym równych niema bodaj w całym kraju. Syn Ottona Tadeusz, dziś i tu pracujący, wzorowo gromadzi zbiory pamiątkowe i bibljograficzne. W r. 1908 Fiorjanów był zaszczycony letnim pobytem znakomitej autorki i obywatelki Elizy Orzeszkowej.

Frankowo, dobra w pow. trockim, gub. wileń., na południe od traktu między Żyźmorami i Rum-
* szyszkami przy Niemnie i uchodzącej doń Strawie położone. Dobra te wraz z folw. Bortkuny stanowią własność p. J. Gorskiego. Na gruntach tutejszych stykają się gubernje wileńska i kowieńska, mając za Niemnem, suwalską.

CjTalany, gub. witebska, pow. rzeżycki, osada, gmina. Kościół parafjalny pod wezw. św. Ducha w 1769 r. zbudowany przez Jana hr. Borcha, obecnie własność generała Engelliardta.

Giedrojcie, m-ko i dwór przy trakcie z Wilna do Malat, 6 mil od Wilna, nad jeziorem. Kościół parafialny, poczta. W okolicy Giedrojć zaszła jedna z większych potyczek w 1863 r.— Giedrojcie (Okrniana) dwór przed laty 35-u był rezydencją wraz z kilku inńemi majątkami słynnego agronoma i przemysłowca, Rudolfa Jasieńskiego. Po jego śmierci wszystko aż do dziś dnia pochyliło się ku ruinie, lubo nie wyszło z rąk jego spadkobiorcy.

Giegrany, dobra w pow. telsz., g. wileńskiej, nad rz. Wardawą, która bierze początek w okolicy Szarnele gminy olsiadzkiej. Niegdyś własność rodziny Węsławskich; dobra po r. 1863 zostały skonfiskowane i sprzedane niemcowi, a właściciel wysłany na północ Rosji. Obecny prez. Wilna (pierwszy polak na tem stanowisku od wprowadzenia samorządu miejskiego), p. Michał Węsławski jest synem ś. p. właściciela Giegran.

Gieyużyn, m-ko i dwór w pow. trockim, gub. wileńskiej, położonę na lewym brzegu Wilji. 67 w. od Wilna, a 39 od Trok. Parafjalny kościół został wybudowany przez kolatorke Zaleską w r. 1852 pod wezw. N. M. P. Dwór, położony nad brzegiem Wilji, był miejscem zamieszkania znanego przed laty rysownika i ilustratora, Antoniego Zaleskiego. Obecnie dobra pozostają w ręku kilku właścicieli rosjan.

Giejstuny, folwark, w pięknem położeniu w pobliżu Boruu i Bijuciszek, w pow. oszmiańskim, niegdyś miejsce urodzenia i ulubiona siedziba zasłużonego poety Ant. Edw. Odyńca. Po jego śmierci został sprzedany przez córkę p. Marję Chomentowską włościanom miejscowym, którzy rolę i łąki podzielili na oddzielne kolonje, a ogrody zniszczyli. Dwór pamiątkowy poety spalił się doszczętnie w 1895 r. W rękach rodziny Odyńców pozostał już tylko mały folwark w pobliżu, Kumelany.

Giesztowty, pow. lidzki, gub. wil., nad rzeką Dzitwą, wpadającą do Niemna i rzeczką Upiastnią, wpadającą do Dzitwy, położone, zamieszkałe do dziś przez ród Giesztowtów vel Giejsztowtów. Ród ten, jak niesie tradycja litewsko-pruska (od litewskiego słowa „Gieja"—śpiewać,—-wajdelota), i uchodząc mordów krzyżackich po różnych kolejach losu, uzyskawszy przywilej W. Ks. Litewskiego, osiedlił się nad Mereczanką w pózniejszym czasie, przyjąwszy herb, „giejsz" wskutek koligacji z Giedygołdami, część takowego osiedliła się w dzisiejszej swej posiadłości przeszło lat 500 temu, o czem świadcza dokumeuta. Reprezentując stany na sejmie Horodelskim, nie zgodzili się zmienić swego nazwiska na polskie. Podczas najazdów szwedzkich, za Jana Kazimierza, szwedzi, obwarowawszy się od Radunia, przy wsi dziś zwanej Horodyszczem, czego są ślady dotąd, a także od Pielosy na kamiennej grobli, znaleźli się w niedostępnej miejscowości i rozłożyli się obozem w zamożniejszej posiadłości, Giesztowtach, jednak, będąc ciągle napastowani przez szlachtę pod przewodnictwem tychże Giesztowtów z biot dzitwiańskich przez Dzitwę, musieli uchodzić po specjalnie zrobionych mostach, a na błotach słali groble budowlami Giesztowtów w kierunku na Ołtuszki, co zachowało się AV dzitwiańskich błotach do dziś na arszyn głębokości; podobnemu losowi uległy wojska Chowańskiego, tylko te przeprawiały się w kierunku na okolicę Smolaki, czego ślady zachowały się. na błotach do tego czasu. Potwierdzają to zaniesione manifesty o spaleniu i zrabowaniu dokumentów na ziemię, zapisane przez tych właścicieli w grodzie lidzkim. Z ostatniego napadu Szwedów, jeszcze za pamięci starych ludzi egzystował duży spichrz Giesztowtów, który był przerobiony przez szwedów na kirchę. Okoliczne wsie: Gudele, Narkuuy i inne mówiły tylko po litewsku, także kobiety i dzieci nie rozumiały nawet po polsku, a dziś wynarodowiły się i są liczeni jako białoruskie.

Giejszyszki, wieś i dwór w pow. i gub. wileńskiej, o w. 33 od Wilna i wraz z folw. Europa, w pięknej glebie położone, za

czasów Rzeczypospolitej stanowiły dziedzictwo Biattozorów. Ostatnio były w rękach ks. Giedroyciów. Ostatni właściciel Cezary ks. Giedroyć zmarnował teu piękny kawał ziemi i sprzedał go w ręce obco. We wsi cerkiew murowana.

Giełgudowski zam., w ruinie już obecnie będący, leży na prawym brzegu Niemna w pow. rosieńskim, gub. kowieńskiej. Od r. 1686 była to niegdyś własność i rezydencja Giełgudów, których smutnej pamięci generał Giełgud okrył się tu właśnie hańbą w r. 18*31 i o mil kilka nad granicą pruską został zastrzelony przez podwładnego sobie oficera—rodaka Ruiny zamku w czworobok zbudowanego świadczą o jego niegdyś przepychu i obszerności. Podanie wskazuje, iż był to niegdyś obronny zamek, który bądź to należał do żmudzinów, bądź też pozostawał w ręku krzyżaków. Pod ruinami ciągną się obszerne lochy. Obecnie zamek ten jest objęty inwentarzem posiadłości rodziny Pusłowskich, a największe skrzydło w nim zostało jako tako przerobione na śpichrze i składy. Z góry zamkowej, silnie zarośniętej, gdzieniegdzie ma się piękny widok na Niemen.

Giełwany, miasteczko, ludności 1400 dusz, w tej liczbie katolików 300 dusz, reszta izraelici; miasteczko ładne schludne, w niem kościół murowany z cegły i kamienia ciosanego ułożone ściany w formie mozaiki, kościół duży bez wieży z ładnym frontem, zaczęty budować po spaleniu się drewnianego kościoła w 1894 roku, z powodu zatargów pomiędzy parafianami w kwestji narodowościowej polsko-litewskiej, pozostał nieskończony aż do naznaczenia na proboszcza księdza Antoniego Szymeluna w 1905 roku, który.umiejętnie i mądrze pogodził poważnione tu dwie narodowości i przez dwa lata wydawszy na dokończenie kościoła 12,615 rubli, doprowadził do końca budowę tej pięknej świątyni.

Paratja Giełwańska liczy blizko 6000 dusz, w niej polaków około 4000, a litwinów około 2000, ludność bogata, bo grunta mają bardzo dobre prawie w całej parafji.

Na cmentarzu znajduje się - ładna murowana kaplica ze stopą cudowną Matki Boskiej na kamieniu pod mensą ołtarza umieszczona, stopa cudowna w oprawie srebrnej, długa ośra cali, szeroka trzy i pół calia. O pół wiorsty od miasteczka znajduje się piękny pałac hr. Gustawa Platera. Od Giełwan do Wilna 9 mil drogi końmi, do kolei najbliższa stacja Żośle. Giełwany w powiecie i gub. wileńskiej. W miasteczku niema ani poczty ani telegrafu, jest zarząd gminny, żydowska synagoga i cerkiew prawosławna drewniana w zupetnej ruinie z 8 parafjanami. W miasteczku w r. 1908 I zbudowana i zaprowadzona szkoła dwuklasowa dla chłopców i dziewcząt. Główne zajęcie mieszkańców rolnictwo. Podanie miejscowe mówi, że gdzie obecnie miasteczko był wielki las, w tym lesie zabłądziła jakaś pani ze swoją służącą, dążąc z Wiłkomierza do Wilna na święto Narodzenia Matki Boskiej, a gdy błądzące zaskoczyła noc w lesie, musiały zanocować w nim przy

wielkim kamieniu, na. którym i objawiła się Matka Boska i zostawiła ślad swej stopy. Na tem miejscu została wymurowana kaplica do dziś istniejącą i posiadająca tę cudowną >topę. Dopiero w późniejszym czasie został zbudowany drewniany kościół i I wielki dwupiętrowy klasztor Franciszkański, który został zabrany 1872 r. i oddany dla parocha prawosławnego, w którego rękach stałemu ulega zniszczeniu.

Gieranony, m-ko i dobra w pow. oszmiańskim, gub.wileńskiej, o w. 70 od Wilna i 42 od Oszmiany. Przed wiekami siedziba z zamkiem możnych na Litwie Gasztoldów, następnie starostwo, które kolejno przechodziło w- różne ręce, aż w końcu dostało się jako dobra dochodowe pod władzę artylerji litewskiej w r. 1670. Parafjalny kościół św. Mikołaja wzniósł tu Aibrycht Gasztold w r. 1519. Tu wiatach 1538-1542 zamieszkiwała Barbaru Radziwiłłówna jako żona Gasztolda. \V r. 1796 Gieranony dostały się darem ks. Bezborodko, a potem już szły z rąk do rąk drogą kupna, aż w końcu dostały się w ręce Samuela Łaniewskiego-Wołka i do dziś pozostają w rękach jego spadkobiercy Ignacego hr. Korwin-Milewskiego. Piękna rezydencja. W pałacu jest nader cenna galerja obrazów mistrzów starych i współ- j czesnych, zwłaszcza zaś nader bogaty zbiór płócien doborowych współczesnych wybitniejszych malarzy polskich. Miasteczko liczy około trzystu mieszkańców.

Gierwiaty, m-ko i dobra w pow. i gub. wileńskiej, na lewym brzegu rz. Losy, o 61 w. od Wilna, i Murowany kościół parafialny św. Trójcy, fundowany pierwotnie w r. 1526 przez Jana, biskupa wileńskiego. Ludność in-ka wynosi uiespełna 200 osób; dobra były niegdyś własnością Odachowskich, następnie przeszły w ręce rodziny Domeyków.

Gile, dobra pow. sieńskiego, jest tu gorzelnia, młyn parowy, niegdyś własność książąt Łukomskich, dziś Zdrojewskich.

W dawnych aktach: „Ilile".

Głębokie, m-ko pow. dziśnieńskiego położone jest miedzy dwoma jeziorami: Kahalne (nazwa „Kahalne" widocznie pochodzi od tego, że na jednym z brzegów pobudowane są żydowskie bożnice) i Berezweckie. Pierwsze obszaru ma wiorstę w kwadracie, drugie zaledwie wiorstę długości i miejscami pół wiorsty, a miejscami sążni 50 szerokości. Na przeciwległym brzegu ostatniego, t. j. Berezweckiego jeziora leży „Berezwecz", były klasztor i kościół Bazyljański, fundowany przez ś. p. Józefa Korsaka, wojewodę; obecnie tu osadzono mniszki prawosławne.

Miasteczko Głębokie rozdziela na dwie części niewielka rzeczka, która płynie z jednego do drugiego jeziora. Jedna część ongiś należała do ks. Wittgenstejna, zamieszkana przeważnie przez żydów, druga zaś do klasztoru Karmelickiego. Na tej drugiej stronie były dwa kościoły, fundowane przez tegoż Józefa Korsaka; jeden famy, niewielki kościołek (obecnie rozszerzony na wielki kościół staraniem ks. Józefa Zero), drugi Karmelitański, wielki kościół z ogromnym dwupiętrowym klasztorem, wszy-

stko zabrano na prawosławje, klasztoru ostatnia część sprzedana na cegłę za 39G rubli.

Jedna z ulic miasteczka nazywa się „Zamkowa", widocznie kiedyś był tu zamek, chociaż żadnych śladów i podania niema. Druga ulica „Kopciówka", na której cmentarz grzebalny **i** kaplica (także zabrana na cerkiew) pod nazwą Kopciówka, nazwa **Avidocznie** historyczna. Ludności m. Głębokie ma około 7 tysięcy, dwie trzecie żydów, jedna chrześcijan. Miasteczko dosyć handlowe, masa tu rozmaitych sklepów i sklepików żydowskich, jest duży polski sklep Towarzystwa spożywczego. Co czwartek odbywają się wielkie kiermasze (jarmarki) przy licznym udziale ludności. Dosyć duża apteka, utrzymana we wzorowym porządku. Miasteczko połączone z większemi miastami przez kolejkę podjazdową* na Święciany i dalej. W odległości 15 wiorst przechodzi kolej Mikołajewska, nowo pobudowana.

Obecnie dwór i część m-ka Głębokie należy do prawosławnego wojskowego Pótyrskiego.

Głuchowicze, wieś i dobra w pow. rzeczyckim, gub. mińskiej, niedaleko Brahina. Niegdyś dobra były dziedzictwem rodziny .Rokickich, od r. zaś 1873 przeszły na własność p. Konopkina, który skupił tu w swym ręku około 15 tys. ziemi i jest dziś znacznym właścicielem w Mińszczyźnie.

Goniądz, m-ko nad Biebrzą w pow. białostockim, gub. grodzieńskiej, o 54 w. od Białegostoku i 80 w. od Grodna położone. Niegdyś ważny punkt handlowy, dziś jest tu stacja k. ż. Brzesko-Grajewskiej, o w. 24 od Grajewa, a 6 i pół od Goniądza położona. Miasteczko liczy 5500 mieszk., parafjalny kościół św. Agnieszki M., wzniesiony w 1774 r. W rynku miasta zachował się ratusz prastary murowany. Goniądz był niegdyś własnością ks. Glińskich, potem Radziwiłłów, Dowojnów; otrzymał prawo miejskie w roku 1547.

Gorżdy. m-ko i dwór w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej, nad rz. Miną, o 62 w. od Telsz, 46 od N. Miasta, w pobliżu granicy pruskiej. Ludności ma około 1500 osób, komora celna. Parafialny kościół św. Michała Archanioła, fundowany w r. 1597 przez Szymona Woynę, obecny zaś kościół wzniesiony został w r. 1793 ze składek parafian. Obok tego i kaplica murowana Ukrzyż. Jezusa Chrystusa, wzniesiona w r. 1840 przez barona ROnne. W m-ku stacja pocztowa na drodze z Taurogów do Połągi, między Szwekszninami a Kretyngą, o w. 27 od Kretyngi i 22 od Kłajpedy (Memla pruskiego). Niegdyś własność Gasztoldów, obecnie bar. Ronne. Piękna rezydencja z bogatą bibljoteką.

Graużyszki, m-ko i dobra w pow. oszmiańskim, gub. wileńskiej, o w. 50 od Wilna i 11 od Oszmiany. Zarząd gminny, szkółka elementarna. Parafialny kościół pod wezw. św. Jerzego, drewniany. Ludność miasteczka około 250 osób płci obojej. Prastara osada z warownią obronną. Dobra były przez wieki całe w rękach Korsaków, z których Jan Mikołaj zapisał jeszcze w[1] r. 1618 znaczny fundusz na utrzymanie bursy przy szkołach w Wilnie,

który to fundusz istnieje aż dotychczas i służy 20 uczniom gimnazjów. Dobra około 900 dziesieciti obszaru zostały nabyte przez p. Połozowa.

Greże, dobra w pow. telszewskim, gub. kow. położone. Pięknie zagospodarowane, słyną w całej gubernji kow. oraz w sąsiednich zarodową oborą holendrów, własność hrabiego Kajzerlinga, zabitego w 1906 roku przez rewolucjonistów łotyszów; przy Grežach Wardawa kończy swój bieg długi około 60 wiorst i wpada na granicy Kurlandji do rzeki Wenty.

Grodno, miasto gubernjałne. Gubernja grodzieńska utworzoua została w sposób następujący. W r. 1796 rząd rosyjski utworzył z części prowincji polskich, przyłączonych do Rosji, guberuję słonimską. W r. 1796 gubernję tą połączono z wileńską, i obie razem utworzyły gub. litewską. W v. 1801 ustanowiono z części tej ostatniej gub. grodzieńską, od której w r. 1842 odjęto pow. łidzki i nowogródzki, a wzamian włączono cały obwód białostocki. Obecnie gub. grodzieńska graniczy: na północy z gub. wileńską wzdłuż rzeki Rotniczanki, i Niemna, rzeki Szczary do ujścia Jaworki, dalej znów po polach i błotach do Niemna, nieco Niemnem i suchą granicą do wsi Boczkowiec; na wschód z powiatem nowogródzkim i pińskim gub. mińskiej, aż do rzeki Prypeci, gdzie się schodzą granice trzech gubernji, wogóle wzdłuż trzęsawisk, błot, jezior, i lasów; na południe granica idzie Prypecią oraz błotami i trzęsawiskami, które się ciągną w kotlinie tej rezki i jej dopływów, słowem ciągną się Polesiem wołyńskiem aż* do Bugu, skąd już idzie zachodnia granica gubernji, Królestwo Polskie, a ściślej biorąc rzeki: Bug, Nurzec, Narew, Biebrza. &ubernja grodzieńska zajmuje przestrzeń 84,058,4 wiorst kw., czyli 8.547.746 dziesięciu i składa się z 9 powiatów: grodzieńskiego, słonimskiego, wołkowyskiego, białostockiego, bielskiego, sokolskiego, brzeskiego, prużańskiego i kobryńskiego.

Gubernja, grodzieńska nie ma żadnych gór wysokich i ciągłych, któreby tworzyły jakieś pasma i wogóle średnie jej wzniesienie nad pow. Bałtyku nie przenosi 500 do 600 stóp. Przez środek gubernji ciągnie się. płaskowzgórze, które dzieli wody spływające do Bałtyku od dopływów morza Czarnego. Południowa część gubernji przedstawia prawie wszędzie powierzchnię płaską i niezbyt wyniosłą, zniżającą się w kierunku Polesia. Pod względem geognostycznyin zasługują na uwagę piaski nadniemeńskie w • prużańskiem, wołkowyskiem i słonimskiem oraz nadbużańskie, nadmuchawieckie i nadjasiołdziańskie. Wiatr roznosi je po polach uprawnych, wyrządzając tem wielkie szkody.

Wody zajmują przeszło ósmą część całej powierzchni. W poł.-wschodniej części pow. prużańskiego i w południowej wołkowyskiego na rozległej a błotnistej wyżynie znajduje się węzeł trzech systemów rzecznych Bałtyku i morza Czarnego. Tu zaczynają się Jasiołda, Narew i kilka dopływów Niemna, rozchodzące się w trzech różnych kierunkach. Najważniejszym jest dla gubernji system Niemna, potem

system Wisły, a uajinuiej ważnym system Dniepru. Niemen należy częściowo do gubernji od ujścia Szczary do Rotniczanki i przyjmuje w jej obrębie: Kotrę z Pyrrą z prawego brzegu, a z lewego: Promszę z Mołczadzią, Szczarę z Hrywdą, Łoliozą i Issą, Zelwę, Roś, Świsłocz i Losośnę; Bug przyjmuje w obrębie gubernji Muchawiec, Leśną, Puiwę i Nurzec. Do Narwi wpadają Supraśl i Biebrza. Jasiołda i Pina należą do wodozbioru czarnomorskiego. Jeziora w gubernji nie są zbyt liczne i skupiają się w <lwu przeciwległych jej krańcach, na północy i na połud.-wschodzie.

Klimat w gubernji—na ogół umiarkowany, ale zmienny. Średnia temperatura roku-f-9'/2° R. Przeważnie wieją wiatry płn.-zachodnie i połud.-zachódnie.

Przestrzeń zajęta przez lasy wyuosi 540,606 dzies., w tem skarbowych 112,216 dzies.

Grunta czarnoziemne zajmują zaledwie 4%>. całego obszaru, wówczas gdy szczere piaski zajmują 28,s%- Uprawne pola tutejsze dzielą się zwykle na trzy gatunki: pszenne, żytnie i gryczane. Pszenicznemi gruntami najbardziej się odznaczają następujące okolice: część grodzieńskiego pow. nad rzeką Świsłoczą, część prużańslciego koło Wyżen i Tewel, większość pow. kobryńskiego, wschodnie kresy Słonimskiego, wołkowyskie strony pod Krzemienicą i wreszcie okolice Sokółki i Bielska.

Przemysł fabryczny w gub. grodzieńskiej jest najbardziej rozwinięty z całego kraju. W roku 1906 było czynnych 3,733 fabryk i zakładów przemysłowych, zatrudniających 21,905 robotników. Ogólna suma produkcji wynosiła 23.599,268 rubli.

Handel znajduje się, przeważnie w ręku żydów. Świadectw handlowych wykupiono w roku 1906—18,214 na sumę 302,551 rubli. Ważniejsze kiermasze są: w Białymstoku 24 czerwca, w Grodnie od 26 czerwca do 26 lipca, w Swisłoczy 26 sierpnia, w Wielkiej Brzostowicy (jarmark na konie)—6 maja, w Wysokiem Litewskiem 25 lipca (trwa 2 tygodnie), we Włodawce 1 października i Zełwie od 25 lipca do 25 sierpnia.

Ludność w gub. grodzieńskiej W d. 1 stycznia 1907 r. (z wyjątkiem wojsk) wynosiła 1.734,695 osób płci obojej, w tem 872,564 mężczyzn i 862.131 kobiet. Według wyznań ludność ta się dzieli: katolików 445,398 osób płci obojej, prawosławnych 962,798, protestant. 1L047, żydów 312,9S1 i mahometan 2,491.

Grodno jest położone nad Niemnem przy kolei Warszawa-Petersburg o 147 wiorst od Wilna i 241 wiorst od Warszawy. Niegdyś łączyło się traktem pocztowym 10[1]/-- mil długim z Augustowem; pocztą do Mińska przestrzeń wynosi 307 wiorst.

Według źródeł pruskich nad Niemnem wprost Grodna stał gród krzyżacki, wzniesiony w r. 1392. W- połowie XII"wieku Grodno było stolicą udzielnych książąt i w tymże czasie przeszło pod jarzmo tatarskie. Tylko we dwa wieki później, wysłani przez Mendoga dzielni jego synowc.owie Erdziwił i Towciwił objęli spustoszoną przez tatarów rusińską dzielnicę i razem z Grodnem, Wołkowyskiem oraz

Nowogródkiem wcieliii ją do Litwy. Podczas długoletnich walk władców litewskich z krzyżakami, Witenes założył w Grodnie potężną warownię. W r. 1414 z dwóch księstw: grodzieńskiego i trockiego utworzono województwo trockie. Za czasów Batorego, który często tu przebywając, wzniósł nowy murowany zamek i życie tu zakończył, miasto przeżywało najpomyślniejszy swój okres. Ostatni odbłysk jego lepszych czasów przypada na epokę pierwszego generalnego sejmu w r. 1678 oraz na rządy podskarbiego A. Tyzenhauza, który ożywił przemysł i podniósł dobrobyt mieszkańców. W Grodnie odbył się pamiętny sejm 1796 roku, na którym podpisano ostateczny rozbiór Polski.

Dziś jest to prowincjonalna mieścina, licząca 41,896 mieszkańców.

Grodno ma trzy parafie: 1) Św. Franciszka, z kościołem murowanym (Fara) w r. 1663, pojezuickim. 2) po-bernardyńską z kościołem Znalezienia Sw. Krzyża, założonym w r. 4595 przez króla Zygmunta. 3) przy klasztorze franciszkanów z kościołem N. M. P. Anielskiej, wzniesionym w r. 1635 przez Eustachego Kurczą. Prócz tego w Grodnie jest klasztor żeński pp. Brygidek, przy nim kościół Zwiastowania N. M. P., wzniesiony w r. 1642 przez Wesołowskich. Do Grodna wreszcie należy kościół parafjalny w Porzeczu.

Cerkwi Grodno posiada 4 parafialne, kilka kaplic i jeden klasztor męski.

Najokazalszą dzielnicą Grodna jest dawna fundacja Tyzenhauzowska Iiorodnica, pełna ślicznych ogrodów, pałacyków i will. Zachował się jeszcze dom na Starym Rynku, gdzie zmarł Ba-* tory. Dodać wreszcie należy, że w Grodnie mieszka stale wielka nasza powieściopisarka Eliza Orzeszkowa.

Gródek, m-ko w pow. białostockim, gub. grodź., na lewym brzegu rz. Supraśli, o 36 w. od Białegostoku przy b. trakcie handlowym na Swisłocz do Mińska. Ludności około 2200 głów płci obojej; śród nich jest sporo tkaczów, wyrabiających korty na warsztatach ręcznych. Za miastem, na górze, wzniesiony niegdyś zamek, w którym, jak błędne utrzymuje się mniemanie, miał życie zakończyć Wł. Jagiełło.

Gródek, m-ko w pow. wilejskim, gub. wileńskiej, o 40 w. od vVilejki nad rz. Berezyna (dopł. Niemna). Ludność m-ka, przeszło 2 tys. głów wynosząca, uboga, żydowska; są tu przedsiębiorcy, trudniący się handlem pijawek, . Cerkiew prawosławna, szkółka ludowa, zarząd gminny, poczta, młyn na Bereczynie.

Gródek Chmarzyński, o 14 wiorst od Mińska Lit. w pow. i gub. mińskiej, na gościńcu wileńskim, niegdyś własność dziedziczna byłego wojewody Chmary.—Wojewoda Chmara zbudował cerkiew pod tym warunkiem, by nie zabierano kościoła, lecz i cerkiew przyjęto i kościół zabrano *jurę, caduco.* Za Gródkiem Chmarzyńskim o 10 wiorst leży Zasław, gdzie dawniej były dwa wielkie murowane kościoły, obecnie zaś tylko uboga kaplica drewniana.

Gródek Tyszkiewiczów, m-ko i dobra w pow. i gub. mińskiej nad rz. Usiażą, dopływem Hajny,

o 3 mile od Mińska stare dziedzictwo Tyszkiewiczów. Dobra i mają obszaru około 8500 dziesięcin w pozycji górzystej i leśnej. Hamernia do wyrobu blachy miedzianej, poruszana motorem wodnym i dobrze urządzone młyny. Cerkiew i zarząd gminny. O wiorstę od m-ka wspaniała rezydencja Tyszkiewiczów, pałac murowany, w nim wiele dzieł sztuki, zwłaszcza obrazów. Kaplica w pałacu.

Gudohaje, wieś kościelna, leży przy trakcie, wiodącym mimo stacji tej . samej nazwy Libawo-Romeńskiej kolei żelaznej z Ostrówca do I Oszmiany. Była to niegdyś majętność znanej na Litwie rodziny Wojnów, jeden z członków której, Józef—oboźny połocki i . żona jego Ludwika z Sulistrowskich fundowali w Gudokajach w r. 1764 klasztor i kościół karmelitów, sławny z cudownego •obrazu Matki Boskiej Gudohajskiej. Obraz ten, obecnie znajdujący się w lewym bocznym ołtarzu kościoła parafialnego w Oszmianie, przeniesiony został do Oszmiany z racji czasowego zamknięcia kościoła Gudohajskiego.

W r. 1906 kościół Gudohajski, będący do tej chwili filja kościoła parafialnego w Sołach, przekształcono na kościół parafialny. Nowoutworzoną parafię Gudohajską stanowią obecnie niektóre wioski okoliczne, oraz niewielkie obszarem posiadłości szlacheckie (Mokszyce, Jasionów, Romejki), należące wcześniej do parafii kościoła w Murowanej Oszmianie; kościół Gudohajski, drewniany, niepokaźny, ubogi, potrzebuje gruntownej reperacji. Na miejscu zniesionego gmachu klasztornego (również drewnianego) stoi plebanja, do dziś dnia powszechnie przez lud miejscowy „klasztorem" nazywana. W każde święto Matki Boskiej w w Gudohajskim kościele odprawia się fest uroczysty, ściągający do martwej i cichej w dzień powszedni wiosczyny setki ludzi z okolicznych wiosek. Sama wieś, licząca zaledMrie kilkanaście chat, niczem na wyróżnienie nie zasługuje.

Ir^Iajna, star. osada nad rzeką t. n. w gub. mińskiej, pow. borysowskim, 50 wiorst od Borysowa, w okolicy pięknej, górzystej położona. Kościół parafialny, fundowany pierwotnie przez Jagiełłę, (jeden z siedmiu), wspaniale z muru wzniesiony w r. 1788 pod wezw. N. M. P., po r. 1865 został zamieniony na cerkiew. Miasteczko liczy około 550 mieszkańców, ma zarząd gminny. W Hajnie urodził się w r. 1793 z ojca, księdza unickiego, znakomity prof. i uczony, Ignacy Szydłowski, jeden z założycieli „Szubrawców" wileńskich, znany w dziennikarstwie współczesnem (około r. 18-20) wileńskiem pod pseudonimem „Gulbi".

Hajnówka, wieś w pow. prużańskim, gub. grodzieńskiej położona. Leży w obrębie kolosalnej puszczy Białowieskiej i jest stacją

krańcową kolei podjazdowej tu wiodącej. Od Prużany 68 w. Pod wsią znajduje się. kurhan zw. „Batorjewa hora". Śród puszczy, 0 wiorstę od drogi z Hajnówki do Białowieży, stoją 2 kopce po 5 arsz. wysokości.

Hancewicze, dobra, osada przykolejowa i stacja kolei Poleskich i nad rz. Gną w pow. słuckim, gub. mińskiej położona. W r. 1907 właściciel robił starania o przemianowanie osady na miasteczko i nic nie wskórał. Obszar dóbr przeszło 10 tys. dziesięcin, własność St. hr. Czapskiego. W pobliżu stacji kolei jest duża huta szklana znacznych przemysłowców p. p. Stolle 1 Krajewskiego, doskonale prosperująca.

Hanuszyszki, m-ko i dobra w pow. trockim, gub. wileńskiej, o 28 w. od Trok położone nad jeziorem Samawa. Murowany kościół parafialny św. Filipa i Jakóba, wzniesiony przez oby w. Szetkiewicza w r. 1829; zarząd gminny, szkółka wiejska, stacja pocztowa; ludności około 250 osób. Staroż. to osada litewska, niegdyś własność Naruszewiczów, Chodkiewiczów i Szetkiewiczów, obecnie własność hr. Ołsufiewych.

Hanuta, m-ko i dobra w pow. święć., gub. wileń., przy ujściu rz. Naroczy do Wilji, o 2 mile od Wojstomia i Wilejki, o 3 od Smorgoń i 7 od Oszmiany. Dobra niegdyś stanowiły własność senatora Kleofasa Ogińskiego, potem siostry jego, Józefy Łopacińskiej, a wreszcie Rzewuskich, w których ręku i obecnie •zostają. Obszar dóbr 5,500 dziesięcin (z których 3 tys. dz. lasu leży po drugiej stronie Wilji już w pow. wilejskim). Dawniej był kościół pod wezw. św. Anny i cerkiew unicka (dziś prawosławna); nieco później kościół obrócono na cerkiew, gdy stara runęła. Pałac wspaniały rezydencjalny.

Hermaniszki, m-ko i dobra w pow. oszm., gub. wileń., na rz. Żyżiną położone, o 4 w. od Woronowa. Parafialny kościół drewniany pod wezw. św. Trójcy, fund. w r. 1686 przez biskupa wil. Brzostowskiego. Miasteczko liczy około 200 mieszk., dobra należą do bar. Leforta.

Hermanowicze (Nowe), m-ko i dobra w pow. dzisiońskiin, gub. wileń., o 36 w. od Dzisny, liczy zaledwie stu z czemś mieszkańców. Duże dobra, położone po obu stronach rz. Dzisienki, o & mil od Dzisny, o 10 od Połocka, stanowiły niegdyś własność Sapiehów, następnie Hylzenów. W r. 1782 nabył je Ignacy Zrini-Szyryn, w rękach następców którego dobra, już podzielone na kilka części, pozostają aż dotychczas. Ogólna przestrzeń dóbr około 10 tys. dz. ziemi bardzo urodzajnej. Parafialny murowany kościół pod wezw. Przemienienia Pańskiego-i za rzeką Dzisienką murowana kaplica św. Piotra i Pawła. Godnem jest uwagi, iż cała obszerna parafia czysto katolicka składa się z ludności, zamieszkałej w dobrach, należących do Szyrynów, oraz wioskach.

Hłusk, staroż. m-ko w pow. bobrujskim, gub. mińskiej, nad rz. Ptyczem, z prawego brzegu, o- w. 43 od Bobrujska. i 220 od Mińska. Zarząd gminny, urząd policyjny, szkoła ludowa. Kościół parafjalny i kaplica cmeutarna. Niegdyś dziedzictwo ks.

Holszańskich i Połubińskich. Był tu niegdyś murowany klasztor Bernardynów, lecz został skasów. w r. 1832. Ludność miasteczka przeważnie żydowska trudni się liandlem bydła oraz fabrykowaniem specjalnej herbaty t. zw. hłuskiej, domieszając do zwykłej ziela suchego, podobnego z pozoru do herbaty. Ludność wynosi przeszło 3 tys. głów. Tuż przy miasteczku dwór, obszaru około 1,300 dziesięcin, własność rodziny Brzozowskich.

Hoduciszki, m-ko w pow. święciańskim, gub. wileń., nad rz. Komajką, o 28 wiorst od Swięcian i 112 w. od Wilna. Zarząd gminny, st. pocztowa, szkółka elemantarna. Parafialny kościół murowany pod tyt. Bożego Ciała. Ludność m-ka wynosi 2,100 osób płci obojej. M-ko i dobri były niegdyś własnością Kiszków, następnie kapituły wileńskiej. Obecnie są własnością skarbu.

Holszany, m-ko w pow. oszmiańskim, gub., wileńskiej, nad rz. Łustą lub Żygianką (dopł. Berezyny) o w. 18 od Oszmiany, 93 w. od Wilna. Zarząd gminy, sąd pokoju, szkółka elementarna, st. pocztowa, cerkiew parafialna. Ludność m-ka . wynosi przeszło 3 tys. osób płci obojej; chrześcijanie trudnią się wyrobem wełnianych rękawiczek, pończoch i kaftanów, zw. holszańskismi. Browar piwny i 4 garbarnie. Stara rezydencja ks. Algimuntowiczów Holszańskich, a ich murowana siedziba na górze sypanej o '•/- taili od miasteczka. Dziś z niej ani śladu. Sapiehowie następnie wznieśli tu zamek, który w części jest zamieszkały dotąd, a w części zostaje w ruinie. Paweł Sapieha w r. 1618 fundował tu ogromny kościół mur. w stylu romańskim i osadził przy nim Franciszkanów. Następnie, po kasacie klasztoru, ginach został przerobiony na koszary wojskowe.

W kościele tutejszym jest granitowy sarkofag jednego z Sapiehów z 3 żonami. W r. 1642 w Holszanach odbyła się pierwsza eksdywizja dóbr na rzecz wierzycieli, przy Sapiehach pozostała tylko połowa całej majętności z rezydencją. Ostatnio dobra wraz z miasteczkiem pozostawały w rękach Korsaków i zostały sprzedane pod przymusem Gorbuniewowi, w którego córki Jagminowej ręku pozostają one dotychczas.

Hołdów, dwór i wieś, powiatu lidzkiego, od Lidy wiorst 25, st. kol. Mikoł. Skrybowo w. 10. Dawniej Ołdow i Oldow, dobra w XVI w. do ks. Wiśniowieckich należące, którzy wyprzedadają je w r. 1581 Tryznom. Po Tryznach II. r. 1713 przechodzi do Franc. Węckowicza, a po tym ostatnim jako wiano, r. 1762 w dom Skarbków Ważyńskich. Aleksander Tryzna roku 1633 fundował tu przy cerkwi od dawna będącej, klasztor obrządku wschodniego, który po kilku najazdach, kłótniach i długich mitręgach, w r. 1747 ostatecznie zabrany na Bazyijanów. W cerkwi pinf. starożytny obraz M. B. w stylu bizantyjskim. Dobra II. dzies. 668. Wieś Hołdow dzies. 262, mieszkańców 276. Wyłącznie uprawa roli.

Hołowczyce, duże dobra poleskie w powiecie rzeczyckim, gubernji mińskiej, niegdyś nużuej rodzi-

ny Oskierków, skonfiskowaue dostaty się jenerałowi Siwerso-. wi, oi którego w 1-ej połowie wieku XIX odkupili Ilorwattowie, w ręku których pozostają dotąd. Piękny pałac murowany, wzniesiony przez llorwattów zawiera pamiątki; tudzież kaplica kitolicka, przy którjj był w mtodości swej kapelaue.n przykładnym głośiy ks. Ferdynand Sęczykowski, tak smutnie potem zapisany w historji, jako apostata upadły.

Hołowczyn, rn-^o i dobra nad Wabiczem, dopływem Druci, w pow. i gub. m)liy'ow., własność niegdyś Hołowczyńskich, potem Słuszków. Pierwsi fundowali tu zbór kalwiński, który drudzy przerobili na kościół i osadzili przy nim Dominikanów. Obecnie oba gmachy w ruinach, zaś dobra zostają w posiadaniu rodziny Wojzbuuów.

Homel, m-o powiat, w g. mohyłowskiej. Powiat homelski graniczy z rolnczewskim, gub. czernihowską i mińską i zajmuje przestrzeń 4719 wiorst kw. Soż przepływa przez cały powiat od północy na południe, dzieląc go na dwie prawie równie części. Pod Łojowem, na samej granicy powiatu z gub. mińską i czerniliowską, Soż wpada do Dniepru. Dniepr stanowi -zachodnią granicę powiatu homelskiego i rzeczyckiego gub. mińskiej. Inne pjaiuiejsze rzeki są: Ipuć, Choropuć, "Uć, Uża i t. d. Z powodu położenia swego nad Dnieprem i Sożem, pow. homelski należy do najbardziej przemysłowych i handlowych w gub. mohyłowskiej. Grunta są niezłe, żytnie p> większej części. .Lasy wycięte niemal doszczętnie. Ludność odmiennie nieco wygląda, aniżeli w innych powiatach co do stroju i języka. Język białoruski posiada znaczną przymieszkę wyrazów małoruskich. Prócz białorusinów, polaków i żydów, jest tu dość znaczna liczba staroobrzędowców. Siedzibą ich jest Wietka nad Dnieprem. Znaczną część powiatu zajmują dobra Paskiewiczów. Zaznaczyć tu wypada należącą do nich papiernię w Dobruszu, jako jedną z większych i doskonale urządzonych w całem państwie.

Homel położony jest nad Sożem, na prawym brzegu, przy dwóch Lujach kolejowych: Libawa — Romny i Brześć — Briańsk, w odległości 161 w. od Mohylowa i 181 w. od Mińska. Po Mohylowie Homel jest największem miastem w gubernji i, według ostatniego spisu ludności, liczył 36,775 mieszkańców. Ładnie zabudowany, posiada wspaniały pałac Paskiewiczów, w którym się przechowują bogate zbiory ^historyczne. W ' pięknym parku stoi pomnik ks. Józefa Poniatowskiego, dłuta Thorwaldsena, zakupiony ze składek pięcio-groszowych i przeznaczony dla Warszawy, a darowany ks. Paskiewiczowi przez cesarza Mikołaja I po zajęciu Warszawy w roku 1831. Za czasów Rzeczpospolitej Homel był stolicą jednego z największych starostw i ostatnio był w ręku kanclerza ks. Michała Czartoryskiego. Opłacano z niego kwarty 20752 złp., a hyberny 3960.

Z instytucji społecznych godne są zanotowania: Syndykat rolniczy, Tow. Wz. Kred., Homel. fil. Wil. Bank. Handl., Filja Bank.

Półaocn., Bank Miejski i Spółka miejska Spożywcza. Zakłady naukowe istnieją: gimnazjum rządowe męskie i żeńskie, 2 gimnazja prywatne męskie, szkoła handlowa męska 7-klasowa, żeńskie prywatne progimnazjum i szkoła techniczna kolejowa.

Horka, dobra ziemskie i wieś w pow. słonimskim, gub. grodzieńskiej, położone w górzystej, leśnej miejscowości, zwanej Szwajcarją pow. słonimskiego. Własność rodziny Niezabytowskich. Przy pałacu kaplica, niegdyś unicka, brama wzniesiona z głazów i krynica w parku. Do tego jest przywiązaną żyjąca tu legenda objawień Św. Jerzego. - Tu urodził się Krzysztof Zawisza, wojewoda miński, autor znanych pamiętników. . Do stacji Nowogródek wiorst 20.

Horki, m-ko powiatowe w gub. mohyłowskiej. Powiat horecki ma przestrzeni 2487 w. kw. Grunta są dość urodzajne i są przeważnie w posiadaniu w części włościan, a w części skarbu. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 3 okręgi policyjne (stany), których kancelarje mieszczą się: I-go okręgu—w Kopysiu, II-go — w Dubrownie i i II-go — w Ladach, oraz 12 gmin, podzielonych na 4 rewiry ziemskie.

Miasto powiatowe Horki nad rzeczką Kopyłką, niedaleko Proni, do r. 1864 posiadało większe znaczęuie, gdyż był tu instytut rolniczy, a przy nim szkoły, rolnicza i taksatorów. Po powstaniu, 63 r. instytut i zbiory przeniesione do Petersburga, w Horkach zaś zostały tylko szkoły: rolnicza i miernicza. Oprócz Horek w powiecie znajduje się miasto Kopyś, niegdyś stolica powiatu kopyskiego, za czasów Rzeczypospolitej m. Horki wraz z Horami w pobliżu Rżącemi, stanowiło ogromny klucz hory-liorecki, co zostało w nazwie miasta powiatowego aż do dnia dzisiejszego. Klucz ten był posiadany kolejno przez ks. Druckich, Korskich, ks. Sapiehów i Sołłohubów, zaś w końcu, w. XIX stał się własnością rządu rosyjskiego. Z dóbr prywatnych niemal jedynemi w powiecie są dobra ks. Lubomirskich.

Horodec, m-ko w pow. kobryńskim, gub. grodź., między Kobryniem i Antopolem, ma st. poczt. Ludność wynosi 1,500 głów. Był tu niegdyś parafjalny kościół z trzema kaplicami w Antopolu, Korsa i Łasku, lecz został zamknięty po r. 1867. Od Horodca bierze nazwę kanał, łączący Pinę z Muchawcem i zwany horodeckim albo brzeskim.

Horodek, m. pow. w gub. witebskiej. Powiat horodecki graniczy na północ z newelskim, na wschód z wieliskim, na południe z witebskim i na zachód z połockim. Zajmuje przestrzeń 3186,i wiorst kw. Powierzchnia gruntu wogóle równa z niewielkiemi wyniosłościami, z nich ważniejsze mają nazwę Laszkowo i Gniłowo, z których biorą początek dwie większe rzeki: Obol i Łować.

Horodek (urz. Gorodok) położony jest przy kolei Petersburg-Złobin, o w. 37 od Witebska, uad rz. Horożanką, przy szosie kijowsko-petersburskiej. Za miastem są ślady okopów, świadczących, iż było tu niegdyś miejsce obronne, w historji jednak niema o tem wzmianki. Fabry-

ka potażu i siedm garbami. Ludność wynosi około 5,800 głów płci obojej. Ludność katolicka zarówno w mieście samem, jak i w powiecie jest bardzo nieliczna.

Horodno, dobra w^r pow. lidzkim, gub. wileńskiej, w odległości od Wilna 70 w.; od Lidy 24 w.; od Ejszyszek 12 w. i od Zyrmun przy trakcie z Wilna do Nowogródka i Słonima 10 w. Niegdyś własność ks. Radziwiłłowej, następnie Ludwika Tyszkiewicza, ożenionego z siostrzenicą Stan. Augusta.

Przepyszna magnacka rezydencja (choć drewniana). Po śmierci Tyszk. Horodno przeszło na własn. Aleksandrowej hr. Potockiej, następnie Maurycego Potockiego i w końcu Augusta, po śmierci którego w 1907 r. dobra puszczono na wyprzedaż częściami. Dobra te ogółem liczą obszaru 23200 dz., w tem dwa klucze i 15 większych folwarków. Parafjalny kościół murowany w Ossowej, fundowany przez Ludwika i Konstancję z hr. Tyszkiewiczów.

Horodyszcze, m. i dobra w pow. nowogródz., gub. mińskiej, o milę. od Zaosia, miejsca urodź. (?) Ad. Mickiewicza, 4 m. od Nowogródka i 6 m. od Nieświeża. Majętność do r. 1831 była własnością hr. Ludw. Paca, ostatniego potomka tej rodziny. Piękna i żyzna okolica, nad rz. Serweczem. Był tu niegdyś paraf, kościół murowany, zabrany w r. 1864 na cerkiew, obok tego druga cerkiew, przerobiona z niegdyś unickiej. Miasteczko na górze, dwór z pięknym parkiem za rzeką, w parku stawy niegdyś, kanały i młyny. O pół wiorsty za miastem jest miejscowość, zw. Horodok, wysoka góra sypana śród nizin, oczywiście t. zw. sławiańskie niegdyś horodyszcze. Miasteczko dziś rządowe. Ma zarządy: gminny i policyjny, szkółkę wiejską, szpital i przeszło tysiąc mieszkańców.

Horodziec, m-ko z folwarkami, w pow. rohaczewskim, gub. rnohyl., ma zarządy policyjny i gminny, szkołę, wiejską i cerkiew parafialną. Około 350 mieszkańców. Miasteczko liczy trzech właścicieli: Araszkiewicza, Sykstela i Wł. Sianożęckiego, który jest właścicielem dworu.

Horodziej, wieś i dobra w pow. nowogródzkim, gub. mińskiej położona, w. 5 od st. tejże nazwy na kolei Moskwa-Brześć, przy trakcie pocztowym z Nieświeża do Nowogródka. Żyzna gleba i wyborne gospodarstwo rolno hodowlane; niegdyś własność Brochockich, dziś Feldmanów, obszaru około 1000 dz. W Borodzieju wyrabiają się owe słynne sery szwajcarskie, znane nawet na rynkach Petersburga i Warszawy pod marką „sera Brochockiego". Tu również jest wyborne bydło czystej krwi rasy szwajcarskiej oraz wysoko rozwinięte ogrodnictwo i sadownictwo.

Stacja kolei tejże nazwy jest dziś już nader ważnym punktem handlowym i dość liczną osadą przykolejową. Wielu zamieszkuje tu zamożnych kupców zbożowych, komisjonerów i agentów.

Horwal, starożytne m-ko i duże dobra w pow. rzeczyckim, gub. witebskiej, w pobliżu ujścia Berezyny do Dniepru, z prawej

strony. Ma ludności przeszło 1,300 głów, która prowadzi ożywiony handel głównie na wodzie, stąd więc z mieszczan wielu trudni się. flisactwem. Trakt pocztowy z Bobrujska do Rzeczycy. Niegdyś własność wielkich ks. lit., następnie królewszczyzna, która od r. 1835 pozostaje już stale w ręku Chołodowskioh. Obszar dóbr wynosi około 27 tys. dziesięcin i należą one do wybitniejszych w Mińszczyźnie. Cerkiew paraf., zarząd gminny, szkółka i szpital gminny. Gospodarka dóbr wiele pozostawia do życzenia.

Hory, m-ko nad rz. Bystrą w pow. czauskiin, gubernji mohyłowskiej, 53 w. od Czaus, ma ludności około 1700 głów Cerkiew paraf, drewniana, zarząd gminny, szkółka elementarna i młyn.

Horyń rz., prawy dopływ Prypeci, bierze swój początek w południowej Galicji (w Austrji), przebiega prześliczne zrazu górzyste, później nizinne okolice, tworząc śliczne brzegi i wiele stawów po drodze na ogromnej przestrzeni około 800 wiorst. Uchodzi do Prypeci dwoma odnogami: zachodnią Wieslicą (20 wiorst) i wschodnią Nieprawdą (28 w). Stary to szlak, zaznaczony mnóstwem nadbrzeżnych osad ludzkich i pełen pamiątek. Horyń obfituje w ryby zarówno pod względem różnorodności ich gatunków, jak i ilości. Rrzeką tą również idzie nader ożywiony spław do Prypeci zboża, materiałów leśnych i t. d.

Hrozów. m-ko i dobra w pow. słuckim, gub, mińskiej, przy drodze z Kopyla do Słucka. W r. 1863 był własnością Mierzejewskich, następnie ks. Wittgensteina, obszaru około 600 dziesięcin. Niegdyś kościół parafialny, dziś cerkiew. Zarząd gminny.

Hruszowa, wieś i dobra w pow. kobryńskim, gub. grodzieńskiej, 0 28 w. od Kobrynia. Wieś ma cerkiew i zarząd gminny, a dobra, obszaru 1345 dziesięcin, są własnością utalentowanej powieściopisarki Marji Rodziewiczówny.

Hruszówka, obszerne i w wysokiej kulturze rolniczo - przemysłowej będące dobra, położone w pow_ słuckim, gub. mińskiej, w pobliżu Lachowicz. Tu mieszkał - i umarł w sierpniu 1790 roku mąż nieśmiertelnej chwały w narodzie, Tadeusz Reyten. Dotychczas przechowują się tu po nim różne pamiątki; istnieje nawet ów domek zakratowany, w którym nieszczęśliwy przebywał, pozostając w stanie obłąkania.

Dobra mają obszaru około 1200 dz., dużą gorzelnię, młyn, serowarnię i t. d.

Hruzdowo, m-ko w pow. oszmiań., gub. wileńskiej. Parafialny kościół drewniany Wniebowzięcia N. M. P., fundowany przez ks. Ogińskiego w r. 1773 i cmentarna kaplica.

Hryczyn, jest to olbrzymia przestrzeń błot, pokrytych trawą, tylko z przegów bogato porosła wierzbołozą, wewnątrz zaś całkowicie wolna od krzów i skarlałych drzew. Dla tego też lud okoliczny zowie te przestrzeń „Hałoje Biłoto". Mierzy ona przeszło 50 tys. dziesięcin i leży na granicy dwóch schodzących się tu powiatów: pińskiego 1 mozyrskiego. Corocznie w lecie setki kosiarzy stacza tu bój

na skrajach błot o obfite nader pokosy, lecz nawet w lata najsuchsze niepodobna nigdy dotrzeć aż do środka. Jedynie w zimie, gdy spadną śniegi, Hryczyn staje się przystępnym dla ludzi.

Hrynkiszki, m-ko i dobra nad Szuszwą, w pow. i gub. kowieńskiej, przy gościńcu z Bejsagoły do Rosień, o 12 w. od pierwszej i 37 w. od drugich. Parafjalny kościół do połowy murowany, założony, w r. 1618 przez Białłozora. Młyn, cegielnia, na św. Jerzy znany jarmak na konie. Ludności około 2,700 dusz płci obojej. Dobra obszaru 150 włók od XV wieku nieprzerwanie pozostają w ręku Białłozor-Montwidów. Tu w r. 1827 urodził się słynny chirurg i profesor uniwersytetu warszaw., IMikarp Girsztowt, przedwcześnie zmarły w roku 1877 z ręki zbrodniczej.

Hubin, dobra, pow. lepelski, gub. witeb., tamże kościół parafialny fundacji Pakoszów. W 1661 r. Piotra i Krzysztofa Stabrowskich, którzy sprzedają je Pakoszom. Przy kościele był klasztor franciszkański. Jest tu fabryka masy drzewnej i tektury, gorzelnia, młyn. Własność Kazimierza Siełławy.

Ignatycze, piękne dobra w pow. mińskim, o wiorst 18 od Mińska litewskiego, ned rzeką Ptyczem, parafia Koretiszczewicze. Niegdyś dziedzictwo Chaleckich, z kolei Radziwiłłów, w i-ej połowie wieku XIX nabyte przez Rajmunda Kołęczyńskiego. Przez wiano Zołji z Kałęczyńskich, poślubionej znakomitemu obywatelowi Włodzimierzowi Jelsiciemu, przeszły do Jelskich i obecnie są własnością syna ich Wilhelma Jelskiego, z profesji agronoma, który, uporządkowawszy rolnictwo, hodowlę i całą rezydencję, założył w ostatnich latach na wielką skałę przedsiębiorstwo sądowniczo-kwieciarskie, a głównie hodowlę róż kilkuset odmian, tudzież drzew.

Ihumeń, m-ko pow. gub. mińskiej. Powiat ihuineński graniczy na północ z pow. borysowskim, na wschód z pow. mohylowskim i starobychowskim gub. mohyłowskiej, na południe z pow. bobrujskim, na poł.-zachód z pow. słuckim i na półn.-zachód z pow. mińskim. Ma obszaru 8,843,3 wiorst kw. Północno-wschodnia i południowa część powiatu mają charakter Polesia, zachodnia zaś strona ma płaskowzgórza z punktami dość wyniosłemi nad powierzchnią morza, jak np. góra w Kowalewiczach (770 stóp). W stronie poleskiej gleba po większej części piasczysta, przy wielkiej obfitości łąk; okolice zaś bardziej wzniesione i polowe mają glebę gliniasto-iłowatą i nieco czarnoziemów bardziej torfiastej natury. Jezior w powiecie około 5Q, z tych 18 ma nazwy; największe z nich i najbardziej rybne: Łoczuńskie i Sierhijewickie, zwane Mucha. Powiat zrasza przeszło 100 rzek i rzeczułek, z których główniejsze: Berezyna, Swisłocz, dopływ Berezyny, Ptycz, dopływ Prype-

ci oraz Niemen, który tu bierze początek za wsią Zabłocie, nieopodal Huszczyna. Ludność w roku 1907 wynosiła (prócz Ihumenia) 284,915 osób płci obojej.

Ihumeń niewielka mieścina powiatowa nad rzeka Ihumeńką i wielkiemi błotami, które ongiś stanowiły jezidro, położone jest przy trakcie pocztowym z Bobrujska do Mińska, w odległości 65 w. od tego ostatniego. Ani pod względem historycznym ani ekonomicznym, miasto to nie przedstawia nic ciekawego. Za czasów Rzplitej Ihumeń stanowił część dóbr, należących do biskupów wileńskich. Katarzyna ii podniosła go do znaczenia miasta powiatowego. Kościół parafjalny pod wezwaniem św. Krzyża, drewniany, wzniesiony został w roku 1799 ze składek parafian. Ludność w r. 1907 wynosiła zaledwie 5,390 osób płci obojej.

Ikażń, m-ko i dobra w pow. dzisieńskim, gub. wileń., nad jeziorem t. u. o 80 w. od Dzisny i 340 od Wilna, około 650 mieszkańców. Parafialny kościół pod wezw. Bożego Ciała, drewniany. Jest tu również i cerkiew parafialna. Ikażń była niegdyś własnością ks. Proriskich, potem Sapiehów. Aleks. Sapieha sprzedał w r. 1753 te dobra Łopacińskiemu. Obecnie pozostaje główne fundum, po rozdziale dóbr na kilka części, w ręku rodziny Roemcrów.

Ilja, m-ko o 30 wiorst od st. Usza d. ż. Lib.-Rom., posiada cerkiew parafialną i budujący się kościół katolicki (kosztem trzech obywateli miejscowych pp. Hipolita Gieczewicza z Wiązynia. Mieczysława Bohdanowicza z Obodowiec i Ignacego Tnkałły z Ościukowicz).

Ilja w pow. wilejskim, w za-* padłym kącie, . ku pograniczu borysowskiego powiatu. Drobna dziś mieścina, nad spławną rzeką llją, licząca około 3,000 mieszk., przeważnie żydów. Niegdyś było to łirabstwo należące do Tyszkiewiczów, potem do-Sołłohubów. W r. 1604 nabył je gen. Zdziechowski. W roku 1806 odprzedał Wołodkowiczowi. Ostatecznie Ilja należała do Radziszewskich, których wypędziły stąd ostatnie burze krajowe.

Kościół fundowany w 1738 r., zabrany został na cerkiew w ib67.

Ilja rz., bierze początek w pow. borysowskim, gub. mińskiej, a wbiegając do pow. wilejskiego z lewej strony Wilji, i rozdzielając ten powiat na dwie połowy, stanowi w nim jedną z większych handlowych arterji wodnych, przy spławach lasu. Największym z jej dopływów jest również spławna rzeka Udrzanka, dostarczająca ogromu drzewa z okolic Radoszkowic do rzeki Iłji. W ostatnich czasach, gdy trzebież lasów rozwiniętą jest wszędzie na szeroką skalę, Ilja, stanowiąca główny szlak wodny lewej strony wilejskiego powiatu, tak bywa latem przepełniona drzewem, spławianem do Wilna, Kowna i zagranicę, iż jej fale literalnie pokryte niby ruchomym pomostem. Ilja wpada do Wilji, przerzucając do jej wód cały swój towar leśny. Ongiś wody Ilji niosły len, pieńkę i zboże. Teraz ostatki lasów naszych. W 1863 r. fale Ilji zabarwiły sie silnie krwią pol-

ską w bitwie pod Władykami, leżącemi nad tą rzeką.

iłoki, miasteczko rządowe w gub. kowieńskiej, powiecie telszewskim nad rzeką Kołupą, o 40 wiorst od Telsz. Miasteczko ma 183 mieszkańców i zarząd gminy, liczącej 2412 dusz. Paraf, drewniany kościół katolicki, fundowany przez ks. Sapiehę w roku 1705, Parafja katolicka dekanatu szkudzkiego, dusz 9931.

Indura, m-ko i dobra w pow. i gub. grodzieńskiej, przy b. trakcie pocztowym z Grodna do Wołkowyska, o 24 w. od Grodna. Ludność m-ka około 2,800 mieszkańców. Paraf, kościół pod wezw. św. Trójcy, wzniesiony z muru w r. 1815. Okolica górzysta, żyzna. Dobra stanowią dziś własność Brzostowskich.

Inturki, m-ko w pow. i gub. wileńskiej, nad jez. Giełota, o 68 w. od Wilna. Parafialny kościół drewniany pod wezw. Wniebowzięcia N. M. P., fundowany w r. 1555 przez królowę Bonę. Jest również i cerkiew parafialna; miasteczko ma zaledwie 150 mieszkańców.

Iszkołdź. m-ko i dobra w pow. nowogródzim, gub. mińskiej, o 20 w. od Mira i o milę od Połoneczki położone. Niegdyś istniał tu starożytny kościół, na gruzach świątyni pogańskiej wzniesiony. Dawne dziedzictwo Iliniczów, jako część hrabstwa Mirskiego, potem Radziwiłłów i Wittgensteinów. Uległo rozprzedaży wraz z innemi dobrami.

Iwańsk, dobra i wieś, powiatu lepelskiego, gminy kopciewskiej, należały do jezuitów, następnie zaś oddane Tadeuszowi Wołodkowiczowi, dziś własność Wincentego Wołodkowicza. Iwańsk wsławiony został w dziejach naszych walnem zwycięstwem, odniesiouem tu przez Mikołaja Radziwiłła „Czarnego" nad wojskiem cara Iwana Groźnego, dowodzonem przez knazia Piotra Szujskiego, poległego na polu bitwy, dnia 26 stycznia 1564 r. Odznaczyli się W tej bitwie Hrehory Chodkiewicz, Roman Sanguszko, Onikij Korsak, Jury. Żenowicz i wielu innych. Jest w Iwańsku gorzelnia wzorowo urządzona, młyn parowy, piękna stadnina koni kłusowych, obfita studnia artezyjska z wytryskającą wodą, pałac z ogrodem i t. p. Do klucza Iwańskiego należą folwarki: Alinpol, Nowiny, Wiszeńki i Burdyki. Najbliższa stacja pocztowa w Czaszninilcach o 8 wiorst, kościół parafialny w Hubinie o 25 w., od Lepla 35 wiorst.

Iwje, m. w p. oszmiań., g. wił., 5 tysięcy mieszkańców, w tej liczbie 3,500 żydów, 800 katolików, 500 tatarów, 30 prawosławnych rosjan. Kościół parafjaluy zbudowany przez Mikołaja Kiszkę 1563 r. z konwentem Ojców Bernardynów od 1037 r., a od 1837 r., po kasacie klasztoru, został parafialnym o 11 tysięcach wiernych. Ludność białoruska. Na miejscu poczta i telegraf, urząd gminny, szkółka ludowa, apteka, doktór, biuro naczelnika ziemskiego i „prystawa" policyjnegb. Odległość od m. Lidy 40 wiorst, od Oszmiany 52 wiorsty. Najbliższa stacja kolei żel. Gawia Mikoł. dr. ż. 9 wiorst od Iwji.

We środy odbywają się ogromne targi, handel lnem, zbożem, sprzedaż i kupno koni. Przy miasteczku majątek tejże na-

zwy Tom. hr. Zamoyskiego z gorzelnią i tartakiem.

Iwieniec, miasteczko w zachodniej stronie powiatu i gub. mińskiej, nad rzeką Wołmą, od roku 1810 własność Plewaków, niegdyś Sołłoliubów; miasteczko zasiedlone przeważnie żydami. Ludność żydowska trudni się drobnym handlem, chrześcijańska słynie zduństwem, wyrobem garnków i kalli. Do roku 186S był tu kościół parafjalny, a także byli tu Franciszkanie, osadzeni w roku 1702 przez stolnika mińskiego Wańkowicza; dziś wszystko to już nie istnieje.

Iża, m-ko w pow. wilejskim, gub. wił., w pobliżu jeziora Narocz, nad granicą pow. święć., o 28 w. od m. p. Wilejki, leży nad rz. Izłą pizy gościńcu świrskirn. Ludności mięszanej 2,700. Własność rodziny Sulistrowskick. Cerkiew prawosławna.

I achimowszczyzna, wieś i dobra J w pow. oszmiańskim, g. wileńskiej, niegdyś dziedzictwo Judyckich i Sulistrowskich. W r. 1867 dobra zostały sprzedane pod przymusem i po pewnym czasie stały się własnością rodziny Lubańskich. Były doskonale zagospodarowane. W r. 1908 sprzedane przez Aleks. Lubańskiego.

Jakubów, m-ko w p. telsz., gub. kow., o w. 63 od Telsz i 10 od Kretyngi położone. Kościół katolicki filjalny pod wezw. N. M. P., fundowany przez Nagórskiego, do parafji w Kretyndze. Jakubowo, leży w pobliżu granicy pruskiej.

Jałowo, folwark w pow. sokólskim, gub. grodzieńskiej, jako wyspa przy szosie z Grodna do Lipska w gub. suwalskiej, nad rzeką Bobra. Obszar około 200 dziesięcin. Przy moście na szosie przez rz. Bobrę do kościoła, poczty i telegrafu 1 wiorsta do Lipska za rzeką Bobrą w pow. augustowskim. Ziemia pszenna i nadzwyczaj urodzajna, tuż i kawałek lasu. Do platformy Różanostockiej kolei Zaniemeńskiej 4 wiorsty. Folwark ten przeszedł koleje następne: z polskich rąk w smutnych czasach 1831 roku przeszedł do rosjanina pułkownika Szczerby, nanastępnie przechodzi do rąk byłego gubernatora grodzieńskiego radcy tajnego Batiuszkowa, potem do rąk izraelity kupca Mojżesza Kurlaudzkiego. Następnie od 1907 roku przeszedł do polskich rąk pana Feliksa Tarasiewicza.

Jałówka, m-ko i dobra w pow. wołkowyskim, gub. grodź., przy drodze z Białegostoku do Mińska położone, o w. 72 od Grodna i 42 od Wołkowyska. Niegdyś był kościół paraf., dziś dwie cerkwie. Zarząd gminny. Ludności około 1,300, $^{3}/_{5}$ żydów, dużo cieśli i kotlarzy. Okolica górzysta. Konstytucja sejmowa z r. 1773 przyznała to starostwo niegrodowe w używalność emfltentyczną na lat 50 Michałowi Bułharymowi, pisarzowi ziemskiemu, za sumę. 15 tys. złp.

Janiszki, m-ko w pow. szawelskim, gub. kow. położone, o 6

mil od Szawel i tyleż od Mitawy, 'p^rz^ez Szawle do granicy pruskiej. Zarząd gminny i policyjny. Niegdyś były tu sławne jarmarki, dziś w upadku. Koleje żelazne ominęły ten niegdyś ruchliwy i handlowy punkt. Ludność rolnicza, szlachecko-włościańska, około 1,800 osób. Niegdyś własność Zubowa, obecnie m-ko rządowe. Najwybitniejsza budowla—synagoga żydowska. Kościół par. katolicki pod wezw. św. Trójcy, wzniesiony przez Zygmunta III w roku 1626. Proboszcz — dziekanem. Grunta janiskie słyną z urodzajności w całym powiecie.

Janiszki, m-ko i dobra w pow. wil., nad jez. Oryna położony o w. 40 od Wilna. Zarząd gminny, szkółka wiejska, parafjainy pościół katolicki pod wezw św. Jakuba, około 450 mieszkańców. Ludność w połowie polska -i litewska. Dobra stanowią własność J. hr. Tyszkiewicza, linji. t. zw. Waczańskiej. w odległości od st. k. ż. Warsz-Petersb. Pod brodzie 17 w.

Janów, m-ko w p. kobryńskim. g. grodzieńskiej, przy gościńcu Kobryńsko-Pińskim, o w. 28 od Drohiczyna i 82 od Kobrynia położone. Mieszkańców około 1,800. Zarząd gminny i policyjny. Kościół parafjalny świętego Krzyża murowany, wzniesiony w r. 1842. W pobliżu rzeki Pina, Jasiołda i Czyryka, Własność niegdyś Szujskich, następnie Orzeszków. Tu miał jakoby rozwijać swą propagandę jezuita Andrzej Bobola i zginął w r. 1657, pogrzebiony w Połocku. Figura przy gościńcu wskazuje miejsce tego męczeństwa.

Janów, m-ko i dwór w p. kow., na prawym, wyniosłym brzegu: Wilji położone, przy szosie petersbursko-warszawskiej, o w. 31 od Kowna i 34 od Wiłkomierza. Miasteczko liczy około 3,750 mieszkańców z dużą przewagą żydów i względnie znacznym procentem starowierców, którzy tu w Janowie zbierają się parokrotnie co rok z całej gub. kowieńskiej. Kościół katolicki fi Ijalny św Jakóba, do parafji Skorulskiej, w miasteczku wprost Janowa, leżącem na drugim brzegu rzeki. Na szosie jest prom przez rzekę, a o wiorst trzy przechodzi most kolejowy, gdyż jest tu o V^5 w. stacja „Janów" k. ż. Libawo - Romeńskiej. Był tu niegdyś klasztor Trynitarzy. Zarząd mieszczański i policyjny, posterunek obserwacyjny komunikacji wodnej i stacja pocztowa i telegraficzna. Miasteczko jest dość ruchliwe pod względem przemysłu i handlu.

Dobra stanowią własność rodziny Kossakowskich. Niegdyś rządy swe tu roztaczał smutnej pamięci biskup J. Kossakowski, który wszakże, jak wiadomo, był doskonałym administratorem gospodarczym, czego ślady w życiu miasteczka przetrwały aż dotychczas. Główniejsze zakł. przemysłowe: 3 browary, 2 fabryki octu, dwie fabryki świec łojowych, 2 młyny wodne na rzeczce Warnówce, piec wapienny i t. d. Z Woltomierzem i Kownem komunikuje się uboższa część ludności aż dotychczas odwiecznemi karetkami żydowskiemi.

Janów, m-ko w pow. sokólskim, gub grodzieńskiej, mieszkańców 2,250, w czem ²/rs żydów, o w.

21 od Sokółki. Kościół parafialny św. Jerzego. Fabryka żelaza z roczim produkcją przeszło 200 tys^v^. rubli. Niegdyś własność ks. Sapiehów. Ks. Teodora z Sołtanów Sapieżyna, której zwłoki spoczęły w kościele, była jego fundatorką w r. 1725.

Janowicze, m-ko i dobra w p. witebskim nad rzeczką Wymnicą, dopływem Kaspli, położone, o 35 w. od Witebska, a 7 od gran. g. mohyłowskiej. Około 1,150 mieszk. Zarząd gminny. Obszar dóbr 1,660 dziesięcin, własność rodziny Bohdanowiczów.

Jasienówka, w powiecie białostockim, miasteczko—własność niegdyś Ważyńskich, Wołłowiczów, Mionczyńskich, a obecnie LUdersa; parafia, poczta, urząd miejski; 3,000 mieszk.; 2,400 żydów, 500 katolików, reszta tatarów, mających swą ulicę Tatarską, w większości opanowaną przez żydów po upadku tatarskiego przemysłu garbarskiego. Do 30 garbarni z obrotem 1.000,000 rubli; włościanki wyrabiają grube dywany wełniane. Ludność zarobkuje przy garbarniach.

Od stacji Czarna Wieś Peters. Warsz. k. ż. 18 wiorst, od stacji Knyszyn Nadwiślańskich — 14 wiorst, do Knyszyna buduje się szosa. W odległości 4 wiorst m. Krzywa, wydzielone dla Komorowskich ze starostwa Korycińskiego; w 16 stuleciu parafia, erygowanadlaks. Komorowskiego, podkanclerzego królowej, rozpadła się po jego śmierci, a kościół zniszczał. Lud pokazuje górę, zwaną Kościolkiem, ze śladami fundamentów i opodal trzy topole, gdzie według podania proboszcz Komarowski został zabity przez brata, który w znak pokuty wybudował kaplicę. Jarmarków trzy: poniedziałek po Wszystkich Św., po św. Trójcy, ostatni wtorek zapustny. Targów niema.

Jasiołda rz., wypływa z rozległych błot gub. grodzieńskiej, w pobliżu wsi Truchnowicz, niemal na granicy pow. wołkowyskiego. Pod Koczanowcami w gub. mińskiej uchodzi do Prypeci. Długość 250 w., z tego na przestrzeni 100 w. jest żeglowna. Niemal na całej przestrzeni rzeka przepływa przez błotnistą, nizką dolinę. Wchodzi do systemu kanału Ogińskiego.

Jasmujża, gub. witebska, powiat dyneburski, osada, gmina, kościół paraf, pod wezw. Podniesienia św. Krzyża, w 1815 r. erygowany przez Ksawerego Szadurskiego.

Jaswojnie, m-ko rządowe i dwór nad rzeką Szuszwą, w pow. kowieńskim położone, o w. 43 od Kowna i o 12 od Kiejdan. Zarząd gminny. Parafjalny kościół katolicki WW. Ś. Ś. Były to dobra niegdyś stołowe królewskie, nadane następnie przez Zyg. Aug. w dzierżawę Kwileckiemu: \v" końcu XVIII wieku opłacały kwarty 3,24R zł. p.

Jaszuny. m-ko i dobra w pow. wileńskim, nad rz. .Mereczanką, o w. 27 od Wilna położone, przy stacji tejże nazwy kol. żel. Poleskich. Mereczanka obraca tu młyn, tartak, gonciarnię i hamernię. Dobra te, obszaru 4,600 dziesięcin, w czem około 3,300 dz. odwiecznych borów sosnowych, do końca w. XVIII były własnością Radziwiłłów, w następstwie przeszły do Balińskich. Na cmentarzu miej-

scowyui spoczęły zwłoki [słyu- - nego matematyka, rektora uni- i wersytetu wił. Jana Śniadeckiego, oraz znanego historyka Michała Balińskiego. Piękny pałac wzniesiony według planu Podczaszyńskiego. Ostatni dziedzic Jan Baliński zmarł w roku 1908.

Jeremicze, dobra w pow. bobrujskim, niegdyś stanowiące część ks.słuckiego, o mil 2 od m. Lubań, nad bagnistą rz. Kołoduą, na Polesiu położone. Do połowy w. XVII dziedzictwo ks. Olelkowiczów, następnie Radziwiłłów i ks. Wittgeusteina; około 4,350 dziesięcin. Sprzedano przez ks. Hohenlohe pod przymusem.

Jewje (Anastasjowskaja), m. i dobra rządowe w p. trockim, gub. wileńskiej położone, przy gościńcu z \Vilna do Kowna wiodącym; o 1 Ya w. stacja tejże nazwy kolei Wilno-Kowńo-Wierzbołów. Od Wilna w. 38, od Trok w. 16. Zarząd gminny i szkółka elementarna; mieszkańców przeszło 850.

Murowany kościół parafjalny i dwie cerkwie. Niegdyś dziedzictwo Ogińskich, w "r. 1830 skonfiskowane Gabrjelowi Ogińskiemu. ®

Ogińscy niegdyś tu wznieśli zbór helwecki oraz cerkiew wraz z monasterem; przy monasterze była drukarnia, z której wyszło kilka rzadkich wydawnictw w języku russińskim. Drukowano tu również i pisma polskie.

Jezieryszcze, wieś w pow. horodeckim, gub. witebskiej, nad jez. tejże nazwy położone. Przechowały się tu ślady drewn. zamku obronnego z w. XVI, który często stawał się łupem i zdobycznym w starciach rosjan z polakami. Na początku w. XIX starostwojezierzyszczańskie zostało nadane księciu Aleksandrowi Wirtemberskieiñu i przynosiło dochodu 11,550 rubli. Obecnie samo fundum, zwane Zamek, stanowi własność p. Juhana. W miasteczku od r. 1880 został otwarty bank wkładowo - zaliczkowy.

ieziorosy (Nowo-Aleksandrowsk), miasto pow. w gub. kowieńskiej. Powiat jezioroski (nowoaleksandrowski), utworzony w r. 1842 z dawniejszego powiatu brasławskiego i części wiłkomierskiego, zajmuje wschodnią część gubernji kowieńskiej, północną granicą przylega do Kurlandji, od wschodu i południa graniczy z gub. wileńską, od zachodu z z pow. wiłkomierskim i poniewieskim. Powierzchnia powiatu zajmuje przestrzeń 5,078,i wior. kw. Przerznięty jest wyniosłemi wzgórzami i zasiany mnóstwem jezior (około 400). Grunt powiatu, z występującym czerwonym piaskowcem formacji dewońskiej, należy do najbardziej uieurodzajnych w guberuji. Piasek zajmuje tu wielkie obszary i tylko w części północnej spotyka się czarnoziem, połączony z piaskiem. Z rzek ważniejsze: Świenta, Niemenek i Dzisna z dopływami. Z jezior główniejsze: Dryświaty, Drywiaty, Snudy, Wojsa, Cno, Opsa, Buźa, Obole, Łodze, Dukszty, Dusiaty. Ludność w części odłączonej od dawniejszego pow. wiłkomierskiego mówi czystym językiem litewskim, w części zaś, stanowiącej dawny powiat brasławski — białoruskim, łotewskim i gdzieniegdzie polskim; pas powiatu pograniczny z Kurlandją

zwolna się germanizuje. W r. 1907 ludność (prócz Jezioros i Widz) wynosiła '216.203 osoby płci obojej. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo i rybołóstwo w jeziorach oraz uprawa lnu. Zwłaszcza słynie w handlu len z dóbr Rakiszki hr. J. Przeździeckiego. Większe miasteczka w powiecie: Rakiszki, Brasław i Widzę (5,884 mieszkańców).

Jeziorosy (od r. 1836 przechrzczone na Nowoaleksandrowsk), leżą na wzniesieniu, pomiędzy jez. Ossą i Osidą oraz wypływającą z ostatniego rzeką Owilką, dopływem Łaukiesy, w odległości 171 wiorsty '.od Kowna i 24'/a wiorst od Dyneburga. Niegdyś m-ko Jeziorosy, w pow. brasławskim województwa wileńskiego, stanowiło wraz z okolicznemi wsiami starostwo niegrodowe, później dobra stołowe biskupów wileńskich. Jednocześnie ze zmianą nazwy Jeziorosy na Nowoaleksandrowsk przeniesiono tu z Widz władze powiatowe pow. brasławskiego, gub. wileńskiej, poczem od r. 1842 wyznaczono je na miasto powiatowe nowoutworzonego powiatu gub. kowieńskiej. Kościół parafialny pod wezwaniem Wniebowzięcia N. M. P. założony został przez Jana, biskupa wileńskiego, w XVI wieku. Ludność w r. 1907 wynosiła 6995 osób pici obojej.

Z instytucji społecznych są: Komitet Meljoracyjny Kow. T-wa Rolnicz., tudzież Nowoaleksandrowskio T-wo „Dobrocliotnoj Kopiejki".

Jeziory, m-ko i dobra nad jeziorem Białem w pow. grodzieńskim, o wiorst 22 od Grodna. 1,350 mieszkańców, zarząd gminny. Parafialny kościół katolicki M. B. Różańcowej — drewniany, b. stary. Zarząd gminny, szkoła elementarna, cerkiew. Naokół lasy obszerne, rządowe. Dobra Jeziory, stołowe królewskie przeszły następnie do Walickich. Niegdyś słynne gospodarstwo rolne, zbiory cenne i bibljoteka.

Jezno, m-ko i dobra w pow. trockim, gub. wileńskiej, nad jeziorem t. n. położone, o 59 w. od Trok i 103 od Wilna. Zarząd gminny i szkółka elementarna. Kościół parafialny murowany św. Mich. Arch., st. pocztowo - telegraficzna. Mieszkańców około 800. Jezno było niegdyś królewszczyzną, którą otrzymał na własność książę. Hołowczyński od Aleksandra, króla. W drodze wiana przeszło w dom Paców, wraz z Hołowczynem w gub. mohyłowskiej. W Jeznie to Antoni Pac, pisarz W. Ks. Lit., wzniósł pałac, imponujący przepychem i ogromem, co posłużyło do przysłowia, „Wart Pac pałaca, a pałac Paca". Kościół tutejszy, przerobiony ze zboru helweckiego, został zrabowrany doszczętnie w powstaniu Kościuszki. Po wygaśnięciu rodu Paców, dobra przeszły w ręce kredytorów.

Pożar w r. 1837 i dwukrotna dewastacyjna gospodarka komisji eksdywizyjnych spowodowały zniszczenie pałacu i jego urządzenia. Przed dziesięciu jeszcze laty Jezno należało do p. L. Kwinty, lecz z kolei rzeczy stało się raz jeszcze łupem wierzycieli. A przecież dobra te i dziś, po wyniszczeniu lasÓAv, stanowią wartość poważną, gdyż leżą w doskonałej glebie.

Jodziszki, dobra w pow. trockim, gub. wileńskiej położone, na północ od traktu, o w. 5 między Rumszyszkami i Żyźmorami. Własność p. Fab. Monkiewicza.

Johaniszkiele, m-ko i dobra w p. poniewieskim, gub. kowieńskiej, nad rz. Mażupią o w. 35 od Poniewieża. Parafjalny kościół św. Trójcy, wymurowany przez Benedykta Karpia w r. 1792, a kaplica murowana fundacji włościanina Szlażysa. Szpital utrzymywany przezKarpiów, właścicieli dziedzicznych, szkoła elementarna. Od r. 1869 istnieje tu niższa szkoła agronomiczna, założona przez Ignacego Karpia. Dobra wyróżniają się śród innych wysokim rozwojem współrzędnym niemal wszystkich gałęzi gospodarki rolnej, hodowli i przemysłu.

Józefów, gub. witebska, pow. dyneburski, majątek należy do Bohdana Szachny. Kościół pod wezwaniem ś.ś. Piotra i Pawła, założony w 1782 r. przez St. Szadurskiego.

Józefowo, majątek i parafja, kościół murowany, położony nad rzeką Dżwiną w odległości 16 wiorst od miasta Dyneburga, p. dyneburskiego. Majątek należy obecnie do rodziny p. Szachno, byłego posła do pierwszej Dumy państwowej z gub. witebskiej. Ludność przeważnie łotyska. Niedaleko od majątku znajdują się ruiny zamku nieznanego pochodzenia. Wieś też Józefowo nazywają również Starym Zamkiem; jest ona zaludniona przez starowierców, sprowadzonych tu za Arakczejewa.

Judejki. Wielkie- i Małe wraz z Rurgami i Anopolem, dobra w pow. telszewśkim, gub. kowieńskiej nad rzeką Wardawą położone, była własność Onufrego Ważyńskiego, ostatniego starosty Tyrkszlewskiego. Następnie przeszły w dom Swirtunów—dziś w rękach niemieckich. Małe Judejki, zabrane na skarb, rozdzielono staroobrzędowcom. Anopol własność Rościszewskich.

Małe Judejki po zgonie Ważyńskiego, zmarłego z ran od pik kozackich w 31 roku, pozostawione były dożywotnio wdowie przez cesarza Mikołaja I, jakoby w uznaniu waleczności męża.

Judryca, gub. witebska, pow. dyneburski, dobra należące do hr. Platerów. Kościół parafjalny pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, zbudowany w 1695 r. przez Jana hr. Platera.

Juraciszki, miasteczko i folwark w gub. wileńskiej, pow. oszmiański, 3 okr. adm., 53 wiorsty od Oszmiany i 35 od Dziewieniszek. Dziś miasteczko ma 244 mieszkańców i cerkiew prawosławną. Zarząd gminy, liczącej 4,969 dusz. Niegdyś własność Kopciów, potem Kościałkowskicli i Rodkiewicza.

Jurborg, miasto i dobra w pow. rosieńskim, gub. kow., na prawym brzegu Niemna, o 6 m. od Rosień, nad samą granicą Królestwa Polskiego, niedaleko granicy pruskiej, o w. 131 od Kowna i 42 od Taurogów. Prastare miasto żmudzkie. Przez miasto płynie rz. Imstra, a za niem rz. Mitwa, obie wpadają do Niemna. Miasto jest z większych niepowiatowych i porządniej zabudowane, kilkadziesiąt domów murowanych i takież świątynie wszystkich wyznań. Stać. poczt, telegr., przystań i stacja obser-

wacyjna na Niemnie, komora •celna, apteka. Nowy wspaniały kościół św. Trójcy, murowany, niedawno wzniesiony, tudzież cerkiew. Dobra należą obecnie do majoratu ks. Wasilczykowych, dwór leży nieco za miastem. Dobra w wysokiej kulturze rolniczo-przemysłowej.

Prastary zamek obronny wznosił się za miastem, na górze, zw. Wiszpiłis, którą niemcy nazywają Szlosberg. Ludność miasta przenosi 4 tys. osób, nie licząc wojsk tu konsystującycli. W r. 1908 rząd powziął projekt utworzenia stałego portu na Niemnie w Jurborgu, celem scentralizowania tu handlu spławianych zagranicą materjałów leśnych. Wpłynęłoby to bardzo na wzrost miasta.

Jurborg niegdyś należał do dóbr stołowych królewskich; w r. 1611 miał sobie nadane prawo magdeburskie. Puszcza leśna jurborska odznaczała się. rozmiarami i bogactwem. l'o upadku Rzeczpospolitej Jurborg z dobrami został darowany Piat. Zubowowi, w r. 1840 stał się własnością rządową i w sześć lat później przez Mikołaja I został darowany ojcu dzisiejszych właścicieli, ks. Wasilczykowowi.

Jurewicze, m-ko i dobra w pow. rzeczyckim, gub. mińskiej, w pobliżu lewego brzegu rz. Prypeci, przy drodze, wiodącej z Łojowa, Brahina, Chojnik do Mozyrza, w pięknej miejscowości położone. Jezuici litewscy wznieśli tu wspaniały kościół w r. 1726, po Jezuitach Bernardyni, wreszcie Kapucyni. Parafia przetrwała do r. 1866, kiedy kościół został zabrany na cerkiew. Miasteczko liczy około 200 mieszkańców. Urząd policyjny, szkółka elementarna i zarząd gminny. Dobra, obszaru 1500 dzies., były niegdyś własnością Oskierków, dziś należą do p. Bukunienki.

I\ alwarja pod Wilnem, wieś kościelna o milę od Wilna, o 1^{1};i wiorsty od Werek położona, na prawym brzegu Wilji. Kościół Sw. Trójcy z byłym klasztorem Dominikanów, założony w roku 1675 przez Stefana Paca. W pobliżu kościoła, wśród pięknego lasu sosuowego jest wzniesionych 453 murów, kapliczek i stacji Męki Pańskiej. Corocznie, począwszy od d. 3 maja, aż do jesieni, przybywają tu liczne pielgrzymki pobożnych, z uroczystą procesją, feretronami, chorągwiami i t. p. W dni świąt uroczystych tłumy sięgają kilkunastu, a nawet i kilkudziesięciu tysięcy.

Kalwarja Żmudzka, m-ko rządowe w pow. telszewskim, gub. kow., nad rz. Wardawą, o 20 w. od Telsz. Parafialny kościół N. M. B. murowany, fundowany w r. 1642 przez bisk. Jerzego Tyszkiewicza; niegdyś był tu klasztor Dominikanów. W lipcu 8—12 znane na Żmudzi jarmarki, na które przybywają nawet ze stron bardzo odległych. Fest jednocześnie kościelny i pielgrzymki pobożne.

Kalwarja pod Mińskiem, odwiecz-

ny wspaniały cmentarz pod miastem gubernjalnem, z kościołem murowanym, gdzie jest obraz znanego malarza Jana Damela. Tu spoczywają zwłoki wielu osób zasłużonych w Mińszczyźnie i całem społeczeństwie Litwy i Białorusi.

Kałkuny, st. kol. żel. Warszawsko-Petersburskiej, w pow. dyneburskim, gub. witebskiej, o wiorst 6 od Dyneburga. Od Kałkun idzie kolej żelazna do Radziwiliszek na Poniomunek, 18*6 w. drogi. Dobra Kałkuny należą do Oettingenów, lecz już leżą w pow. iłłuksztańskim, gub. kurlandzkiej.

Kamieniec Litewski, m-ko w pow. brzeskim, gul), grodzieńskiej, na skraju Puszczy Białowieskiej, nad rz. Leśną, o 37 w. od Brześcia, 165 od Grodna i 25 od Wysokiego Litewskiego. Mieszkańców przeszło 7500 dusz. Zarząd policyjny. Parafjalny kościół mu- • rowany pod wezw. św. śrw. Piotra i Pawła, zbud. w r. 1723 przez Grzegorza Giżyckiego. Jest również i cerkiew parafialna. Starożytny ten gród leży przy drodze, po której niegdyś królowie jeździli z Wilna do Krakowa. Od w. XIV Kamieniec do stał się pod panowanie litewskie i przez czas dłuższy zostawał w rękach Kiejstuta, a następnie Witolda. W miasteczku zachowały się ruiny niegdyś wieży obronnej (stołpa po rusku), wzniesionej tu przez ks. ruskiego Włodzimierza Wołyńskiego. W ostatnich latach Rzeczypospolitej starostwo Kamienieckie z dobrami posiadał słynny kuchmistrz w. litewski i polityk Wielhprski,

Kamień, dobra i licha, lecz starożytna mieścina w pow. i gub. mińskiej, przy granicy pow. oszmiańskiego, nad rzeczką Kamionką, przy gościńcu, wiodącym z Iwieńca do Nalibok. Kościół parafialny św. św. Piotra i Pawła, drewniany, wzniesiony przez Zabrzezińskieh w 1522 r., następnie wznowiony w r. 1679 przez Elżbietę z Isąjkowskich Białłozorową. Następnie dobra przeszły do Judyckicli.

Kamień, m-ko i dobra w pow. lepelskim, gub. witebskiej, przy drodze z Lepla do Witebska o 17 i pół w. od Lepla, nad jez.- Kamień. Ludność m-ka wynosi około tysiąca głów. Dobra stanowiły niegdyś własność Druckich-Sokolińskich, uastępnie zaś przeszły w ręce Pakoszów, zaczem zostały sprzedane w ręce obce. W m-ku kaplica filjalna parafji Ilubin, cerkiew parafialna murowana, stacja pocztowa, zarząd gminny i szkoła ludowa. Obszar dóbr wynosi 1088 dz.

Kamień, dobra Tyszkiewiczów (z Łokojska) w powiecie borysowslcim, gub. mińskiej, nad rz. Kamionką położone. Obszar dóbr wynosi 3800 dziesięcin w miejscowości lesisto-górzystej.

Karlsberg. dobra i wieś, pow. wilejski, gmina Radoszkowicze, o 3 wiorsty. W dawnych aktach znane pod nazwą „Huja", które należały do hrabstwa zasławskiego, potem przeszły do Wołodkowiczów. W 1796 r. Józef Wołodkowicz, marsz. gub. mińskiej, nazwał je od imienia żony Karoliny z Brzostowskich—Karlsbergiem. Po eksdywizji 1822 r. przeszły do Snitków.

Kiejdany, kow. gub. st. kolei. L. R. i miasteczko o 2 w. odległe. Do miasteczka szosa, poczta i telegraf. W miasteczku: mouo-

pole. młyn parowy, dużo sklepów, 3 doktorów, apteka, oddział artylerji, który zajmuje mury byłego gimnazjuramęsk., cerkiew, kircha, 2 kościoły, zbór kalwiński. Była tu w XVII w. rezydencja Radziwiłłów, po których mało pamiątek zostało. Z pałacu Radziwiłłowskiego pozostało tylko parę luków od mostu przez Datnówkę i kawałek muru przy pałacu nowym. Majątek ten skonfiskowany został Czapskiemu i oddany za zasługi w wojnie tureckiej lir. Totlebenowi, który na pamiątkę, tej wojny zbudował wysoki meczecik w parku. Ze starożytnych czasów został tyłko_ farny kościół, ogromny, w« romańskim stylu, podobno jeden z pierwszych kościołów na Litwie, parę domów starożytnych małych, z facjatami wąskiemi na rynku, w kościele kalwińskim biblja „Mikołaja Radziwiłła", gotyckiemi literami wydrukowana, jedna z pierwszych w Polsce, parę komż białych małej wartości i groby samych ks. Radziwiłłów. Nabożeństwo raz na rok się odbywa, pastor przyjeżdża z Birż, kalwinów mało. W sklepie pod kościołem jest dużo trumien, z których tylko 3 odkrywają. W jednej z nich leży ogromnej postaci Janusz Radziwiłł (a może też i Krzysztof) z roztrzaskaną czaszką. Podobno lokaj jego przeciął go mieczem. Na twarzy widać jeszcze wąsy płowe bez zarostu, leży w jednej szacie amarantowej bez wszelkich kosztowności. Trumnę srebrną, w której był pochowany i kosztowności podobno zabrali francuzi 1812 roku, zawieźli do Moskwy, gdzie po ich wypędzeniu, z trumny, która 30 pudów ważyła, zrobili wrota w cerkwi przed ołtarzem gdzieś koło Moskwy. Obok trumny Janusza leży jak mówią, trumna Krzysztofa R., ale jej już nie otwierają, gdyż przez ciągłe pokazywanie i dostęp powietrza on już zupełnie stlał. Ciało Janusza z każdym rokiem też coraz więcej się rozkłada. Z drugiej strony trumny leży ciało jakiegoś garbusa, mówią, że to był ksiądz nadworny, (może to był ks. Kazimierz Siciński, brat zdrajcy? —z powieści Veto Krechowieckiego). Jest tam dużo trumien dziecinnych. Po potężnych niegdyś Radziwiłłach Kiejdańskich zostały tylko smutne szczątki, dziwna rzecz, że teraźniejsi icii potomkowie nie zajmą się prochami swych potężnych przodków. Ludność miasteczka polska, połowę żydów, w okolicy szlachta zagrodowa. Raz w rok, w przewodni poniedziałek, ogromny targ koński. Rzeki: Niewiaża, do której wpadają Datnówka i Smitya. Grunt dobry, falisty. W 12-tu wiorstach gościńcem od Kiejdan majątek Stołypina „Kałnoberz".

Kielmy, m-ko, gub. kowieńska, powiat rosieński. Leżą przy szosie, idącej z Mitawy do **Taurogów** i granicy pruskiej. Ludność od 6 do 7 tysięcy, przeważnie żydowska. Leżą nad dwoma rzekami: Krożentą i Wielbianą. Mają dwa kościoły: katolicki parafjalny i reformowany. Kościół katolicki murowany, świeżo postawiony, w roku 1908 otwarty, a reformowany zbór fundowany w 1596 roku przez Jana Grużewskiego, obsługujący i dziś całą Żmudź. Orząd gminny, szkółka ludowa dwuklasowa, poczta, telegraf, zarząd policyjny. Dwóch

doktorów i felczer żyd, dwie apteki, magazyn spółki spożywczej, skład narzędzi rolniczych, straż ogniowa ochotnicza, młyn parowy, młyny wodne, gorzelnie. Odległość od najbliższej stacji kolejowej Szawle 40 wiorst, od granicy praskiej 9 mil. Komunikacja z Szawlami samochodem, dyliżansami i karetami, udchodzącemi od stacji konnej. Odległość od miasta powiatowego Rosień 35 wiorst, odległość od Kroż 21 wiorsta. Handel miejscowy znaczny, około miljona rubli obrotu rocznego. Targi co czwartek, nadane przywilejem Zygmunta Starego ówczesnemu właścicielowi Kielm, Stanisławowi Bartoszewiczowi.

Kiernów, m-ko w pow. i gub. wileńskiej4na prawym brzegu Wilji, na wyniosłym brzegu położone. Ludność uboga, przeważnie rolnicza, około 150 głów. Parafjalny kościół św. Mikołaja, wzniesiony z drzewa w r. 1739 przez ks. Rogalskiego. Piękną kaplicę grobową z muru wzniósł w r. 1851 Stanisław Roemer. Odwieczna osada i prastary gród Litwy pogańskiej, trzecie z kolei miejsce naczelnego arcykapłana Krewe-Krewejte. Niegdyś dzielnica książęca synów Mendoga, Kiernów był własnością Kiersnowskich, którzy stąd ród swój wywodzą (Kiernas nowas po litewsku znaczy „nowy krzew". Od rzeki, mniej więcej o pół wiorsty wznoszą się trzy góry: Zamkowa, Oftarnicza i Więzienna, tu i owdzie są ślady lochów lub fundamentów, Z gór tych roztacza się prześliczny widok na płaski kraj po za Wilją i na wstęgę samej rzeki.

Kiernówek, niewielki folwark w malowniczem położeniu, w pobliżu Wilji, o w. cztery od Kiernowa, własność znanego artystymalarza Bolesława Rusieckiego z Wilna. Jeszcze przed kilkunastu laty można tu było oglądać mocno już uszkodzony lecz odwieczny dąb—baubiis, jako zabytek przedwiecznych puszcz litewskich, a może i jako jedno z tych drzew, niegdyś czczonych przez Litwę pogańską.

Kiszczyna-Słoboda, dobra i wieś z zarządem gminnym, w powiecie borysowskim, gubernji mińskiej, nad rzeką Nacz, niegdyś możnej rodziny Kiszków, od początku w. XIX Ciundziewickich. Żyła tu, pracowała i zmarła w roku 1830, 18 kwietnia znakomita obywatelka i autorka dzieła „Gospodyni Litewska" Anna z Prószyńskich marszałkowa borysowska Ciundziewicka.

Klasice, wieś i dobra w pow. drysieńskim, gub. witebskiej, ze stacją pocztową, od Dryssy w. 50, nad rz. Niszczą. Obszar dóbr sięga 15 tys. dziesięcin, w ogromnej większości lasu; niegdyś własność rodziny Zabielskich-Szczyttów, dziś Oubrilów. Jest tu pomnik olbrzymi, na cześć zwycięstwa, odniesionego przez gen. Wittgensteina w r. 1812 nad dwoma korpusami francuskiemi.

Kłeck, m-ko powiatu słuckiego. Mieszkańców 7000, przeważnie żydzi, mniej liczni bialorusini polacy i tatarzy. Kłeck należy do nieświesko-kleckiej ordynacji ks. Radziwiłłów; posiada pocztę, telegraf, aptekę, dwóch lekarzy, kancelarję włościańską i przerobioną z byłego dominikańskiego kościoła cerkiew i z unickiej cerkwi św. Jaryny cerkiew na

cmentarzu, zwanym Oryna, Kościół katolicki, w którym z pamiątek historycznych widzimy 2 kule armatnie, wprawione do ściany, pochodzenia szwedzkiego.

Posiada pożyczkowo-oszczędnościową kasę, egzystującą przeszło 25 iat—czyniącą obrotu z góry 600,000 rubli i należącą do wyjątkowych w Rosji, gdyż przez cały czas swej egzystencji nie korzystała z subsydjum rządowego, operując Avłasnemi funduszami, które przy założeniu wynosiły 700 rubli wkładów, a które obecnie przechodzą 60,000 rb., normalnie kasa płaci 4°/o pobiera 6°/o. Kółko rolnicze świeżo powstałe i przy nim biuro komisowe dla obsługiwania członków.

Z instytucji przemysłowych znajdują się w Kłecku: młyn parowy walcowy, młyn wodny i kilka wiatraków, fabryka grzebieni rogowych o obrocie około 30,000 rb. Tatarzy zajmują się wyprawą skór i warzywnictwem. Kłeck produkuje sporo warzywa, którego znaczną część plantuje się na wałach byłego zamku, masowo soli się ogórki na eksport.

OKolice Kiecka zasiane są kurhanami, pochodzącemi z czasów pogromu Tatarów przez Glińskiego pod Krasnym Stawem przy Kłecku, z czasów najścia Chowańskiego, kozackich i szwedzkich wojen. W Kłecku koncentruje się znaczny handel zbożem, siemieniem lnianem i t. zw. „pakułą" produkcji najbliższeej.

Kleszczele, m-ko i dobra w pow. bielskim, gub. grodzieńskiej, nad rzeką Nurcem położone, przy drodze pocztowej z Bielska do Wysokiego-Litewskiego, o 23 w. od Bielska i 139 w. od Grajewa. Ludność m-ka przeszło 2 tys. osób. Niegdyś kościół parafjalny, fundowany przez królowę Bonę w r. 1544—dziś cerkiew. Mieszkańcy Kleszczel słyną z uprawy nasion ogrodniczych, a głównie ogórków i chmielu. Za Rzeczypospolitej było tu niegrodowe starostwo, którego ostatnim posiadaczem emfitentycznym był Czarnecki, łowczy drohicki.

Kliczew, obszerna wieś nad rzeką Olsą w pow. ihumeńskim, gub. mińskiej, gin. Dołhe. Cerkiew parafialna, szkoła elementarna i młyn.

Klimowicze, m. powiat, w gub. mohyłowskiej. Powiat klimowicki zajmuje wschodnią część gubernji, graniczy na północy z pow. mścisławskim, na wschód z rosławskim gub. smoleńskiej, na południe z suraskim gub. czernihowskiej, na zachód z czerykowskim i ma 3711 wiorst kw. obszaru. Grunta w pow. na przemian błotniste i żwirowate. Powiat ten jest najbiedniejszy i najmniej zaludniony. Główna rzeka—Soż z dopływami: Ipuć, Biesiedź i Oster. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 4 okręgi policyjne (stany), których kancelarje mieszczą się: I-go—w Szumiaczacli, II-go —w Klimowiczach, III-go—w Kosciukowieżach i I\"-go—w Cliotimsku, oraz 13 gmin, podzielonych na 5 rewirów ziemskich. Prócz Klimowicz, położonych nad rzeczką Kalinicą, w odległości 141 w. od Mohylowa, w powiecie są miasteczka: Białynicze, Kościukowicze, Chotimsk, Szumiacze i inne.

Ludność miasta, wynosi zaled-Avie 3300 osób płci obojej. Dwie cerkwie. Za czasóAv Rzeczypospolitej był tu już kościół w r. 1626 wraz z klasztorem Dominikanów. Jako starostwo niegrodowe przez czas długi pozostawało w rodzinie Bielackich, następnie Hołyńskich. W powiecie całym jedna paratja katolicka w Łozowicy.

Kluszczany, m-ko i dobra w pow. święciańskim, gub. wileńskiej, o 70 w. od Wilna i 30 w. od Swięcian. Ludność m-ka 360 osób. Parafjalny kościół drewniany (w r. 1903 z gruntu odnowiony), pod wezw. św. Joachima, ma filję w Szajkunach. Do st. kol. żel. podjazd, w Łyntupacli w. 1S. Dobra stanowią własność rodziny Szyrynów i liczą obszaru 875 dziesięcin. Miejscowość falista, lecz grunta dobre, gliniaste.

Kławany, m-ko i dobra w pow. poniewieskim, gub. kowieńskiej, nad rz. Dawgiweną, o w. 39 od Poniewieża. Zarząd policyjny. Parafjalny kościół św. Trójcy, wzniesiony w r. 1624 z drzewa przez starostę żmudzkiego Wołłowicza. Kaplica w Łaszmanpomuszu.

Kniaź, wieś i jezioro tejże nazwy w powiecie mozyrskim, gub. mińskiej, położone o 22 w. od st. kol. Poleskiej Żytkowicze. Jezioro to słynie nie tylko ze swej przestrzeni bardzo znacznej, lecz i z tego, iż jest nadzwyczaj rybne. Okoliczność tę należy przypisać temu, iż dotąd, mimo kanalizacji gen. Żylińskiego, jezioro Kniaź ma brzegi przez dziesięć miesięcy w ciągu roku 'absolutnie niedostępne, i tylko w zimie rozpoczyna się polów olbrzymiemi niewodami.

Jezioro mierzy obszaru przeszło 80 w. kwadr, i należy do trzech właścicieli: bar. Heyden, dawniej ks. Wittgensteina, • a obecnie nowonabywcy rosjanina, i monaszek z klasztoru w Słucku. Dochód z jeziora wynosi niekiedy kilkanaście tys. rubli, bywa. jednak bardzo nierówny. Słynne tu poławiane są karasie. Cała ludność kilku wiosek najbliższych w zimie trudni się przemysłem rybnym.

Knyszyn, m-ko w pow. białostockim, gub. grodzieńskiej, nad rz. Jaskrzanką położoue, o 99 w. od Grodna i 29 w. od Białegostoku odległe. Jest tu stacja kol. żel. Brzesko-Grajewskiej. Ludność wynosi około 3 tys. dusz płci obojej. Parafialny kościół murowauy pod wezw. św. Jana Ewangielisty, wzniesiony przez Mikołaja ks. Radziwiłła w r. 1520, filja w Krypnie. Miasto należało niegdyś do Radziwiłłów, następnie zostało darowane Zygmuntowi I. Król Zygmunt August z upodobaniem tu polował na grubego zwierza i utrzymywał piękną stadninę z 3000 sztuk koni. Tu zamieszkiwał rad i tu zmarł d. 7 lipca 1572 r. w dostatnim, lecz drewnianym dworcu królewskim.

Następnie Knyszyn wraz z ziemiami i lasem stał się starostwem grodowem. Ostatnio dzierżył je Tomasz Czapski. Dziś niema nawet śladów dworca, obszernego ogrodu, sadzawek i zwierzyńca.

Kobryń. m-ko pow. w gub. grodzieńskiej. Pow. kobryński zajmuje poł. wschodnią część gubernji. Przestrzeń wynosi 4645,3

w. kw. czyli 483.885 dzies. Położenie powiatu na ogół niskie i płaskie. Przez większą część powiatu przepływa Muchawiec, który dalej przechodzi w kanał Dnieprowsko-Buski i idzie wzdłuż, dopóki nie połączy się. z Prypecią, w pow. pińskim. Gleba, szczególniej w poł.-wschódniej części powiatu—urodzajna. Łąki zajmują prawie połowę całej przestrzeni. Lasy wycięte. Ludność powiatu (prócz Kobrynia) w r. 1907 wynosiła 194.709 osób płci obojej.

Kobryń nad rzeką Muchawcem i Kobrynką, przy kolei Brześć-Briańsk odległy jest o 225 w. od Grodna. Dawna to jest osada słowiańska i dawny zamek, który wznieśli kniaziowie wołyńscy. Później panowali tu książęta z rodu Olgierda. Zygmunt 1 zjednoczył księstwo kobryńslcie z państwem swem, wcieliwszy tę dzielnicę, jako powiat, do województwa podlaskiego. Dopiero odr. 1569 Kobryń przyłączony został do województwa brzeskiego. R. 1626 pamiętny jest w dziejach Kobrynia, gdyż wówczas odbywał się tu synod duchowieństwa unickiego. Po śmierci St. Batorego starostwo Kobryńskie zostało przyznane jako oprawa królewny Anny Jagiellonki. Był tu zamek drewniany królewski. W dobie późniejszej klucz kobryński został zaliczony do dóbr stołowych królewskich, ekonomji brzeskiej. Podskarbi Ant. Tyzenhauz pod samem miastem założył folwark zw. Gubernją, który następnie stał się główną rezydencją klucza. Klucz kobryński darowany został przez Katarzynę II w r. 1795 Suworowowi, z wyjątkiem miasta, które na przedstawienieks. Repnina obrócone zostało' na. miasto powiatowe gub. grodzieńskiej. Atoli olbrzymie dobra te nie pozostały długo w tym rodzie, gdyż już syn marszałka rozprzedał je w zupełności, drobuiejszemi częściami, wielu prywatnym nabywcom. Miasto posiada 4 cerkwie i 1 kościół pod wezw. N. M. P., wzniesiony z' muru w r. 1845. Ludność w r. 1907 wynosiła S754 osoby.

Kobylnik. m-ko i dwór w pow. święciańskim. gub. wileńskiej, leży przy trakcie połockim, o w. 25 od st. kolei wązkotorowej kolei żel. Hoduciszki. Kościół parafialny i cerkiew; ludność przeważnie katolicka, wielu b. unitów, następnie prawosławnych, którzy wracają do katolicyzmu. Zarząd gminny i mieszczański, poczta, szkółka elementarna rządowa.

Kochanów, m-ko i dobra nad rz. Sokolanką w pow. orszańskim, gub. mohyłowskiej, położone przy kolei żel. Mosk.-Brzeskiej, 29 w. od Orszy. Ludności około 600 głów. Cerkiew parafialna, zarząd policyjny i gminny, stacja pocztowa i kolejowa, szpital i szkolą ludowa. Dobra stanowią dziedzictwo rodziny Goniprowskich, młyn, folusz.

Kojdanów, starożytne m-ko w mińskim pow. i gub., przy trakcie bitym pocztowym z Mińska do Nowogródka, o 8 i pół w. od st. Niehorełe Moskiew. - Brzeskiej kol. ż., i o sześć mil od Mińska, położone nad rz. Niecieczką. Parafialna cerkiew murowana w stylu bizantyjskim; starożytny kościół katolicki drewniany, również parafialny, z fllją w Wiazyniu i kaplicami: w Stankowie,.

"Ęarbuzowie, Norejkach, Rubelkach i Skorodneui. Starożytny zbór helwecki murowany na wzgórzu. Zarząd gminny i policyjny. Kojdanów został przez Zyg. Augusta wraz z przyległemi dobrami darowany ks. Radziwiłłom i stanowił bogate „hrabstwo", należące zrazu do •ordynacji birżańskiej, a następnie, aż do r. 1831, do ordynacji nieświeskiej, poczem został puszczony na eksdywizję i podzielony między licznych posiadaczy (między innemi duża część dóbr dostała się w ręce Czapskich-S tanków).

Dokoła Kojdanowa zamieszkuje w zaściankach i okolicach mnóstwo drobnej szlachty, która w przeszłości była podatnem narzędziem do warcholstwa takiego np. Radziwiłła Panie-Kochanku.

Kojdanów odegrywał ważną rolę w dziejach, jako przytulisko protestantów litewskich, zbór tutejszy zostawał pod kierunkiem zasłużonych i znanych w nauce duchownych protestanckich. Była tu jeszcze do połowy wieku XIX szkółka dwuklasowa, fundowana przez Bogusława Radziwiłła w r. 1641. Dokoła prastarych murów zboru dotąd w części zachowały się mury wałów je opasujących. Znane są w Miriszczyznie dwa jarmarki doroczne w Kojdanowie: 23 kwietnia (na św. Jerzego), i l października na „Pokrowy".

iKojrany, dobra leśne w pow. i gub. wileńskiej, o 5 wiorst od Wilna, za przedmieściem Antokole. Rozległość dóbr wynosi około 3 tys. dziesięcin. Dobra te zostały nabyte od marsz. Ign. Łopacińskiego przez Józ. hr. Tyszkiewicza. zaś przez syna jego Antoniego, po zupełuem wytrzebieniu lasów, zostały sprzedane w r. 1908 p. Buturlinowi. Są tu młyny na rz. Weczówce, a niegdyś istniała bodaj najdawniejsza na Litwie papiernia o względnie znacznej produkcji. W granicach dóbr są niewielkie jeziora: Szeszkucie, Szczupacznik, Jodzie i Topielsk.

Komaje, m-ko niewielkie w pow. święciańskim, gub. wileńskiej, odległe o wiorst 9 od st. Hoduciszki kolei wąskotorowej. Starożytny kościół murowany ze śladami kul armatnich, uwięzłych w ścianach z epoki wojen szwedzkich. Ludność polsko-białoruska i żydzi. Zarząd gminny i mieszczański, szkółka elementarna.

Kołoża, prastare przedmieście Grodna. Jest tu stara cerkiew bizantyjska, niegdyś ozdobiona mnóstwem krzyżów w ścjanach, zrobionych z kalii polewanych i różnokolorowych. Oprócz tego było tu w ścianach około 100 garnków wmurowanych dla względów akustycznych. Garnki te znane były u ludu pod nazwą „hołośniaków".

Kołup, gub. witebska, pow. dyneburski. Kościół pod wezw. Bożego Ciała, założony w 1785 r. przez Józefa hr. Zyberga.

Kołdyczew, wieś przy trakcie z Baranowicz do Nowogródka, w pow. nowogródz., gub. mińskiej, o 2 mile od Baranowicz. W pobliżu znajduje się jezioro Kołdyczewskie, z błotnistemi i topielistemi brzegami; stąd bierze początek rzeka Szczara.

Kołtyniany, m-ko i dobra w pow. święć., gub. wileńskiej, o , 102 w. od Wilna i o 18 w. od Swięcian. Przez Łopacińskich zostały

sprzedane żandarm, gen. Mawrosowi. a następnie przeszły wianem na jego córkę v. Ekse. Parafjalny kościół N. M. P., drewniany, został wzniesiony w r. Ifi33 przez Jana Narbutta. Do r. 1832 był przy kościele klasztor Franciszkanów. Zarząd policyjny i gminny, browar, gorzelnia, młyn.

Kołtyniany, m-ko małe w pow. róssieńskiem, gub. kowieńskiej, 0 48 w. od Rossień. Parafjalny kościół św. Jana Chrzciciela, wzniesiony na górze w pięknem położeniu; u stóp góry w pobliżu wije się rzeczka Okmiana. Jest tu st. poczt, pomiędzy Niemoksztami i Worniami, o w. 22 1 pół od Worń.

Kopatkiewicze, miasteczko i dobra w pow. mozyrskim, gub. mińskiej, o 63 w. od Mozyrza, nad rz. Ptyczem położone. Stare dziedzictwo rodziny Jeleńskich. Kościół parafialny drewniany, fundacji Jeleńskich w r. 1796; liczy około 1,200 parafian. Przy kościele był niegdyś mały klasztor Bazyijanów. Cerkiew parafialna, zarząd gminny. Ludności liczy m-ko około 1800 j osób. Dobra te zostały skonfiskowane w r. 1863 i darowane gen. Cyłowowi, autorowi broszury o Zygmuncie Sierakowskim.

Kopyt, m-ko starożytne i dobra w pow. słuckim, gub. mińskiej, nad rz. Kamionką położone; niegdyś stolica księstwa Kopylskiego, miasto starsze od Słucka, a nawet i Mińska. Jako wiano ks. Zofii Olelkowiczówny, dobra kopylskie przeszły w dom ks. Radziwiłłów, a następnie ks. Wittgensteina, przez sukcesorkę którego, ks. Hohenlohe, zostały rozparcelowane i wyprzedane rosjanom. W dobie swej świetności Kopyl miał wspaniały zamek i bogatą ludność, zwłaszcza doskonałych rzemieślników (tkaczy, białoskórników i kuśnierzy). W r. 1632 miał sobie nadane prawo magdeburskie przez Jana Kazimierza. Od 6-marca do 5 czerwca odbywa się tu corocznie znany jarmark na konie i bydło. Parafialny kościół murowany z r. 1859, wzniesiony ze. składek, obok tego cerkiew, urząd policyjny. Mieszkańców około 2,400. Dokoła. Kopyl a jest mnóstwo materjału. dla badacza-arclieologa.

Kopyś, m-ko w pow. boreckim,. miasto powiatowe do niedawna w gub. mohyłowskiej, nad Dnieprem, o 65 w. od Mohylowa i 28 w. od Orszy. Ludności około 3500 osób. Niegdyś posiadłość Radziwiłłów, którzy wznieśli tu zamek i zbór kalwiński. Dokoła Kopysia grunta nieurodzajne, piasczyste i żwirowate.

Korajewicze, wieś i dobra, oraz szereg zaścianków szlacheckich. Jest to jedna z nielicznych w pow. lepel., g. wit., osad szlachty zagonowej, biednej i ciemnej. Gmina Niesin odległa o 8 w., od Lepla 31 wiorsta. Parafia rz.-katol. Hubińska.

Korciany, m-ko i dwór w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej, o w. 50 od Telsz. Parafjalny kościół drewniany pod wezwaniem Zwiastowania N. M. P., pierwotnie wzniesiony przez Mik. Sapiehę w r. 1634, spalił się w r. 1S70. Dobra stanowią własność rodziny hr. Platerów.

Korelicze, m-ko i dobra w pow. nowogródzkim, gub. mińskiej, położone nad rz. Rutą, o 3 mi-

le od Nowogródka, przy trakcie pocztowym przez Turzec i Mir do Stecka. O wiorst 3 przepływa rz. Serwecz. Okolica nader piękna, a gleba niezwykle urodzajna. To też Korelicze zdawna już były świetnie zagospodarowane. Z kolei stanowiły własność Czartoryskich, Radziwiłłów. Wittgensteina, a po jego śmierci zostały nabyte przez Wł. Putkamera. W miasteczku cerkiew parafialna po-iwiicka, stacja pocztowa, zarząd gminny i szkoła elementarna- Obszar dóbr wynosi przeszło 2 tys. dz., jest tam gorzelnia, młyny, a niegdyś była wielka cukrownia.

Korkorzyszki, m-ko w pow. święciańskim, gub. wileńskiej, o 47 w. od Wilna i 30 w. od Swięcian, nad rz. Skirdyczną położone. Ludności około 300 osób. Parafjalny kościół drewniany pod wezw. śśw. Piotra i Pawła, odbudowany w r. 1838 po pożarze; filja w Balingródku.

Korma, m-ko i dobra w pow. rohaczewskim, gub. mohyłowskiej, w pobliżu rz. Soża położone. Cerkiew paraf, drew., szkoła ludowa, zarząd gminny. Ludność m-ka około 1,400 osób; dość ożywiony handel zbożowy i leśny. Dobra stanowią własność rodziny Bykowskich.

Kormiałów, wieś i folwark na lewym brzegu Wilji, w pow. i gub. kowieńskiej, o 14 w. od Kowna i 18 od Janowa. Kościół parafjalny drewniany, z fiiją w Łopiach, w r. 1529"przez Zygmunta I fundowany. Dobra należą' do monasteru w Pożajściu. W ostatniej chwili Rzeczplitej Kormiałów był nadany w 50.letnie posiadanie emfiteutyczne skarbnikowi kowieńskiemu, .łóz. Kończy.

Koroliszczewicze, dobra i wieś w powiecie ihumeńskim, o 15 wiorst od Mińska Litewskiego, od wieku XVIII dziedzictwo starej rodziny Prószyńskich. Kościół katolicki z roku 1785 drewniany, fundacji generała Stanisława Prószyńskiego, do dziś dnia w dobrym stanie. Parafian około 4,000, dekanat berezyński. Z siostrą obecnego dziedzica Michała P. żonatym był znakomity malarz Henryk Siemiradzki.

Korsówka, gub. witebska, pow. lucyński. Miasteczko. Kościół pod wezw. M. P. Marji Różańcowej, założony w 176S r. przez Fr. Szadurskiego.

Korycin, m-ko nadetatowe w pow. sokólskim, gub. grodzieńskiej, nad rz. Kumiałką położone, o 31 w. od Sokółki. Ludności około 720 osób płci obojej. Parafialny kościół drewniany, pod wezw. św. Krzyża, w. r. 1*661 wzniesiony przez Zygmunta III.

Kościeniewicze, m-ko w pow. wilejskim, gub. wileńskiej położone, w odległości 3 w. od Serwecza), od st. k. Mikołajewskiej Krzywicze 12 w. Kość. leżą przy dużym trakcie t. zw. „Jekatierinieńskim" (wysadzony brzozami i przeprowadzony za Katarzyny II), który idzie z iń. poki Wilejki przez Kurczeniec, Rzeczki, Kościeniewicze, Dołhinów do Dokszyc. Miasteczko posiada kościół, pocztę i monopol. Ludność białorusini - katolicy.

W promieniu kilku wiorst od Kościeniewicz znajdują się następujące własności ziemskie mniejsze i większe: Orpa, Za-

błocczyzna, Kowieniów, Kostyki, Czerwony-Dwór, Żary, Serwecz Mały, Serwecz Wielki. Te dwa ostatnie nad spławną rzeką tej że nazwy, która bierze początek w błotach za Motykami, przepływa przez majątek Krzywicze, miasteczko Krzywicze, następnie między Serweczem Małym i Wielkim i wpada do Wilji w Kostykuch. Obydwa brzegi rz. Serwecza na całej prawie przestrzeni usiane są kurhanami, prawdopodobnie mogiłami pogańskiemi, w miejscowym języku zwane „Hury". Dotychczas nikt kurhanów tych nie rozkopywał, ci zaś co próbowali, znajdywali tylko zczerniałe kości ludzkie i węgle.

Kościukowicze, m-ko powiatu klimowickiego, gub. mohyłowskiej. Mieszkańców posiada około^.3 tysięcy, ludność składa się przeważnie z żydów i białorusinów. W Kościukowiczach był kościół piękny w stylu romańskim, w 1864 roku został zapieczętowany, a parafię przeniesiono do Łnzowicy, odległej o 30 wiorst, a w 1903 został spalony przez mieszkańców Kośoiukowicz, na miejscu, gdzie stał kościół, nawet nie postawiono krzyża, nie zważając na to, że okolice Kościukowicz są zamieszkałe przez polaków-katolików obywateli. W 1908 r. została tu otwarta 2 klasowa szkoła, jest tu urząd gminny, poczta, telegraf. W 1904 r. został tu założony szpital ziemski na 24 łóżka. Samo miasteczko jest położone w bardzo malowniczej miejscowości. O 2 wiorsty od Kościukowicz jest piękna i malownicza wieś Prusin Antoniego Rossetera, wzorowego gospodarza w okolicach Kościukowicz. Kościukowicze są odległe od stacji kolejowej Klinice drogi Poleskiej o 81 wiorst. Rozpowszechniony tu jest przemysł garbarski.

Kossów. m-ko i dobra w pow. słonimskim, gub. grodzieńskiej, nad rz. Ilrywdą i Busiaszką położone, o 42 wiorsty od Słonima, 140 od Grodna i 81 w. od Wołkowyska, przy linji kolei żel. Moskiew. - Brzeskiej. Ludność miasteczka wynosi około 2,700 osób płci obojej. Parafjalny kościół murowany pod wezw. św. Trójcy należy do b. starożytnych. W aktach tego kościoła jest dotąd metryka chrztu Tadeusza Kościuszki, który tu, w Mereczowszczyźnie, atynencji dóbr Kossowskich, spędzał pierwsze lata dziecinne i chłopięce. Dobra kolejno były własnością Chreptowiczów, Sanguszków, Czartoryskich i Pusłowskich, z których ostatni Leon sprzedał je spekulantowi Aleksandrowowi; obecnie stanowią własność w. ks. Oldenburskiego.

Kotowszczyzna, majętność nad Dubissą w pow. rosieńskim, gub. kow., za przewozem przez rzekę, własność rodziny Korewów. Młyn wodny na rzece. Okolice płaskie, nizinne.

Kowale, m-ko nad jeziorem tegoż imienia w pow. trockim, gub. wileńskiej położone, o 74 w. od Wilna i 53 w. od Trok, około 160 mieszkańców. Parafialny kościół św. Antoniego, murowany, fund. w r. 1800 przez Wawrzeckiego. Dobra stanowiły do końca w. XVIII własność zasłużonej rodziny Wawrzeckich, potem zostały sprzedane i podzielone.*

Kowarsk, m-ko o 3 mile na północ od Wiłkomierza, gub. kow.. w malowniczej miejscowości nad i rz. Świętą. Kościół par., poczta, telegraf. W kościele śliczne rzeźby miejscowego suycerza samouka.

Kownata, gub. witebska, pow. rzeżycki. Miasteczko, gmina, szpital, poczta, nad jeziorem Raźno. Dawniej należało do Stabrowskich. Kościół paraf, pod wezw. Najśw. Imienia Marji, erygowany w 1715 **r.** przez Sołtanów. Obecnie należy do Diubina, który w roku 1908 zbudował cerkiew.

Kowno, m. gubernjalne. Gubernja kowieńska została utworzoną w r. 1823 z następujących powiatów gub. wileńskiej: telszewskiego, szawelskięgo, rosieńskiego. upickiego (dziś poniewieskiego), brasławskiego, wiłkomierskiego i części kowieńskiego. Dziś składa się z wymienionych siedmiu powiatów, przyczem powiat brasławski przemianowany został na nowo - aleksandrowski (jezioroski). Zajmuje przestrzeń 35.711,9 wiorst kw. Największa długość gubernji 350 wiorst, największa szerokość 170 w. ' Na północ graniczy gub. kowieńska z siedmiu powiatami Kurlandji, jako to: hazenpockim, gołdyńskim, tukumskim, dobleriskim, bauskim oraz częścią frydrychsztackiego; na wschód z dwoma tejże gubernji powiatami: frydrychsztackim i iłukszciańskim; na południe — z dzisieńskim, święciańskim i wileńskim gub. wileńskiej oraz marjampolskitn—suwalskiej; na zachód — z Cesarstwem Niemieckiem oraz częścią grobińskiego powiatu w Kurlandji.

Powierzchnia gruntu gub. kowieńskiej wogóle jest równa, płaska; tylko północno-zachodnia i wschodnia jej części są wzgórzyste, ale wzgórza to niewielkie, rozdzielają jedynie kotliny różnych rzek. Najwięcej takich wzgórz piasczysto - wydmowych ciągnie się między rz. Minią i Wentą w pow. telszew. Najwyższy punkt w gubernji góra Pilkanas (koło Taurogów) li7,t> sążni.

W wodę gub. kowieńska obfituje. W powiecie jezioroskim jest 400 jezior. Tylko w powiecie szawelskim, na północ od Szawel. okolica bezwodna. Prawie wszystkie rzeki tej gubernji wpadają do Bałtyku albo wprost, albo w haf Kuroński i do zatoki. Ryskiej. Główne rzeki: Niemen z Wilją, Niewiażą, Dubissą, Mitwą, Jurą i Minią; Wenta, Bartawa, Mussa i Niemunck. Największe jeziora: Dryświackie, Rekijowo, Płotele i Łukszta.

Klimat gub. — umiarkowany. Średnia temperatura roku- [-7° R.

Ludność gub. kowieńskiej w d. 1 stycznia r. 1907 wynosiła 1,707,558 osób, w tem 836.693 mężczyzn i 870,865 kobiet. Według wyznań ludność ta się dzieli: katolików — 1,247,660 osób płci obojej, prawosławnych — 47,990, staroobrzędowców — 31,121, luteranów 49,533, kalwinów 13,240, żydów-314,583, karaimów 174, mahometan 1910, innych wyznań—1,347. Według stanów ludność ta się dzieli: szlachty 80,181 osoba, włościan 1,167,134, mieszczan i kupców 397,228, duchowieństwa 940, wojskowych 57,205 i cudzoziemców 4805.

Kolei gub. kowieńska posiada

bardzo niewiele. Kolej Libawo-Romeńska przecina gubernję, na przestrzeni 395,5 wiorst, Północno-Zachodnia kolej w obrębie gub. kowieńskiej liczy 449,5 wiorst. Oprócz tego kolejka podjazdowa Swięciańska przecina gubernję na przestrzeni 100 wiorst. Dwie szosy, ryska i kowieńska, liczą 323 wiorsty.

Kowno (lit. Kaunas) jedno z najdawniejszych miast Litwy, ; niegdyś powiatowe województwa \ trockiego, dziś gubernjalne, leży u zbiegu Wilji z Niemnem, przy kolei z Wilna do Wierzbołowa, o 97 wiorst od Wilna, o 854 w. od Petersburga, przy dawnej szosie petersbursko-warszawskiej. - Ma przystań na Niemnie.

Pod względem administracyjnym dzieli się na trzy części: stare miasto, nowy plac i Zieloną Górę: prócz tego policyjnie należy doń osada Wiljampolska, własność prywatna na prawym brzegu Wilji.

Początek miasta ginie w pomroce dziejów. Dopiero za Olgierda i Kiejstuta Kowno występuje na widownię dziejową. Przez cały czas panowania wielkich książąt litewskich Kowno było stałym terenem walk pomiędzy litwinami i krzyżakami: Nieustanne walki i oblężenia warowni kowieńskiej nie sprzyjały wzrostowi miasta, dopiero Witold zaczął się troskliwie niem opiekować, nadając mu pewne przywileje, osadzając tatarów i karaimów. Do jego czasów odnieść wypada pierwsze murowane domy w mieście, a pomiędzy niemi i ową budowę gotycką przy ulicy, do Niemna wiodącej, wymurowaną z czerwonej cegły, do dziś dnia stojącą, którą błędnie świątynią Perkunasa nazywają. Nawet zamek, tyle razy burzony i odbudowywany," Witold ostatecznie naprawił i uczynił go obronnym, a zarazem mieszkalnym. Najwięcej uczynił dla miasta król Zygmunt Stary, który otoczył miasto wielką pieczołowitością i poczynił mu znaczne nadania. Klęski rozmaite, jako to: napady wojsk nieprzyjacielskich, morowe powietrze, pożary-często nawiedzające miasto (najstraszniejszy w r. 1731) zadawały cios po ciosie i doprowadziły w końcu Kowno do upadku.

Była chwila, kiedy można było zwątpić całkiem o jego przyszłości. Z 27,000 mieszkańców (za Stanisława Augusta), ludność miasta spada kolejno na 22,000, dalej na 18,000, 16,000, w r. 1796 już na 8,500 i t. d., aż wiatach 1813-1815 ludność Kowna waha się między 2,000 a 3,000głów. Zaczyna się podnosić dopiero od r. 1820 i dziś liczy 74,125 mieszkańców.

Kościołów katolickich Kowno posiada siedem. Katedra pod wezwaniem ŚŚ. Piotra i Pawła, wzniesiona w XV wieku niewiadomo przez kogo, prastary i piękny zabytek budownictwa w stylu gotyku bałtyckiego, kościół seminaryjny Sw. Jerzego, kościół Św. Gertrudy, murowany i wzniesiony również niewiadomo przez kogo i kościół parafjalny Sw. Trójcy, wzniesiony w roku 1634 z muru przez Aleksandra Massalskiego; kościół pod wezw. św. Krzyża i inne. Parafja prawosławna ma 4cerkwię. Kościół ewangielicki jeden, synagog — kilka.

Po za tem godne są uwagi

w Kownie ruiny, nader licho zachowane, a dziś już niemal wchłonięte przez brudno i zacieśnione domy, prastarego zamku obronnego murowanego, który dawniej stał nad brzegiem Wilji, dziś zaś, skutkiem znacznego obniżenia poziomu wody w Wilji, leży o sążni kilkadziesiąt. Z budowli zaś prawdziwie pięknym jest lekki i wdzięczny w stylu odrodzenia ratusz kowieński, wzniesiony już za panowania St. Augusta.

I Kowno, tak jak Wilno, ma nader piękne okolice i widoki. A więc — Dolina Mickiewicza. Ładne było to niegdyś miejsce, a pełne czarownego piękna natury i kojącej ciszy. Dziś zaledwie je odgadnąć można. Z kolei czasu linja kolejowa i budowle stacyjne, a wślad zatem forty okoliczne tak ścisnęły, poobcinały i przekształciły tę ustroń, że i urok pierzchnął już cały. Zielona Góra również daje widok ładny na miasto, a osobliwie widok na Niemen i zaniemeńskie już m-ko, Aleksotę, w gub. suwalskiej.

W Kownie są dwa mosty na Niemnie: jeden stały żelazny dla ruchu kolejowego i pieszego i drugi pływający, a w pewnych godzinach nocy rozwodzony i utrzymywany tylko od wiosny do jesieni. Na Wilji także jest odwieczny most drewniany, który bywa rozbierany na zimę.

Oprócz komunikacji kolejowej z Wilnem z jednej, a pogranicznytn Wierzbołowem z drugiej strony, Kowno ma przez cały okres nawigacyjny komunikację z Jurborgiem pogranicznym i Birsztanami po Niemnie, oraz z Bobtami, po Niemnie i Niewiaży. Parowce kursują dość wygodne i częste. Wycieczka statkiem po Niemnie w stronę Jurborga należy do najpiękniejszych wycieczek tego rodzaju, ze względu na przepiękne wybrzeża tej rzeki.

Kożangródek, stara mieścina i obszerne dobra poleskie, położone nad rz. Cną w pow. pińskim (na granicy z mozyrskim) w gub. mińskiej, o 14 mil od Pińska i 9 w. od st. Łuniniec Poleskiej kol. ż. Cerkiew parafialna, kościół iiljalny do parafii w Dawidgródku fundacji Szczyttów. Dobra stanowią własność rodziny Szczyttów i liczą przeszło 10 tys. dziesięcin. Ludność miasteczka trudni się flisactwem i rybołóstwem.

Krajsk, m-ko w pow. wilejskim, g. wil., a mianowicie: na południe od Dołhinowa idzie droga 14 wiorst do małego miasteczka Krajska z cerkwią, szkółką, pocztą i monopolem: droga ta przecina Wilję koło majątku Karolina i wsi Kamień. We wsi tej znajduje się olbrzymich rozmiarów kamień z jakiemiś hieroglifami i od tego właśnie kamienia wieś nazwę przybrała. Na 10,-ej w. od Dołhinowa, a 4-ej od Krajska znajduje się majątek *Krujszczanka* nad rzeczką tejże nazwy, wpadającą do Wilji. Krajszczanka wraz z Rahozinem stanowiła przed laty własność rodziny Kamieńskich, dziś Józ. hr. Tyszkiewicza. Dotąd przechowały się tu mury niegdyś znanej fabryki sukna, zamkniętej już przed kilkudziesięciu laty. Z Krajska droga idzie na południo-zachód przez Olkowicze.- Ilję, Rajówkę do Uszy, st. kol. Lib. Rom.

Krakinów, m-ko pow. poniewieskiego, położono na prawym brzegu rz Niewiaży, w odległości od powiat, miasta 28 wiorst, na trakcie, prowadzącym do miasteczka Kiejdan i stacji kolejowej tejże nazwy, również 28 w. Ddległej. Krakinów ma około 1,500 mieszkańców, z których połowę stanowią żydzi. Założony został przez Wielkiego Księcia Litewskiego w 1416 r. Witolda i był w końcu XV w. własnością Wyzygirdowiczów, którzy wraz z Małgorzatą Banderową w 1484 r. wznieśli kościół katolicki. Obecny kościół murowany o dwucli wieżach, wzniesiony został w 1901 r. i stoi na wysokim brzegu Niewiaży, dominując nad całą okolicą w szerokim promieniu. Kościół ten wystawiony w stylu najuboższego gotyku, ale w proporcjach i nieźle się przedstawia. W wielkim ołtarzu obraz stary Cudownej Najśw. Panny z Dzieciątkiem Jezus, o wyrazie twarzy i wejrzeniu inilszem niż na obrazie w Ostrej Bramie, skąd i kiedy przywieziony bodaj wiadomości niema, wnosić tylko można, że z dawnej krakowskiej szkoły wyszedł.

Wykończenia wewnętrznego dokonano w roku 1908 podług rysunku znakomitego artysty rzeźbiarza Jana Ilouricha, z Warszawy; w takm też charakterze gotyckim postawiona ambona i chrzcielnica.

Na wyniosłości dachu od frontu ustawiona figura Najśw. Panny w koronie Jagiellońskiej, kuta w piaskowcu przez nieżyjącego już art. rzeźbiarza Hipolita Marczewskiego, także warszawianina, i w niszach, po obu stronach drzwi frontowych, dwóch apostołów dłuta tegoż artysty.

Wizerunek Najśw. Panny po mszy bywa zasuwany obrazem Pana Jezusa wśród dzieci, pendzla R. Szwojnickiego. W kościele słynie cudami i łaskami starożytny obraz Matki Boskiej, do którego przybywają pątnicy z dalekich okolic. Obraz ten, wedle podania, został przywieziony przez rycerza Szyllinga i darowany misjonarzowi Albertowi, który opowiadał ewangełję nad brzegami Niewiaży w pierwszych latach chrześcijaństwa na Litwie. Miasteczko ma urząd gminny, urząd mieszczański, kancelarję policyjną, stację pocztowo-telegraficzną, szkołę ludową, Spółka spożywcza „Yarpa", licząca 120 członków i robiąca rocznego obrotu na sumę 15 tysięcy rubli.

Krasław, m-ko i dobra w pow. dyneburskim, guber. witebskiej (w Inflantach polskich), położone nad rz. Dźwiną, przy ujściu rz. Krasławki, o 42 w. od Dyneburga Prześliczne położenie od natury. Pałac z piękuym parkiem—to rezydencja dziedziców hr. Zyberk - Platerów. Stacja kolei żel. Dynebtirsko - Witebskiej—*Kraslawka,* o ćwierć mili od m-ka. Duży ruch handlowy w miasteczku. Niegdyś był tu jeden z zamków krzyżackich. Kościół. Założyciel rezydencji Platerów Jan Ludwik uabył tę posiadłość od Czapskicli w r. 1729. Kronikarz znany Inflant Jan August Hylzen, spokrewniony z tą liują Platerów. Obecnie kwitnie w Krasławiu garbarstwo, zajmując dużo,rąk mieszczan miejscowych. Śliczny kościół parafialny w stylu odrodzę-

ilia. Był plan ustalenia w Krasławie stolicy biskupiej i założono seminarjum krasławskie (inflanckie), które następnie zostało przeniesione do Mińska. Był tu również klasztor oo. Misjonarzy. W głównym ołtarzu jest mistrzowski obraz J. Matejki, wykonany pod dozorem tego mistrza.

Był czas, gdy Krasław mógł z powodzeniem konkurować z miastem powiatowem, atoli dziś szanse przechyliły się na stronę Dyneburga. Ludność miasta obecnie wynosi około pięciu tysięcy głów pici obojej, z liczby której żydzi i starowiercy zajmują się wyłącznie handlem i robią dość poważne roczne obroty.

Kraśne, miasteczko powiatu wilejskiego, gub. wileńskiej, nad rzeką Uszą, przy stacji kolei L.-R. Usza, posiada 2 cerkwie parafialne, z których jedna za miasteczkiem położona w osadzie, plebanja zaś przerobiona została z kościoła katolickiego. Posiada czasową kaplicę katolicką, poświęconą w dniu 15 kwietnia r. 1908 i budujący się kościół parafialny pod wezw. Wniebowzięcia N. P. M., założony 15 sierp. 1908 r. i wznoszony ze składek.

Krasnopole, m-ko i dobra w pow. czerykowskim, gub. mohyłowskiej, nad rz. Turją położone, o w. 30 od Czerykowa. Parafialna cerkiew murowana, zarząd policyjny i gminny, sąd pokoju i sędzia śledczy, szpital gminny, lekarz, kilkanaście drobniejszych zakładów przemysłowych. Ludność m-ka około 2,800 osób. Dobra, liczące przeszło 3,400 dziesięcin, należą do rodziny von Benkendorfów; są tu 3 młyny h folusz.

Kretynga. Na skraju g. kow. od; wschodu leży w pow. telszewskim, w odległości dwóch wiorst od granicy pruskiej, starożytne m-ko Kretynga i dwór wspaniały z rezydencją, jakich niewiele znaleźć by można na Litwie i Białejrusi. Miasteczko malowniczo się rozłożyło śród falistych wzgórz i wąwozów nad rz. Okmianą (Daugą), a zaś dwór z pałacem właściciela leży nieco opodal, nad pięknym stawem i w otoczeniu prastarych drzew parkowych i alei; aleja też, wysadzona z obu stron staremi topolami piramidalnemi, łączy dwór z miasteczkiem.

Miasteczko to, wyznać trzeba, jest jednem z niewielu i bardzo niewielu na Litwie, co wygląda schludnie, zabudowane jest porządnie i ma wszelkie znamiona zamożności i dobrobytu.

Nie ulega wątpliwości, że jego położenie geograficzne w znacznym stopniu przyczyniło się do tego. Kretynga ma komorę celną, a leży o 3 mile od pruskiej Kłajpedy (Memla), wiorst 21 od miasteczka Gorżd, w. 11 od Połągi (gub. kurlandzka) i wiorst 66 od Tełsz. Jest tu porządny hotel, dwie restauracje i resursa, gdzie się odbywają teatry, koncerty, bale i t. p.

Kościół parafialny Zwiasto^ wania N. M. P., fundowany w r. 1610 przez J. K. Chodkiewicza, ówczesnego właściciela Kretyngi, klasztor Bernardynów z nowicjatem i kaplicą, szpital, dwie szkoły, dwie gorzelnie, browar i t. d A wszystkie budynki murowane.

W końcu w. XVIII miasteczko-

-wraz z dobrami dostało się w posiadanie jednego z Zubowych i dopiero przed dwudziestu kilku laty zostało nabyte przez •Józefa hr. Tyszkiewicza, którego syn najstarszy Aleksander, członek Rady Państwa z wyborów gub. kowieńskiej, jest obecnie dóbr właścicielem i stale tu zamieszkuje. Obecny pałac posiada nader kosztowną przybudówkę ze szkła i żelaza, w której jest prześlicznie urządzony ogród zimowy.

Kreuzburg. miasteczko i majątek bar. Korla, w pow. dyneburskim, nad Dźwiną, około stacji j Rygo-Orłowskiej kol. żel. tejże. nazwy, leży wprost powiatowego m. Jakobsztatu za Dźwiną g. kurlandzkiej.

Obecnie Kreuzburg parceluje Bank Włość. Tu się koń- i czy łotwa katolicka i zaczyna, **i** w stronę Rygi, łotwa luterańska, najbliższy kościół katolicki o wiorst 30 w Liewenhofie.

W r. 1237 wzniósł tu zamek biskup ryski Mikołaj, w r. 1561 wszedł w posiadanie Polski. W pobliżu zamku znajduje się wspaniały, w stylu gotyckim, kościół luterański.

Krewo, m-ko rządowe w pow. oszmiańskim, gub. wileńskiej, nad rz. Krewianką, 97 w. od Wilna i 28 w. od Oszmiany. Ludności około 2300 osób. Dwie cerkwie (jedna z kościoła), zarząd gminny; kościół parafjalny, niegdyś tu będący, był wzniesiony pierwotnie przez Jagiełłę w liczbie pierwszych ośmiu kościołów na j Litwie.

W obrębie miasteczka są jeszcze potężne ruiny niegdyś obronnego zamku wielko-książęcego, **j** dziś oczywiście w zaniedbaniu pozostające. Zamek był zabudowany w prostokąt i mierzył z dłuższego boku murów 140 kroków. Była tu niegdyś potężna siedziba udzielnego księstwa Krewskiego; w lochach tutejszych został zaduszony stary bohater Litwy Kiejstut. Tu przebywał również czas jakiś wychodźca rosyjski, kniaź Andrzej Kurbski. Za czasów Rzplitej było to stastarostwo niegrodowe, które ostatnio dzierżył Józef Skarbek-Ważyński, podkomorzy oszmiański.

Kroki, m-ko 10 w. od st. kolej. Datnów, w powiecie i gubernji kowieńskiej Ludność litewska i żydowska. Doktór, apteka, szkoła ludowa, kościół stary drewniany, buduje się nowy murowany. Klasztor Katarzynek, staraniem sędziego grodzkiego rossieńskiego Babiańskiego nie skasowany po powstaniu, ale przeznaczony na wymarcie. Teraz, po ukazie tolerancyjnym, przyjmują się kandydatki. Część klasztornej ziemi i ogromne lasy zostały skonfiskowane na rzecz rządu. W czasie powstania z rozkazu gen. Murawjewa lasy te zostały pasami przetrzebione.

Kronie. ui-lco w pow. trockim, gub. wileńskiej, o 76 w. od Wilna, 55 w. od Trok nad rz. Kronią lub Krouką, położone przy trakcie z Kowna do Grodna, o 35 w. od Kowna. Ludności około 800 dusz. Niegdyś stare dziedzictwo książąt Ogińskich, ruiny zamku których widoczne są i dziś mniej więcej o pół wiorsty za miasteczkiem.

Kroszyn, m-ko w pow. nowogródzkim, gub. mińskiej. Mieszkańców około tysiąca, kościół parafjalny, parafjan około 3000.

Taż przy kolei Moskiewsko-Brzeskiej w pobliżu stacji „Pohorelec", o wiorstę od Baranowicz, a także od poczty i telegrafu.

Kroże, m-ko w pow. rosieńskim, gub. kowieńskiej, nad rz. Krożentą położone, o 43 w. od Kossień, należy do dwóch właścicieli ziemian Szukszty i Przeciszewskiego. Tradycja wskazuje, iż na górze w pobliżu Kroż, zw. Miedziakoinie, pogańska Litwa oddawała cześć bogini myśliwstwa Medżiejma. Niegdyś dziedzictwo .Radziwiłłów, Chodkiewiczów. Zamieszkiwał tu przez czas dłuższy jezuita Kaz. Sarbiewski, znakomity mówca i poeta. Za Rzeczypospolitej były tu klasztory Karmelitów i Jezuitów. Od roku 1797—1817 była tu szkoła 6-cio klasowa, utrzymywana przez Karmelitów, potem do r. 42 gimnazjum męskie. Tu był nauczycielem późniejszy biskup Jędrzej Benedykt Kłągiewicz. W Krożach było również seminarjum, następnie przeniesione do Woni (Miednik). Był tu również trzeci jeszcze klasztor Panien Benedyktynek z kościołem drewnianym.

Obecnie Kroże liczą przeszło 2 tys. ludności płci obojej. Z dwóch kościołów, jeszcze istniejących po r. 1863, z rozporządzenia rządu, jeszcze dobry murowany został zamknięty, zaś na użytek licznej parafji pozostawiono lichy, niemal walący się kościół drewniany (po-Benedyktyński). Wreszcie w r. 1893 rząd polecił z kościoła murowanego wynieść aparata kościelne, a sam kościół zabrać na cerkiew. Lud okoliczny przeciw temu zaprotestował. Zrodziła się słynna sprawa „Krożańska", na przebieg której burzyły się nawet prasa rosyjska i społeczeństwo rosyjskie za szereg gwałtów i bezprawi. Niemniej przeto w słynnym procesie wił. Izba sądowa skazała czterech głównych przywódców „buntu" na więzienie. Dopiero w roku 1908 kościół ten został nareszcie zwrócony krożanom.

Krucza, m-ko dość świeżej daty, w gub. mohyłowskiej, o 62 w. od Mohylowa. Ludności około 500 głów. Cerkiew parafialna i szkoła elementarna.

Kruhłe, m-ko i dobra w pow. i gub. mohyłowskiej, na lewym brzegu rz. Druci i nad jeziorem Sitno położone, 50 wiorst od Mohylowa, przy byłym trakcie pocztowym wileńskim, 20 w. od st. k. ż. Tołoczyn. Ludności około 1000. Zarząd gminny, szkoła elementarna. Dobra liczą przeszło 1000 dz. obszaru; mają 3 młyny i folusz i należą do ks. Krapotkina.

Krupczyce, wieś w pow. kobryńskim. gub. grodzieńskiej, o 2 mile od Kobrynia, przy drodze do Brześcia, w pobliżu rzeki Trościanicy. Tu 18 wrześ. 1794 r. była stoczona smutna w skutki bitwa korpusu gen. Kar. Sierakowskiego z korpusem gen. Suworowa. Sierakowski, po całodziennej walce, cofnął się do Brześcia. Kościół parafjalny istniał tu do r. 1865, poczem został przerobiony na cerkiew. Niegdyś istniał tu również klasztor **0.0.** Karmelitów.

Kryniczyn (lit. Krinczinas), m-ko nad rzeczką Wieszmno w pow. poniewieskiin, — 450 mieszkańców. Kościół parafialny. W pobliżu dwór tejże nazwy, niegdyś nadauy księciu Kurbskiemu, zbie-

głemu z Moskwy od Iwana Groźnego.

Krynki, m-ko w pow. i gub. grodzieńskiej, w pobliżu rzeki Swisłocz położone, o 21 w. od Sokółki i 46 w. od Grodna. Mieszkańców przeszło 3500. Parafjalny kościół pod wezw. św. Anny, wzniesiony z drzewa w r. 1522 przez króla Zygmunta.

Krypno, wieś kościelna, pow. biał., gub. grodź, piękny kościół, zbudowany 1884 1885 r., liczba parafjan 5400 osób, cudowny obraz Matki Boskiej, objawił się na lipie nad krypą do pojenia koni przyjezdnych, stąd i nazwa wsi Krypno (legenda), 2 wiorsty od stacji Knyszyn Nadwiślańskich kolei żelaznych; urząd gminny; wieś leży na połowie drogi między Knyszynem a Tykocinem.

Krzyczew, m-ko w pow. czerykowskim, gub mohyłowskiej, na prawym brzegu rz. Soża położone, o 4 mile od Czerykowa i 15 m. od Mohylowa odległe. Kościół parafjalny pod wezw. Wniebowzięcia N. M. P. Pod Krzyczewem w r. 1507 pobił na głowę Michała Glińskiego z rosjanami Stanisław Kiszka, hetman polny litewski. Po unji Litwy z Polską Krzyczew pozostawał z koleji w używalności Sołomereckich, Paców, Mniszchów. Po upadku Rzpłitej m-ko otrzymał ks. Potemkin. Na miejscu, gdzie niegdyś stał zamek, dziś jest cerkiew sw. Mikołaja. Obecnie m-ko liczy 6 tys. mieszkańców, 5 cerkwi. Parafjalny kościół murowany w r. 1855 fund. przez Stef. Hoiyńskiego (śliczny gotyk).

Krzywicze, m-ko w pow. wilejskira, gub. wileńskiej, odległe od st. kolejowej tejże nazwy w. około 9-ciu, posiada ładny "kościół murowany (po-Trynitarski z figurą cudowną Chrystusa), cerkiew, szpital (ziemski), urząd gminny i szkołę. W promieniu kilku wiorst od Krzywicz znajdują się folwarki: Kościewicze, Klarjanów, Paszkowszczyzna, Kniahinin, (dwór i m. m-ko z cerkwią, urz. gminnym, szkółką i monopolem), Berkowszczyzna i Malinówka. Krzywicze były gniazdem, skąd wyszło trzech zasłużonych mężów dla nauki i literatury polskiej, Jan, Leonard i Ignacy Chodźkowie.

. Kublicze, m-ko i dobra w pow. lepelskim, gub. witebskiej, o 40 w. od Lepla, 50 od Połocka i Głębokiego, 20 od Uszacza, 45 od Dzisny i 60 od Dokszyc. 2 cerkwie (murowana i drewniana), zarząd gminny, poczta, apteka, szkoła elementarna. Ludność— około 900 osób płci obojej. O wiorstę od miasteczka leży dwór, dziedzictwo niegdyś Kublickich, Klonowskich, Sielawwów. Kościół parafialny pod wezw. Zwiastowania N. M. P. istniał tu do roku 1867, fundowany przez Józ. Klonowskiego. Piękną tę świątynię murowaną oddano na cerkiew. Okolica jest piasczysta, małourodzajna, obfituje w małe jeziora. Lasy wycięte, budowle i piękny ogród zniszczony. Obszar dóbr wynosi przeszło 2 tysiące dziesięcin.

Kuczkuryszki, dwór z papiernią w pow. i gub. wileńskiej, o 6 wiorst od Wilna i 1 w. od st. kolejowej Nowa Wilejka i miasteczka t. n. Papiernia w pięknem położeniu nad rz. Wilenką. Własność rodziny hr. Pusłowskich. Papiernia znana jest już

od lat kilkudziesięciu, lecz została postawiona na stopie pierwszorzędnej dopiero od czasu, kiedy ją oddano w dwunastoletnią dzierżawę czterem kapitalistom z Wilna: 2 braciom Lipiecom, Papirnie i Szabadowi. Do Kuczkuryszek należy również Puszkarnia, w pięknem także położeniu, z dużemi stawami i dużym młynem. Puszkarnia po za Belmontem i Leoniszkami stanowi poniekąd przedłużenie przedmieścia wileńskiego.

Kukuciszki, m-ko w pow. święciańskim, gub. wileńskiej, o 98 w. od Wilna i 53 w. od Święcian, nad potokiem Kukuwentą położone. Ludności około 400 osób. Parafjalny kościół drewniany, p. wezw. św. Jana Chrzciciela, wzniesiony w r. 1604 przez biskupa Woynę, i kaplica na cmentarzu.

Kule, m-ko w pow. telszewskim, gub. kow., nad rz. Alantką położone, o 48 w. od Telsz. Parafjalny kościół drewniany pod wezw. św. Stanisława fundow. przez Władysława IV w 1644 r. Na cmentarzu drewniana kaplica św. Jerzego.

Kupiszki (lit. Kupiszkis), miasteczko nad rzeką Ławeną w pow. wiłkomier., gub. kow.,około 4000 mieszkańców. Kościół parafjalny (budujący się), miasteczko blisko stacji kolei Sławianiszki. Poczta.

Kurkle, m-ko przy szosie petersburskiej, w pow. i gub. kowień., od Wiłkomierza w. 28 położożone. Do Onikszt, st. kol. wąskotorowej, wiorst 14. O 5 w. od Onikszt leży słynny z nadzwyczajnej wielkości kamień, zwany Puntuk, o którym śród ludu miejscowego przechowały się liczne podania. Kościół parafjalny św. Jerzego, fundowany przez Zawiszę.

Kurszany, m-ko i dobra w pow. szawelskim, gub. kowieńskiej, o 4 wiorsty stacja kolei ż. Libawo-Romeńskiej t. n. Dobra mierzą obszaru 172 włóki i są własnością p. J. Grużewskiego. Po jednej stronie rz. Wenty leży dość schludne m-ko, po drugiej piękny dwór z dużym starym ogrodem i pięknemi a licznemi zabudowaniami. Miasteczko liczy ludności około 1300 dusz. Sąd pokoju, zarząd gminny i policyjny, sędzia śledczy, apteka, szkoła gminna. Jedno z dawniejszych jest tu towarzystwo pożyczkowo-wkładowe. Paraljalny kościół drewniany pod wezw. św. Jana Chrzciciela. Kaplica murowana św. Krzyża.

Gospodarstwo rolno-przemysłowe w dobrach jest wysoko podniesione: słynne bydło czystej krwi, serowarnia i t. d.

Kurzeniec, m-ko i dobra w pow. wilejskim, gub. wileńskiej, nad rz. Pienią położone, o 8 w. od Wilejki, przy trakcie z Mińska do Dzisny wiodącym. Ludność, m-ka przeszło 1500 osób. Względnie duże obroty handlowe. Do r. 1872 był tu kościół paraljalny, który następnie został przerobiony na cerkiew. Dobra stanowią własność rodziny Hurczynów.

Kuźnica, m-ko w pow. sokólskim, gub. grodzieńskiej, nad rz. Łosośną, o 22 w. od Grodna i 15 w. od Sokółki położone. Dawniej był tu klasztor Bazyijanów, który następnie został przerobiony na cerkiew. Kościół parafjalny murowany, wzniesiony na nowo z muru w r. 1860, przez ks. Pisankę. Ludność m-ka około 1300 osób. Przy miasteczku

stacja kolei żel. Warsz.-Petersl). [1] Zarząd policyjny i zarząd gminny. Jako królewszczyzna, Kuźnica w ostatnich chwilach Rzeczypospolitej była w posiadaniu Ant. Tyzenhauza. Godnem jest zanotowania, iż w okolicy Kuźnicy często poławiają się pstrągi.

L^achowicze, m-ko, jest częścią hrabstwa Lachowickiego należącego do hr. Kossakowskich, koło 5000 mieszkańców; po pożarze z przed lat 15 znacznie zubożało. Ludność żydowska, białoruska, tatarska. Białoruska żyje z rzemiosł, przeważnie z malarstwa i roli. Żydzi z handlu i produkcji warzyw, tatarzy z - warzywnictwa i wyrobu skór. Z instytucji państwowych: poczta, telegraf, kamera ziemskiego naczelnika i kancelarja włościańska. Cerkiew przerobiona ze skonfiskowanego w 7-ym dziesiątku lat ubiegłego stulecia kościoła katolickiego. Staraniem i przeważnie kosztem Józefa Reytena i pracą lachowickich mieszczan postawiono w roku 1906 ikościół katolicki za miastem. Z byłego zamku pozostały tylko •wały, cegłę z tego zamku administracja hrabstwa pozwoliła wybierać za małą opłatą na sprzedaż; wandalizmu tego dokończono w S dziesiątku zeszłego stulecia. W Lachowiczach pochowano zwłoki Tadeusza Reytena—wedle Glogera na obecnych ogrodach—wedle miejscowej tradycji, osnutej jakoby na słowach ś. p. Stefana Reytena na rynku przy krzyżu, jaki tam ongi stal. Eksport Lachowicz stanowi mięso na potrzeby wojsk, rozlokowanych w Baranowiczach i po Poleskich kolejach, i skóry surow. Dawniej bogate miasteczko upada z roku na rok przez emigrację kupców do Baranowicz. W odległości 4 wiorst od Lachowicz znajduje się *Hroszóiclca* ś. p. Tadeusza Reytena.

Okolice Lachowicz zasiedlone były wychodźcami najróżnorodniejszycli narodów jak to dowodzą nazwy wiosek, więc -mamy wielką i małą Łotwę, Turki, Litewkę, Litwinczyce, Kosinowicze i t. p. we wsiach zasiedlonych przez byłych wychodźców z Małopolski, przechowały się nazwiska małopolskie, jakto kiełbasa i inne, i stroje kobiet więc: spódnice granatowe, obszyte ponsową listwą, kontusz granatowy, podszyty ponsowo z takiemiż wyłogami, na głowie namitka, obramowana bogato galonami. Strój ten obecnie służy jako strój do kościoła lab do cerkwi i na obrzędy rodzinne jak wesele lub chrzciny.

Lachowicze, osada przy st. kolei żel. Poleskiej, położona przy wsi Rusinowicze, obsługuje znaczną część słuckiego powiatu, a w części i sam Słuck, odległy o 70 wiorst w eksporcie miejscowych produktów: zboża, spirytusu i towarów leśnych. W imporcie: towarów kolonjalnych, mąki pszennej, wapna, nawozów sztucznych, kukurydzy, siana prasowanego i oczeretu na strzechy; tamże stacja pocztowa pod nazwą Rusinowicze. O 7 wiorst na północ na plancie kolejowym

przystanek kolejowy Lachówicze, odległy o 2 wiorsty od miasteczka Lachówicze.

Landwarów, wspaniała rezydencja, w odległości 18 wiorst od Wilna i 1 wiorsty od st. kolejowej I tejże nazwy, założcna przez Józ. hr. Tyszkiewicza i z gruntu przebudowana przez syna jego Władysława. Pałac w surowym stylu angielsko-gotyckim, nad pięknem jeziorem. W pobliżu fabryka drutu telegraficznego i telefonicznego doskonale idąca, z motorem wodnym i parowym. Prześliczny park. Mnóstwo naokoło will. letniczycli, najchętniej najmowanych przez zamożną ludność żydowską ze stron dalszych. Jeszcze przed kilku laty była tu wzorowa stadnina (przeszło 100 koni z młodzieżą); obecnie w upadku. Wody obszernego jeziora zasilają się dopływem przez kanał z wód z jeziora trockiego i uchodzą przez rzekę Waczanke do Wilji. Pałac w Landwarowie zawiera wiele pięknych obrazów i stylowych mebli starych, z wielkim kostem i zamiłowaniem sprowadzanych głównie z Włoch.

Lauda, rz. kow. gub i pow., przepływa przez okolicę Laudę, znaną z opisu Sienkiewicza; nieduża, ma brzegi bardzo malownicze, niezdatne do żeglugi. Niedaleko znajduje się kościół filjalny w PacuneJach, gdzie zamieszkuje ludność polska przeważnie, dużo szlachty zagrodowej w t. zw. „okolicach."

Lebioda, dwór, pow. lidzk., g. wileń. Lidaw.28,st.kol.Mikoł.-Skrybowo w. 3. Rz. Lebioda, Dawniej podworem wieś Lebioda, która **r.** 1861 przeniesiona na grunta folw. Olimpianowa. Posiadał L. Aleks. Chodkiewicz, w-danowogr. (t 1549), po którym z działu rodzinnego spadła na syna Hieronima, w-dę wileńsk. Po Chodkiewiczach własność Tryznów— nakoniec Ogińskich, którzy d; 8 lipca r. 1870 sprzedają hr. Mawrosowi. Dziś własność p. Elżbiety Skosyrewej, ur. hrab. Mawros. Dzies. 1761. Piękny krajobraz. Spławna rz. Lebioda, trakt bity do Lidy i Grodna, kol. żel. W pobliżu cerkiew, niegdyś przes Tryznów fundowana, dziś nowa murowana. Zarząd włościański, szkoła ludowa.

Leluny, mała mieścina i dobra w pow. wiłk., gub. kow., przy szosie Warsz.-Petersburskiej, pomiędzy stacjami Staszkuniszki i Ławżadyszki o 48 w. od Wiłkomierza. Mały kościół parafjalny drewniany pod wezw. św. Józefa, załóż, w r. 1688 przez obyw. Pomarnackiego. Dobra należą do rodziny Arcimowiczów.

Lepel, m. powiatowe w gub. witebskiej. Pow lepelski zajmuje przestrzeń 3496,c wiorst kw. i graniczy na północ z pow. połockim i drysieńskim, na wschód z pow. sieńskim, gub. mohyłowskiej, na południe i zachód z pow. borysowskim,gub. mińskiej i pow. dziśnieńskim, gub. wileńskiej. Jezior wielka obfitość (95 wiorst kw); znaczniejsze: Żeryńskie, Ciotczańskie, Czertświackie i Lepelskie. Ważniejsze rzeki: Dźwina, stanowiąca granicę z pow. polockim i drysieńskim. Ułłanka z dopływem Swieczanka; Nacza i Uszacz, uchodzące do Dźwiny. Miasteczek powiat lepelski posiada—-15, a mianowicie: Babinicze, Boczejków, Bieszenkowicze, Woronecz, Wietrino, Zaskorkj, Kublicze, Orzechowo,

Paulje. Pyszno, Sieliszcze, Ułła, Uszacz i Czaszniki.

Lepel położony jest nad rzekami Ulanką i Essą, z których pierwsza wypływa, druga wpada do jez. Lepelskiego, w samem mieście, w odległości 113 wiorst od Witebska. W XV wieku należał Lepel do dóbr książąt litewskich, następnie stanowił własność kapituły wileńskiej i innych klasztorów. Po przyłączeniu Białej Rusi do Rosji w r. 1772, część województwa połockiego, leżąca na lewym brzegu Dźwiny, została we władaniu Rzplitej; dla tej więc części województwa za główne miasto obrano Uszacz (w pow. lepelskim). Miastem powiatowem gub. witebskiej Lepel został mianowany w r. 1805. Kościół murowany parafjalny ukończony i poświęcony został w r. 1876. Oprócz zwykłych władz powiatowych jest tu inspekcja żeglugi wodnej.

Lida, miasto powiatowe, gub. wileńskiej, Lida i Kamionka od Wilna wiorst 88. Stac. kol. Pol. i Mikoł. Szosa do Grodna.

Narbutt pisze o księstwie Dejnowskira i o założeniu Lidy r. 1180. Lecz Stryjkowski i latop. Woskr. zaledwie około r. 1330 wspominają o Lidzie. Możebne, iż jako osada istniała oddawna i że podwaliny zamku tutejszego rzucone są przez Gedymina roku 1323, lecz pewniejsze wiadomości od połowy w. XIV pochodzą. Lida z włością należała do Olgierda, który ją około r. 1377 wydzierżawił powiernikowi swojemu znanemu w dziejach Litwy Wojdyle. Po śmierci" Wojdyły Lidę posiadł Jagiełło, który r. 1392 odstępuje ją Dymitrowi Korybutowi. W tymże r. Witold odbiera Lidę od Korybuta i nowy zamek wznosi. R. 1394 Lida cierpi od najścia krzyżaków. W r. 1396—1399 włość lidzką z nadania Witolda trzyma Toclitamysz, znakomity han tatarów zawołżańskich,. a w r. 1440—1446 Hadży-Gerej, co hanem perekopskim obrany stał się protoplastą Gerejów. Lida spalona r. 1433 przez Swidrygiełłę, w r. 1504, z przyczyny odebrania jej z dzierżawy Glińskiego przez króla Aleksandra i oddana Drozdowi, stała się przedmiotem głośnej sprawy, co znakomite rody litewskie powaśniła i Glińskiego do buntu zagrzała. W r, 1506- zagony tatarskie aż pod Lidę dotarły i zmusiły do wywiezienia ztąd* w lektyce nawpół umarłego* Aleksandra. W XVI w. miasto podniosło się: płaciło bowiem r. 1550 do skarbu podatku groszy lit. kop. 10. Za czasów Stefana Batorego osiadają tu żydzi., którzy handel miejscowy podnoszą. R. 1590 Zygmunt III nadaje Lidzie prawo magdeburskie, a konst. 1611 potwierdza dawniej istniejące tu jarmarki Władysław IV r. 1640 potwierdza przywilej ojcowski dla Lidy. Lecz: następne wypadki spowodowały upadek miasta. R. 1655 wojska moskiewskie rabują i palą miasto. R. 1656 głód, a w jesieni r. 1657 powietrze morowe niszczą ludność. Sejmik gromniczny r. 1658 dla niebezpieczeństwa od powietrza w Lidzie musiał zebrać się w Mycie. Nakoniec r. 1659 ks. Chowański rujnuje miasto do szczętu. Król Michał Wiśniewiecki, bacząc na niedolę miasta r. 1669 kazał, ażeby żydzi, na gruntach miejskich osadzeni pełnili wszelkie obowiązki na-

-równi z mieszkańcami, uwolnił mieszczan od tłok na gruntach dwornych i od obowiązku naprawiania grobli dwornej. Swoją koleją konstytucja r. 1676 uwolniła L. od stanowisk, ugód i ciężarów ze wszystkiemi jurydykami. Lecz pożar w nocy 29 czerwca r. 1679 znowu zniszczył prawie całe miasto. Nadomiar tylu klęsk r. 1702 Szwedzi rabują i znowu palą miasto, a w 1706 podczas pochodu na Moskwę uciemiężają mieszczaństwo i nieznośnemi ciężarami i podatkami. Sejm więc 1717 r. w celach podźwignięcia miasta zostawia Lidzie dawne ulgi i ponawia uwolnienie jej od hyberny i lokacji wojska, a król August II 7 sierpnia r. 1727, potwierdzając przywileje swoich poprzedników, nadaje mieszczanom grunta na czynsz wieczny, ustanawia targowe z kramnic i rzeźnicy, pozwala chrześcijanom bicie bydła i nakazuje dawanie wójtowi łopatkowego. August III d. 12 listopada r. 1744 potwierdził te wszystkie przywileje, a konstytucja r. 1776 zaliczyła Lidę do r^ędu tych kilku miast litewskich, którym prawa magdeburskie zachowano. Na ten czas Lida powoli się znowu podnosi. R. 1784—1787 komisja *boni ordinis* porządkuje stosunki i fundusze miejskie. R. 1792 liczy 242 domy i 1243 mieszkańców. R. 1794 Lida staje się świadkiem jednego z aktów powstania kwietniowego, w którym zamek Lidzki na zawsze upada, w roku 1812 świadkiem popisu korpusu Dochturowowa przed Aleksandrem J, potem najścia francuzów i ucieczki ich, nakoniec d. 23 maja r. 1831—zetknięcia j się oddziału rosyjskiego z Chłapowskim. Pożar 1826 zniszczył podzamcze, a w r. 1843 rynek, ulicę Wileńską i przyległą wieś Roslaki. W r. 1851 liczono w Lidzie domów murowanych 2, drewnianych 248 i 4845 mieszkańców, a po r. 1861 zaledwie 4087 mieszkańców. Lustracja r. 1851—1854 nadaje grunta dla miasta i mieszczan na wieczność. R. 1870 Lida połączona telegrafem z Wilnem, w r. 1886 przeprowadzono tędy kolej Poleską, a w r. 1905 kolej Mikołajewską. Straszny pożar r. 1891 zniszczył tu 444 domy i do 600 budynków niemieszkalnych. Lecz pożar ten wyszedł na dobro dla zewnętrznej strony miasta, bo dziś liczy się w mieście już domów murowanych 207 i drewnianych 669.

Kościół parafjalny Podniesienia Krzyża Św., fundowany przez króla Władysława Jagiełłę roku 1387, wymurowany przez ks. Tomasza Zienkiewicza r. 1765-1770. W r. 1672 Narbuttowie fundowali tu karmelitów trzewiczkowych i kościół Sw. Józefa. Konwent i kościół skasowane r. 1832, a mury kościelne zburzono r. 1908. Ignacy de-Campo Scipion r. 1757 przeniósł do Lidy z Werenowa pijarów, którzy tu kollegium i szkolę założyli, a w początku w. XIX i kościół św. Kazimierza wymurowali. Kollegium skasowano i szkołę zamknięto w r. 1832, a kościół spłonął w pożarze roku 1843. Na cmentarzu grzebalnym kaplica drewniana z r. 1804. Cerkiew wyznania wschodniego od dawna na zamku istniejąca, w r. 1533 do miasta przeniesiona i wyświęcona pod wezw. św.

Jerzego. Oprócz tej cerkwi w XVI w. są znane: św. Jana, św. Mikołaja (w rynku), św. Spasa i św. Przeczystej (na Zarzeczu). Wszystkie zabrane na uniję. Dopiero r. 1650 Jan Kazimierz cerkiew św. Spasa zwraca obrządkowi wschodniemu reszta ginie podczas najścia Chowańskiego i szwedów. Cerkiew św. Przeczystej aż do początku w. XIX istnieje. Dziś istniejąca św. Michała Archanioła z murów b. kościoła św. Kazimierza r. 1803 powstała. Oprócz jej—cerkiew drewniana na cmentarzu grzebalnym i cerkiew wojenna kwaterującego tu 172 Lidzkiego pułku piechoty. Synagoga żydowska na mojy przywileju Stefana Batorego r. 1579 zbudowana. Król Władysław IV d. 28 lut. r. 1633 pozwolił żydom lidzkim restaurować starą synagogę i wznieść drugą nową. Po r. 1891 synagoga stanęła nowa murowana. Pozatem żydzi mają kilkanaście domów modlitwy. Zakłady dobroczynne: szpital miejski, szpital wojskowy, szpital kolejowy, szpitil żydowski (r. 1868), towarzystwo dobroczynności r. 1896 (nie funkcjonuje), jaka taka straż ogniowa ochotnicza (r. 1898). Założone r. 1904 towarzystwo spożywcze upadło. Sklep spółkowy parafjalny (r. 1908), kółko rolnicze (1907). Zakłady naukowe: po skasowaniu Pijarów w r. 1834 utworzono szkołę powiat. dla mieszczan, którą 1836 zreformowano na 5-cio klas. dla szlachty. Po kilku modyfikacjach r. 1864 zamieniono na szkołę powiatową 2-ch klas. Ii. 1902 tę ostatnią zreformowano na 3-ch klas. miejską. Szkota parafialna miejska (od r. 1834) dziś 2-ch i klasowa, takaż żeńska, s/.koła ludowa z Dubrowna r. 1886 do-Lidy przeniesiona, żydowska męska, talmud-thora. kilkanaście hederów. Od niedawna—prywatne gimnazjum żeńskie, progimnazjum męskie i • progimnazjum żeńskie. Bibljoteka w szkole miejskiej, lecz niedostępna. Od roku 1907 wypożyczalnia książek prywatna. Jako zakłady kredytowe istnieją: kantor bankierski i towarzystwo drobnego kredytu (do 100 rb.).« Z liczby zakładów fabrycznych celniejsze — skład monopolowy, dwa browary piwne, tartak, odlewnia spiżu, trzy tytouiowych, mydła, rzeźnia. Ogółem zakładów 54, produkcja 1,216,415 rb., robotników fabrycznych 473. Dwie drukarnie. Handel dość znaczny. Dawniej kontrakty, dziś—targi co poniedziałek i kilka nie wielkich jarmarków. Szczupłość rynku i brak odpowiedniego miejsca tamują wzrost handlu. Przedmiot handlu: bydło, nierogacizną i wogóle produkta wiejskie. Mieszkańców 7360, przeważuie żydów, potem katolików, prawosławnych i in. Pułk, zbieg dwóch kolei żel. i znaczna ilość urzędników służą za przyczynę wielkiego popytu na mieszkauia. Położenie miasta pomiędzy gruntami włościańskiemi tamuje rozwój jego w stronę najbardziej upragnioną ku st. kol. Stąd brak domów i mieszkań, stąd wygórowane komorne. Ceny na produkta spożywcze wysokie. Towarzyskiego życia żadnego. Rzadkie teatry amatorskie i klub z kartami, w którym zaledwie 13 członków się nazbiera.

Lidowiany, m-ko kościelne w gub. kow., pow. rosieńskim, w piek-

nej pozycji nad Dubissą, śród lasów. Most na rzece. Kościół fundowany w r. 1754 przez rodzinę kolatorską Staniewiczów. Rząd założył tu kolouję rolniczą i żydowską, która, jak wszędzie zresztą, marny żywot wiedzie.

Liewenhof, gub. witebska, pow. dyneburski. Miasteczko należy i do bar. Korffów. Kościół pod wezw. św. Michała Arch., fundowany w 1678 r. przez Po ciejów.

Lady, m-ko i dobi*a w pobliżu rz. Woży, w pow. ihumeńskim, gub. J mińskiej, o 35 w. od ,Mińska i Ihumenia, o 5 w. od Śmiłowicz. j Dziedzictwo z kolei Sanguszków, ; Zawiszów, Ogińskich, wreszcie Moniuszków. Zawiszę fundowali tu klasztor Bazyijanów z kościołem, przy którym od r. 1809 była szkoła 4-klasowa pod kontrolą uniwers. wileńskiego, pod kuratorją Kazimierza Moniuszki, dr. obojga praw. Między innymi tu się uczył Aleksander Zdanowicz, znany autor cennych i aż •do dziś używanych podręczników hist. polskiej i powszechnej. Dziś •cerkiew parafialna z monasterem czerńców. Miasteczko bardzo podupadło. Dobra obecnie stanowią własność Jelskich i liczą około 1350 dziesięcin obszaru.

lauder, m-ko i dobra w pow. lucyńskim, gub. witebskiej. Parafialna cerkiew, z grecko-unickiej przerobiona. Dobra stanowią własność Kublickich, w granicach dóbr leży jezioro Lauder i góra tej nazwy, na której często się zdarza znaleźć wyborne trufle. Okolica bardzo żyzna.

Lebiedziew, m-ko i dobra w pow. wilejskim, gub. wileńskiej położone, o 30 w. od Wilejki i 70 od Oszmiany, położ. przy drodze poczt, z Wilna do Mińska, Ludność około 1200 osób. Cerkiew, szkółka elementarna Parafialny kościół drewniany Nar. N. Marji Panny, ściąga do siebie w lecie pobożne pielgrzymki ludu okolicznego. Dobra stanowią zdawna własność Cywińskich, Wołczaskiej, Tukałły i in. Przechowały się tu odtąd mury zboru kalwińskiego, który był jednym z czterech znanych kościołów kalwińskich na Litwie.

Lenin, licha mieścina poleska, w powiecie mozyrskim, gubernji mińskiej nad rz. Słuczem, lewym dopływem Prypeci położona, o w. 35 od st. Łachwakol. Poleskiej. Całe życie miasteczka przez szereg lat skupiało się dokoła wyrębu nieprzebytych puszcz leśnych, które na okół stanowiły własność ostatnio ks. Wittgensteina, poczem zostały rozsprzedane. Jedno tylko t. zw. Lenińskie leśnictwo liczyło do stu tysięcy dziesięcin przestrzeni leśnych i łąk, przerżniętych mnóstwem rzek, strumieni i kanałów. j

Liksna, wieś i dobra w pow. dyneburskiin, gub. witebskiej, położona przy zbiegu rz. Liksnianki z Dżwiną. Kościół parafjalny murowany fund. Zybergów, kaplica w Potmalu. Dobra stano wią własność hr. Plater-Zyberków; wybornie zagospodarowane, fabryka terpentyny i piękna pasieka. W granicach dóbr st. kol. Rysko-Dyneburskiej t. n. 14 w. od Dyneburga i 16 od Niegalu. 1626 Aleks. Gąsiewski, wojew. smol., pobił tu Itorna, wodza szwedzkiego.

Linków, m-ko w pow. poniewioskim, gub. kowieńskiej, o 48 w.

od Szadowa, położ. nad rz, Krojją. Paraljalny kościół murowany Matki Bolesnej, fundowany w r. 1503 przez Katarzynę de Zejmis, kaplica w Łobarach. M-ko liczy około 600 mieszk., ma szpital, szkołę, elementarną i stację pocztową. Znany jarmark i6—24 lipca.

Lipniszki, m-ko i dobra nad rz. Gawią, w pow. oszmiańskim, gub. wileńskiej położone, o 84 w. od Wilna i 49 w. od Oszmiany, w pobliżu Gieranon, o 21 w. od Dziewieniszek. Parafjalny kościół św. Kazimierza, założony w r. 1411. kaplica w Zyginunciszkach. Dobra stanowią własność rodziny Wolskich, niegdyś zaś należały do Paców, następnie do artyłerji W. Ks. Litewskiego. Ludność m-ka około 600 osób płci obojej.

Lisno, jezioro w pow. dryssieńskim. gub. witebskiej, obszaru 13,7 w. kwadratowych, głębokości 28 stóp. Łączy .się z jeziorem Oświej i przyjmuje rz. Swołne. Północny brzeg jeziora stanowi granicę pow. siebieskiego.

Lubań, licha mieścina żydowska, w zapadłym kącie poleskim, w pow. bobrujskim, gub. mińskiej, położona nad rz. Oresą, 115 w. . od B >brujska. Mieszkańców około 700 osób płci obojej. Cerkiew i szkoła elementarna.

Lubcz, m-ko i dobra nad Niemnem, w pow. nowogródzkim gub. mińskiej, o 6 mil od Nowogródka, przy gościńcu ze Szczors do Delatycz. Ludności około 1600 osób. Zarząd gminny. Niegdyś dziedzictwo możnych Kiszków, którzy tu założyli zbór arjański i słynną w w. XVI drukarnię, specjalnie dla wydawania pism arjańskich. . Wydawnictwa tej drukarni, dziś białe kruki, nosiły nadpis *„Lubeca ad Chronum"*. Następnie Lubcz przeszedł w posiadanie Radziwiłłów, Wittgensteinów i został nabyty przez Falc-Fajnów, kiedy dobra po - Wittgensteinowskie uległy przymusowej rozsprzedaży. W miasteczku słynny jarmark na konie ni św. Eljasza, a przed laty kilkudziesięciu była słynna fabryka laku. Cerkiew prawosławna drewniana na cmentarzu. Zamek po-Radziwiłłowski w ruinach.

Lubieszów (Nowy-Dolsk), m-ko i dobra w pow. pińskim, gub. mińskiej, nad rz. Strumieniem czyli Stochodem położone, przy gościńcu z Pińska do Równego. Parafjalny kościół (po-Pijarski) murowany, z grobami o.o. Pijarów i znamienitszych ziemian z okolicy. Dwie cerkwie, zarząd gminny, poczta. Ludność m-ka około 2400 osób płci obojej, szpital gminny i szkoła elementarna. Niegdyś dziedzictwo i siedziba książąt Dolskich, po których zostały ruiny zamku obronnego. Pijarzy utrzymywali tu niezłą szkołę czteroklasową, do której uczęszczał Tadeusz Kościuszko przez pięć lat. Szkoła została zamknięta w r. 1834 po 140 łatach istnienia. Piękny kościół zdobią freski o. pijara Łukasza llilbeta. Zaś cerkiew unicka i drugi kościół z klasztorem po-Kapucyńskim zostały zamienione na cerkwie. Dobra obszaru 3650 dz. stanowią własność rodziny Czarneckich.

Lubonicze, m-ko w pow. bobrujskim, gub. mińskiej, o 14 w. od Bobrujska nad rz. Lubońką położone. Za Rzplitej własność korony i starostwo niegrodowe

Ludność m-ka wynosi około 260 dusz; cerkiew, szpital gminny, szkoła elementarna i zarząd gminny. Okolica silnie kamienista i nieurodzajna.

Lucyn, m-ko pow. w gub. witebskiej. Pow. lucyński zajmuje przestrzeń 4656,i wiorst kw. Przez płaszczyznę powiatu przechodzi pasmo wzgórz, które tworzy dział wodny pomiędzy rzekami, uchodzącemi na północ do rzeki Wielkiej, należącej do kotliny Pejpusu oraz rzekami, płynącemi w kierunku południowym i należącemi do dorzecza Dźwiny. Znaczniejszym dopływem rzeki Wielkiej jest rzeczka Utroja; głównemi zaś dopływami Dźwiny są rzeki Sarjanka i Ewikszta. Oprócz tego mnóstwo strug i strumyków miejscowych uchodzi do licznie po całym powiecie porozrzucanych jezior. Grunta powiatu są przeważnie gliniasto-piasczyste i błotniste.

Lucyn (po łotewsku Łudzą, po po niemiecku Ludsen) położony jest przy kolei Moskiewsko-Windawskiej, w pobliżu jezior Wielkiej i Małej Łuży, z których wypływa rz. Łudzą. Obok miasta, na wzniesieniu, stoją w znacznej części dobrze jeszcze zachowane zwaliska rycerskiego zamku, wzniesionego w r. 1399 przez mistrza krzyżackiego Wannewara de Briiggennoie. Kościół parafjalny drewniany zbudowany został w r. 1738. Przedmieście Lucyna, zw. „Jurydyką", zwiększa obszar miasta.

i

i ^abonary, m-ko w pow. święciańskim, gub. wileńskiej, o 35 w. od Swięcian i 84 w. od Wilna, położone nad rz. Dumblą i jez. Gajgolis. Około 280 mieszkańców, niegdyś własność biskupów wileńskich. Parafjalny kościół drewniany pod wezw. Narodzenia N. M. P. Dokoła olbrzymie lasy rządowe.

Łabunów, wieś i dwór nad rz. Niewiażą, przy ujściu rz. Berupia, położone w pow. i gub. kowieńskiej. Piękna malownicza okolica. Kościół parafjalny drewniany, fundacji Zabiełłów. Dobra obszaru około 4 tys. dziesięcin bardzo żyznej ziemi, własność hr. Zabiełłów. Piękny pałac murowany z parkiem • nad Niewiażą. Prom na Niewiaży.

Łachwa, m-ko i dobra, w pow mozyrskim, gub. mińskiej, nad' rzeką Łań o 6 w. od Prypeci położone. O wiorstę od m-ka stacja t. n. kolei Poleskiej. Dobra obszaru około 30 tys. dziesięcin stanowiły jedno z leśnictw po-Radziwiłłowskich na Polesiu. Olbrzymie przestrzenie leśne i błotne. Ludność m-ka trudni się rolnictwem; drobnym przemysłem i handlem; około 1,000 osób płci obojej. Zarząd gminny i policyjny, szpital gminny i szkoła. Dobra, sprzedane przez ks. Hohenlohe von Derwiżowi, dziś zostały nabyte przez bank Włościański za drogie pieniądze, który literalnie nie wie co z nimi. zrobić. Cerkiew fund. Radziwiłłów. Kaplica katolicka na

cmentarzu, nowowzniesiona w r. 1906'. Dwa młyny na Lani i staw acli.

Ławeną^ **rz.,** przepływa pod tą nazwą powiaty wiłkomierski i poniewieski, kowieńs. gub., po połączeniu się z rz. Muszą w pow. poniew., przyjmuje nazwę tej ostatniej, a po połączeniu się z rz. Nieinenkiem pod miastem Bauskiem w g. kur. przyjmuje nazwę Aa i po przyjęciu wielu dopływów wpada do Ryskiej zatoki, łącząc się ujściem z Zachodnią Dżwiną. Na brzegu kurlandzkiej Aa leży miasto Mitawa. Kierunek nra z południa na północ.

Ławków, m-ko w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej położone,) 45 w. otl Telsz. Paraljalny kościół pod wezw. Zbawiciela murowany, erygowany w r. 1629, następnie z gruntu przebudowany w r. 1876. Miasteczko leży na samej niemal granicy pow. rosieńskiego.

Od Retowa i Woni 3 mile, a od Kołtynian 14 w. W obrębie paratji leży dwór Szawdów, dziedzictwo rodziny Swirtunów. W pobliżu dworu góra Dewajte, kędy za czasów pogańskich składano otiary bóstwom.

Ławkożemy, m-ko pow. telsz., g. kowieńs., o 72 w. od Telsz, nad rz. Łaukupis. Około 240 miesz. Paraljalny kościół pod wezw. św. Andrzeja, drewniany.

Łazduny, m-ko i dobra w pow. oszmiańskim, gub. wileńskiej, o 63 w. od Oszmiany i 166 w. od Wilna. Ludności około 600 dusz płci obojej. Kościół filjaljalny drewniany pod wezw. śśw. Szymona Judy i Anny, do paratji w SubGtnikach. Dobra, pięknie zagospodarowane, obszaru około 8 tys. dziesięcin, niegdyś własność Wołodkowiczów, następnie Wołków, dziś stanowią własność li. Korwin-Milewskiego, posła do Rady Państwa z wyborów od gub. wileńskiej.

Łohojsk, historyczne miasteczko i dobra hrabiów Tyszkiewiczów, gubernja mińska, powiat borysowski, nad rz. Jlajną.

Godna to pamięci i uwagi miłośników kraju miejscowość, gdyż jest ona jedną z najciekawszych w gubernji i w kraju. Znakomite obiory po Konstantym Tyszkiewiczu zostały zeskamotowane przez pseudo-archeologa już zmarłego Henryka Fotera.

Łohiszyn, m-ko i dobra, w pow. pińskim gub. mińskiej, położone przy gościńcu pocztowym z Nieświeża przez Kłeck i Słuck do Pińska, 28 w. od Pińska. Zarząd gminny i policyjny. Ludność m-ka przeszło 3000 osób płci obojej, cerkiew parafialna, przerobiona z kościoła, tundacji Radziwiłłowskiej. Kościół w Łohiszynie słynął cudami w obrazie N. M. P., m-ko i dobra w w. XVII były własnością Radziwiłłów, Ogińskich, następnie Łabęckich. Obecnie należą do rodziny rosjanina p. Tokarewa, b. gubernatora mińskiego, drogą rzekomo kupna, „ułatwionego" za zasługi. Przy utrwaleniu posiadania p. Tokarewa około r. IS74 odbył się tu szereg gwałtów. Mieszczanie łohiszyńscy ostatecznie sprawę wygrali, a Tokarewa- i komp. usunięto ze służby.

Kościół farny fund. w r. 1609, murowany z grobami rodziny Tyszkiewiczów z Łohojska. Był tu również kościół z klasztorem Bazyijanów, lecz zostały skasowane i zniesione. W r. 1845

z rozkazu rządu wystawiono w pobliżu zamku-pałacu nową cerkiew. Niegdyś także było tu kilka większych zakładów przemysłowych. Obecuie ludność m-ka 2.000. Zarządy policyjny i gminny, szkoła. Dobra liczą obszaru przeszło 1,000 włók.

Łojów, m-ko i dobra obszerne w pow. rzeczyckim, gub. mińskiej nad Dnieprem, wprost ujścia do niego rzeki Soża, o 55 w. od Rzeczycy, przy gościńcu, wiodącym z Rzeczycy do Czernikowa. Ludności przeszło 3,500 osób. Dwie cerkwie, kościół katolicki (filja do Rzeczycy), st. pocztowa, zarząd gminny i szkoła gminna. Dobra Łojów we władaniu Judyckich od r. 1660. następnie Łaszczów i Naruszewiczów. Dobra i dziś liczą około 18 tys. dziesięcin obszaru. W Łojowie przystań na Dnieprze; ludność trudni się handlem leśnym, rybołóstwem i przemysłem leśnym. Grunta urodzajne, duży procent dobrych łąk.

Łososna, wieś i dobra w pow. sokólskim, gub. grodzieńskiej, położone w przepięknej okolicy nad brzegami rz. Łososuy (lewy dopływ Niemna). Od Grodna w. 14, od Sokółki 21 w. i od st. kol. żel. Kuźnica 5 w. Dobra te należały do rodziny Jawnutów-Sopoćków; w r. 1878 zostały sprzedane p. Aleks. Iljaszence.

Łososna rz., w gub. grodzieńskiej, lewy dopływ Niemna, długości 35 w., przepływa puszczę Różańską. Nad jej brzegami leży majątek Łososin, niegdyś Sapieżyński, słynie z ogromnej ilości poławianych tu pstrągów, przebywających chętnie w ' wodach, jak tutejsze, czystych, zimnych i o szybkim prądzie.

Łosk, m-ko rządowe w pow. oszmiańskim, gub. wileńskiej, 42 w. od Oszmiany położone nad strumieniem, wpadającym do rz. Berezyny. Mieszkańców około 700. Dwie cerkwie (mur. i drewn.). Kościół filjalny drewniany (niegdyś paraljalny). Przy miasteczku jest góra, na której ongiś stał zamek książąt Łoskich. Istniał tu zbór "helwecki, następnie arjański. Własność możnych Kiszków. 1 tu była drukarnia. Tu w Łosku znamienity Szymon Budny przełożył Nowy Testament na. język polski i wydrukował. Tu również były wydrukowane znakomite Frycza Modrzewskiego „Księgi o poprawie Rzplitej" w r. 1577, przełożone po polsku przez Cyprjana Bazylika, z przedmową A. Wolana.

Łoświda, dobra i jezioro w pow. i gub. witebskiej, o 4 mile od Witebska. Dobra obszaru 1,S00 dziesięcin stanowią własność rodziny Luboszczyńskich. Jezioro ma 8,8 w. kwadratowych powierzchni.

Łosza, m-ko w pow. ihumeńskim, gub. mińskiej, położone nad rz. Łoszą, przy drodze z Szacka do Uzdy w okolicy lesistej. Cerkiew pounicka. Niegdyś dziedzictwo Zarauków, następnie Zawiszów, obecnie rodziny Grabowskich (do dom. Tołkaczewicze). Rzeka Łosza, lewy dopływ dość znaczny Niemna, przebiega około 13 mil i wpada do Niemna pod m-kiem Piaseczno.

Łosznica, duża wieś z zarządem gminnym, w pow. borysowskim, gub. mińskiej, o 10 w. od st. Bojary kol. ź. Brzesko-Moskiew-

skiej, przy starym gościńcu z Borysowa do Orszy. Odbywała się tu sławna rejterada w r. 1812 d. 25 listopada. Napoleon miał tu główną kwaterę; dom, I w którym przebywał, nie istnieje, lecz w pamięci ludu pozostało miejsce, gdzie on stał.

Łoszyca Mała, wieś i piękne dobra, w pow. i gub. mińskiej, o i 6 w. od Mińska, z prawej strony rz. Swisłoczy, przy ujściu do niej rz. Łoszanki. Dobra, przeszło 3 tys. dz. wynoszące, -były niegdyś starem dziedzictwem [1] Prószyńskich, obecnie stanowią •własność p. Eust. Lubańskiego. Położenie prześliczne, grunta bardzo urodzajne, gospodarstwo wzorowe. Piękna rezydencja, przy niej kaplica fundowana przez Prószyńskich.

Łować rz., biorąca swój początek w jez. Łowacin w pow. horodeckirn, gub. witebskiej, następnie przepływa jezioro: Mieżo, Sosno. Czerniasto, Siesito i Castwo i wchodzi w granice gub. pskowskiej, dociera następnie do gub. nowgorodzkiej i wpada do jez. Ilmenia. Długość biegu Łowaci w gub. witebskiej wynosi 128 wiorst.

Łozowica, m-ko w pow. klimowickim, gub. mohyłowskiej, nad rz. Łobżanką, 3 w. od Klimowicz, niespełna 260 mieszkań- i ców. Parafjalny kościół drewniany św. Trójcy, jedyny w powiecie; fundowali go Kirkorowie i Jezuici mieli tu misję aż do r. 1821, czyli do swej kasaty.

Łuban jez. leży w niegdyś polskich Inflautach, dziś w pow. rzeżyckim, gub. witebskiej, ma 13 w. długości, 7 szerokości, przy głębokości do $1^{1}/^{\wedge}$ sążnia. Powierzchnia 82 wiorsty kwadr. Naokół błota i moczary. Północna część jeziora leży już w gub. liflandzkiej, pow. wendeńskim i tu znajduje się obszerna wyspa. Jezioro należy do dorzecza Dźwiny Zachodniej. Jezioro bierze w siebie wiele rzeczułek i strumieni, z nich wymienić należy rz. Rzeżycę, która bierze początek w jeziorze Raźna; natomiast odsyła część swych wód przez rz. Ewikszte do Dźwiny. Poławiają się tu słynne szczupaki, sądaki, leszcze i Miele innych ryb drobnych.

Osuszenie błot i moczarów, otaczających jezioro Łuban, jest rzeczą pierwszorzędnej wagi, lecz z uwagi na ogromne koszta, może być jedynie dokonane kosztem zbiorowym ziemiaństwa okolicznego, bezpośrednio w tem zainteresowanego.

Łuczaj, m- ko i dobra w pow. wilejskim, gub. wileńskiej, o 80 w. od Wilejki i 6 w. od Duniłowicz. W ni-ku zarząd gminny i szkółka elementarna. Parafjalny kościół murowany św. Tadeusza Ap., wzniesiony w r. 1776 przez T. Ogińskiego i Pnzynę. We dworze pałac piętrowy nad jeziorem zw. Łuczająskim. Dobra, w r. 1893 sprzedane przez hr. Edw. Mostowskiego w ręce obce, dostały się ostatecznie generałowi Klejgelsowi.

Łuczyce. wieś z zarządem gminnym i obszerne dobra poleskie w pow. mozyrskim, gub. mińskiej, położone po prawej stronie rz. Ptycza. Od wieków były to dobra lenne, wreszcie przez konstytucje sejmowe z r. 1768 i 1775 za szczególne zasługi przyznano dobra te w liczbie innych zasłużonej rodzinie Jeleń-

skich. W r. 1883 ostatni właś-- ciciel dóbr tych Napoleon Jeleński, umierając zagranicą, porobił znaczne legaty na cele użyteczności ogólnej. Dobra dziś stanowią własność Oskierków i liczą obszaru przeszło 1,000 i włók litewskich.

Łukniki, miasteczko w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej, 32 w. od stacji Kurszany kolei Lib.-Rom. i 20 wiorst od m. powiat. Telsz. Kościół, paratja, szkoła ludowa, zarząd gminny, poczta, telegraf.

Łukomla, m-ko i dobra w gub. mohyłowskiej, w pow. sieńskim, położone nad jez. Łukomką w pięknej miejscowości i bardzo urodzajnej glebie. Cerkiew parafialna. Ludności około 1,600 mieszkańców. Zarząd gminny i szkoła elementarna. Dobra, obszaru przeszło 2 tys. dziesięcin, stanowią własność rodziny Miłoszów.

Łukszta, jezioro w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej. Przez całe jezioro to, liczące obszaru 1300 dziesięcin, ciągnie się grobla kamienna podwodna, idąca od warowni Wornie, na brzegu jej leżącej. Jezioro bierze w siebie rz. Worniankę i daje początek rz. Situwie, za pomocą której łączy się. z jez. Parszas.

Łunin, wieś i duże dobra w pow. pińskim, g. mińskiej, przy gościńcu, wiodącym do Kożangródka, o 23 w. od Pińska. W granicach dóbr, o 4 w. od dworu leży st. Łuniniec kol. ż. Poleskiej. Dobra składają się przeważnie z przestrzeni leśnych z połączeniem z dużemi obszarami łąk błotnistych nad brzegami rzek Bobryka i Cny. Roboty generała Żylińskiego, po przekopaniu kanału zw. Łunińskim, przyczyniły się do ich osuszenia. We wsi cerkiew parafialna. Dobra, obszaru około 12 tysięcy dziesięcin, stanowią odwieczne dziedzictwo książąt Druckich-Lubeckich. Piękna rezydencja. Kościół murowany filjalny do parafji pińskiej. Do dominium w Łuuinie należąjeszcze dobra Bohdanówka i Wiełuta, które na cgół podwajają obszar posiadłości ks. Druckich-Lubeckich.

Łuniniec, duża wieś i st. kol. Poleskiej w pow. pińskim, gub. mińskiej, przy drodze, wiodącej z Łunina do Kożangródka. W miejscu tem krzyżują się linje kolejowe. Wieś niegdyś należała do monasteru w Dziatłowiczach.

Łunna, m-ko i dobra w pow. i gub. grodzieńskiej, położone nad Niemnem, o 40 w. od Grodna. Urząd policyjny i gminny i stacja obserwacyjna rzeczna. M-ko liczy 1,500 mieszkańców. Parafialny kościół pod wezw. św. Anny, murowany, w roku 1785-wzniesiony przez St. Augusta. Dobra należały niegdyś do Walickich, następnie do Czechowskich, obecnie stanowią własność rodziny Roemerów. Doskonale zagospodarowane.

Łużki, m-ko i dobra w pow. dziśnieńskim, gub. wileńskiej, położone w odległości od Dzisny 35 w., od Głębokiego 26 w. Ludność m-ka wynosi około 1,400 osób. Zarząd gminny. Dobra obszaru 8,500 morgów w dobrej żyznej glebie. Trzy wielkie młyny murowane. Dwór i pałac z ogrodem nad urwistym parowem, nad rz. Mniuci-

•cą. Parafialny kościół św. Michała murowany, wzniesiony przez Sapiehów, był tu niegdyś klasztor i szkoły pijarów. Własność obecnie rodziny hr. Zyberk-Platerów.

Łyngmiany, ra-ko w pow. święciańskim, gub. wil., o 112 w. od Wilna i 28 w. od święcian, położone nad jeziorem Zeżdrys. Ludność m-ka wynosi około 340 mieszkańców. Parafjalny kościół drewniany pod wezw. św. Trójcy, wzniesiony w r. 1720 przez Tyszkiewicza. Dobra niegdyś należały do Narbuttów, a w ostatnich chwilach Rzplitej trzymał je Omulski.

Łyntupy, m-ko i dobra w pow. święciańskim, gub. wileńskiej, położone nad rz. Połyntupką. Przez dobra przechodzi kolej wązkotorowa Poniewież — Święciany, st. kol. t. n. leży przeszło o wiorstę od dworu. Parafialny kościół pod wezw. św. Andrzeja, z gruntu wymurowany w r. 1908; stary drewniany pozostał nieco ua uboczu, jako ruina. Dobra leśne, piękna rezydencja, prześliczny park. Niegdyś należały do Hylzenów i Buczyńskich, obecnie są własnością p. J. Biszewskiego.

Łysków, m-ko, gub. grodź., pow. wołkowyskiego, przy trakcie Porozów - Różana i Podorosk-Nowydwór, o pięć mil od Wołkowyska. Licha mieścina o ludności w $^1/_5$ żydowskiej, niegdyś starostwo niegrodowe, przekazane przez Matysa Janowicza królowi Zygm. Augustowi. Niegdyś był tu kościół i klasztor Misjonarzy. Na cmentarzu przy kościele parafialnym znajduje się. grób Franciszka Karpińskiego znanego poety za czasów Stan. Augusta, Karp. mieszkał w ChorowszCzyźnie o wiorst 2, zaś tu otrzymał nadanie królewskie na skraju puszczy Białowieskiej i od r. 1791 zamieszkiwał w osadzie Karpin, przez siebie założonej. Chorowszczyzna po śmierci Karp. przeszła w ręce jego siostrzeńca Koziorowkiego. Przed laty kilkunastu została nabyta i rozkolonizowana między włościan miejscowych. Karp. ur. na Pokuciu w r. 1825. Na płycie grobowej umieszczono napis, ułożony przez samego poetę: „Otoż mój dom ubogi".

Łyszcza, wieś i dobra nad rz. Wiślicą w pow. pińskim, gub. mińskiej, położone przy gościńcu, wiodącym z Nieświeża i Kiecka do Pińska, o 16 w. od Bobryka, 35 w. od Pińska. Dobra stanowią własność rodziny Skirmuntów, obszar ich wynosi przeszło 80 włók, gospodarka w wysokiej kulturze.

Makowlany, dwór gub. grodzieńskiej, powiat sokólski, poczta i telegraf—Sidra, stacja kolei Petersb.-Warsz. Sokółka lub Kuźnica (odległość 13 lub 14 wiorst). Dom w stylu empire, przebudowany w pierwszej połowie przeszłego stulecia przez dziadka obecnych właścicieli Ottona Baehra, marszałka szlachty powiatu sokólskiego. Makowlany posiadają duży ogród owocowy,

ilaty, m-ko i dobra w pow. i gub. wileńskiej, o 67 w. od

Wilna, na granicy pow. wiłkoinierskiego, nad jeziorem Malackiem położone i rz. Sesarką. Mieszkańców m-ko ma około 2,500 osób. Paraljalny kościół pod wezw. śśw. Piotra i Pawła. drewniany. Dobra stanowią własność Hutten - Czapskich; od dłuższego już czasu pozostają w zaniedbaniu.

Malatycze, m-ko i dobra w pow. czerykowskim, gub. mohyłowskiej, o 35 w. od Czerykowa, 20 w. od Mścisławia i 18 od Krzyczewa, nad rz. Natoną. Niegdyś była to własność metropolity Siestrzeńcewicza, który zbudował tu kościół według planu katedry śś. Piotra i Pawła, w rozmiarze 32 razy zmniejszonym; kościół ten wkrótce potem został zamieniony na cerkiew. Dobra stanowią własność rodziny Boguszewskich.

Malecz, m-ko i dobra w pow. prużańskim, gub. grodzieńskiej, 0 22 w. od Berezy Kartuskiej, 18 w. od Prużany i 180 w. od Grodna. Ludność około 1,300 osób płci obojej. Kilka drobnych zakładów przemysłowych. Cerkiew parafialna. Dobra należą do rodziny Zawadzkich obszaru 800 dz., gorzelnia, kopalnia wapna.

Malinowszczyzna, dobra Swiętorzeckich, w pow wilejskim, g wileńskiej, przy b. drodze pocztowej z Wilna do Mińska, o 3 w. od st. kol. Lib.-Rom. Prudy 1 34 w. od Wilejki. Wzorowe gospodarstwo rolno - hodowlane; gorzelnia, browar, krochmalnia, tartak przy użyciu motorów parowych. .Malinowszczyzna była zawsze atynencją do dominium w Lebiedziewie. Przy dworze kaplica.

' Małta rz., gub. witebska, pow. i rzeżycki. Rzeka bierze poozą- j tek około jeziora Raźna, wpada do Łubańskiego jeziora. W czasie wiosny rzeką spławia się materjał leśny.

Mańkowicze, miasteczko i dobra, położone w pow. wilejskim na granicy z dziśnieńskim, w gub. wil. Należały niegdyś do ks. Chlewińskiej, następnie przeszły w ręce ks. Druckiego-Lubeckiego, który wzniósł tu cerkiew murowaną, w miejscu kaplicy katolickiej, która po r. 63 została zamknięta. Dziś kaplica została ponownie otwarta. Mańkowicze leżą o w. 9 od st. Postawy kolei wązkotorowej, posiadają zarząd gminny, pocztę i szkółkę elementarną.

Marcinkańce, wieś nad rz. Judupis w powiecie trockim, gub. wileńskiej, o 86 w. od Trok. St. dr. ż. Petersburg-Warszawa, pomiędzy Porzeczem i Granami, o 93 w. od Wilna. Kościół drewniany iiljalny pod wezw. śś. Szymona i Judy do parafii w Mereczu.

Marjenhauzen, ra. nad jez. g. wit., p. lucyński. Na wyspie jeziora są ruiny sławnego zamku krzyżackiego, w 1293 r. zbudowanego prez Johanna Vechte, w 1509 r. zamek był odnowiony przez arc. Linde. Kościół pod wezwaniem Mateusza Ap., w 1748 r. zbudowany przez Jana Hylzena, szambelana J.K.M. Ogromne te dobra należą obecnie do hr. Z. Zabiełły.

Marjina Horka (Marji Góra), obszerne dobra ziemskie ze st. t. n. przy kolei żel. Libawo-Romeńskiej, iv pow. i gub. mińskiej. Niższa szkoła rolnicza rządowa z fermą wzorowa: szkoła

powstała ze składek obywateli i włościan, w celu kształcenia niższych i średnich oficjalistów gospodarczycli oraz rzemieślników. Dobra niegdyś stanowiły własność Burzyńskich, Katyńskich, wreszcie Krupskich. ł'o r. 1853 zostały skonfiskowane i oddane ministrowi Makowowi, który tu został pochowany w r. 1883. Cerkiew parafialna i stacja pocztowa.

Masiady, m-ko w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej, nad rz. Bartawą, o 48 w. od Telsz. Parafialny kościół murowany pod wezw. ś. Michała Archanioła, na cmentarzu kaplica, m-ko liczy około 400 mieszkańców.

Mejszagoła, miasteczko w powiecie wileńskim, przy trakcie wiłkomierskim, o 4 mile od Wilna, z którem się łączy drogą bitą, szosową, nad rzeczką Mussą, w otAvartem i pagórkowatem położeniu. Poczta, urzędy mieszczański, gminny i policyjny. Kościół paraf, murowany. Mieszkańców przeszło tysiąc osób płci obojga. Według podania Długosza, mieszkający w Mejszagole (Mischoły), po ustąpieniu tronu synowi Jagielle, W. X. L. Olgierd pogrzebiony tu został, około 1380 roku, obrządkiem pogańskim. W cienistym gaju dębowym, w pobliżu książęcego zamku i kamiennego posągu Kukowajtysa, zwłoki bohatera Litwy, razem z jego koniem i zbroją, spalono na stosie. Kościół pierwotny zbudowano tu z rozkazu Jagiełły, w 1387 roku. Król Aleksander Jagiellończyk i królowa Bona pomnożyli znacznie fundusze probostwa i potwierdzili prywatne zapisy, zaś Zygmunt III Waza po kilku pożarach kościół na nowo odbudował i hojnie opatrzył. W końcu 18 wieku starostwo mejszagolskie zamieniono na dobra dziedziczne, które po książętach Massalskish przeszły do rodziny Houwaltów. Wystawione niegdyś na najazdy krzyżackie, aż do objęcia rządów przez Witolda. Okolice miasteczka, zwłaszcza zaś góra sypana, w ogrodzie właściciela Mejszagoły, na której stał zamek książęcy, zawierający prawdopodobnie w swych kurhanach niemało ukrytych zabytków dawnej przeszłości.

Merecz, m-ko, położone nad Niemuem w pow. trockim, gub. wileńskiej, wyłącznie prawie żydowskie, bez szerszego ruchu handlowego, bez żadnego przemysłu (jedyny młyn turbinowy, który mlół na eksport, spłonął w roku 1908 i odbudowany prawdopodobnie nie będzie), wyludnia się. W Mereczu jest stary kościół murowany parafialny, cerkiew prawosławna, przerobiona przed 20 laty na środku rynku z byłego ratusza, dom przy rynku, w którym zmarł Władysław IV, odrestaurowany—robi wrażenie nowoczesnej kamienicy; przed kilku laty nabył tę kamienicę zarząd włościański za 5000 r.; Merecz połączony obecnie szosami z miasteczkiem Orany o 25 wiorst, Olitą o 30 w., Rotnicą o 24 w., Lejpuuaini, gub. suwalskiej, o 20 wiorst.

Okolice Merecza, mało zaludnione z powodu lichych piasczystych gruntów, opustoszały skutkiem emigracji do Ameryki jeszcze bardziej. Kultura rolna na b. nizkim stopniu. W bieżącym roku trzy wsie włości Mereckiej rozkolonizowały się, co

zapowiada pewien postęp w gospodarstwie włościańskiem.

Mereczanka rz., w gub. wileńskiej, prawy dopływ Niemna; bierze początek z leśnego jeziora pod Lejpunami w pobliżu Taboryszek (pow. oszm.) i, ubiegłszy 110 wiorst, Avpada pod Mereczem do Niemna. Szerokość do 6 sążni, spławna na przestrzeni 60 wiorst.

Mereczowszczyzna, folwark, należący do dóbr Kossów, w pow. słonimskim, gub. grodzieńskiej. Tud. 12 lutego 1746 był ochrzczony Tad. Kościuszko. Ojciec Tadeusza, miecznik brzeski, trzymał ten folwark w dzierżawie od Pusłowskich. Wand. Pusłowski przez czas długi otaczał wielkiem poszanowaniem dom ten, zw. domem Kościuszki w Mereczowszczyznie, zaś następca Leon Pusłowski sprzedał Kossów wraz z Mereczowszczyzną w obce ręce.

Miadzioł N., m-ko nad jezior. Miastro, w pobliżu St. Miadzioła, około 700 mieszkańców, cerkwie 2 (murów, i drewniana), kościół drewniany filjalny św. Andrzeja, kaplica cmentarna i szkoła elementarna. Dawne dziedzictwo ks. Swirskich. Zarząd gminny. W ostatniej chwili Rzplitej trzymał starostwo grodowe Miadziolskie marszałek oszmiański, Marcin Oskierka.

Miadzioł St., m-ko i dobra w pow. wilejskim, gub. wileńskiej, w pięknem położeniu, pomiędzy jeziorami Miastro i Narocz, o 49 w. od Wilejki i 298 w. od Wilna. Ludność m-ka około 400 osób. Kościół paraljalny drewniany pod. wezw. św. "Stefana, wzniesiony w 1858. Cerkiew, meczet mahometański. Stacja pocztowa o 61 w. od Głębokiego i 25 w. od Postaw. Niegdyś bvł tu klasztor Karmelitów bosych, fundowany przez Koszczyca. Dobra obecnie należą do rodziny Koziełłów.

Miadzioł, jezioro na granicy pow. święciańskiego i wilejskiego, w gub. wileńskiej, o 4 w. od m-ka Miadzioł odległe, pod wsią Sosnową i folw. Pereczety. Powierzchnia jeziora wynosi 12 w. kw. przy głębokości do 5 sążni. Na jeziorze jest wyspa ze śladami zamku niegdyś Radziwiłłowskiego.

Miadzioł. jezioro w pow. borysowskim, gub. mińskiej, długie 2V* w., szer. 1 w., bardzo rybne. Jezioro to zostało utworzone z rozlewu rz. Berezyny. Na południe jeziora przechodzi przez Berezynę historyczny szlak Batorego i tu leży osada *Batoryno,* kędy stał obozom Batory w . r. 1579, w czasie wyprawy na l'ołock.

Miassota o 4 w. od st. Usza, wieś i majątek rodziny Tyszyńskich, miejsce stałego pobytu Aleksandra Tyszyńskiego fiiozota i krytyka, ostatniego prof. literatury polskiej w b. Szkole Głównej w Warszawie: Posiadała piękny księgozbiór, około 2000 tomów liczący, który spłonął wraz ze starym dworem w dniu 24 czerwca 1908 r.

Michaliszki, m-ko nad rz. Wilją w pow. wileńskim na połockim trakcie o 9 mil od Wilna, 14 wiorst od m-ka Wornian, 12 od osady kościelnej Gierwiat i 18 w. od m-ka Świra. Ludności— około 800 dusz, w połowie—katolicy, i białorusini—reszta żydzi; samo miasteczko brudne, nie brukowane, okolice suche, lesiste.

Kościół murowany o dwóch wieżach, płaskorzeźby gipsowe wewnątrz, zbudowany przez hr. Pawła Cyprjana Brzostowskiego w r. 1622; poczta i telegraf na miejscu, szkółka ludowa, apteka i doktór. Najbliższa stacja kol. Gudohaj Libawo-Rom. dr. żel. odległość 32 wiorsty.

Michałowszczyzna, wieś i dobra w pow. oszmiańskim, gub. wileńskiej, nad rz. Klewicą, o 12 mil od Wilna, 4*l!s* od Oszmiany i 8 w. od Holszan, w pięknej okolicy położona. Cerkiew murowana pouuicka we wsi, pod wezw. Zmartwychwstania Pańskiego, fund. w r. 1801 przez Adama Mańkowskiego. Gospodarstwo wzorowe, grunta urodzajne. Dobra stanowią własność rodziny Wittuńskich.

Mickuny, m-ko i dwór nad rz. Wilejką, w pow. i gub. wileńskiej, o 12 w. od Wilna i 5 wiorst od Nowej-Wilejki. Własność rodziny Piller v. Pilchau. Kaplica do parafji Ławaryskiej, browar i młyn. Niegdyś była to majętność rodziny prof. Becu, ojczyma Juljusza Słowackiego, który tu spędzał corocznie wakacje. Zarząd gminny i szkółka parafjalua.

Miedniki, m-ko i dobra w pow. i gub. wileńskiej, o 28 w. od Wilna, Mieszkańców około 300. Własność p. Komarowej. Przed laty była tu kaplica parafji szumskiej. W r. 1908 właścicielka zaczęła parcelować i sprzedawać częściowo swe dobra, skutkiem czego prasa polska w Wilnie uderzyła na alarm, aby coś podjąć dla ocalenia ruin byłego zamku królewskiego w Miednikach (w ogrodzie dworskim) od ostatecznego zniszczenia i zaguby. A zamek ten jest dotąd czczony przez ludność w imię podania, że tu zmarł królewicz Kazimierz Jagiellończyk, który został beatyfikowany i uznany za patrona Litwy. Przed laty był tu kościół parafjalny.

Mieżdżyce, dwór, własność p. Marji Zdrojewskiej, gub. witebska, pow. lepelski, dziesięcin 1383. Położony nad rzeką Ułłą (dopływ Dźwiny) o 12 wiorst od miast. Czasznik i 17 wiorst od powiatowego miasta Lepel, b. majątek ks. Jezuitów, przeszedł potem no własność b. Komisji Edukacyjnej, od której został nabyty przez Kazimierza Kołłb, stolnika W. K. L. W majątku jest starożytna kaplica fundacji ks. Jezuitów.

Mikołajewszezyzna, mała mieścina po-radziwiłłowska w pow. i gub. mińskiej, położona u zbiegu rzeki Turczanki z Niemnem. Cerkiew parafialna przerobiona z kościoła, około 130 mieszkańców płci obojej.

Milcz, dwór, w gubernji mińskiej, jest ważny z tego powodu, iż ma przeszłość historyczną. Gdy król Stefan Batory szedł z wojskami pod Smoleńsk, przechodził przez te właśnie miejscowości; wojska, idąc. stratowały pewnemu szlachcicowi pola. Szlachcic ów, zrozpaczony stratą, widząc jadącego króla, rzekł: „Stań, królu" i wypowiedział mu następnie swoje żale. Król, wysłuchawszy skarg owego szlachcica, rzekł mu tylko trzy słowa, ukazując ręką w trzech kierunkach: „bierz, czyść i milcz": stąd właśnie wzięły nazwę miejscowości i majątki mają nazwy: Stańkról, Bierzki, Czyść i Milcz,

miasteczko z tejże nazwy majątkiem.

Milejczyce, m-ko nad rz. Krupą, (dopływ Nurczyka) w pow. brzeskim, gub. grodzieńskiej, o 50 w. od Brześcia. Ludność m-ka wynosi około 1800 mieszkańców płci obojej. Cerkiew parafialna, przerobiona ze skasowanego kościoła. Liche grunta naokół i miejscowość niezdrowa, błotnista. Oprócz cerkwi głównej są dwie mniejsze i kaplica prawosławna na cmentarzu.

Mińsk, miasto gubernjalne. Obfitość rzek i jezior w gubernji mińskiej, szczególniej w mozyrskim, pińskim i rzeczyckim powiatach, daje możność ludności uprawiać przemysł rybacki na szeroką skalę. Rybołówstwo w niektórych miejscowościach gubernji stanowi główne zajęcie mieszkańców. Z pośród miejscowości takich przedewszystkiem zasługuje na uwagę jezioro Kniaź albo Zyd w pow. mozyrskim. i wsie Pechowicze i Lachówicze i oraz wszystkie zaludnione punkty wzdłuż Prypeci.

Mińsk, zwany także Mińskiem Litewskim, położony jest po obu brzegach Świsłoczy, przy ujściu do niej rzeczek: Krupki i Stepni, a dawniej Niemihi, której koryto już wyschło, w odległości 182 w. od Wilna, dawniej przy krzyżowych gościńcach pocztowych: wileńsko-bobrujskim i borysowsko-nowogródzkim, obecnie przy linjach kolejowych: Moskiewsko-brzeskiej i Libawo-Romeńskiej.

Założenie Mińska ginie w pomroce wieków i o początku jego nic nie wiemy. Po raz pierwszy kroniki wspominają o tem mieście pod r. 1007 z okazji walnej bitwy, stoczonej tu między książętami Izisławem i Wszesławem, synami Włodzimierza. W ciągu wieków XI i XII Mińsk przechodził wciąż z rąk do rąk walczących z sobą Rurykowiczów, w XIII zaś wieku cała ziemia krzywiczan zostaje wcielona do państwa litewskiego. W XIV wieku za Witenesa i Gedymina władza w. ks. litewskich coraz silniej się utrwalała na przestrzeni dzielnic, podległych niegdyś berłu potomków Włodzimierza i Rogniedy. Mińsk wówczas i później odegrywał rolę podrzędną. Dopiero w r. 1441 Kazimierz Jagiellończyk po objęciu rządów, jako w. książę, przywilejem, wydanym w Brześciu Litewskim, zaliczył Mińsk do celniejszych grodów litewskich. Odtąd Mińsk wzrasta stale w dobrobyt i znaczenie, pomimo licznych klęsk, jakie go nieraz nawiedzały. Po przyłączeniu do Rosji Mińsk stał się miastem gubernjalnem. W r. 1907 Mińsk liczył 105,203 mieszkańców: w tem katolików 14.958, prawosławnych 33.238, żydów 54.554, protestantów 830, mahometan 1420 i staroobrzędowców 97.

Kościół katedralno-paratjalny pod wezwaniem Narodzenia N. M. P. wzniesiony został przez jezuitów w r. 1710, a po pożarze w r. 1710, a po pożarze w r. 1796 odbudowany przez biskupa Dederkę.

Kościół parafialny pod wezwaniem św. Trójcy na Ztotej Górce. Wyznawcy kościoła prawosławnego posiadają 4 cerkwie, około 10 kaplic, dwa klasztory: żeński i męski, seminarjum duchowne i dwie duchowne szkoły męską i żeńską. Luteranie posiadają swoją świątynię przy ulicy Za-

charzewskiej, wzniesioną z muru w połowie ubiegłego stulecia. Mahometanie posiadają drewniany meczet przy ulicy Tatarskiej Izraelici posiadają synagogę przy ul. Zamkowej i kilkadziesiąt domów modlitwy.

Niezależnie od powyższych w końcu r. 1908 już doprowadzano pod dach wspaniały gotycki kościół murowany, wznoszony kosztem p. Edwarda Woyniłłowicza, prezesa Miń. Tow. Rolniczego i członka Rady Państwa z wyboru od gub. mińskiej.

Miory, m-ko w pow. dziśnieńskim, gub. wil., położone nad jeziorem t. n., o 39 w. od Dzisny i 270 w. od Wilna. Niegdyś dziedzictwo Ryłłów. Kościół paraljalny pod wezw. Wniebowzięcia N. M. P. z gruntu przebudowany z muru w 1906 r.

Mir, starożytne m-ko i dobra nad rz. Miranką, prawym dopł. Uszy, w pow. nowogródzkim, g. mińskiej położone. O 45 w. od Nowogródka, 16 w. od st. Horodziej kol. ż Moskiewsko - Brzeskiej i 105 w. od Mińska na równinie w glebie b. urodzajnej. Ludności m-ko ma około 800 osób. Zarząd gminny i policyjny, szkółka wiejska i szpital, stacja pocztowa, apteka. Niegdyś dziedzictwo Illiniczów (hrabstwo Mińskie), zamek wzniesiony głównie w tym celu, aby otrzymać nadanie tytułu; następnie Radziwiłłów. W roku 1892 w czasie przymusowej wyprzedaży dóbr po - radziwiłłowskich Mir został nabyty przez ks. Swiatopołka-Mirskiego, atamana kozaków. Ruiny zamku właściciel o tyle kosztownie, o ile niesmacznie odnowił. A szkoda, jest to bowiem wspaniała gotycka budowla, o 5-ciu wieżach.

Mohylna, staroż. m-ko uad Niemnem, w pow. ihumeńskim, gub. mińskiej, przy gościńcu, wiodącym z Nieświeża do Uzdy, o 105 w. od Iliumenia. Ludność wynosi około 1,000 osób płci obojej. Zarząd gminy, szpital, szkółka elementarna, cerkiew parafialna, przewóz na Niemnie. Dziedzictwo niegdyś Paców, potem Radziwiłłów, wreszcie ks. Wittgensteina. Miejscowość bezleśna, nieurodzajna i głucha. Na wiosnę ruch spławny na brzegu Niemna.

Mohylów (nad Dnieprem), miasto gubernjalne. Ludność gub. mohyl. w r. 1906 wynosiła na ogół 2.099,417 osób, w tem 1.033,151 mężczyzn i 1.036,296 kobiet. Według wyznań ilość ta dzieli się: katolików 66,684 osoby, prawosławnych 1.721.900, staroobrzędowców i sekciarzy 30,167, protestantów 4643, żydów 145789 i mahometan 239.

Mohylów znajduje się w prześlicznem położeniu na obu brzegach Dniepru, przy ujściu rzeki Dubrowlanki, przepływającej miasto w kierunku z płn. - zachodu ku poł.-wschodowi. Od niezbyt dawna Mohylów został połączony koleją z Petersburgiem z jednej strony i Żłobinem, st. kolei Libawo-Romeńskiej, z drugiej. W bliskiej przyszłości linja ta ma być przedłużona do Kijowa. Główna część miasta leży na prawym brzegu Dniepru, na wyniosłej górze. Góra, na której jest zbudowany środek miasta, a na której dawniej wznosił się zamek, nosi nazwę Kościami, niby kostnicy. I rzeczywiście przy kopaniu ziemi pod fundamenty znajdują się

tu ogromne masy kości ludzkich, świadczące, że było tu zapewne jakieś cmentarzysko pogańskie, skąd też bez wątpienia pochodzi i sama nazwa miasta (mohyła, polskie mogiła). Miasto dzieli się na 3 części: Stare Miasto, Bychowskie i Łupołowo (przedmieście Moskiewskie). Kościołów katolickich jest 3, z nich dwa murowane parafialne (dawniej archikatedralny, niegdyś karmelicki i farny, fundacji Zygmunta III), oraz jeden drewniany.

W r. 1906 Mohylów liczył 51,959 mieszkańców, w tem prawos., 3,305 katolików 20,682 i 27,407 żydów. Pod względem przemysłowym miasto żadnego znaczenia niema, handlowe obroty również są nieznaczne.

Mokra Dąbrowa, wieś i dobra, w pow. pińskim, gub. mińskiej położone, przy gościńcu pocztowym nieświesko - pińskim, st. poczt. Łohiszyn. Obszar dóbr tych, czysto poleskich, wynosi 2,335 dziesięcin; dawniej była to królewszczyzna w województwie brzeskiem. Dziś dobra stanowią własność p. Piotra Staczewicza,

Mokrany, majątek ziemski dziedziczny w gub. mińskiej, powiat słucki, Avłość kijewicka, oddalony od kolei od stacji Lachówicze 42 wiorsty, poczta Lubieniec, telegraf Kopyl. Własność rodu Woyniłłowiczów linji Mokrańskiej, obecny właściciel Ksawery Woyniłłowicz, syn Józefa, ostatniego obieralnego marszałka powiatu słuckiego. Dominium Mokrany składa się z dziewięciu folwarków, gospodarstwo rolno - przemysłowe, składające się 7. gorzelni i rektyfikacji. Własny tartak parowy, który czerpie materjał z własnych lasów z prawidłowem gospodarstwem leśnem, dwa młyny parowe, mleczarnia parowa, wyrabiająca rocznie około dziesięciu tysięcy funtów masła śmietankowego. W samych Mokranach obora zarodowa i sprzedaż cieląt rasy Oldenburskiej.

Mołczadź, m-ko i dobra w pow. słonimskim, gub. grodzieńskiej, przy ujściu rz. Sworotwy do Mołczadki. Stacja kolei Poleskich, o wiorst 4; ludności, około 1500 osób. Niegdyś kościół, dziś cerkiew parafialna. Malownicze położenie, grunta piasczysto-żwirowate. Dobra stanowią własność rodziny Mierzejewskich. Stacja „Mołczadź" ma być wkrótce przezwaną „Mickiewicze" na pamiątkę naszego wieszcza.

Mołczadź rz., lewy dopływ Niemna, bierze początek w pow. nowogródzkim w pobliżu wsi Siciewiny, niedaleko gościńca z Nowogródka do Poczepowa, przepływa przez pow. słonimski i lidzki i wpada do Niemna około wsi Miesiłowki. Długość biegu wynosi około 60 wiorst, z brzegami malowniczemi i dobremi łąkami. Spławna tylko na wiosnę.

Mołodeczno, w pow. wilejskim, gub. wil. nad rz. Uszą, miasteczko większe i dwór z pałacem, w odległości 3—4 wiorst od st. węzłowej tejże nazwy tu krzyżujących się kolei Lib.-Rom. i Mikołajewskiej (Siedlce-Bołogoje). Dwór z obszernemi lasami własność Jana hr. Tyszkiewicza, z linji t. zw. „waczańskiej", niegdyś należał do Ogińskich. Jest kościół parafialny, niegdyś był tu klasztor Trynitarzy. W po-

bliżu Mołodecztia są źródła Małej Berezyny. W Mołodecznie dzieje zapisały smutne chwile pobytu Napoleona w r. 1812 w czasie odwrotu; w owym czasie "była tu szkoła publiczna, zostająca na koszcie i pod kierunkiem uniwersytetu wileńskiego. Przy Mołodecznie ma posiadłość rodzina Siergijewskich, której głowa był kuratorem okręgu naukowego w Wilnie przez długie i nader ciężkie lata.

Mołodeczno słynęło niegdyś z seminarjum nauczycielskiego, które wydało dużo zdolnych a nawet sławnych ludzi. Oprócz cerkwi, poczty, urz. gminnego i apteki, Mołodeczno ma centralną rektyfikację, do której z wszystkich gorzelni powiatu wilejskiego jest dostarczany spirytus.

Mossarz, dobra ziemskie i wieś kościelna w pow. dziśnieńskim, gub. wil. położone. Kościół pod wezwaniem św. Justyna wraz ze zwłokami tego świętego, które tu zostały przewiezione z / Miadzioła, po kasacie klasztoru tamecznego około 30 ubiegłego stulecia.

Mosty, m-ko na lewym brzegu Niemna, poniżej ujścia Szczary w pow. i gub. grodzieńskiej, o 64 wiorst od Grodna, 35 wiorst od Skidla przy byłym trakcie handlowym z Grodna do Słonima. Około 1,500 mieszkańców; przystań na Niemnie i przewóz, oraz składy do zsypywania zboża. Parafjalny kościół drewniany pod wezw. św. Jana Chrzciciela, wzniesiony pierwotnie przez królowę Bonę. w r. 1539. Zarząd gminny.. Niegdyś dobra tutejsze stanowiły królewszczyznę.

Motol, m-ko nad rzeką Jasiołdą w pow. kobryńskim, gub. grodzieńskiej, na granicy z pow. j pińskim, o 84 w., od Kobrynia, j 20 w. od Janowa, przy b. trakcie handlowym z Pińska do Prużany. Ludność m-ka wynosi około 2,500 mieszk. płci obojej. Cerkiew parafialna i kaplica j cmentarna. Niegdyś starostwo, pozostające w ręku Ogińskich, bobra przez czas jakiś pozostawały we władaniu ławry Pieczerskiej w Kijowie.

Mozyrz, m. pow. w gub. mińskiej.

Mozyrz albo Mozyr położony jest na prawym brzegu Prypeci przy drodze pocztowej z Bobruj- * ska do Owrucza, o kilka wiorst od kolei Briansk-Brześć, w odległości 328 wiorst od Mińska. Leży pod stromą górą, w wyjątkowo malowniczej miejscowości. Jedna z ulic idzie po nad rzeką, druga zajmuje wąwóz pomiędzy górami, na szczycie jednej z nich wznosi się kościół farny, a cokolwiek niżej mury dawnego kościoła klasztoru Bernardynów. Stacja kol. ż. Poleskiej znajduje się o w. 6 od miasta. Natomiast komunikacja z przystanią na Prypeci często jest przerywana.

Jest tu rządowe progimnazjum męskie, prywatne gimnazjum żeńskie i 4-klasowa pensja.

Mozyrz w dziejach grał pewną rolę, posiadał zamek obronny i nieraz był widownią krwawych walk, staczanych o jego posiadanie. Obecnie jest tu mała mieścina powiatowa, licząca w r. 1907—9,976 mieszkańców.

Możejki, osada przykolejowa w pow. szawelskim, gub. kowieńskiej. Stacja kolei Łibawo - Romeńskiej; od niej idzie bocznica

na Mitawę. do Rygi. Stacja pocztowa.

Mścisław, m. pow. w gub. mohyl. Niegdyś stolica udzielnego księstwa, a od r. 1566 do r. 1772 główne miasto województwa inścisławskiego, położony jest na prawym brzegu rzeki Wiechry, wpadającej do pobliskiego Soża. W ciągu roku odbywają się tu cztery jarmarki: w ostatni poniedziałek przed Bożem Narodzeniem, w drugą niedzielę postu, w dniu Św. Trójcy i na Wniebowzięcie N. M. P. Kościół pod wezwaniem Wniebowzięcia N. M. P., dawniej karmelicki, u stóp góry Zamkowej, wzniesiony został w r. 1654 przez Karola Madalińskiego, wojskiego mścisławskiego. Dwa gimnazja: męskie i żeńskie, Tow. Pożyczk.-Oszczędnościowe.

Mściż, dobra i wieś z zarządem gminnym, gubernja mińska, powiat borysowski, nad rzeką, Mroj. Niegdyś własność Sakowiczów, z kolei Chreptowiczów, Slizieniów, Bułhaków i wreszcie Wołłowiczów do dziś. W pałacu nieco pamiątek i zbiorów po Józefie Slizieniu. Był niegdyś kościół parafialny, dziś kaplica parafii Dziedziłowicze.

Mucha, czyli **Musza,** rzeka, początek swój bierze w powiecie szawelskim, przepływa wzdłuż cały powiat poniewieski, (w gubernji kowieńskiej) i następnie łącząc się pod miastem Bauskiem (g. kurlandzkiej) z rzeką Memlern, i tworząc niejako literę-duże A, płyną pod wspólną nazwą ogromnej rzeki „Aa", która wpada do zatoki Ryskiej. Rzeka Musza przepływa przez najżyzniejsze okolice, ma w-niektórych miejscach brzegi górzyste i strome, z pokładem kamienia wapiennego, używanego przez nadbrzeżnych mieszkańców do gospodarskich zabudowań. Nad brzegiem Muszy, w pobliżu wsi Migańce (powiat poniewieski) wznosi się wysoka góra sypana (Pilkalnis), na której, w odległych czasach, stal litewski zameczek obronny. Z góry tej roztacza się prześliczny widok na rzekę, dworki szlacheckie i wsie zamożne. Przy m. Poswolu wpada do Muszy z prawej strony rzeka Lawena. Na rzece Muszy mnóstwo młynów wodnych, przynoszących znaczne dochody, a należących do wielu przepysznie zagospodarowanych gospodarstw tamtejszych. Zaprawdę jest to niemal Egipt użyźniony przez Nil, a niemniej wybrzeża Muszy są nadzwyczaj malownicze.

Muchawiec rzeka, w gub. grodzieńskiej, wypływa z błota za dworem dom. Prużany; przepływa powiaty prużański, kobryński i brzeski, krajem niskim, jakby zapadłym. Poniżej Brześcia Litewskiego wpada od prawego brzegu do Buga. Długość biegu wynosi około 90 wiorst; za pomocą kanału *Muchameckiego* (inaczej kanału Rzplitej lub Królewskiego) służy do połączenia Wisły z Dnieprem, czyli Bałtyku z m. Czarnem.

Mysz Nowa, m-ko i dobra w pow. nowogródzkim, gub. mińskiei, o 54 w. od Nowogródka. Zarząd gminny i policyjny. Ludności około 1,200 osób płci obojej; cerkiew, szkółka, szpital. Parafialny kościół murowany pod wezw. Przemienienia Pańskiego, wzniesiony w r. L825 przez ks. Sapiehę. Niegdyś dziedzictwo hr. Chodkiewiczów, potem Sie-

niawskich, Judyckich, Massalskicli i Niesiołowskich, a mianowicie wojewody nowogródzkiego, .Józefa Niesiołowskiego.

iSlaciany, wieś kościelna nader obszerna i ludna w pow. telszewskim, o 42 w. od Telsz, w gub. kowieńskiej, położona nad rzeką Nacianką. Kościół drewniany, fundowany w r. 1789 przez ob. Pocieja, jako filjalny do paratji w Gintuliszkach.

Nacza, wieś kościelna i dwór, nad rz. Naczką w pow. lidzkim, gub. wileńskiej. Paraljalny kościół drewniany, pierwotnie wzniesiony w r. 1529 przez Janusza Kościewicza, wojewodę podlaskiego. W kościele znajduje się z cudów słynąca statua Pana Jezusa Nazareńskiego. Folwark rozległości około 1,000 niurgów, stanowi własność p. Wandalina Szukiewicza, znanego badacza dziejów Litwy i archeologa. Niegdyś były w tych okolicach liczne osady tatarskie; okolica płaska, wiele jezior pomniejszych i strumieni.

Nadnienien, *vel* Piaseczno. Dobra piękne nad Niemnem, pow. ihumeński, gub. mińska, niegdyś radziwiłłowskie, od początku wieku XIX rodziny Narkiewiczów-Jodków. Parafja kat. Uzda, stan policyjny 1-y Uzda, poczta Uzda. Ma pałac murowany, zawierający pamiątki, zbiory naukowe, tudzież stację meteorologiczną, założoną przez nie bardzo dawno zmarłego Jakóba Jodkę, który tu miał też senatorjum dla suchotników i osób chorych nerwowo i sam leczył.

Naliboki. m-ko, wieś i dobra, nad rzeką Łebieżadą w pow. oszmiańskim, g. wileńskiej położone, o w. 106 od Oszmiany i 156 od Wilna. Dobra te stanowiły odwieczną własność ks. Radziwiłłów, nabytą przez Mikołaja Czarnego Radziwiłła. Niegdyś posiadały słynną hutę żelazną i fabrykę szkła, a suadź oba te zakłady kwitły na owe czasy niepospolicie, skoro Karol ks. Radz. Panie Kochanku mógł ofiarować St. Augustowi serwis * szkła stołowego z fabryki w Nalibokach: jakoż wyrabiano kryształy i duże talie szklane, do karet między innemi. Fabryki te najczęściej pozostawały w dzierżawie różnych majstrów i przedsiębiorców za pewną sumę rocznie; tak np. za hutę szklaną odbierał ks. Karol 8 tys. złp. rocznie, co na dzisiejszą walutę wyniosłoby przeszło 6 tys. rubli. Lecz już około r. 1830 zupełnie upadła i została zamknięta. Huta żelazna powstała nieco później od szklanej bo około roku 1780 i przetrwała znacznie dłużej, bo aż do naszych czasów, doświadczając zmiennej kolei losów. Oprócz dwóch fabryk powyższych miały jeszcze przed laty Naliboki fabrykę potażu i cieszyły się głośną sławą swych kniei' ' myśliwskich po całym kraju.

Z kolei rzeczy, jako wiano księżny Stefanji, Naliboki dostały się ks. Wittgensteinowi, następnie ks. Hobenlohe, od której zostały nabyte przez dzisiejszego właściciela p. Fale - Feina,

który posiada jednocześnie słynne owczarnie na południu Rosji oraz obszerna, kolonję, poświęconą hodowli strusiów, u stóp góry Kilimandżaro. Zamożność owego właściciela pozwala na olbrzymie nakłady, lecz te — o ile sądzić można—niewiele będą miały wspólnego z większym przemysłem krajowym. Dzisiejsza administracja Nalibok zwróciła baczną uwagę, na osuszenie łąk błotnistych w dobrach na całej ich przestrzeni, wynoszącej przeszło 35 tys. dziesięcin, oraz na uregulowanie gospodarstwa leśnego, po masowej i bezmyślnej trzebieży lasów w puszczy w ciągu ostatniego półwiecza. W tym celu założono na dużą skalę prasy hydrauliczne do prasowania siana oraz wykopano mnóstwo rowów i całą sieć kanałów, które z jednej strony osuszają błota, a z drugiej są doskonałą i niemal stałą drogą komunikacyjną.

Huta żelazna ma się obecnie już ku schyłkowi, gdyż rudaźelazua w Nalibokach już została podobno wyczerpana. Na miejscu jest stary pałac drewniany myśliwski i nowy, zw. Budą, w pobliżu jeziora Kromań, wystawiony przez księżnę Hohenlohe. Kościół paraljalny fundowany prze? Albrechta Radziwiłła w r. 1630.

Narew, m-ko na lewym wysokim brzegu rzeki tejże nazwy w p. bielskim, gub. grodzieńskiej, położonej przy b. trakcie handlowym z Białegostoku do Pińska, o 28 w. od Bielska. Mieszkańców około 1800, po równi polaków, rosjan i katolików. Kościół parafialny pod wezwaniem Wniebowzięcia N. M. P. wzniesiony w r. 1728. Ludność tubylcza trudni się rolnictwem, a żydowska — handlem i rzemiosłami. Niegdyś miasto miało lepszą przeszłość, gdyż w r. 1528 zostało mu nadane prawo magdeburskie przez Zyg. Aug.; musiał tu być nawet jakiś dworzec wielkoksiążęcy, gdyż tenże Zyg. Aug. bawił tu kilkakrotnie w przejeździe.

Narew rz., bierze początek we wschodniej rubieży Puszczy Białowieskiej, o pół mili od wsi Borki, a 1[1]li od m-ka Nowydwór w pow. pruźańskim, gub. grodzieńskiej. Narew jest prawym dopływem rz. Wisły i ma długości około 50 mil, w czem na Litwę i Białoruś przypada około 115 wiorst. Szerokość jej 8 — 50 sążni, a głębokość 1 — 3 sążnie. W początkowym swym biegu rozgranicza właściwą puszczę Białowieską od t. zw. Świsłockiej. Z wielu dopływów jej warto zanotować Narewkę z lewej strony i Supraśl z prawej. W miejscu połączenia Narwi z Biebrzą pod wsią Samborami oba już brzegi rzeki tej należą do Królestwa Polskiego, niegdyś rodzinnego Mazowsza. Godnem jest zanotowania iż na Podlasiu czyli w pow. białostockim i bielskim gub. grodzieńskiej spotykają się z sobą dwa języki: polski i rusiński.

j **Narewka,** rzeka w gub. grodź., lewy dopływ Narwi, wypływa z błot Nikorskich Puszczy Białowieskiej i dzieli puszczę na dwie części. Nad rzeką tą w pow. pruźańskim jest m-ko tejże nazwy, liczące około 1,000 mieszkańców, w odległości 60 w.' od Pruźany i 140 od Grodna.

Narocz jez., drugie z wielkości na i Litwie, na wschód od jez. Świr- j skiego w pow. święciańskim, g. wileńskiej, w części zaś zachodzące w p. wilejski. Przez rzekę tejże nazwy długą na 52 w. jezioro" posyła nadmiar swych wód do rz. Wilji. Jest formy prawie zaokrąglonej i mierzy 16 w. długości i 12 szerokości, przy głębokości miejscami dosięgającej aż do 9 sążni. Na brzegach jeziora tu i owdzie spotykamy ogromne zwały głazów i kamieni, to samo także i na dnie w niektórych miejscach. Na cyplu ziemi na wiorst parę posuniętym w głąb jeziora leży wieś *Nanony,* typowa wioska urodzonych rybaków. Wody jeziora odznaczają się zdumiewającą czystością, a część brzegów jest nader malownicza, Na po« łudniowo - wschodniej ' części jeziora, wprost wsi Pasienki, leży wyspa przestrzeni 2 i pół dziesięcin; podanie ludowe głosi, iż na wyspie tej był niegdyś zamek i istniała grobla w kierunku jeziora Miadzioł.

Narowla, wielkie dobra poleskie nad Prypecią, powiat rzeczycki, gub. mińska. Niegdyś królewszczyzna, weszła do Oskierków. W pierwszej połowie NIK wieku nabyli N. Horwattowie i do dziś dnia pozostaje w tem imieniu. Olbrzymi pałac, wzniesiony przez łlorwattów, zawiera liczne dzieła sztuki i pamiątki. Na rzece Sławecznie zimą sławne rybołówstwo. Stan policyjny 2-gi w Jurewiczach, poczta Jurę wicze.

Nerejsza, duża wieś cerkiewna, w pow. sieńskim, gub. mohyłowskiej położona. Młyn wodny i folusz. Własność rodziny Majewskich.

Newel, m-ko powiatowe w gub. witebskiej, położone jest nad jeziorem Newelskiem i rz. Emienką przy dwuch linjach kolejowych: Petersburg-Żłobin i Siedlce - Bołogoje, w odległości 95 wiorst od Witebska. Kościół katolicki Qedyny w całym powiecie) pod wezwaniem św. Jerzego, wzniesiony został w r. 1785, zniesiony w skutek pożaru w r. 1865 i odnowiony w roku 1876.

W w. XVI Newel, posiadający tylko drewniany zamek warowny, kilkakrotnie przecho- -dził z rąk litewsko-polskich do rosyjskich i odwrotnie. W r. 1649 Jan Kazimierz oddał dożywociem starostwo newelskie hetmanowi Radziwiłłowi. Przedmieścia: Waraksino, Kucharzewo 1 Murowanka,

Nidermujża,. pow. dyneburski, g. witebska. Dawne dobra koronne, od 1678 r. własność farnego kościoła w Dyneburgu. Kościół założony w 1748 r.

Niedźwiadka, dwie wsie i dobra, położone nad rz. Uszą w pow. nowogródzkim, gub. mińskiej, o 2 m. od st. Horodziej kol. żel. Mosk. - Brzeskiej. Okolica bezleśna, obfitująca w łąki w wybornej glebie. We wsi Niedźwiadka Wielka jest cerkiew pounicka, fundowana niegdyś przez Jabłońskich.

We dworze, d. 22 sierpnia 1801 r. ujrzał światło dzienne Ignacy Domejko, kolega i przyjaciel Mickiewicza, b. rektor uniwersytetu w Sant-Jago w Brazylji. W r. 1884 sędziwy uczony odwiedził kraj i bawił śród rodaków w Niedźwiadce.

Niedźwiedzica, m-ko w pow. słuckira, gub. mińskiej, nad Brodnicą, dopływem Szczary położone, *o 76* w. od Słucka. Parafjalny kościół katolicki pod wezw. św. Piotra i Pawła, fundowany w r. 1645 przez biskupa wileńskiego ks. Radziwiłła. Ludność chrześcijańska trudni się rolnictwem i ogrodnictwem, a żydowska drobnym handlem i rzemiosłami.

Niehniewicze, miasteczko i dobra w powiecie nowogródzkim, gub. mińskiej, o w. 15 od Nowogródka, przy gościńcu między Koreliczami i Lubczem położone. Należały dobra niegdyś do Radziwiłłów, następnie do Chreptowiczów, wreszcie do Butenjewych. Obszar dóbr przeszło 10 tys. dzies. wybornej ziemi; stanowią atynencję głównego fundum w Szczorsach.

Do r. 1868 w miasteczku był kościół, odtąd tylko- kaplica filialna do par. Nowogródek.

Niemen, rzeka uchodząca do Bałtyku przez zatokę Kurońską. Źródło jej w błotnistych lasach pow. ihum., gub. mińskiej, pod wsią *Dolhinicze,* poczem bierze większe od siebie dopływy *Łoszę* i *Usze.* W guber. wileńskiej Niemen przebiega 335 w., zaś w gub. kowieńskiej płynie ua przestrzeni 130 w. i pod wsią Poświęte uchodzi do Prus poniżej o 10 w. od Jurborga. Długość Niemna wynosi 841 wiorst. Żeglownym jest Niemen od Stołpców, a więc na przestrzeni 729 w.

Przy normalnej głębokości $3^1/*$ do 16 stóp, Niemen bywa nader często dużo płytszy i skutkiem tego ma mnóstwo ławin piasczystych, które wraz z rapami stanowią rzeczywistą klęskę dla żeglugi po nim. Statki parowe kursują w okresie letnim pomiędzy Grodnem a Druskienikami, oraz Druskienikami i Kownem; atoli jedynie dobrą i stałą jest komunikacja pomiędzy Kownem i Jurborgiem.

Niemen nie obfituje w ryby, natomiast morskie rybitwy stale towarzyszą podróżnym częstokroć i po za Kownem. W granice Prus W. Niemen wchodzi pod wsią Smolnikami i ośmiu rękawami uchodzi do zatoki Kurońskiej. Dopływów rzeki tej tu nie wyliczamy, gdyż o każdym z tych dopływów jest mowa przy danej miejscowości.

Niemenczyn, m-ko rządowe na prawym brzegu Wilji, w powiecie wileńskim, przy ujściu rz. Niemenczyn, o wiorst 22 od Wilna położone. Piękny kościół parafjalny pod wezw św. Michała, młyn wodny, przewóz na Wilji, st. pocztowa przy trakcie święciańskim.

Kościół tutejszy, pierwotnie drewniany, należał do liczby tych najpierwszych, które w r. 1387 fundował na Litwie Wł. Jagiełło, w r. 1848 wzniesiony z muru przez Aleks. Parczewskiego. Przy kościele był swojego czasu proboszczem słynny filolog, klasyk ks. Florjan Bobrowski, którego „Słownik łacińsko-polski" stanowi pracę pomnikową i jedyną w swoim rodzaju.

Z dóbr ziemskich w pobliżu Niemenczyna jest troje tejże nazwy, dla odróżnienia inaczej przezwane: 1) *Czerwony Dwór* wł. Ign. Parczewskiego ze znanyin browarem na ogromną skalę i cegielnią; pięknie zagospo-

darowany majątek, 2) *Podkrzyże* wł. Stan. Parczewskiego, i trzecie należące do rządu.

Niemież, obszerne dobra i m-ko, przy trakcie oszmiańskim, o w. 7 od Wilna. Jedna z najstarszych osad tatarskich na Litwie, kolonizowanych tu przez W. ks. Witolda. Z mieszkańców dzisiejszych, a potomków owych tatarów, większość zupełnie się spolonizowała i przyjęła katolicyzm, inni zaś wiernie trzymają się islamu. Na miejscu jest mały meczet drewniany i starożytny cmentarz muzułmański.

Dobra stanowią własność Ben. hr. Tyszkiewicza z Czerwonega Dworu (g. kowieńska). Piękna rezydencja i park w zaniedbaniu, gdyż od lat wielu Niemież pozostaje w dzierżawie i służy za miejsce pobytu administracji leśnej dóbr.

Niemirów, m-ko nad Bugiem, w pow. bielskim, g. grodzieńskiej położone, o 5 w. od Bielska, około 750 mieszkańców. Zarząd mieszczański. Niegdyś własność ks. Mich. Czartoryskiego. Niegdyś kościół parafjalny, dziś cerkiew.

Niemokszty, m-ko w pow. rosieńskim, gub. kowieńskiej, o 23 w. od Rossień, przy trakcie z Kowna do Możejk. Ludności około 800 osób płci obojej. Paraljalny kościół katolicki drewniany pod wezw. św. Trójcy, pierwotnie wzniesiony w roku 1636 przez Hieronima Wołłowicza, starostę żmudzkiego. Stacja pocztowa.

Niemonajcie, m-ko i dobra rządowe na prawym brzegu Niemna w pow. trockim, gub. wileńskiej, o w. 10 od gm. Aleksandrowo (Oławy), 14 od Olity, 85 od Trok i 111 od Wilna, około 700 mieszkańców. Paraljalny kościół katolicki, pod wezwaniem N. M. P., stacja obserwacyjna na Niemnie. O w. 5 od miasteczka, a o 40 sążni od Niemna znajduje się źródło mineralne solankowe, niewielkiej wartości leczniczej. Niegdyś było to starostwo niegrodowe, z którego Michał Wołłowicz opłacał kwarty 2169 złot. i 20 gr., a hyberny 900 zł.

; **Niemoniuny,** m-ko nad Niemnem, w p. trockim, gub. wileńskiej, 0 7 w. od Jezna, 65 w. od Trok 1 89 w. od Wilna. M-ko ma mieszkańców około 450. Parafjalny kościół drewniany pod * wezw. śśw. Piotra i Pawła, wzniesiony pierwotnie w r. 1766 przez sędziego Kazdnowskiego i kaplica na cmentarzu.

Niesin, dobra. pow. lepelski, gmina Niesin, niegdyś dziedzictwo i rezydencja książąt Druckich - Sokolińskich, następnie były w posiadaniu rodziny Kulniewych, Mokrzyckich, Rypińskich, wreszcie Stefanowskich. ,Do Niesina należały: Dziemieszków, Wiły, Bychów; KołajeWszczyzna, przezwana teraz Klarenpolem i Nielcłocz. Większość tych majątków dotąd w ręku Stefanowskich. W okolicy sporo kurhanów. Cerkiew fundacji ks. Druckich Sokolińskich. Obecnie Niesin ma 451 dziesięcinę ziemi i kilka rybnych jezior.

Nieśwież, miasto powiatu słuckiego, gub. mińskiej, leży nad olbrzymiemi stawami, z których bierze początek rz. Usza, wpadająca do Niemna, Jest w stronie zachodniej połączony szosą długości w. 13 ze stacją kolei MOSK.-Brzesk. Zamirze (dawniej Borodziej) gościńce (trakty) łą-

czą go na połud. z m. Kłeckiem, (od którego dzieli go odległość 17 w.) na wschodzie z m. Ćimkowicze (odl. 24 w.) na północy z m. Świerzeń (28 w.) Nieśwież posiada 9,500 mieszkańców, w tym: polaków 1,500, rosjan 1,050 przeważnie urzędników i żołnierzy. Białorusinów prawosławnych 1300, żydów 5,600 innych narodowości 50. Domy w śródmieściu, t. j. przy rynku, i ulicach: Studenckiej, Wileńskiej, Farnej, Senatorskiej, Benedyktyńskiej, Słuckiej murowane, a wyszczególnione ulice brukowane. Przedmieścia: Kazimerz, Nowe - miasto, Michaliszki mają charakter wiejski.

Ludność trudni się handlem, rolnictwem i rzemiosłami. Największą ozdobą Nieświeża i ostoją w nim życia polskiego stanowi zamek ordynacji Nieświeskiej i Kleckiej ks. Radziwiłłów. Po drugiej od miasta stronie stawów wznosi się potężny siedmiobok murów zamkowych, strzelając ku niebu szczytami wież, okolony prześlicznemi' parkami. W zamku przechowuje się nieoszacowanej wartości archiwum, zawierające mnóstwo dokumentów nieznanych jeszcze w świecie naukowym i unikatów w rodzaju naprz. oryginału Unji Horodelskiej. Archiwum to niestety pozostaje w zawiadywaniu nie fachowców i nie miłośników dziejów, dla tego też mało znane jest i literalnie dla celów naukowych niewyzyskane. Dalej mieści się tam drogocenna milionowej wartości zbrojownia i bogata galerja historyczno-portretowa: są to wizerunki panujących w Polsce i krajach ościennych, a także Radziwiłłów i rodów z nimi spokrewnionych; pozatem wielka ilość rzadkich a szacownych pamiątek historycznych; na szczegółowe opisanie zamku Nieświeskiego trzebaby całej mouografji.

Posiada Nieśwież jeden kościół wspaniałej architektury, ze ślicznemi freskami, pomnikiem Syrokomli (pierwszym w kraju całym) i grobami Radziwiłłów; W archiwum kościelnem w zupełnym porządku przechowują się metryki od roku 1650, a także są własnoręczne listy wielu królów polskich. Istnieje też cerkiew prawosławna, przerobiona z kościoła po - Bernardyńskiego.

Dalej miasto posiada następne urzędy: zarząd policyjny na czele z „nadziratielem", pncztowo-telegraficzny, akcyzy, lasów, 2 ziemskich naczelników, sędziego miejskiego, sędziego śledczego, rejenta. Z zakładów naukowych egzystują tutaj: seminarjum nauczycielskie w murach byłego gimnazjum po Dominikańskiego, wstęp mają tylko prawosławnj, szkoła 4 klasowa miejska, szkoła ludowa początkowa oraz 2 zakłady prywatne. Progimnazjum klasyczne 4 klasowu i progimuazjum żeńskie żydowskie 4 klasowe. Egzystują tu następujące instytucje społeczne: 1) Ognisko Polskie,—250 członków w połowie z rzemieślników i mieszczan, bibljoteka 5,000 tomów. Co sobotę odczyty i tańce, często teatry amatorskie i koncerty; karty i trunki wykluczone, 2) Oświata Polska, 100 członków, działalność skrępowana, więc ogranicza się na wspomaganiu uczących się w formie zasiłków pieniężnych i książkowych, 3) Dobroczyn-

tiość katolicka — członków 50, towarzystwo utrzymuje ochronkę dla dzieci i udziela zapomóg w w obuwiu, ubraniu, produktach, dostarczaniu pracy i t. d., 4) Kółko rolnicze — członków 60, 5) Stowarzyszenie spożywcze — 100 człon, obrót roczny 18,000 rubli, 6) Stow. pożyczkowo-oszczędnościowe - chrześcijańsko-żydowskie 270 członków obrót roczny 40,000 rubli (egzystuje 1 rok), 7) Straż ogniowa ochotnicza 40 czlou. i 60 strażaków; własny gmach murowany 4 kanie, obóz i t. d. wartości 10.000 rubli. Towarzystwo to również chrześcijańsko-żydowskie, 8) Towarzystwo Dobroczynności żydowskie posiada kilka zakładów dobroczynnych, 9) Towarzystwo artystyczne-literackie żydowskie (świeżo utworzone).

Jak widać z powyższego wykazu życie społeczne w Nieświeżu bije zachodnio - europejskiem tętnem, cała inteligencja tutejsza, a także młodzież rzemieślnicza czas wolny od zajęć fachowych spędza na posiedzeniach, odczytach, śpiewach, muzyce, teatrach amatorskich i t. d. karty i knajpy do tego stopnia zostały zbojkotowane, iż wintowiczów możnaby do Nieświeża przysyłać na wygnanie.

Nieszczorda, jezioro w pow. połockim, o w. io od granicy siebieskiego i newelskiego, jedno z większych jezior w gub. witebskiej, o powierzchni wynoszącej 24 w. kwadr. Z jeziora wypływa rzeka Ujście, dopływ Dryssy, długa w. 155. Głębokość jeziora nie przenosi 5 sążni. Nad jeziorem leży m-ko tejże nazwy i dobra skarbowe, które niegdyś stanowiły własność Szczyttów i zostały zapisane Dominikanom Zabialskim. Jezioro w części należy do dóbr skarbowych Obytoki, w części zaś stanowi własność prywatną. Obfitość ryb znaczna, ale rybołóstwo jest zagrożone na przyszłość i wysoce rabunkowe. Znane są na rynkach gubernji leszcze z jeziora Nieszczorda.

Niewiaża rz., przepływa powiaty: wiłkomierski, poniewieski i kowieński, w kierunku z północy na południe i wpada do Niemna, o milę od Kowna, pod Czerwonym Dworem. Od ujścia aż do miasta Bobt jest dostępna dla statków parowych, które tu regularnie kursują w lecie. Nad nią leżą miasteczka i kościoły: Troupie, Poniewież, Nowe-Miasto, Krakinów, Surwiliszki, Swiętobrość, Opitołoki, Kiejdant. Bobty.

Nobel, starożytne m-ko i dobra w pow. pińskim, gub. mińskiej, położone nad jez.-t. n. Około 1,200 mieszkańców; cerkiew parafjalna. Dobra zostały podzielone w r. 1870 między gen. Belgrada i urzędnika Nienarukomowa, który otrzymał 120 włók i rybołóstwo na jeziorze. Na miejscu dzisiejszego miasteczka istniał niegdyś gród warowny. Jezioro Nobel ma przestrzeni 4,2 wiorsty kw., łączy się kilku strugami z odnogami Prypeci. Jest bardzo rybne.

N. Miasto, m-ko na prawym brzegu Niewiaży, w pow. poniewieskim, gub. kowieńskiej, o w. 14 od Poniewieża. Ludności około 850 osób. Parafjalny kościół drewniany pod wezw. śś. Macieja i Eustachego. Dokoła piękne lasy. M-ko należało niegdyś do Birż, dziś stanowi włas-

DOŚĆ rodziny Karpiów. Jest tu i b. zbór ewangelicki murowany, j dziś przerobiony na inny użytek. Zarząd gminny.

Nowe Miasto, m-ko rządowe nad rzekami Szustis, Wanagis i Tynowza w pow. rosieńskim gub. kowieńskiej, o 98 i pół w. od Rossień. Komora celna 3 kl., I zarząd gminny i szkoła elemen- i tarna. Ludności około 1900 osób j płci obojej, liandel dość rozwi- nięty. Kościół parafjalny drew- i niany pod wezw. św. Michała. ; Pod m-kiem leży dwór Suginty, ; niegdyś dziedzictwo Ronikierów. j

Nowogródek, Niegdyś był stolicą książąt litewskich, a potem miastem wojewódzkiem; po rozbiorze Polski miasto powiatowe gubernji grodzieńskiej, od roku zaś 1843 gub. mińskiej. W roku 1860 liczył 5844 mieszkańców. I Wybudowany na górze, która | łączy się. z innemi wzgórzami. Na urwisku zwaliska zamku, : fundowanego w XIII wieku przez litewskiego księcia Erdźwiłła. Obecnie pozostały od zamku tylko dwie baszty. Na jednej z tych baszt znaczne dotychczas na ścianach są miejsca, gdzie się poczynały dwa wyższe piętra wieżowych komnat; na rogu zaś pozostały szczątki wązkiego kurytarza i murowanych w nim schodów. W tej baszcie na dole jest ciemny otwór do podziem- i nego lochu. Jest mniemanie, że j loch ten ciągnie się na trzy, czy cztery mile pod ziemią, aż do Switezi, czy do jakiegoś zamku, którego i śladu dziś nie pozostało, j

Na drugim wzgórzu wznosi się i storożytna fara fundacji Witol- j da, początkowo drewniana, wy- i murowana w 1719—1726 r. | kosztem seminarjum duchowne- i go wileńskiego i konsekrowana w 1776 r. przez biskupa Żółkowskiego, pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego, od r. 1839> filja parafjalnego po-Dominikańskiego kościoła. Kościół posiadał piękne obrazy i miał trzy dzwony, z których największy ważył pudów 50 o głosie wybornym i potrzebował 3 ludzi do jego poruszania. Na chórze były dwa kotły miedziane. Kościół zamykał się zamkiem angielskiej roboty, który kosztował 100 talarów. W kościele zachował się pomnik marmurowy, wzniesiony przez Jana Rudominę, kasztelana nowogródzkiego, jego dziewięciu towarzyszom broni, poległym w bitwie pod Chocimem 1621 r. z: turkami. Widać na nim 9 klęczących rycerzy bez głów, a pod spodem napisane nazwiska: Wieliczko, Wojno, Mogielnicki, Tyszkiewicz i inni, a przy nich klęczy na przodzie i modli się za ich duszę z różańcem w ręku Rudomina-Dysiatyn. Na cmentarzu koło fary w początku w. XIX jeszcze stała drewniana figura Jana Nepomucena. Trzecie wzgórze zowie się górą Mendoga. Na niem był cmentarz, a 1810 r. stała jeszcze murowana kapliczka. Do 1863 r. w Nowogródku było gimnazjum, pensja żeńska prywatna, oraz odbywały się co rok w marcu kontrakty, na które licznie zjeżdżało się obywatelstwo. W Nowogródku były kościoły: Jezuitów, Bonifratrów fundacji Kaźmierza Leona Sapiehy, Bazyljanów, zbudowany w 1620 r. przez podkomorzego nowogródzkiego Adama Chreptowicza, przerobiony w r. 1860 na cerkiew prawosławną, Borysa i Gleba, Franciszkanów,

zabrany na cerkiew w 18-45 r., Dominikanek, skasowany w 1863 r. i Dominikanów, obecny kościół parafjalny, fundacji woje-**wody** wileńskiego Karola Chodkiewicza. Przy kościele Dominikanów były szkoły, do któ-**rych** uczęszczał nasz wieszcz Adam Mickiewicz. Do pamiątek Nowogródka należy istniejący dotąd dom, będący niegdyś własnością ojca Adama Mickiewicza i przez niego wystawiony, w którym mieszkali stale po śmierci jego rodzice i w którym sławny poeta mieszkał od niemowlęcia **aż** do ukończenia nauk w nowogródzkich szkołach. Obecnie dom ten **Dależy** do adwokata przysięgłego T. Dąbrowskiego.

Do powstania w nowogródzkim powiecie było 16 kościołów, obecnie pozostało tylko 6, mianowicie: 1) we Wsielubiu, 2) w Worończy, 3) w Nowej Myszy, 4) w Kroszynie, 5) w Darewie i 6) w Połoneczce, zaś zkasowane zostały: 1) w Nichniewiczach, 2) w Starojelnej, 3) w Horodyszczu, 4) w Mirze, 5) w Iszkołdzi (arjański), 6) w Snowie, 7) w Stołowiczach, 8) w Krzywoszynie, 9) w Swojatyczach i 10) w Zadwiei.

Nowosiółki, znaczne dobra w pow. oszmiańskim, gub. wileńskiej, niegdyś własność łącznie z Żupranami ks. Radziwiłłów, potem po kądzieli przeszły w dom lir. Hutten - Czapskich. Wspaniały pałac rezydencjonalny, zresztą bardzo świeżej daty, lasy już silnie zniszczone. Od Żupran wiorst 4, od st. Soły wiorst 11. Obecnie własność Ad. lir. Czapskiego.

Nowy Dwór, m-ko pow. lid/kiego, Lida w. 56, st. kol. Pet.-Warsz. Porzecze w. 28. Narb. (VIII, 13) po raz pierwszy wspomina pod r. 144<) w opisaniu wjazdu Kazimierza Jagiellończyka do Litwy. Dawniej st-wo niegrodowe nowodworskie za czasów Zygmunta Starego zostawało w dzierżawie biskupów wileńskich; w r. 1766 Ignac. Gonseckiego, później Romera. M-ko Nowy Dwór otrzymało prawo magdeburskie na mocy przywileju króla Augusta li r. 1720. Kościół paraf, pod wezw. Wniebowzięcia N. M. P. założony przez Czółgina roku ! 1480, odnowiony przez Półjanowskiego r. 1749. Królowa Bona r. 1547 nadaje mu na fundusz . młyn, co r. 1597 potwierdza Zygmunt III, a r. 1670 Michał Altarja przy kościele fundacji ks. Wojciecha Kryczkowskiego z r. 1594 posiadała wieś Rohacze. R 1860 m-ko ma mieszkańców 501, r. 1897—822, obecnie 977. Mieszczanie mają tu swój zarząd, posiadają ziemi dz. 303, trudnią się prawie wyłącznie gospodarką rolną. W ogóle byt ludności miejscowej biedny.

Nowy Dwór, m-ko nad dopływem rz. Babia w pow. sokolskim, gub. grodzieńskiej, o 20 w. od Grodna, 26 od Sokółki i 16 w. od Kuźnicy. Około 1600 mieszkańców. Cerkiew, szkoła elementarna, paratjalny kościół pod wezw. Jezusa Chrystusa i kaplica na cmentarzu.

Nowy Dwór, m-ko nad rz. Miedziołanką, blisko źródeł Rosi, w pow. wołkowyskim przy drodze z Prużan do Wołkowyska; Ludności około 1300. Brzydka i dzika miejscowość. Cerkiew parafjalna.

Nurzec, rzeka, bierze początek w puszczy Białowieskiej koło m-ka

Kleszczele w pow. bielskim i na przestrzeni 25 w. stanowi granicę gub. grodź, od Król. Polskiego. Wpada z prawego brzegu do Bugu, naprzeciw ujścia Cetyni. Długość biegu wynosi 95 wiorst.

Obczuha, m-ko i dobra w pow. sieńskim, gub. mohyłowskiej, o 42 w. od Sienna i ludności liczy **około** 8 **JO** mieszkańców. Dwie cerkwie drewniane, szkółka ludowa. zarząd gminny, dwa młyny wodne. Niegdyś należała do Sapiehów, w końcu w. XVIII, nabyta przez Nitosławskich. Dobra z dworem murów, przy samem m-ku liczą około 3500 dz. obszaru oraz około 1000 dz. nieużytków. Obecnie jako wiano, Obczuha przeszła do rodziny Jastrzębskich.

Obolce, m-ko w pow. sieńskim, g. witeb., jest tu kościół, wzniesiony przez Jagiełłę w 1387 roku. Obolce należały do kniazia Andrzeja Kurbskiego, potem do ks. Sanguszków,

Obytoki-Horbaczewo, wieś, położona nad jeziorem Nieszczorda w pow. połockim, gub. witebskiej. Parafjalny kościół drewniany pod wezw. św. Józefa, wzniesiony przez Jezuitów połockich w r. 1800. Do Połocka wiorst 50.

Odelsk. m-ko nad rz. Odłą, w pow. sokóJskim, gub. grodzieńskiej, przy drodze z Grodna do Wołkowyska. Ludności około 1500 osób płci obojej. Parafjalny kościół drewniany, pod wezwaniem N. M. P., wzniesiony przez Zygmunta III w r. 1660. Okolica wzgórzysta, bezleśna. Stare przysłowie: „Ład, jak w Odelsku", daje nieprzychylne świadectwo miasteczku.

Ogińskiego Kanał, stanowi połączenie Niemna przez Szczarę, jez. Święcickie (albo Wyganowskie) i Jasiołdę z Prypecią, dopływem Dniepru, więc Bałtyku z morzem Czarnem. Zarząd kanału znajduje się w m-ku Telechanach. Leży w kotlinie pińskiej, na wschód od kanału Muchawieckiego. Jezioro Wyganowskie stanowi główny rezerwoar wody dla kanału. Kanał mierzy długości 44 i pół >viorsty, oprócz jez. W., które ma 7 wiorst długości. Głęboki jest na 3 stopy, a szeroki na 3 do 5 sążni. Na kanale są 2 mosty zwodzone, jeden na trakcie z Pińska do Słonima, drugi przy m-ku Telechany.

Okmiana rz., w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej, bierze początek pod m-kiem Głuszławski, po wejściu do Prus przybiera nazwę Dange i pod Memlem uchodzi do odnogi zatoki Kurońskiej, tworząc dobrą przystań. Oprócz tej jest jeszcze kilka innych rzek drobniejszych w gub. kow. tegoż miana.

Okmiany, m-ko i dobra rządowe w powiecie szawelskim, gub. kowieńskiej, nad rz. Dobikinią i Okmianupą, o 55 w. od Szawel. Ludności około 920 osób, zarząd gminny, przytułek dla biednych, szkoła parafialna, kościół parafialny drewniany pod wezw. św. Krzyża, filja w Klikolach i Wegierach, tudzież kaplica na cmen-

tarza. Za czasów Rzplitcj Okmiany stanowiły starostwo niegrodowe, płaciło kwoty 1446 zł.

Clchów, folwark w gub. mińskiej, pow. ihumeński, paraija katol. koreliszczewicka, poczta w Wilanach, stan policyjny 2-gi w Snitowiczach, stacja Rudzieńsk Libawo-Rom. dr. żel. o wiorst 12. w wieku XVIII dziedzictwo rodziny Szyszków,—obecnie przez wiano—Dyjakiewiczów. W roku 1877 zmarł tu u siostry uczony autor i archiwarjusz nieświeski Michał Bohosz Szyszko, pochowany na cmentarzu w Wilanach.

Olita, m-ko w pow. trockim gub. wileńskiej, położone nad Niemnem, o 70 w. od Trok i 95 w. od Wilna. Ludności około 1200 osób. Parafjalny kościół pod wezw. św. Ludwika, murowany, pierwotnie wzniesiony w r. 1520 przez Jana Zabrzezińskiego. Zarząd gminny i policyjny. Za czasów Rzplitej była tu ekonomja królewska. Okolice Olity lesiste i piasczyste. W pobliżu m-lca st. kol. żel. Olita-Suwarki.

•**Olkieniki,** m-ko rządou^r^e nad rzeką Mereczanką, blisko ujścia do niej *tl.* Sołczy, w pow. trockim, gub. wileńskiej, położone o 35 w. od Trok. Ludność m-ka wynosi około 3600 mieszkańców. Kościół parafjalny murowany pod wezw. Nawiedzenia N. M. P. Cerkiew parafjalna. Niegdyś był tu kościół i klasztor oo. Franciszkanów, osadź, tu przez Krysztofa Chałeckiego w r. 1631. Duże koszary wojskowe, stacja pocztowa, 2 browary. Zarząd gminny i policyjny, 2 szkoły. O 7 w. od m-ka stacja kolei żel. vVarszaw.-Petersburs. t. n. W okolicy znaczne lasy rządowe. Za miasteczkiem o wiorstę śród lasu leży papiernia T. Sokolnickiego, która wyrabia głównie tekturę i papier do opakowania.

Olkowicze. gub. wil., pow. wilejski, o 40 w. od st. Usza kolei żel. Libawo-Rom., parafja katolicka, która przetrwała przez ostatnie lat 45; posiada nowy murowany parafjalny kościół, wzniesiony kosztem parafjan i wyświęcony w r. 1907. Wśród wielu innych wsi i dóbr w pobliżu Olkowicz leży wieś *Władyki* z grobami licznych powstańców, poległych tu w bitwie z przemagającym nieprzyjacielem w r. 1863." '

Olsiady, m-ko rządowe -u źródeł * rz. Szui w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej, o 14 w. od Telsz, w pięknej okolicy położone. Parafjalny kościół drewniany pod wezw. N. M. P., fundowany pierwotnie przez biskupa żmudzkiego Bartłomieja II w r. 1476; kaplica drewniana Ukrzyżowania Jezusa Chrystusa. Zarząd gminny. Ludności około 700 osób płci obojej. Niegdyś była tu zwykła rezydencja biskupów żmudzkich, którzy mieli tu swój pałac.

Olszewo, dobra nad rz. Struczą, w pow. święciańskim, gub. wileńskiej, położone przy wielkim gościńcu ze Święclan do Oszmiany i Wilejki. Obszar dóbr wynosi 3500 dziesięcin. Wysoko postawione gospodarstwo we wszystkich działach. Browar, gorzelnia parowa, tartak. Dobra od w. XVII stanowią własność rodziny Chomińskich. Piękna rezydencja i prześliczny, obszerny park.

Oława, wieś i folwark nad rzeką Oławą (dopływem Niemna) w pow. trockim, gub. wileńskiej,

0 w. 68 od Trok i 7 w. od st. Patarańce kolei żel. Olita-Suwałki. Kościół drewniany filjalny na prawach parafialnego, do Olity, wzniesiony w roku 1802 przez dziedzica Oławy, Kiejstuta Giedymina. Folwark drogą wiana za Giedyminówną przeszedł w ręce Starzyńskich. W latach 1908—1909 Oława była terenem gorących rozterek o język w kościele między litwinami i polakami.

Onikszty. gub. kowieńskiej, m-ko, położone nad rzeczką Świętą, która ma brzegi malownicze, samo miasteczko niczem nie różni się od wielu innych na Litwie. Ludności liczy do 6,000, składającej się przeważnie z żydów, i włościan, których grunta przylegają do miasteczka, a zabudowania łączą sie z tymże. Lud przeważnie iitwini, mało mówiący po polsku, w okolicach obywateli nie dużo, zaledwo w przestrzeni wiorst 15 można naliczyć dworów kilkanaście, miasteczko samo dość handlowe, przemysł leśny rozwinięty, zawdzięczając rzece Świętej i kolei wązkotorowej, dworzec której tuż nad rzeką i przy miasteczku, a zatem las spławia się aż do Prus. Jest też w miasteczku kilkanaście zakładów wyrobu wojłoków, których zbyt nawet sięga w głąb Rosji, a trudniących się w nich robotników koło 200 chrześcijan 1 żydów.

Obecnie buduje się nowy kościół w stylu gotyckim z dwoma wieżami ładnej architektury, parafia liczna, obsługiwana przez 3 księży, bo licząca 13,000 dusz. Kolej, która przechodzi koło samego miasteczka, niczem się nie przyczyniła do wzrostu jego, lecz sprawiła to, że życie zdrożało znacznie z racji, że wszystko wywożą do miasta, co dla biednych mieszkańców daje się uczuć. W miasteczku poczta, telegraf, apteka, lekarz stały, sąd ziemski i włościański, kilka synagog, cerkiew.

Pięć wiorst od miasteczka w ładnej leśnej miejscowości nad rzeką Świętą, leży znany całej Litwie i wspominany przez wieszcza naszego Adama, kamień Puntuk ogromnych rozmiarów, podanie głosi i w które lud nasz wierzy, iż go djabeł niósł na rozbicie kościoła Oniksztyńskiego, lecz upuścił go z racji ciężkości i tem ocalał kościół.

Orany, m-ko rządowe na prawym brzegu rz. Mereczanki, w pow. trockim, gub. wileńskiej, o 58 w. od Trok, 77 w. od Wilna i 25 w. od Merecza. Przeszło 1500 ludności płci obojej. Filjalny kościół pod wezw. św. Michała do par. w Daugacli. Zarząd gminny, szkoła i st. kol. żel. Warszawa-Petersburg o 6 wiorst od m-ka. Pod Oranami w lecie bywa obóz artylerji, największy w całej Rosji i trwa od 1 maja do 15 czerwca. Olbrzymie piaszczyste pustynie tutejsze wybornie się do tego celu nadają. Za czasów Wład. Jagiełły był tu dwór książęcy, później Orany były starostwem niegrodowem. •

Orla, m-ko pow. lidzk., rz. Niemen. Lida w. 50, st. kol. Mikoł.-Rożanka wiorst 15. Wchodzi do składu dóbr Lipiczno, w XVI w. panów. Orłów czyli Ilorłów, potem Dowojnów, dziś ks. Marji Światopołk-Czetwertyńskiej. Już w r. 1665 był tu zbór ewang.-reforin. R. 1706 przeprawa przez

Niemen wojsk szwedzkich pod osobistą komendą Karola XII; po niej jako pamiątka—szczątki kilku wałów z ziemi usypanych na brzegach Niemna. Dawniej licha mieścina, Orłów i Horłow nazywana, lecz w XVIII w. prawda magdeburskiego używająca. Konst. 1717 na kahał tutejszy razem z bielickim nakłada pogłówne żydowskie złp. 550. Roku 1783 cerkiew unicka założona, którą w r. 1865—1866 na murowaną zamieniono. Zarząd mieszczański, gmina, szkoła ludowa od r. 1862, stacja na Niemnie. Śliczny krajobraz. Mieszkańców roku 1868—549, 1897—804, obecnie—726.

Orla, m-ko i dobra nad rz. Orlanką w pow. bielskim, gub. grodzieńskiej, o 14 w. od Bielska i 147 w. od Grodna. Cerkiew paratjalna, zarząd policyjny i gminny. Ludność m-ka wynosi około 2700 osób płci obojej. Dobra wraz z m-kiem, niegdyś Radziwiłłowskie w ręce ks. Hohenlohe. Był tu niegdyś zbór kalwiński.

Orłowicze, duże dobra w pow. siebieskim,gub. witebskiej, obszaru 2089 dz. Własność rodziny Medunieckich.

Orniany, dobra w pow. i gub. wileńskiej, do gm. Janiszki. Dwór nad rz. Ornianą wypływającą z jez. Oryny, przy drodze z Podbrodnia do Malat. Od st. kol. żel. Podbrodzie 10 w. i 4 w. od spławnej rz. Dubiuki i o milę od m. Janiszek. Stary pałac i park angielski. Dobra niegdyś Kostrowickich dziś stanowią własność spadkobierców Jana hr. Tyszkiewicza. W granicach dóbr leżą aż 32 jeziora pomniejsze, w których przed 20 laty uczony ichtjolog, Michał Girdwojń, urządzał gospodarstwo rybne.

Orsza, miasto powiatowe w gub. mohylowskiej. położone nad Dnieprem i po obu brzegach rz. Orszycy, przy przecięciu linjt kolej. Witebsk—Żłobini Moskwa—Brześć. Jest to jeden z dawniejszych grodów wschodniej słowiańszczyzny. Kościół parafjalny murowany p. w. św. Józefa Oblubieńca, wzniesiony został w r. 1819 staraniem Dominikanów. Jest tu filja Orłowskiego Banku handlowego. Po zatem w powiecie są dwie instytucje godne uwagi: Smoleńska niższa szkoła rolnicza, tudzież Tołoczyńskie T-wo Wzaj. Kredytu.

Orzechowno, m-ko i dwór, pow. lepelski, gub. wit., przeważnie żydowskie—kupcy i rzemieślnicy, położone o 65 w. od Lepla, przy trakcie z Lepla do Dzisny, a o 2 wiorsty od stacji kolejowej Boł.-Wołków. *Zaliacie* na trakcie z Połocka do Kublicz—jest jezioro tej nazwy i dwór W. Zabiełły. Cerkiew św. Pralćsedy.

Ościukowicze, gub. wił., pow. wilejski, majątek rodziny Tukałłów o 27 w. od Mołodeczna posiada piękny pałac murowany, do którego przylega nowa kaplica pałacowa, w stylu gotyckim zbudowana.

Ostrohlady, Wielkie dobra i wieś z kościołem parafialnym w pow. rzeczyckim, kiedyś własność Szujskich, następnie Prozorów, zmarnowane przez ostatniego z rodu Konstantego P. i żony jego Zofji ze Świę.torzeckich. Wielki pałac wspaniale urządzony, uległ zupełnej rujnacji, z powodu marnotrawstwa przepadły liczne dzieła sztuki, bibljoteka, archiwa

tudzież skarby pamiątek różnych, a dobra nabyli obcoplemieńcy.

Ostrów, mieścina poleska i dobra, nad rz. Myszanką w pow. nowogródzkim, gub. mińskiej położone w pobliżu szosy brzesko-moskiewskiej. Ludność m-ka około 400 osób. Dobra stanowią własność rodziny hr. Potockich i należą do dom. Krzywoszyn.

Ostrówno, małe m-ko w gubernji mohyłowskiej, powiecie sieńskim, liczące około tysiąca mieszkańców ludności żydowskiej, w odległości 3[1]!i mil od Witebska i wiorst 3 od Dźwiny. Na rynku, w środku mieściny wznosi sie murowany kościół farny po-Dominikański, zabrany w 1863 r. na cerkiew, który fundował Zygmunt August po odniesionym zwycięstwie. W ołtarzu głównym cudowny obraz Boga-Rodzicy, ozdobiony, jak twierdzą, przez tegoż króla, bogatą koroną, Kazimierz Aleksander Pociej, wojewoda witebski, wielkim kosztem odnowił i przyozdobił ten kościół, na schyłku XVII wieku, w sklepach zaś kościelnych przechowują się groby rodzinne Pociejów. Aleksander Sapieha, starosta orszański, fundował tu w 1622 r. Klasztor oo. Dominikanów. Okolice miasteczka pamiętne są, w r. 1812, zaciętą bitwą rosjan z korpusami francuskiemi, pod dowództwem wicekróla włoskiego Eugenjuszi i króla neapolitańskiego Murata, w pochodzie ich ku Moskwie.

Ostrożany, wieś i dobra w pow. bielskim, gub. grodzieńskiej, przy drodze z Siemiatycz do Ciechanowca. Parafjalny"kościół drewniany; w wielkim ołtarzu obraz dobrego pendzla Matki Boskiej z Dzieciątkiem Jezus! Dobra z dawien dawna stanowią dziedzictwo rodziny hr. Ciecierskich. Dwór pięknie zabudowany, gospodarstwo poprawne, ziemia b. żyzna,

Ostryna, m-ko pow. lidzk., Lida w. 56, st. kol. Mikoł. Różanka w. 26. od Ostryna istnieje już w końcu w. XIV, bo Minigajło, dzierżawca ostryński, kładzie swój podpis na przywileju fundacyjnym kr. Władysł. Jagiełły dla kościoła w Obolcach r. 1387. R. 1501 jako namiestnik Ostryński wspominany jest kniaź Hleb Proński. R, 1520 król Zygmunt I zastawia dwór swój ostrynę za 500 kop groszy panu Aleksandrowi Chodkiewiczowi. Król Władysław IV r. 1641 nadaje Ostrynie prawo magdeburskie, które po zniesieniu w r. 1776 odnawia Stanisław August r. 1792.

•W m-ku cerkiew od dawnych dawien na nowo restaurowana przez Paców st-ów Ostryńskich r. 1666. R. 1863-1876 cerkiew nowa wymurowana. Zarządy mieszczański i włościański, szkoła ludowa (od r. 1857), synagoga, Mieszkańców 1776. Ziemi posiada m-ko 1063 dz.

O) Vs w. od m-ka na gruntach dóbr Kulbaczyn-Horodyszcze, podobnie zabytek z czasów chorąstwa Ostryńskiego, jak w Ejszyszkach, Raduniu i in., przyłączonego do pow. Lidzkiego w r." 1568.

Osuń, gub. witebska, pow. dyneburski. Dobra dawniej skarbowe kościół paraf., pod wezwaniem Poduiesienia Sw. Krzyża, kosztem króla Jana III w 1680 r. założony, w 1830 odbudowany na nowo.

Oswiej, m-ko nad jeziorem Oswiej-

skiem i znaczne dobra, w pow. dryssieńskim, przy trakcie z Połocka do Rzeżycy, w gub. witebskiej położone, w odległości 33 w. od Dryssy i kol. żel. Dyneb.-Witebskiej. M-ko ma około 2700 mieszkańców. Dobra obszaru około 25 tys. dziesięcin Cerkiew paratjalna pod wezw. Przemienienia Pańskiego, fundodowana przez Szadurskich, kościół parafjalny murowany pod wezw. św. Trójcy, fund. przez lir. Platerów. M-ko bardzo handlowe. Dobra z kolei stanowiły własność Kiszków, Sapiehów, Ilylzenów i Szadurskich. Właściciel dóbr jest zobowiązany do opłacania rocznie 5 tys. rubli na gimnazjum w Witebsku. Pałac i park nad samem jeziorem.

Oswiejskie jez., w pow. drysieńskim, gub. witebskiej, ma 12 w. długości i do 8 szerokości; powierzchnia jego wynosi 49 w. kwadratowych. Głębokość na środku dochodzi do 10 sążni. Jezioro to należy do najmniej rybnych i w dodatku ryby tu poławiane są niesmaczne, c) się tłomaczy wielce bagnistem dnem jeziora. Jezioro jest połączone kanałem z rz. Swolną, stanowiącą dopływ Dryssy. Kanał ten ma długości 14 w. i przechodzi przez 2 jeziora: Ormie i Lisno. Po nim spławia się mnóstwo materjałów leśnych do Rygi, przez Dźwinę W północnej stronie jeziora leży obszerna wyspa, 4 i pół w. kwadr, mająca przestrzeni, a na niej wioska *Ostrów,* w której niegdyś istniała słynna na całą Białoruś cerkiew Bogarodzicy.

Osyń, dobra rozległe nad jez. t. u. w pow. siebieskim, gub. witebskiej, o 25 w. od Siebieża. Rozległość dób)' wynosi 7378 dziesięcin. Cerkiew N. M. P. Niegdyś własność Sapiehów, Hylzenów, Szadurskich, obecnie lir. Wielhorskich.

Dszmiana, m-ko pow. w g, wileńskiej położone nad rzeką Oszmianką, odległe jest o 74 wiorsty od Wilna, przy trakcie do Mińska i o-18 wiorst od stacji Soły kolei Libawo-Romeńskiej. Jest to bardzo starożytna osada, sięgająca XI wieku. Za czasów Rzplitej Oszmiana była miastem głównem bardzo obszernego powiatu.. Po ostatnim rozbiorze, Oszmiana przeznaczona na miasto namiestnictwa wileńskiego, została podarowana gen. majorowi Konczałowowi; od r. 1842 przeszła na własność rządu. Miasto ucierpiało wiele w r. 1831. Pamiętną jest rzeź w kościele, którą wyprawił pułkownik Werzulin. Kościół parafialny pod wezwaniem Św. Michała Archanioła istnieje od niepamiętnych czasów.. Ludność w r. 1907 wynosiła 7852 osoby płci obojej. W roku 1908 w Oszmianie zostało zawiązane Oszrn. Tow. Rolnicze. Przemysł słaby; oprócz wyrobów zwykłych na potrzeby miejscowe, nieco większą produkcją odznacza się kilka miejscowych garbami.

Oszmiana Murowana, wieś (niegdyś m-ko) i dobra nad rz. Oszmianką, w pow. oszmiańskim, gub. wileńskiej, 12 w. od Oszmiany i 42 w. od Wilna. Parafjalny kościół drewniany pod wezw. N. M. P., wzniesiony przez Ważyńskich w 1869 r. Przy wsi leży obszerny dwór i duży budynek murowany, który w w. XVI był zborem kalwińskim. Stare dziedzictwo niegdyś ks. Dorohostaj-

skich, potein Ważyńskich. W ostatnich czasach dobra te są wyprzedawane częściami. Była tu niegdyś znana w w. XVI drukarnia, z której wyszło sporo książek, dziś już białych kruków,

Owanta, m-ko i dobra, położone w pow. wiłkora. gub. kow., przy ujściu rz. Owantki do Wyrwinty, od Wiłkoinierza 40 w. przy gościńcu z Wiłkomierza do Dyneburga i z Poniewieża do Ma-Jal. Ludność m-ka wynosi 215 mieszk. pici obojej. Kościół parafjalny murowany pod wezw, św. Jakuba Apostoła, wzniesiony w r. 1534 przez Jakuba Ościka, wojewodę mścisławskiego. Szkółka gminna oraz młyn wodny i zarząd gminny. Dobra pozostają w rodzinie Pomaruackich.

Ozarycze, m-ko i dobra w pow. bobrujskim, gub. mińskiej, położone nad jeziorem, uformowanem z rozlewu rz. Ochówki, dopływem Ippy, o 95 w. od Bobrujska. Niegdyś starostwo, dziś własność rodziny Łaszkarewych. Parafialna cerkiew pounicka pod wezw. śśw. Piotra i Pawła, zarząd gminny. Ludność m-ka wynosi około 550 osób płci obojej.

Pacunele, miast-ko i ogromna „okolica" szlachecka, przezwana stolicą Laudy, o których wspomina „Oguiem i mieczem" H. Sienkiewicza; w pow. szawelskim, gub. kowieńskiej, nad rz. Gordówką, posiadają drewniany kościół pod wezw. św. Jana, w którym są obchodzone dwa doroczne festy na ś-ty Jan (24 czerwca), słynuy ze zjazdu przepięknych laudanek i na św. Marcin (mniejszy zjazd), po których nazajutrz odbywają się kiermasze na konie. W Pacunelach jest szkoła ludowa, skład apteczny i niezbędne: piwiarnia i monopol.

Palemona góra, jest to jedna z największych na Litwie gór sypanych stożkowego kształtu t. zw. pilkalni. Leży na lewym brzegu Dubissy, przy jej ujściu do Niemna pod Średnikiem w pow. rosień., gub. kowieńskiej. U stóp jej na porzuconem łożysku Dubissy rozciąga się niewielka wyspa, zwana w dziejach pod mianem Salin. W podaniach ludowych wiele krąży baśni o powstaniu tej góry i jej przeznaczeniu. Zdaje się atoli, że najsłuszniej będzie uważać ją za warowuię strażniczą, którą ludność wznosiła przed wiekami, dla ochrony przed nagłein najściem chytrych i łupieżczych krzyżaków, które to najścia zazwyczaj posuwały się brzegami Niemna,

Parycze, m-ko i dobra w pow. bobrujskim, gub. mińskiej nad rz. Berezyną położone, przy gościńcu z Bobrujska do Rzeczycy, o 45 w. od Bobrujska. Zarząd gminny i policyjny. Ludności około 2400 osób. Parafialna cerkiew pod wezw. św. Ducha, szpital gminny i kilka drobniejszych zakładów przemysłowych. W pobliżu m-ka przystań handlowa ua rz. Berezynie. Niegdyś było to starostwo, po ostatnim rozbiorze darowane senatorowi adm. Puszczynowi. Jest tu pensja żeńska na 25 panien,

fundacji właścicielki, oraz szkoła gminna dla chłopców j dziewcząt. Dobra obszaru 545 włók, mają gorzelnię, młyny i t. d.

Paule, dobra i wieś pow. lepelskiego nad jeziorem tejże nazwy, połączonym z rzeką Ullanką vel Ułłą. Jest tu duża gorzelnia i rektyfikacja, eksploatacja torfu i t. p. Kaplica filjalna parafji Hubińskiej ze starożytnemi obrazami. Własność Kazimierza Siellawy. Ongi dobra te były własn. Radziwiłłów, w 1550 r. sprzedane Półjanowskim, od nich przeszły w spadku do książąt Druckich-Sokolińskich, a w końcu nabyte przez Siellawów w 1722 r. Niedaleko dworu nad rzeką jest starożytne pogańskie cmentarzysko, składające się z kilkunastu kurhanów. Obszar ziemi użytecznej 939 dzies., lasu 210 dzies., nieużytków 54 dziesięcin.

Pawłów, wieś i dobra nad rz. Mereczanką w pow. i gub. wileńskiej, o 28 w. od Wilna w pięknej miejscowości. Jest to najdawniejszy, lubo nieco dziwacznie pomyślany, ślad urządzenia zupełnie autonomicznej i zamkniętej w sobie włości. Kanonik wileński, Paweł Brzostowski nabył Pawłów, udarował włościan ziemią i wolnością oraz urządził małą rzeczpospolitą. Lecz już w r. 1794, zmuszony do opuszczenia kraju, zbył dobra Moszyńskiemu, który znów sprzedał lir. Choiseul GoulTier. Obecnie Pawłów stanowi własność rodziny Kobylińskich.

Pelikany, wieś kościelna w pow. jezioroskim. Kościół paraf, nowy, wzniesiony w r. 1903.

Petryków, prastare m-ko i dobra na lewym, wyniosłym brzegu Prypeci w pow. mozyrskim, g. mińskiej. Zarząd gminny i policyjny, o 62 w. od Mozyrza i 10 w. od st. t. n. kolei Poleskiej. Ludności przeszło 3,600 osób. Siedziba władcy jadźwingów, następnie kniaziów Olelkowiczów, w w. XVII dostała się w posiadanie rodziny Chodkiewiczów, w ręku której pozostają aż dotąd. Dwa słynne kiermasze: 20 lipca na św. Eijasza i 1 października. Parafjalny kościół drewniany pod wezw. Zwiastowania N. M. P. Cerkiew parafjalna pounicka, obok tego dwie inne (jedna w siole przy miasteczku). Szkoła gminna. Śród mieszczan dużo rozkolników rosyjskich. Mieszczanie petrykowscy słyną jako handlarze i przedsiębiorcy.

Piaseczno, staroż. m-ko i dobra uad Niemnem, w pobliżu ujścia Łoszy i Usy, w pow. ihumeńskim, o 8 w. od m. Mohylno. Ludność m-ka przeszło 1000 osób, cerkiew parafjalna p. w. Opieki N. M. P. i druga na cmentarzu. Dobra należą obecnie do rodziny Jodków, do dominium w dobrach Zaniemen, na drugiej stronie Niemna. Piaseczno znane w Mińszczyźnie z procesu odwiecznego mieszczan z właścicielem dóbr. Zagospodarowane są dobra bardzo dobrze.

Piaseczno, wieś i znaczne dobra nad rz. Jasiołdą w pow. pińskim, gub. mińskiej. Dobra obszaru 8549 dz. do niedawna stanowiły własność hr. Pusłowskich. Przed laty był tu kościół katolicki filjalny. Gleba lekka piasczysta, lecz o kulturę rolną łatwo wobec bogactwa łąk dobrych.

Piaseczno, wieś i dwór w pow. nowogródzkim, gub. mińskiej, nad dopływem rz. Uszy, przy gościńcu z Mira, do Nowogródka. Atynencja dóbr w Mirze.

Piaski, m-ko i dobra w pow. wołkowyskim, gub. grodź. Dobra stanowią własność rodziny lir. Krasickich.

Pikiele, małe m-ko w pow. telszewskim, gub. kow., o 50 w. od Telsz. Parafjalny kościół św. Trójcy, drewniany i kaplica cmentarna.

Pińsk, m. pow. w gub. mińskiej. Pińsk położony jest nad rzeką Piną w odległości 254 w. od Mińska, przy linjach kolejowych Brześć-Briansk i Wilno-Równe. Należy do bardzo starożytnych grodów Rusi litewskiej. Nestor pierwszy raz wspomina o nim pod rokiem 1007. Długi czas Pińsk i Turów stanowiły jedną dzielnicę książęcą przyczem Pińsk nieraz się oddzielał od Turowa, osobną stanowiąc całość w XIV wieku. Gedymin przyłączył Pińsk razem z Kijowem i całym obszarem poł.-zachodnim do swych posiadłości. Księstwo pińskie jednak, chociaż na odmienych warunkach, istniało jeszcze z górą dwa wieki. W roku 1523 Pińsk z przyległościami przez Zygmunta I podarowany został królowej Bonie. Stefan Batory nadał miastu prawo magdeburskie oraz przywilej na jarmarki i kontrakty. Po trzecim rozbiorze Rzplitej utworzono w Pińsku djecezję katolicką, która jednak trwała zaledwie do roku 1798. Najdawniejszym kościołem w Pińsku i jednym z najdawniejszych na Litwie jest kościół po-franciszkański, fundowany w r. 1396 przez Zygmunta Kieistutowicza. Najdawniejszą w Pińsku również jest cerkiew soborna św. Teodora, której założenie podanie miejscowe odnosi do czasów Włodzimierza Wielkiego. Mieszkańców w r. 1907 liczono w Pińsku—34756.

Z zakładów naukowych istnieją tu: 7-klasowa szkoła realna, gimnazjum żeńskie prywatne, 6-klasowe gimnazjum męskie i żydowskie 7-klasowe gimnazjum żeńskie prywatne. Z instytucji społecznych zaś: Pińskie Tow. Rolnicze, Poleskie T-wo Wz. Kredytu dla ziemian i T-wo Wzaj. Kredytu. Pińsk jest miastem dość znacznem, robiącem poważne obroty handlowe. W porcie jego ciągle, zwłaszcza na wiosnę, przewija się sporo statków parowych, berlinek, szahalci i dumbasów. Od lat już kilkunastu ziemianin O'Brien de Lassy założył tu fabrykę statków i łodzi parowych. Fabryka ta różnemi kolejami powodzenia trwa aż do dzisiaj: wiele drobniejszych statków parowych na Prypeci, Niemnie, Wilji i kanałach pochodzi z tych właśnie warsztatów. Pośród nieruchomości miejskich godnym jest uwagi „dom Skirmuntów', zdawna na Pińszczyźnie osiadłej rodziny. Jest tu mnóstwo pamiątek rodzinnych oraz archiwum i zbiory.

Plemborg (inaczej Plauenburg), majętność pięknie zabudowana nad Dubissą w pow. rosień., gub. kowieńskiej, własność Dowgirdów. Przewóz na rzece i młyn. Mała mieścina obok, która stanowi jakby przedmieście Ejragoły, w pobliżu na lewym brzegu Dubissy położonej.

Płemborg był prastarą osadą żmudzką, następnie był zamkiem obronnym krzyżackim, założonym przez W. Mistrza Henryka v. Plauen.

Plissa, m-ko i dwór nad jeziorem t. n. w pow. dzisieńskim, gub. wileńskiej, o 55 w. od Dzisny i 28 w. od Głębokiego. Ludności około 800 osób. Cerkiew parafjalna, zarząd gminny, szkółka elementarna, młyn wodny, fabryka sukna. Dwór stanowi własność Despot-Zenowiczów.

Pleszczenice, miejscowość historyczna z czasów przejścia armji Napoleona I-go w roku 1812. O czern dużo szczegółów w książce Eustachego lir. Tyszkiewicza. „Opis powiatu Borysowskiego".

Plusy, sioło nad jeziorem tejże nazwy w powiecie nowoaleksandrowskim, 120 mieszkańców, najbliższa poczta Krasław 12 w., najbliższa stacja kolei Krasławka 16 w., w siole znajduje się katolicki kościół filjalny (parafji brasławskiej) nowy, zbudowany 1907 r. Ludność dawniej przeważnie litewska, lecz obecnie białoruska (zrusczona). Szkoła początkowa.

Płotele, m-ko w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej, położone nad jeziorem t. n., o w. *3o* od Telsz. Ludności około 460 osób, stacja poczt, telegraficzna, szkoła. Parafjalny kościół drewniany pod wezw. śśw. Piotra i Pawła, wzniesiouy pierwotnie przez Zygmunta Aug. w r. 1564. W ostatnich chwilach Rzplitej, Płotele jako starostwo pozostawały w ręku Ogińskich.

Jezioro Płotelskie ma długości 6Va w. i szerokości do 3 w., mierzy około 16 w. obwodu. Na środku jeziora jest mała wysepka, na której niegdyś była odwieczna warownia. Ślady mostu na palach na dnie jeziora pozostały aż do dziś dnia. Rybołóstwo w jeziorze przynosi do 500 rb. rocznie.

Płotnica, duża okolica szlachecka nad rz. Płotnicą, dopływem Prypiatki, w pow. pińskim, gub. mińskiej przy kolei ż. Poleskiej i gościńcu z Pińska do Dawidgródka. Parafjalna cerkiew pod wezw. Opieki N. M. P., niegdyś słynna z cudownego obrazu Bogarodzicy, którego dziś niema. Zarząd gminny i policyjny. Odległość od Pińska wynosi 6 mil. Niegdyś dobra były własnością Skirmuntów, dziś stanowią własność szlachty drobnej o wybitnym i swoistym charakterze.

Płungiany, m-ko i dobra nad rz. Bobrungą, prawym dopływem rz. Minii, w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej, o 28 w. od Telsz. Zarząd gminny i policyjny, sąd pokoju, szkoła gminna, apteka, stacja pocztowo - telegraficzna. Ludność wynosi przeszło 4 tys. osób płci obojej, młyn wodny, cegielnia, gorzelnia, browar. Parafjalny kościół pod wezw. św. Jana, drewniany , i kaplica cmentarna W. W. S. S. Dobra stanowią własność spadkobierców zmarłego w r. 1905 Mich. ks. Ogińskiego.

Pocieczoło, wieś w powiecie ihumeńskim, kędy niegdyś znakomity filantrop Dominik Moniuszko założył głośuą szkołę ludową systemu Lankastra. Szkoła ta zwiniętą została około roku 1838.

Poczajewicze, obszerne dobra i wieś w powiecie sieńskim, gub. mohylowskiej, na pograniczu lepelsk., własność hr. Chreptowicza Butenjewa. Jest tu gorzel-

nia, młyn wodny na rzece Łukornce (patrz Łukomka). We wsi cerkiew, były kościołek. W okolicy dużo kurhanów. Ongi własność książąt Łukouiskich, potem jezuitów, nadane hrabiemu Chreptowiczowi. Do dóbr należą folw. Łusznowicze, Hańkowicze, Oksieńce i Clirabrowo.

Poczepowo, małe m-ko nad rz. Sworotwą w pow. nowogrodzkim, gub. mińskiej, o 3 m. od Nowogródka. Około 300 mieszkańców. Cerkiew pounicka fundacji Korsaków z r. 1770, szkółka gminna i zarząd.

Podbirże, m-ko w pow. poniewieskim, gub. kowieńskiej, nad rz. Totołą i Jodupką. Po dziesięcioletniej pracy, w r. 1908 ukończono tu nowy murowany kościół z dwiema wieżami, w stylu gotyckim, widoczny z daleka, który został poświęcony przez ks. Rymkiewicza, kanonika z Birż, w obecności licznych tłumów wiernych.

Kościół pod wezw. św. Trójcy posiada filję w Sostach i kaplice w Smilgach i Downianach.

Podbrodzie, m-ko przy ujściu rz. Dubinki do Żejmiany, na granicy pow. wil. i święciańskiego, w gub. wileńskiej położone, o 45 w. od Wilna i 28 w. od Święcian. O 1 w. od m-ka leży st. kol. ż. Petersburg - Warszawa. Część m-ka należy do dom. Orniany hr. Tyszkiewicza, część zaś, oddzielona rz. Dubinką, niegdyś Łappowska, do rządu. Most na rzece Dubince. M-ko silnie się rozrasta i zabudowuje. Z Wilna na lato zjeżdża tu corocznie sporo osób na miłe letnisko w willach, rozrzuconych po lesie sosnowym.

Podbrzezie, m-ko nad pot, Dawle w pow. i gub. wileńskiej, o 29 w. na północ od Wilna. Ludność m-ka wynosi około 1,300 mieszkańców. Cerkiew parafialna, przerobiona z kościoła i kaplicy, zarząd gminny i szkółka. Kościół katolicki istniał tu od 1484 roku.

Podoresie. wieś i dobra u źródeł rz. Oresy w pow. borysowskim, gub. mińskiej, do gm. Hłusk. Cerkiewka. Dobra, niegdyś dziedzictwo ks. Olelkowiczów, a następnie Radziwiłłów, zostały sprzedane po śmierci ks. Wittgensteina przez ks. Hohenlohe. Dobra wynosiły około 4 tys. dziesięcin obszaru.

Podubisie Bazyljańskie, p. szaw., gub. kowieńska, kościół i klasztor, po skasowaniu unitów w 1832 r., oddane duchowieństwu prawosławnemu; z kościoła powstała cerkiew. Bazyijanów osadzili tu bracia Bejnarowie, a truduili się oni wychowaniem młodzieży szlacheckiej; już w ostatnich latach szkoła podubiska została podniesiona do rzędu szkół średnich 6-oklasowych i była szkołą powiatową szawelską i cieszyła sią olbrzymią na owe czasy (około 300) frekwencją uczniów. Dzisiejsze miasteczko składa się z cerkwi i kilkunastu domostw wraz ze sklepem monopolowym. Martwota wieje tu z każdego kąta, lud miejscowy wszakże nie przestaje nazywać tego Podubisia Bazyljańskiem.

Podubisie Górskich, niegdyś przy szosie z Taurog do Szawel nad Dubissą, w pow. szaw., gub. kowieńskiej. Młyn wodny na rzece. Prześliczna pozycja do-

koła dworu, dziś własność PI. lir. Zubowa.

Podubisie Grużewskich, dwór w miejscu, gdzie rzeka Krożenta wpada do Dubissy. Dobra te zdawna, bo od końca szesnastego wieku, pozostają w rękach jednej rodziny, są dostatnio zagospodarowane. Młyn wodny i folusz.

Podubisie Hryniewiczowskie, w pow. szaw., gub. kowieńskiej, dwór, dziś własność Jeleńskich, nad Dubissą. O wiorst 5 stąd, przy karczmie Szedwidzie, zostały przerwane roboty przy kanale Windawskim. Zostały resztki płyt granitowych oraz ruiny pieców wapiennych.

Podubisie Iwanowskich, na prawym brzegu Dubissy, pięknie zabudowana majętność z zakładami rolno-przemysłowemi, ze ślicznym ogrodem, schodzącym ku brzegom rzeki. Most na rzece z drzewa, bez pali, ładnie zbudowany. Porządna austerja nad Dubissą, gdzie jeszcze do dziś chętnie zjeżdżają chorzy, ażeby używać kąpieli ciepłych siarczano-żelazistych w urządzonych łazienkach oraz zimnych pod silnie bijącym prądem wody źródlanej przy specjalnie w tym celu urządzonym upuście i

Podubisie rządowe, po konfiskacie dóbr tych dostało się rodzinie Staniewiczów, p. rosieński, g. kowieńskiej. Miasteczko ślicznie położone, w pobliżu gora zw. • *Waltornia.* Posiadłość dziś pozostaje w ręku rosyjskiem i robi wrażenie ruiny.

Pohoreło, tożsamo co „Ostnwlany", pow. lepelski, gub. witebskiej, niegdyś rozdrobione na kilka folwarków, leżących między Boczejkowem, a Kamieniem. ! Ongi należały te dobra do Łuszczyków, potem Stabrowskicli, Łyskowskich wreszcie Żabów.

Pohost, m-ko i dobra w powiecie słuckim, gub. mińskiej, położone nad rz. Słuczem. Ludność m-ka do 700 osób. Cerkiew paratjalna pod wezw. św. Jana Chrzciciela, szkółka gminna i zarząd. Dobra obszaru przeszło 5 tys. dziesięcin, należały do Radziwiłłów, potem do ks. Wittgensteina, wreszcie uległy losowi innych dóbr po jego śmierci i zostały sprzedane. Młyn i ogromna gorzelnia.

Pohost N., m-ko w pow. dzisieńskim, o 56 w. od Dzisny i 210 od Wilna, w gub. wil. położone. Ludności około 500 osób. 2 cerkwie, zarząd gminny, szkółka. Parafjalny kościół drewniany pod wezw. św. Trójcy, wzniesiony został w r. 1593 kosztem ks. Leona Sapiehy; kaplica w Szarkowszczyźnie.

Pohost, starożytna osada, obecnie m-ko i dobra w pow. ihurneńskim, gub. mińskiej, nad rz. Klewicą, dopływem Berezyny, położona o 52 w. od Ihumenia, przy drodze z Ihumenia do Mohylowa. Mieszkańców około 1500 osób, trudniących się handlem i drobnym przemysłem. Paratjalna cerkiew pounicka, zarząd gminny, szkółka. Za czasów Rzplitej było to starostwo. Obecnie dobra te stanowią własność rodziny lir. Potockich.

Pohost Zahorodny, starożytna osada i m-ko, oraz duże dobra w pow. pińskim, gub. mińskiej. Stare dziedzictwo ks. Lubeckich. Zarząd gminny i policyjny, szkółka, cerkiew pounicka, p. wezw. Opieki N. M. P. Ludność wynosi do 550 osób. Dobra mają

10,840 dziesięcin w glebie lekkiej, lecz urodzajnej, przy znacznym stosunku lasów.

Pohost Zarzeczny, m-ko stare i dobra nad odnogami rz. Styru, w pobliżu ujścia jej do Prypeci, w pow. pińskim, gub. mińskiej, o 42 w. od Pińska położone. Ludność około 400 osób, cerkiew. Dobra mają obszaru 3037 dziesięcin i stanowią własność rodziny Cierpickich.

Pohost, jezioro w pow. pińskim, gub. mińskiej, długości 7 w. i szerokości od ½ do 2 w. Od strony zachodniej przybiera rz. Wiślicę, od wschodu zaś daje odpływ, który o 1½ w. niżej łączy się z rz. Bobryk, a przez nią z Prypecią. Na zachoduim krańcu jeziora leży duża wieś *Noioy Dwór*, a na brzegu północnym starożytne m-ko *Pokost Zahorodny.* Cała okolica wraz z jeziorem należy do ks. Lubeckich, okolica bardzo malownicza.

Pohulanka, prześliczny folwark nad rz. Dźwiną o 7 w. od Dyneburga (Dźwińska), własność Zyberk-Platerów z Krasławia, w pow. dyneburskim, gub. witebskiej. Obecnie jest murowany zakład kąpielowy i uzdrowisko, z wszelkim komfortem i wygodami urządzone. Zakład kumysowy. Mnóstwo prześlicznych zakątków spacerowych w borach sosnowych i na brzegu Dźwiny.

Poniewież, powiatowo miasto gub. kowieńskiej, na lewym brzegu r. Niewiaży. Ludność 12968 osób.

Poniewież, jako znaczna osada powiatu upitskiego, znanym jest od roku 1554, z pobytu sądów ziemskich i powiatowych, a jako miasto stołeczne powiatu posiadał murowany śpiclirz od roku 1614 dla archiwów sądowych, który przetrwał do dziś i liczy się najstarszą budowlą w mieście, lecz archiwa ręką zbójecką w niewiadome strony rosproszone zostały. W roku 1795 przeszedł pod panowanie Rosji, jako powiatowe miasto gubernji wileńskiej, w grudniu 1842 wcielony do gub. kowieńskiej.

Przedmieścia Poniewieża: Mikołajewo, Piaski, Farma, Stary-Poniewież, Banhof i Płuki, terytorjalnie i liczbą ludności wyrównywają miastu, lecz administracyjnie z miastem nie są związane i należą do gminy pniowskiej.

Świątynie: sobór prawosławny murowany z kamienia, przerobiony w 1847 r. z kościoła pijarskiego, kaplica cmontarna drewniana, zbudowana w 1890 r. na miejscu kaplicy uczniowskiej, nadto nieliczni prawosławni mają kaplice w seminarjurn nauczycielskim i w gmachu więziennym, Staroobrzędowcy wznieśli w 1907 r. drewnianą kaplicę. Kościół katolicki dla parafji, liczącej przeszło 13,000 dusz, wymurowany został w r. 1877 staraniem ks. Chodorowicza na przedmieściu Mikołajewo, na miejscu starego drewnianego, zbudowanego w r. 1782 staraniem kanonika kapituły wileńskiej Mikołaja Tyszkiewicza. W roku 1908 założone zostały fundamenta pod budowę nowego kościoła w samem mieście. Kościół luterański drewniany, wzniesiony w roku 1843 staraniem barona Roppa z Szadowa. Izraelici mają 1 murowaną synagogę i 12 domów modlitwy. Karaici drewnianą synagogę. Klasztor Pijarski, wzniesiony w XVII st., zo-

stał skonfiskowany w 1832 r. i obrócony na koszary rządowe.

Komunikacja: szerokotorową Libawo-Romeuską i wąskotorową Poniowiesko-Swięciańską linjami koleji żelaznych miasto Poniewież jest połączonem ze światem cywilizowanym. Rzeka Niewiaża po niżej miasta liczy się spławną, lecz nie wyzyskiwaną z powodu dużej ilości na niej tam młyńskich. Dróg dla komunikacji podjazdowej bitych (szos) niema, drogi podjazdowe, pozostające pol opieką ziemskich komitetów, pozostawiają wiele do życzeuia. Telegrafem miasto złączone oprócz linji przy kolejowych ze wszystkieuii miasteczkami powiatu. Sieć związków telefonicznych łączy miasto również z miasteczkami, dobrami ziemian i sięga do Rygi, Dorpatu, Mitawy, Szawel i innych punktów. Sieć miejska telefoniczna na urządzeniu. Miasto podzielone na prawidłowe kwartały 32 ulicami brukowanemi, z nich główniejsze: Dworzańska, Remigolska, Wiłkomierska, Szadowska. Ulice i place oświetlają się naftowemi lampami „Waszyngton".

Już w końcu XVII stulecia kongregacja Pijarów utrzymywała sześcioklasową szkołę przy klasztorze, przeistoczoną w 1834 roku w pięcioklasową miejską, a w 1858 r. w gimnazjum, które po r. 1863 zostało zwinięte, W gmachu gimnazjum w 1872 roku otworzono seminarjum nauczycielskie bez prawa wstąpienia do niej dla ludności rdzennie miejscowej, od roku 1906 do seminarjum mają wstęp litwini za każdorazowem zezwoleniem ministra oświaty.

Szkoła realna powstała w 1882 roku za staraniem b. marszałka Pawła Puzyny. Okazały gmach wzniesiono w 1884 r. kosztem 70,000 r. przeważnie z ofiar ziemian. Obecnie kl. VII, uczn. 438. Żeńskie gimnazjum otwarte w r. 1907. i trzy progimnazja żeńskie z r. 1907. Szkoła 4 klasowa męska z r. 1908. Elementarnych szkół: męskich 6, żeńskich 2, koedukacyjnych 1, prywatnych koedukacyjnych: towarzystw dobroczynności 2, i nadto: żydowskie, 2 klasowa 1 i chederów 18. Bibljoteka bezpłatna katolickiego Towarzystwa dobroczynności powstała w r, 1907. Księgarni 4. Sal teatralnych prywatnych 2. Litewskie dramatyczno-śpiewaczetowarz. „Ajdas".

Instytucje społeczne: państwowych kas oszczędności 2, Towarzystwo Wzajemnego Kredytu od roku 1881 (obecnie członków 598, obrót za rok 1907-21,193,325 r.), Towarzystwo Wkładowo-Zaliczkowe z r. 1907,

Fabryki: drożdżowa, gorzelnia, rektyfikcja, browar piwny, tabaczne 2, młynów^ parowych 5, wodnych 1, wiatraków 2, skład monopolowy .pierwszorzędny 1, monopolówek 4.

Dom ratuszowy, rzeźnia, młyn parowy, 5 budowli dla wygód wojska i 42'/-J dziesięcin ziemi. Z tej ostatniej przestrzeni 20VJ dziesięcin pod ulicami, placami i ogrodami dla publicznego użytku, pozostałe—czynszownicy.

Handel zbożem, lnem i siemieniem lnianem spoczywa wyłącznie w ręku izraelitów. Na niektóro gałęzie handlu ceny reguluje Spółka Spożywcza, posiadająca sklepy t. z. uniwersalne. Powiat poniewieski produkuje

pszenicę niezrównaną. Drzewo w obrobieniu (szlipery) idzie do Libawy koleją i za morze. Przemysł w zastoju, są rękodzielnicze warstaty: blacharskie, szewckie, stolarskie, tokarskie i inne dla potrzeb lokalnych.

Pojoście, dobra ziemskie, położone u ujścia Josty do Niewiaży, o 4 wiorsty od Poniewieża, w pow. poniewieskim, gub. kowieńskiej (dawniejsza ziemia upieką, województwo trockie), nazwę swą oczywiście od rzeki Josły wzięła.—Folwarki: Pojościec. Dębów, Kurhanów, Trakinów, Taruszki i Podgaje. Postępowe gospodarstwo z bydłem holenderskiem. Lasy dwoma kolejami przecięte. Młyn na Niewiaży.—Malownicza siedziba z parkiem starym, Dwa mosty i kaplica, od której niedaleko miejsce, gdzie Gąsiewski potykał się ze Szwedami. Baliński wymienia stare dęby i kurhany Pojosckie. Dobra te r. 1500 należały do Budkiewiczów,

Aleksander Meysztowicz, pierwszy vice-prez£s kowieńskiego towarzystwa rolniczego, ożeniony z Zoiją hrab. Korwin-Kossakowską z Woytkuszek, jest obecnym właścicielem Pojościa.

Oprócz wyżej opisanego Pojościa były jeszcze dwa Pojościa w górnym biegu Josły położone, z których jedno było ongi własnością generała artylerji Romera. I jedno i drugie w znacznej części rozparcelowane zostały.

Pokrój, m-ko nad rz. Kroją, w pow. poniewieskim, gub. kowieńskiej, o 45 w. od Poniewieża. Ludności około 750 osób. Parafjalny kościół pod wezw. św. Jana Chrzciciela, drewniany; szkoła początkowa, st. poczt., przytułek, młyn wodny, wiatrak, tartaki i t. p.

Polany, wieś i dobra dziedziczne w pow. oszmiańskim, gub. wileńskiej położone, w nieco wyniosłej i suchej miejscowości. Miejsce urodzenia i siedziba wiejska znanego poety i publicysty Czesława Jankowskiego. Obszar dóbr dziś już wynosi tylko około 900 dziesięcin. Do Oszmiany jest wiorst siedm.

Połany, m-ko w pow. szawelskim, gub. kowieńskiej. Około 300 os. ludności. Kościół drewniany filjalny pod wezw. Opatrzności Boskiej, AV nim słynne dwa odpusty coroczne na św. Annę i na św. Marcina, na które bardzo licznie zbiera się szlachta zagonowa z okolic.

Poławeń, miasteczko nad rzeką Ławeną w pow. wiłkomierskim, 200 mieszkańców. Kościół paraljalny, —niegdyś klasztor ks. Dominikanów.

Połąga, m-ko i dobra, położone na piasczystem i płytkiem wybrzeżu Bałtyku, od r. 1819 zaliczone do gub. kurlandzkiej (pow. grobiński), zaś przedtem w całej swej przeszłości należące do dziejów Litwy i Żmudzi. Połąga miała swą piękną przeszłość jako port, dziś atoli utraciła to znaczenie skutkiem zmiany płytkości morza. Wraz z dobrami od .r. 1775 na mocy konstytucji sejmowej Połąga stała się własnością prywatną ks. bisk. Ignacego Massalskiego wzamian za jego hrabstwo Lachowickie wraz z m-kiem Lachowicze (gub. mińska). Ludność miasta składa się w znacznej części z litwinów z małą domieszką łotyszów. Parafjalny kościół pod wezw. Wniebowzię-

cia N. M. P. i kaplica św. Jerzego na górze Biruty, kędy była niegdyś prastara świątynia pogańska i gdzie zostały pogrzebane zwłoki niegdyś kapłanki tej świątyni, Biruty, a następnie ukochanej żony bojownika Litwy, Kiejstuta, Lud czci aż dotąd jej sławę, której wspomnienie przechowuje w pełnych poezji podaniach i pieśniach. Góra Biruty wraz z kaplicą położona śród pięknego lasu sosnowego, dziś jest objęta parkiem rezydencji właściciela Połągi. Od Massalskiego Połąga przeszła jako wiano jego siostrzenicy ks. de Ligne w dom Winc. Potockiego, zaś następnie w ręce rodziny Tyszkiewiczów i dotąd u nich nieprzerwanie pozostaje. Ludność m-ka wynosi niespełna 3 tys. głów płci obojej, trudni się rybactwem i wyrobem drobiazgów z bursztynu, który tu licznie morze na piasczysty brzeg wyrzuca. Większe ożywienie ma m-ko w lecie, gdyż Połąga już od dość dawna cieszy się. opinją miłego i cichego uzdrowiska z kąpielami morskiemi. Jest tu urządzony kurhaus oraz wszelkie urządzeuia pomocnicze w obszernym i przepysznie utrzymanym parku właściciela. Połąga leży o mil 12 drogą bitą od Libawy, o mil trzy od pruskiej Kłajpedy, o 4 wiorsty od granicy pruskiej i o wiorst 11 od Kretyngi. Dobra obejmują obszar 8700 dziesięcin.

Połock, miasto powiatowe gub. witebskiej, położone jest na prawym wyiosłym brzegu Dżwiny, przy ujściu do niej rzeki Połosty, przy dwuch linjach kolejowych Ryga-Smoleńsk i Siedlce-Bołogoje, w odległości 94 wiorst od Witebska. Jest to jedno z najdawniejszych miast na Rusi Zachodniej, niegdyś stolica księstwa, które przy końcu XII-go wieku stało się udzielnem księstwem rodu panującego na Litwie. Dzieje miasta Sięgają odległej starożytności. Pierwszą wzmiankę o niem spotykamy w latopisie Nestora pod 862 r., w którym Ruryk nadał je jednemu z mężów swej drużyny. Przy objęciu rządów Litwy przez Witolda, Połock przestał być księstwem hołdowniczem, i przyłączony do państwa litewskiego, otrzymał starostów czyli namiestników. Stefan Batory założył tu w r. 1580 kolegjum jezuitów z kościołem, który oni następnie wspaniale ozdobili. Połock za czasów Rzplitej był najznaczniejszem miastem na Białej Rusi zarówno ze względu na mieszczące się w nim liczne kościoły i klasztory katolickie oraz unickie, jak z powodu obszernego handlu z Rygą, Gdańskiem i Rosją. Wspaniałe gmachy jezuickie, dominikańskie, franciszkańskie, bernardyńskie i bazylijskie dodawały niezwykłego blasku starożytnemu grodowi, który przy pierwszym podziale Rzplitej w r. 1772 przeszedł pod panowanie rosyjskie i niebawem został miastem głównem gubernji pskowskiej.

W r. 1777 utworzono osobną gubernję połocką, złożoną z 11 powiatów, wobec czego Połock w ciągu lat 19 pozostawał miastem gubernjalnem. W roku 1796, gdy przez połączenie gubernji połockiej i mohyłowskiej utworzono z nich jedną już tylko gubernję białoruską, Połock został w niej miastem powia-

towem. Takiem samem miastem pozostał Połock i przy utworzeniu w r. 1802 gubernji witebskiej, w której obrębie znajduje sie dotychczas. W r. 1812 Połock ucierpiał znacznie od francuzów, jak to opiewa nieestetyczny pomnik, wzniesiony w r. 1850 na rynku połockim dla uwiecznienia chwały poległych tam wojsk rosyjskich, walczących przeciw oddziałom marszałków Oudinot'a i St. Cyr'a.

W styczniu 1812 r. wyszedł ukaz Aleksandra I do synodu, w którym ten monarcha wyniósł kolegjum jezuickie w Połocku na stopień Akademji, z nadaniem jej przywilejów uniwersyteckich. Dzieliła się ta Akaderja na 3 fakultety: pierwszy obejmował języki; drugi nauki wyzwolone, filozoficzne i inne umiejętności „naturalne i cywilne", trzeci fakultet obejmował teologję. Pod zarządem Akademji pozostawało sześć gimnazjów jezuickich (w Połocku, Witebsku, Orszy, Mścisławiu, Mohylowie i Dyneburgu). Krótkie istnienie Akademji połockiej nie pozwoliło tej instytucji naukowej rozwinąć swych sił w zupełności. Dnia 15 marca 1820 roku wyszedł ukaz, który wydalał jezuitów z państwa rosyjskiego, a równocześnie kasował akademję i wszystkie szkoły jezuickie. Po zamknięciu akademji połockiej zbiory jej naukowe i drukarnię oddano ks. pijarom, którzy do r. 1833 utrzymywali w Połocku rodzaj liceum, po którego zniesieniu w murach po-jezuickich ulokowano korpus kadecki, istniejący do dziś dnia.

Obecnie są tu zakłady naukowe: rządowe gimnazjum żeńskie, prywatna pensja czteroklasowa żeńska, seminarjum nauczycielskie, korpus kadetów. Zaś z instytucji społecznych następujace: Połocki Oddział Wit. T-wa Rolniczego, Tow. Wzajemn. Kredytu, T-wo Pożyczkowo-oszczędnościowe, Bank Miejski i straż ochotnicza.

Piotrowicze, dobra w pow. bobrujskim, gub. mińskiej, nad rz. Piotrówką, położona o w. 12 od IIłuska. Niegdyś własność Duszkicwiczów, od r. zaś 1875 p. Myszenkowa. Obszar dóbr 234 włóki. Od r. 1885 jest tu urządzona wcale dobra szkoła ogrodniczo rzemieślnicza, w której uczniowie mają możność praktykować w pięknym ogrodzie pomologicznym właściciela jego w Chmielnikach i wzorowej fermie. Kurs nauki w szkole 5-cioletni. Opłata roczna wynosi 80 rubli.

Połoneczka, m-ko, wieś i dobra, nad rz. Dzwieją, lewy dopływ Uszy, w pow. nowogródzkim gub. mińskiej, położone o w. 59¹/., od Nowogródka. Parafjalny kościół pod wezw. św. Jerzego drewniany. Dobra obszaru 1900 dziesięcin mają piękną rezydencję z dużym parkiem, własność rodziny ks. Radziwiłłów. W pałacu jest wiele cennych zbiorów sztuki oraz pamiątek.

Pompiany, m-ko nad rz. Istrą, w pow. poniewieskim, gub. kowieńskiej, 23 w. od Poniewieża. Ludność liczy około 2000 osób płci obojej. Zarząd gminny, szkółka.

Ponary, piękne dobra z prześlicznym parkiem nad lewym brzegiem Wilji w pow. trockim, g. wileńskiej położone. Od st. kol. ż. Jewje (Auastasjewskaja) 6 wiorst, od Trok 12 w. Dobra

te stanowiły niegdyś własność , Gutakowskich, potem Roemerów, obecnie należą do p. Ew. i-o roto hr. Lubienieckiej, 2-o voto Gostomskiej.

Ponary, folwark i dobra skarbowe na lewym brzegu Wilji, o 5 i pół w. od Wilna. Była to niegdyś własność biskupów wileńskich. Młyn woduy. W lasach tamtejszych śród zarosłych lasem gór Ponarskich wznosi się kaplica, przynależąca do kościoła W.W. Ś.S. w Wilnie. Tu w r. L831 wojska polsko-litewskie, dowodzone przez gen. Chłapowskiego i Giełguda, dn. 19 czerwca zostały ciężko pobite przez przeważające siły rosyjskie.

Ponedel, m-ko i dobra nad rzeką Oposzczą, w pow. jezioroskim, gub. kowieńskiej, o 94 w. od Jezioros. Zarząd gminny i policyjny, szkoła ludowa. Parafjalny kościół murowany pod wezw. N. M. P., wzniesiony w r. 16&5 kosztem Gedeona Rajeckiego. Około 500 osób płci obojej stanowi nawpół rolniczą ludność m-ka. Dobra stanowią własność rodziny Kościałkowskich i liczą obszaru 2466 dziesięcin.

Poniemuń, m-ko nad rz. Niemenkiem, w pow. jezioroskim, gub. kowieńskiej położone, o 86 w. od Jezioros. Zarząd gminny, szkoła ludowa. Parafjalny kościół pod wezw. św. Trójcy fundacji Kościałkowskich. Ludność m-ka wynosi około 300 dusz. Folwark z m-kiein należą do dom. Czadosy, rodziny Komarów.

Poniemunek, m-ko i dobra nad rz. Niemenkiem, w pow. jezioroskim, gub. kowieńskiej, o 65 w. od Jezioros. Parafjalny kościół drewniany, pod wezw. św. Józefa, i wzniesiony w 1792 r. przez parafjan. W pobliżu m-ka st. kol. Lib.-Romeń., na odnodze od Radzi wiliszek do Kałkun. Ludność ' m-ka wynosi około 230 osób płci obojej. Dobra należą do rodziny Komorowskich.

Popiel, m-ko i dobra nad rzeką Rowieją, w pow. jezioroskim, g. kowieńskiej, o 3 mile od Birż i 100 w. od Jezioros. Ludność wynosi około 130 osób. Parafjalny kościół drewniany pod wezw. N. M. P. i zbór kalwiński murowany. Dobra należą do rodziny Kościałkowskich. Okolica ta słynie z produkcji dobrego lnu.

Popielany. m-ko rządowe nad rz. Wentą w pow. szawelskim. gub. kowieńskiej, o 43 w. od Szawel. Przeszło 400 osób ludności. Parafjalny kościół pod wezw. św. Ducha drewniany, wzniesiony w r. 1490 przez Jana Olbrachta i kaplica N. M. P. Zarząd gminny i policyjny, szkoła, st. dr. ż. Libawo-Romeńskiej. W pobliżu m-ka wznosi się nieznacznie góra Popielańska, w której znajduje się mnóstwo skamieniałości, wybornie zachowanych. Góra ta należy do grupy formacji jurajskiej.

Poporcie, m-ko rządowe nad rz. Zyżmorką, o 4 w. od ujścia jej do Wilji, w pow. trockim, gub. wileńskiej, o 10 w. od Żośli, 30 od Trok o i 51 od Wilna. Kościół paraljalny skasowany, pozostała tylko kaplica cmentarna. Był tu niegdyś i klasztor oo. Dominikanów, fundowany w roku 1649 przez Stanisława Bejnarta. Mury poklasztorne w ciągu ostatnich' lat kilkunastu były sprzedawane na rozbiórkę.

Porozów, m-ko w pow. wołkowyskim, gub. grodzieńskiej, nad rz.

Kosią położone, o 20 wiorst od Łyskowa, 28 w. od Grodna. Ludności przeszło 1700 osób płci obojej. Śród chrześcijan kwitnie garncarstwo. Parafjalny kościół pod wezw. św. Michała murowany, z cudownym obrazem św. Antoniego Padewskiego. Jest tu także i cerkiew parafjalna.

Porzecze, duża wieś z zarządem gminnym i dobra nad Jasiołdą, w pow. pińskim, gub. mińskiej położone, o 28 w. od Pińska, stare dziedzictwo rodziny Skirmuntów. We wsi stacja pocztowo-telegraficzna, szkoła gminna i cerkiew parafjalna pod wezw. Narodzenia N. M. P., ludności przeszło 3 tys. dusz płci obojej, zamożnej, zatrudnionej rolnictwem i flisactwem. Dobra należą do liczby niewielu doskonale urządzonych na obszarze przeszło 5 tys. dziesięcin. Największa w gub. gorzelnia, jedyna w kraju i dobrze idąca fabryka sukna z własną plantacją drapacza sukienniczego (Dipsacus). Była tu również i cukrownia, lecz zgorżała doszczętnie w r. 1879 i już nie została odbudowana. Po za tem na wysokiej stopie jest tu postawione ogrodnictwo i hodowla bydła czystej krwi. Obecnie dobra stanowią własność p. Aleks. Skirmunta i skupiają w sobie szeroką a wszechstronną działalność obywatela ziemianina w większej posiadłości ziemskiej.

Porzecze, wieś kościelna i obszerne dobra, w pow. dzisieńskim, gub. wileńskiej, o 43 wiorst od Dzisny i 255 w, od Wilna, przy trakcie z Dzisny do Głębokiego. Dobra obszaru 1474 dz. stanowią zdawna już własność rodziny Szyrynów. Cerkiew parafjalna i kaplica katolicka murowana, do parafji w Łużkach.

Posin, gub. witebska, pow. lucyński. Kościół pod wezwaniem św. Dominika i św. Józefa przypomina z budowy kościół w Agłonie; założony w 1694 r. przez biskupa Korwin-Popławskiego.

Pośpieszka, niewielka posiadłość przedmiejska (około 80 dziesięcin) za przedmieściem Antokolskiein m. Wilna. Własność p. Bron. Ogińskiego. Ładne położenie na lewym brzegu Wilji, stary i młody park, bliskość miasta i lasu czynią tę miejscowość' ulubionem miejscem pobytu dla letników wileńskich oraz wszelkich wycieczek zbiorowych. Między innemi w r. 1897 odbyła się tu pierwsza zabawa zbiorowa w wigilję. św. Jana, jako wianki i sobótki. Miejsce zabawy, prześliczna dolina, położona miedzy lasem p. Ogińskiego i przestrzenią miejską odtąd została przezwana Doliną Sobótek. W Pośpieszce od lat* niepamiętnych bywała zawsze i jest obecnie restauracja zamiejska, dokąd chętnie odbywa wycieczki wesołe towarzystwo.

Po6tawy, m-ko w powiecie dziśnieńskim, gub. wileńskiej, liczące z górą 3000 mieszkańców, było niegdyś własnością lir. Tyzenhauzów i drogą spadku przeszło do rodziny lir. Przezdzieckich; obecnym dziedzicem jest Józef hr. Przezdziecki. Do podskarbiego Tyzenhauza nie wiele mamy wiadomości o Postawach; on pierwszy starają się podnieść przemysł na Litwie, naturalnie, dbał o swoją rezydencję, starając się, aby przodowała innym, o ile, w owe czasy było to możebnem. Stanęły tu więc fa-

bryki płócien, których „postawy" rozchodziły się po całej Litwie i od których sama nazwa miasteczka pochodzi. O parę wiorst od Postaw, na długości wiorst 20, ciągnie się linia jezior, niektórzy przypisują nazwę Postaw dawnej osadzie, położonej po stawy (równo stawów). Może t® być prawdziwsze, gdyż wiele miejscowości na Litwie i Białorusi otrzymywało nazwę od rzek lub jezior, nad brzegami których się wznosiły, jak naprzykład: Po-kiewna, Po-rzecze, Po-niewież i t. p. Była w Postawach niegdyś fabryka kapeluszy, papiernia i wyrób skór; rzemieślnicy, zajmujący się tym przemysłem, zamieszkiwali całą dzielnicę miasteczka, noszącą dotychczas nazwę „garbarni". Obecnie Postawy posiadają: kościół parafjalny w stylu gotyckim, wzniesiony w 1898 roku kosztem hr. Przezdzieckich na miejscu byłego starego drewnianego po - Franciszkańskiego kościoła, 2 cerkwie prawosławne, sklep stowarzyszenia spożywczego „Wygoda"—oraz z górą 40 sklepów, należących do żydów, szkołę 2-klasową ministerjalną, gmach oficerskiej kawaleryjskiej szkoły w Petersburgu i zjeżdżającej tu corocznie na dwa miesiące, zarząd gminny, stację pocztową i telegraficzną, aptekę, i dwóch lekarzy, stację kolei podjazdowej święciańskiej, gorzelnię i browar, stanowią kwaterę ziemskiego naczelnika i ochotniczą straż ogniową.

Lud przeważnie białoruski, gdyż Postawy staaowią punkt przejściowy Litwy do Białorusi; należały uprzednio do gubernji mińskiej, potem jednak zostały przyłączone do gubernji wileńskiej. O wiorst kilka znajdowały się jeszcze przed niedawnemi czasy kopce, wzniesione, jak mówią, za czasów cesarzowej Katarzyny II, jako stanowiące granicę między Litwą i Białorusią. O wiorst trzy od miasteczka, po za małą rzeczułką Dumblą, zaczyna się język litewski, którym mówią mieszkańcy aż ku Wilnu, odległemu stąd o mil ośmnaście; od owej granicznej rzeczułki, w samych Postawach i dalej na wschód, ku powiatowemu miastu Dziśnie, język ludowy jest polski i białoruski.

Głównym punktem miasteczka jest obszerny plac, w pośrodku którego wznoszą się murowane kramy, rodzaj karawanseraju. Z każdej strony placu wychodzi po jednej ulicy; od jednej z nich oddziela się niewielka ulica, Jurydyką zwana; nazwa jej pochodzi od byłego tu niegdyś sądu, członkowie którego tę ulicę zamieszkiwali.

Poszawsze, dwór w pięknej okolicy pow. szawelskiego, gub. kowieńskiej, nad rzeką Szawszą, dopływem Dubissy położony. Przed stu laty było tu kolegjum jezuickie, zaś przed 50 kilku kościół jeszcze piękny murowany. Po kasacie Jezuitów kościół poszedł w ruinę, zaś cegłę darował ówczesny właściciel Poszawsza na budowę, gimnazjum w Szawlach. Dobra Poszawsze wraz z sąsiedniemi Gordami stanowiły w r. 63 własność rodziny Witkiewiczów, zostały skonfiskowane. Był tu szpital dla chorych i kalek pod opieką właścicielki, która następnie została zesłana na Syberję, do Irkucka. Z pośród czterech synów i pięciu

córek tej szlachetnej matrony, syn Stanisław w Zakopanem jest znanym artystą malarzem i literatem, a Ignacy zasłużonym działaczem społecznym i mecenasem w Mińsku.

Poswol, m-ko, gub. kowieńska, powiat poniewieski, leży przy ujściu rzeki Swoli, od której nazwę bierze, do rzeki Ławeny, wpadającej do Muszy, a także przy wielkim z Poniewieża do Birż prowadzącym gościńcu, którego odnoga w Poswolu zwraca się na Kurlandję, mianowicie Mitawę, Bausk. Ludności ma parę tysięcy, mniejsza część włościan katolików, posiadających ziemie w rękach żydów. Handel dosyć ożywiony produktami miejscoweini, zbożem, lnem, od wiosny do jesieni targi na konie. Katolicki kościół murowany, prawosławna cerkiewka drewniana, filja cerkwi w Birżach, apteka, lekarz stały, prystaw, poczta, telegraf, telefoniczne połączenie z Rygą. Najbliższa stacja kolei Libawo-Rom., Poniewież ' w odległości 38 -wiorst. Nad brzegiem Ławeny źródła siarczane, eksploatowane nader pierwotnie, dosyć jednak skuteczne. Frekwencja kąpielników mała, z racji braku odpowiednich wygód, oraz utrudnionej komunikacjize stącją. W odległości 17 w. od Poswola, przy gościńcu z Poswola do Mitawy i Bańska leży mała mieścina Konstantynów vel Waszki (z litewskiego raśkas—wosk, okolica obfitowała kiedyś w pszczoły), posiadająca pokaźną murowaną świątynię, wzniesioną na miejscu starego drewnianego kościółka, usilnem staraniem miejscowego pro • boszcza oraz okolicznych ziemian, z dobrowolnych ofiar, w czasie największych represji naszego kościoła za Kochanowa. Konstantynów vel Waszki istnieje też bardzo dawno, jak o tem świadczy p r z y w i l e j na targi tej mieścinie nadany i własnoręcznie podpisany przez Augusta II-go Sasa, prawdopodobnie za jego bytności w Birżach, a znajdujący się u właściciela Konstantynowa.

Poszuszwie, m-ko pow. szawelskiego, gub. kowieńskiej, przy rzece Szuszwie, posiada bardzo stary murowany kościół parafjalny (po-kalwiński), szkołę ludową z nauczycielem litwinem. W Poszuszwie dLigi czas był zarząd gminy kirjanowskiej, przeniesiony z wioski Legieć, przez byłych pośredników przezwany „Kirjanowo", lecz dziś, ze skasowaniem tej gminy, część jej zaliczoną została do skiemskiej w Bejsagole, a druga część do szawlańskiej i nazwa jej upadła. W pobliżu miasteczka leży majątek tejże nazwy w pięknej miejscowości, nad rzeczką Szuszwą, należący do p. Burby. W pobliżu, z drugiej strony miasteczka tegoż, w bardzo pięknej pozycji leży majątek Wiktoryn p. Derbela.

Pousłow, majątek w pow. poniewieskim, nad rzeką Usłoją. W XVI wieku należało pół jego do Moczygębów, a druga połowa do Pusłowskich, których kaplica tu była. Obecnie należy Felicjana Rossochackiego. Dobra Pousłow składają się z samego fundum i trzech większych folwarków: Sowogol, Jasnogórka i Zausłoj, oraz kilka silniejszych i miasteczka Anciszki.

Pousłow połączony jest tele-

fonem z Poniewieżem, do którego jest 31 wiorsta, od stacji kolejowej Kiejdany 27 wiorst.

Pożajście, niegdyś klasztor Karnedułów z prześlicznym kościołem, dziś monaster prawosławny z cerkwią, położony na prawym brzegu Niemna, na wyniosłem wzgórzu, śród pięknego lasu i przed laty starannie utrzymywanego parku. Klasztor i kościół były zbudowane w latach 1662 — 1674 przez Krzysztofa Paca i żonę jego Elżbietę, z domu hr. de Maiły. Trudno dziś sobie wyobrazić, jak wielkie były koszta takich budowli w epoce ówczesnej. Kościół jest zbudowany z granitu i wyłożony wewnątrz kosztownemi marmurami włoskiemi, czerwonemi i czarnemi, to też suma wydanych przez Paca 8 mil. złotych ówczesnych nie wydaje się przesadzoną; obok tego cały materjał surowy z lasów, tysiące robotnika z ludu poddańczego, furmanki i t. p. wszystko to także szło darem z olbrzymich dóbr Paca. \V kościele są groby rodzinne fundatorów i trojga ich dzieci oraz kilkorga sług.

Podwórzec klasztorny jest b. duży i wspaniale obudowany murami naokół. Były tu nawet obszerne apartamenta gościnne dla przyjęcia samego kolatora i wielu innych gości dostojnych. W ogrodzie zaś były zbudowane oddzielne domki murowane dla zakonników. Przy klasztorze jest folwark; obok tego zaś szczodrobliwy fundator nadał klasztorowi wieczyste nadania w postaci licznych dóbr. Klasztor został skasowany w r. 1832 i następnie przemieniony w monaster. Cudowny obraz Matki Boskiej pozostaje w monasterze do dziś dnia i jest bardzo czczony przez pobożny lud katolicki. W olbrzymich murach poklasztornych panuje opuszczenie i pustka; dziewięciu zakonników i nieco służby niższej je zaludnia.

Prele, m-ko i wieś nad rz. Prelką w pow. dyneburskim, gub. witebskiej, niedaleko Kuszony położona. W pobliżu m-ka piękny stylowy pałac, rezydencja właściciela dóbr, hr. Borcha. Kościół parafjalny murowany pod wezw. N. M. P. Szkaplernej, wzniesiony ostatnio z kamienia łupanego i poświęcony w r. 1886. Ludność m-ka wynosi przeszło 1200 osób płci obojej.

Presma, gub. witebska, pow. rzeżycki. Kościół paraljalny pod wezw. App. Szymona i Judy w 1781 r., fundowany przez Fr. Sokołowskiego w 1856 r., przez Sołtanów odbudowany, na nowo murowany. Własność obecnie Wład. Sołtana.

Promsza, rzeka w pow. nowogródzkim i słonimskim, prawy dopływ Mołczadzi, bierze początek we wzgórzystej okolicy wsi Koszelewo.

Pronia, rzeka w gub. mohyłowskiej, prawy dopływ Soża. Bierze początek w pow. horeckim z błot w pobliżu wsi Antipeńki i pod m. Propojskiem uchodzi do Soża. Długość jej biegu wynosi około 150 w., przy najwyższej szerokości 10— 15 sążni. Spław zaczyna się w pow. czauskim od wsi Pueck.

Propojsk, schludne miasteczko przy szosie Moskiewsko - Warszawskiej, wśród trzech rzek: Soża, Proni i Basi, w odległości 55 wiorst od Bychowa. Szpital ziemski. Przemysł powrożniczy.

Fabryka kafli. Niegdyś (przed 18—20 laty) znany handel leśny, Szkoła ministerjalna i szkoła (żeńska) cerkiewno - parafjalna. Stacja statków parowych na Sożu (kursą Propojsk — Kornel). Ludność żydowska odzuacza się chęcią do kształceuia się. Poczta i telegraf. Urząd gminny.

W końcu w. XVIII nadany przez Katarzynę II ks. Aleksandr. Golicynowi, który podejmował te cesarzową podczas jej podróży na południe w roku 1787. Później przeszedł do rąk Beckendorffów, dziś własność p. Aleksandra Muroracowa.

Niegdyś istniała tu pensja dla panien z rodu szlacheckiego. Między 1830 - 1840 r. przeniesiono go do Pippenbergu pod Mohylewem, a stamtąd w r. 1865 do Mohylowa i jednocześnie przekształcono na gimnazjum żeńskie.

Prużana, m. pow. w g. grodzieńskiej, położone jest po obu brzegach rzeki Muchawca, powstającej ze zlewu dwu rzeczuczułek: Muchy i Wica, łączących się przy samem ujściu i dzielącej miasto na dwie równe części, z których większa leży na prawym brzegu Muchawca. Prużana znajduje się w odległości, 189 wiorst od Grodna i 14 wiorst od stacji Liniewo kolei Moskwa - Brześć. W dziejach występuje Prużana w drugiej połowie XV wieku, gdy ks. Iwan Seraenowicz Kobryński usiłował założyć tu miasto. Po ostatnim rozbiorze Rzplitej, Katarzyua II dobra prużańskie darowała generałowi Rumiancewowi, który wkrótce je częściami rozprzedał. Kościół kat. murowany, pod wezwaniem ś. ś. Wacława i Zygmunta, wzniesiony został (na miejscu dawnego z r. 1522) w r. 1881 i konsekrowany przez biskupa Hryniewieckiego. Ludność w r. 1907 wynosiła 9184 osób płci obojej.

Z instytucji społecznych istnieją tu: Prużańskie T-stwo Dobrocz., Straż Ogniowa Ochotnicza i Zarząd puszczy Białowieskiej.

Prypeć, rzeka poleska, prawy dopływ Dniepru, do którego uchodzi pod m. Czarnobylem. Prypeć bierze początek w pow. włodzimierskim, gub. wołyńskiej w pobliżu m. Szacka i powstaje z kilkunastu błotnistych ruczajów i jezior. Na przestrzeni biegu swego wielokrotnie dzieli się na kilka odnóg, ginie więc koryto główne, a nawet zatraca się sama nazwa. Przybiera mnóstwo dopływów, rzek i strumieni, a obok tego tworzy cały szereg kotlin—jezior w pobliżu swego koryta. Długość biegu wynosi przeszło 770 wiorst, z czego przypada na gub. mińską, 550 wiorst. W czasie rozlewów wiosennych szerokość Prypeci dochodzi w niektórych miejscach do 15 w., przy bardzo nieznacznym spadku wód i znacznej głębokości. Koryto błotniste, rzeka bardzo rybna. Olbrzymi spław materjałów surowych i komunikacja parowcami.

Przebrodzie, m-ko w pow. dzisieńskim, gub. wileńskiej, położone nad dwoma jezioi'ami, *Przebrodzie* i *Ostryno,* przy gościńcu z Drui do Pohosta, o 52 w. od Dzisny. Ludność m-ka około 420 osób płci obojej. Cerkiew paraljalna drewniana, szkółkła elementarna. Jezioro Prze-

brodzie ma 8 w. długości i 3 w. szerokości.

Przełaje, wieś zw. m-kiein i dobra rządowe, położone nad rz. Mereczanką w pow. trockim, gub. wileńskiej, o 9 w. od Oran i 63 w. od Trok. Ludność wynosi około 900 osób. Drewniana kaplica cmentarna. Za czasów Rzplitej starostwo niegrodowe, ostatuio w rękach Brzostowskich.

Przydrujsk, m-ko w pow. drysieńskim, gub. witebskiej, na prawym brzegu Dźwiny, wprost m-ka Drui położone, o 35 w. od Dryssy. Ludność m-ka wynosi 900 osób płci obojej. Zarząd gminny i policyjny. Paraljalny kościół murowany pod wezw. Wniebowzięcia N. M. P., wzniesiony w r. 1760 przez Karola Karpia; cerkiew św. Mikołaja pounicka. Dobra stanowią własność rodziny Miłoszów.

Przyjaźń, majątek szambelana papieskiego p. Kamieńskiego: w pobliżu piękny kościół murowany, kosztem kolatora wzniesiony. W odległości 3 w. od st. Ignalino kol. żel. Warsz.-Peters.

Przyłuki, obszerne dobra nad rz. Ptyczem, pow. i gub. mińskiej, 0 20 wior. od Mińska położone, przy wielkiej drodze do Stańkowa. Niegdyś własność słynnego Osztorpa, od r. zaś 1872 rodziny hr. Czapskich. Piękna rezydencja i dobra w wysokiej kulturze. Pałac i inne budowle mają mnóstwo kunsztownych ozdób. W granicach dóbr tych przy wsi i folw. Wołeskiewicze jest kościół parafialny. Obecnie właścicielem Przyłuk jest Jerzy lir. Czapski, doskonały rolnik 1 administrator.

Ptycz rz., lewy dopływ Prypeci; na przestrzeni 363 wiorst przepływa powiaty: miński, ihumeński, bobrujski i mozyrski. Bierze źródło w powiecie mińskim w okolicy wsi i folw. Norejki, stanowiącej najwyższy punkt rozdziału wód, spływających bądź to do Bałtyku, bądź też do morza Czarnego. Uchodzi do Prypeci, w okolicy wsi Bahrymowicze, gdzie jest zatoka Prypeci, jezioro *Zapiesoczno.* Ptycz jest bardzo rybny, obfituje w wydry, oraz w niektórych miejscach dotąd można tu jeszcze spotkać bobry. Ważna to arterja spławna.

. Puchowicze, m-ko i dobra nad rz. Swisłoczą, przy ujściu do niejC-itewki, w pow. ihumeńskim, gub. mińskiej położone, o 32 w. od Ihumenia i 8 w. od st. dr. I żel. Libawo-Romeń. Marjino-Horka. Cerkiew, zarząd gminny i policyjny, szkoła elementarna. Ludność miast-ka około 1,500 osób. Niegdyś dziedzictwo Sulistrowskich, obecnie dobra należą do rodziny Wańkokowiczów. Mieszkańcy Puchowicz słyną ze swych wyrobów-drewnianych.

Punie, m-ko nad Niemnem i Puniałą. w pow. trockim, gub. wileńskiej położone, o 10 w. od Butryinańc, 64 w. od Trok i 87 w. od Wilna. Ludność m-ka wynosi przeszło 1,500 osób płci obojej. Parafjalny kościół murowany pod wezw. św. Jakóba i kaplica cmentarna. Za Rzplitej Punie zrazu należały do dóbr królewskich, potem stały się starostwem, które ostatnio znajdowało się. w rękach Brzostowskich. Niegdyś był tu zamek

obronny zw. przez krzyżaków Pilleneu.

Pustyń, duże dobra w ,pow. dryssieńskim, gub. witebskiej, o 27 wiorst od Dryssy. Obszar dóbr wynosi 4,168 dziesięcin. Parafjalny kościół drewniany pod wezw. Przemienienia Pańskiego fundacji Platerów. Własność niegdyś Sapiehów, obecnie rodziny hr. Platerów.

Puszą, pow. rzeżycki, gub witebska. Kościół pod wezwaniem św. Trójcy w 1743 r. przez Jana Szadurskiego wzniesiony. Własność Leona Szadurskiego.

Puszołaty, miasteczko, położone w powiecie poniewieskim, gubernji kowieńskiej, o parę wiorst odległe od rzeki Ławeny. Niegdyś rozległy dwór, należący do hr. Załuskich, których dobra po 1831 roku zostały skonfiskowane. Obecnie miasteczko liczy koło 2,000 ludności, posiada kościół parafjalny i gminę (Mołdoczańską). Od Poniewieża jest odległe o wiorst 25; od miast. Johaniszkiel o 12.

Pyłda, pow. lucyński, gub. witebska. Kościół pod wezw. Ukrzyżowanego Zbawiciela, fundowany w 1765 r. przez Jana Hylzena (wojewodę).

Pyszno, wieś i dobra w pow. lepelskim, gub. witebskiej, o 15 wiorst. Cerkiew parafjalna pod wezw. Wniebowstąpienia Pańskiego, murowana, wzniesiona przez Kaszyca, kaplica katolicka do paraf, w Leplu. Dobra obszaru 2037 dz. stanowią obecnie własność rodziny Szczyttów.

{^.adkowszczyzna, dobra i wieś w powiecie ihumeńskim, gub. mińskiej, parafji katolickiej ihumeńskiej. ^Niegdyś Ogińskich, z kolei Moniuszków. W latach dwudziestych i trzydziestych zeszłego stulecia dziedzic Dominik Moniuszko, dr. obojga praw, znakomity filantrop, zwolniwszy i uwłaszczywszy lud wiejski, założył głośną szkołę ludową, w której sam uczył poważnie, kształcąc włościan na nauczycieli. Szkoła ta została zwinięta około r. 1838, a Moniuszko zmarł w Mińsku na cholerę roku 1848 i tam pochowany na mogiłach cholerycznych, objętych dziś przedmieściem *Komarówka* zwanem, gdzie ma kamień, położony przez wiernych włościan z Radków szczyzny.

Radoszkowicze, nadetatowe miasto, niegdyś gród w województwie mińskiem, rządzący się prawami magdeburskiemi. Obecnie leży w powiecie wilejskim, gub. wileńskiej, o 5 mil od Mińska, przy starym trakcie, wiodącym do Wilna, przy połączeniu dwóch niewielkich rzeczułek Hujki i Wiazynki.

Odległość od kolei żel. Lib.-Romeńs. wiorst 7. Radoszkowicze łączy ze stacją tegoż imienia szosa, zbudowana przed paru laty.

Pierwsza wzmianka historyczna o Radoszlcowiczach sięga fundacji kościoła w 1467 r. przez Piotra Sieńkę Giedygałdowicza, kasztelana wileń. i żonę jego Bogumiłę. Kościół ten spłonął w 1734 r., ale portrety

fundatorów ocalały. Drugi, odbudowany na temże miejscu, padł ofiarą piorunu w pierwszej połowie zeszłego wieku. Część dokumentów i starych metryk spłonęła, ale portrety Giedygołdowiczów znów ocalały i figurują, jako zabytek przeszłości, we wzniesionej poraź trzeci, za staraniem miejscowego proboszcza, ks. Drawdzika, wspaniałej murowanej świątyni, konsekr. w 1859 r.

Po rozbiorze kraju i zniesieniu starostwa, Radoszkowicze szybko upadać zaczęły. Utraciły olbrzymi szmat ziemi, odjęto miastu liczne wsie, a choć pozostało mu jeszcze z nadań królowej Bony, około 2,000 dziesięcin ziemi, zwanej dotąd „Królewszczyzną" lecz z tego obszaru wskutek złego samorządu, miasto ma zaledwie obecnie paręset rb. dochodu. Gdy się handel urwał, mieszczaństwo poczęło pleśnieć, wpadając w coraz większą ciemnotę, a z niej do złych nałogów i występku. Stąd pomimo posiadanych gruntów i młynu, uposażenia, jakiego inne mieściny nie mają wcale, doszło niemal do ubóstwa.

W niekulturalnych rękach dochody miejskie wciąż maleją i rozpływają się w nicość. Wobec tego, ludzie dobrej woli, ziemiaustwo okoliczne i inteligencja miejska, idąc za inicjatywą p. x\nt. Kicińskiego, który wyszedłszy z łona mieszczan, zdołał wzbić się do wyżyn naukowych, zawiązało się przed paru laty, zalegalizowane przez władzę, „Stowarzyszenie obywateli okolic Radoszkowicz", mające na celu szerzenie kultury wśród warstw ludowych i podniesienia poziomu moralnego i umysłowego, wśród mieszczaństwa radoszkowickiego.

Prace Stowarzyszenia, acz wciąż krępowane przez władze, postępują i już zaczynają wydawać owoce. W myśl przeciwdziałania szerzonej kulturze, powstało w miasteczku kilka nowych szkół rosyjskich oraz 4-o klasowa szkoła miejska, gdzie się wykłada dla katolików religja po polsku. Miasto posiada brukowane ulice, latarnie, straż ochotniczą, urząd pocztowy i telegraficzny.

Na cmentarzu miejscowym, gdzie się znajduje wiele ładnych nagrobków, spoczywa ś. p. Aleksander Tyszyński, profesor b. Szkoły Głównej w Warszawie, znany krytyk i literat. Radoszkowicze liczą około 5,000 ludności, z których przeszło 3,000 żydów.

Raduń, m-ko, pow. lidzki, rz. Raduń, Lida 28 w., st. kol. Pol. Bastuny w. 21. Po raz pierwszy wspomina o R. akt dzielczy Władysł. Jagiełły i Skirgiełły r. 1387 st-wo niegrodowe, własność skarbu w. ks. 1. w r. 1569 do liczby dóbr stołowych lit. zaliczone. Zaledwie r. 1838 ks. Maciejewski przenosi z Koleśnik po ks. ks. Karmelitach kościół drewniany, który wystawia o w. 1 od m-ka w folw. funduszowym Popiszkach, dawniej Pojodupiem zwanym.

W m-ku synagoga, zarząd mieszczański, zarząd włościański, szkoła ludowa (r. 1861), poczta (r. 1905). Miasteczko biedne. Ma ziemi dzies. 1,160 i około 700 mieszkańców zatrudnionych prawie wyłącznie na roli. Handlu prawie żadnego.

O pól mili od m-ka przy wsi Horodyszczu—dawniejsze okopy, podobno jedyna pamiątka z czasów chorąstwa Radlińskiego, przyłączonego do pow. lidzkiego r. 1568.

Z p.iratji tutejszej pochodzi ród Adama Mickiewicza, protoplasta którego Krupos otrzymał od \Vitolda bojarstwo i ziemię w tej miejscowości po r. 1410.

Radziwilimonty, dobra w powiecie słuckim, gub. mińskiej, położone nad rz. Ceprą (dopływ Łani), z dawną rezydencją Radziwiłłowslcą. Pałac z pamiątkami, kaplica katolicka. Atynencja ordynacji Nieświeskiej ks. Radziwiłłów. O dobrach tych pisze Ewa Felińska. Tu, rak się zdaje, urodził się artysta muzyk i rysownik, Artur Bartels.

Radziwiliszki, m-ko, połoź. przy ujściu rz. Oposzny do Niemenka, w pow. poniewieskim, gub. kowień., o 78 w. od Poniewieża. Filjalny kościół pod wezw. N. M. P. murowany, do parafji w Birźach, zbór ewangelicki. Ludność m-ka wynosi około 220 mieszkańców.

Rakiszki, miasto pow. jezioroskiego, gub. kow., 2,000 ludności, większość żydzi. Przestrzeń 4 kw. wiorsty. Rakiski kościół jest najładniejszy nietylko w gub. kowieńskiej, lecz na całą Litwę. Kosztuje miljon z górą rubli. Zbudował go hr. Tyzenhauz. W kościele wszędzie robota artystyczna. Ambona—wspaniała rzeźba, wartości do 50,000. Organy rzadkość, cudne okna kolorowe, na których są herby różne, a też i obrazy świętych. Paraljan 9000. Filji 2: Oknista i Łukszty. Jest litewskie towarzystwo oświaty „Saule", które posiada bibljotekę, czytelnię i księgarnię, oraz początkową szkółkę we wsi Nierszanach. Jest towarzystwo trzeźwości. Członków 2,000 z górą.

Lud maiej więcej oświecony. Wiejska ludność—wszyscy]itwini. W miasteczku szkoły początkujące 4. Kantor pocztowy. Pristaw 4 stanu, naczelnik ziemski 2 stanu, śledczy 2 stanu, włość, 2 banki: żydowski i włościański. Kółko rolnicze. Skład maszyn kowieńskiego Rolniczego Towarzystwa. 3 wiorsty po szosie do stacji kolejowej Rakiszki. Wspaniały majątek i administracja dóbr hr. Przezdzieckiego. Ochrona dla sierot. O 8 wiorst od Rakiszek, po drodze do Okuisty, słynne swoją zdrową wodą jezioro Wiżuńskie (Wiżunka). W io wiorstach, na drodze do Ponedelina sypana od wojn krzyżowych góra Maszkienu, 100 sążni wysoka. Większość wsi przechodzi na kolonje.

Raków, m-ko i dobra nad rzeką Isłocz, lewym dopł. Berezyny M., w pow. i gub. mińskiej, przy trakcie handlowym z Mińska do Wołożyna, o 18 w. od st. kol. żel. Libawo - Rom. Radoszkowicze i 15 mil od Mińska. Prastara osada i pełno tu szczątków życia przedhistorycznego. W ostatnich chwilach Rzplitej dzierżyli Raków Sanguszkowie. Niegdyś klasztor Dominikanów, od r. 1834 kościół parafjalny drewniany. Cerkiew, paraf. p. wezw. Przemienienia Pańskiego. Obecnie Rakówjest własnością rodziny Zdziechowskich. Tu się urodził w r. 1860 j znany i zasłużony filolog i publicysta, prof. Marjan Zdziechow-

ski. Ludność m-ka wynosi obecnie około .3,500 osób płci obojej.

Baśna, m-ko i dobra nad rz. Pulwą, w pow. brzeskim, gub. grodzieńskiej, o 42 w. od Brześcia i 4 w. od Wysokiego litewskiego. Ludność około 440 osób płci obojej. Parafjal. cerkiew, kościół ewang. - reformowany. Własność hr. Grabowskieh.

fiaśna, m-ko i dobra nad rzeką Wierzbówką w pow. czauskim guber. mohyłowskiej. Cerkiew paraf, kościół flljałny murowany; ludności około 1,000 głów. Zarządy policyjny i gminny, szkoła ludowa, młyn wodny. Własność obecnie p. Spytkowa, niegdyś w czasach Rzplitej — Pociejów.

•Raudań, dobra na prawym brzegu Niemna, przy ujściu rz. Raudonki, o 58 w. od Kowna i o 8 w. poniżej Wielony, w pow. i gub. kowieńskiej. Wspaniały pałac — zamek nad Niemnem, z prastarą basztą niegdyś zamku obronnego, nader niesmacznie odnowioną. Stary i piękny park schodzi aż ku brzegom Niemna. Własność niegdyś Kryszpinów, następnie Olendzkich, dziś zaś generałowej Kajsarowej.

iRawanicze, wielkie dobra z rezydencją wzniesioną przez Ludwika Słotwińskiego, byłego marszałka gubernji mińskiej, człowieka światłego i rzadkiej zacności i dobroci. Kościół flljałny parafji Berezyna.

'Raźna jez., pow. rzeczycki, gub. witebska. Po Lubanie największe jezioro w Inflantach, przestrzeni 47 wiorst kwadratowych. Odznacza się obfitością ryb, szczególniej sielawy.

Remigoła, miasteczko p. poniewieskiego, 1,500 ludności, z tego połowa żydów, prawosławnych nie więcej niż 10 osób. Miasteczko dawniej skarbowe, obecnie należy do mieszczan. Kościół stary fundowany przez Tyszkiewiczów, w r. 1902 został "rozebrany, a na miejsce jego został wymurowany wspaniały gotycki. Jest szkółka gminna, zarząd gminny, poczta. Od najbliższej stacji kolejowej Poniewieża jest 24 wiorsty. Kiermasze są co środa, oprócz tego 29 września, 4 marca i 24 czer. są większe jarmarki. Ludność koło Remigoły jest czysto litewska, oprócz kilku dworów, należących do polaków.

Renów, dobra w pow. tetezew., gub. kowieńskiej nad rz. Wardawą, dawniej zw. „Ławry", była własność Jana Huszczy skarbnika smoleńskiego. Po 3 rozbiorze przeszła w ręce barona Renne. dziś własność hr. Mielżyńskiego.

Repsze, dobra w pow. telsz., gub. kow., nad rzeką Wardawą położone. Niegdyś własność Seweryna Grossa, dowódcy oddziału powstańców w r. 63, dziś własność rodziny Pławskich.

I Retów, m-ko położone nad rz. Jurą w pow. rosieńskim, gub. kowieńskiej, o 84 w. ód Rosień i o 6 mil od Telsz. Ludności liczy około 1,500 osób płci obojej. Paraljalny kościół murowany pod wezw. św. Mikołaja nader okazały w stylu romańskim, szkoła rolnicza niższa z fermą wzorową, szkółka ludowa, przytułki dla sierot i położnic, szpital, apteka. Pałac rezydencjonalny, stacja poczt.-te-

legraficzna, zarząd policyjny. Przed laty dobra świetnie były zagospodarowane przez ks. Ireneusza Ogińskiego, dziś stanowią własność spadkobiorców ks. Bohdana Ogińskiego. Za Kzpli-»tej było to stare dziedzictwo Sapiehów.

Rezentów, wieś i dobra w pow. rzeżyckim, gub. witebskiej, w ślicznem położeniu na wzgórzu, u stóp którego przepływa rz. Malta. Przez dobra przechodzi szosa oraz o '/» w. kolej Warsz.-Petersburska. Dobra obszaru 3,086 dz. stanowią własność rodziny bar. Felkerzamp, niegdyś Sołtanów. Gospodarstwo rolne i przemysłowe postawione na wysokim stopniu udoskonalenia.

Rodnia, m-ko i dobra w pow.klimowickim', gub. mohylowskiej, o 15 w. od Klimowicz; ludność wynosi około 500 głów. Paraf, cerkiew murowana, zarząd gminny, szkoła wiejska, młyn wodny. Dobra stanowią własność rodziny Osmołowskich.

Rogów (powiat wiłkomierski). Rogów jest sporem, czystein miasteczkiem, posiadającem kościół, cerkiew i wiele domów murowanych, z których jeden mógłby śmiało stanąć w większem mieście. Niebrak sklepów porządnych, a pomiędzy niemi sklep Towarzystwa spożywczego, są: apteka, skład apteczny, zarząd gminny, kasa pożyczkowo-wkładowa, dwie szkoły ludowe i herbaciarnia, oraz hotel i niezbędne cztery piwiarnie.

Rohaczew, miasto powiatowe, przy kolei Ryg.-Orłowskiej (odnoga Witebsk - Żłobin) położone na prawym brzegu Dniepru,, przy szosie Moskiewsko - Warszawskiej. Stacja staków parowych. Mieszkańców 20.836 (podczas spisu ludności w r. 1897 posiadał zaledwie 8,103), a mianowicie: 13,594 żydów, 5,970 prawosławnych, 1,199 katolików i 73 staroobrzędowców. Od czasu wybudowania kolei (w 1902-r.) Roli. znacznie się podniósł. Posiada: Towarzystwo Rolnicze, Bank Wzajemnego Kredytu, Towarzystwo wzajemnej Asekuracji od ognia, Tow. pożyczkowo-oszczędnościowe. Ma szkołę realną (dzięki ofiarności pani Jołszynowej), z tegoż źródła teatr;, dalej szkołę miejską i dwie szkoły elementarne (dla chłopców i dziewcząt) minister, oświaty i jedna, cerkiewno - parafjalna. Kościół katolicki i 2 cerkwie prawosławne.

W okolicy Rohaczewa dużo kurhanów, których zawartość wskazuje na pochodzenie z czasów przedchrześcijańskich. Kroniki wspominają o Roli. pod r. 1142, gdy w. ks. kijowski Wsiewołód oddał R. bratu Igorowi. W w. XIII stanowił już własność Litwy i należał do dzielnicy Dowmonda syna Erdźwiłła.

W powiecie kościołów katolickich 4: w Rohaczewie, Czeczersku, Antuszach i Luszewie (filjalny), paraiji prawosławnych 50. Sporo zaścianków szlachty („okolic"), szczególnie w parafji czeczerskiej i około Antusz. Szlachta mówi najbieglej po białorusku, w wielu miejscach zaczynano mówić po rosyjsku, od lat paru jednak chętniej używają mowy polskiej. Znaczna ilość większych posiadłości ziemskich w rękach polskich. Gtównem zajęciem ludności jest rolnictwo. Sporo gorzelni, są kroch-

malnie. Dużo ogrodów owocowych. Handel zbożem, materjałatui leśnemi, owocami i masłem.

Rohanowicze, folwark pow. lepelskiego, gminy Smolańce, znajduje się tuż nad rzeką Ułłą w pobliżu miejsc, gdzie doń wpadają Łukomka i Olszanka, dwa główne jej dopływy. Tu zatrzymują się zwykle tratwy, oraz tak zwane łajby (to jest płaskodenne łodzie). Osada ogromnie dawna. Grunta urodzajne, dobre zalewne łąki, własność Wołodkowiczów.

Rohotna, dobra i wieś w pow. słonimskim, gub. grodzieńskiej, 0 wiorst 30 od Słonima, 15 od Zdzięcioła. Niegdyś kościół paraljalny, po r. 186-3 cerkiew. vWłasność przedtem Szukiewiczów, obecnie Wołłowiczów. Śliczne położenie, ruiny świątyni średniowiecznej. Od stacji „Nowogródek" kol. Poleskich w. 12.

Romanów, m-ko nad rz. Waswą, lew. dopł. Morocza, w p. słuckim, gub. mińskiej, o 23 w. od Słucka; ludności liczy około 1200 osób. Dwie cerkwie, zarząd gminny, szkółka ludowa. Dobra należały do dóbr ks. Wittgensteina, do dom. Dochtorowicze, 1 zostały sprzedane pod przymusem.

Romanowo, m-ko i dobra w pow. boreckim, gub. mohyłowskiej, nad rz. Mereją o 18 wiorst od Horek. Liczy mieszk. około 800. Parafialna cerkiew murowana, st. poczt., szpital, młyn, folusz i gorzelnia. Stacja pocztowa przy drodze ze Szkłowa do m-ka Lady i dalej do Krasnego. Dobra stanowią własność rodziny ks. Dondukowych Korsakowych.

Roś rz., w **g.** grodzieńskiej, lewy dopływ Niemna, bierze początek w p. wołkowyskim z błota tegoż nazwiska, niedaleko źródeł Zelwy, między miasteczkami Porozowem a Nowym Dworem i uchodzi do Niemna pol wsią Koreniszki (w pow. wołkowyskim), o 8 w. poniżej ujścia Zelwy. Długa do 100 wiorst, szeroka do 8 sążni, spławna na wiosnę; obraca 12 młynów. Brzegi ma nieco wzniesione, dość suche, pokryte dobremi łąkami. Płynie z południowego - wschodu na północny-zachód na Mścibów.

Rosienie, m-ko pow. w gub. kowieńskiej, położone nad rz. Rossianką odległe jest o 84 w. od Kowna i 182 wiorsty od Wilna. Rzeczka Rossianka, płynąca z południa na północ, w zwrocie ku zachodowi tworzy po obu brzegach dwa przeciwległe pagórki, na których jest zabudowane miasto, przedzielone korytem rzeczki na dwie nierówne części. Na wyższem wzgórzu znajduje się kościół parafjalny podominikański, murowany pod wezw. Wniebowzięcia N. M. P., w r. 1421 przez w. ks. Aleksandra (jedna z dziewięciu najdawniejszych na Żmudzi świątyń, wzniesionych po zaprowadzeniu chrześcijaństwa). Na niższem zaś wzgórzu rozpościera się druga połowa miasta i ona to stanowi większą jego część. Obie połowy złączone są z sobą mostem, poniżej którego rzeczka tworzy rozległy staw. Rosienie są odwieczną siedzibą żmudzką. W dziejach pierwszą wzmiankę o Rosieniach spotykamy pod r. 1254. W XIV wieku miejsce to zaczęło być pustoszonem przez krzyżaków. W XVII wieku Rosienie były miejscem sądów tak ziemskich, jak grodzkich

dla całego księstwa Żmujdzkiego. Obecnie miasto jest bardzo porządnie zabudawane, ma ulice proste, brukowane i obszerny rynek targowy. Mieszkańców w roku 1907 posiadało 7,630.

Instytucje społeczne są na stepujące: Rosieńskie T - stwo Rolnicze, Ros. T-stwo hodowli koni, Ros. Tow. Wz. Kredytu, Stowarzysz, mleczarskie Biruta. Z zakładów naukowych było progimnazjum czteroklasowe męskie i pensja przywatna żeńska.

Rososna, m-ko i dobra nad Dnieprem, przy ujściu do niego rz. Rososenki w pow. boreckim, g. mohylowskiej. Ludności około 650 osób płci obojej. Cerkiew drewniana, prom na Dnieprze, młyn wodny i folusz. Dobra stanowią własność ks. Lubomirskich.

Rotnica, m-ko nad rz. Rotniczanką w pow. trockim o 24 w. od Merecza i 108 w. od Trok, 38 w. od Grodna i 18 w. od Druskienik. Ludność wynosi około 500 głów. Kościół flljalny drewniany do parafji w Mereczu. Na cmentarzu w Rotnic; spoczywają zwłoki Jana Czeczotta, zm. w 1846 r. w Druskienikach, znanego poety ludowego i filarety.

Różana, m-ko i dobra nad rz. Zelwianką, w POAV. słonimskim, gub, grodzieńskiej, o 36 w..od Słonima i 119 w. od Grodna. Liczy mieszkańców przeszło 3 tys. Zarząd policyjny i gminny, urząd miejski, st. pocztowTa, cerkiew par. (z b. klasztoru Bazyljanów), parafjalny kościół (po - Dominikański) murowany; kilka fabryk sukna. Za miastem przed laty wznosił się na wzgórzu piękny pałac rezydencjonalny Sapiehów, obecnie zamieniony na fabr. sukna. Za czasu Sapiehów było tu wiele fabryk' i zakładów różnorodnych.

Różanka, dwór i m-ko. pow. lidzki, gub. wił. Lida w. 56, stac. kol. Nikoł. Różanka. Dobra R. od najdawniejszych czasów stanowiły własność P a c ó w. R. 1832 po hr. Lud-wiku Pacu skonfiskowane przez rząd. W r. 1840 z tych dóbr utworzona Roż. skarbowe „obszczestwo", włościanie którego, roku 1847 przeprowadzeni na czynsz. Dwór Różanka przeszedł w prywatne posiadanie i dziś stanowi własność bar. Graewenitz. Pacowie oprócz R, w lidzk. posiadali Myto i Zyżmę z przynależnościami, razem w r. 1826 dym. 214, dusz 1729. Żyli nielada jako, bo w r. 1794 grenadjerowie i furmani ks. Cycjanowa, zrabowawszy R. wyprowadzili ztąd źrzebców i kobył 35 nie mniej jak 100 czerw. zł. wartujących każde i wywieźli 4693 zł. czerwonych i do 10 pudów srebra. Kościół parafjalny założony r. 1516 przez Mikołaja Jurjewicza Paca, odnawiany r. 1596 przez Aleks. Tyszkiewiczowę, 1617 przez Sapiehę i ostatecznie r. 1764 wymurowany przez Paców, już 1599 posiadał fundusz wł. 5³/S sioło. Worynty i 96 prętów ogrodu w m-ku R. W Różance obecnie zarząd mieszczański, gmina, szkoła ludowa (z roku 1864) niedawno dotąd z Rakowicz przeprzeniesiona. Mieszkańców w r. 1868—594, obecnie 504. Kilka sklepików.

Różanystok, były klasztor 0. O Dominików z cudownym obra-

zem N. I'. Marji Różanostockiej, j cudami wielkiemi niegdyś słynącym na równi z Ostrobramskim j w powiecie sokolskim, grodzieńskiej gub. Obecnie przerobiony na Krasnystok i na klasztor prawosławny żeński. Niegdyś przed kilku setkami lat były tu posiadłości hr. Tyszkiewicza, który fundował klasztor O. O. Dominikanów, sprowadziwszy doń cudowny obraz Matki Boskiej. W roku 1866 skasowano klasztor, kościół zamknięto, parafję zapisano do Dąbrowy, obrazy ; przeniesiono tamże. Różanystok stał się Krasnymstokiem, a kościół cerkwią prawosławną. Obraz cudowny i teraz wisi w cerkwi. Obecnie bardzo bogaty monaster. Szkoła 4 klasowa dla dziewcząt, szpital dla chorych. i Druga cerkiew zbudowana. Kilka hotelów. Do kolei st. piat forma Krasnotocka - Zaniemeńskiej kolei 2 wiorsty.

Rubieżewicze, m-ko i dobra w pow. i gub. mińskiej pomiędzy rz. Sułą i Pierekałką położone, o 58 w. od Mińska i 18 w. od st. Niehorełe dr. ż. Brzesko-Moskiew. Po różnych kolejach dobra dostały się w ręce ks. Wittgenstejna i uległy losowi innych dóbr jego w r. 1892.

Rudnia, m-ko i dobra nad rzeką Berezyną, w pow. orszańskim, gub. mohyłowskiej, o 70 w. od Orszy, przy szosie witebsko-smoleńskiej. o 2V-J w. od st, kol. żel. Witebsk - Smoleńsk, t. n. Mieszkańców przeszło 1^{1}/* tysiąca. Dwie cerkie, mur. i drew. Paraf, kościół katol. skasowany w r. 1866; nieco zakładów przemysłowych drobniejszych. Zarząd gminny, szkółka ludowa, sąd pokoju i sędzia śledczy. Dobra obecnie należą do rodziny Szebeków.

Rudniki, m-ko rządowe nad rzeką Mereczanką, w pow. trockim, gub. wileńskiej, 5 w. od Wilna i 22 w. od Trok. Ludności przeszło 300 osób płci obojej. Paraljalny kościół pod wezw. św. Trójcy, murowany. Za Jagiellonów był tu dworzec myśliwski dla polowań w słynnej swojego czasy puszczy Rudnickiej. Przez Rudniki w przeszłości przechodził główny trakt łączący Wilno z Krakowem.

Nazwa miejscowości, jak się zdaje pochodzi od znacznej ilości rudy żelaznej na łąkach i w lasach. W w. X\r był tu piec do wytapiania rudy żelaznej. Jako starostwo niegrodowe dobra ostatnio pozostawały w ręku Brzostowskich.

Rudomino, m-ko nad rz. Rudominką w pow. i gub. wileńskiej, 0 17 w. od Wilna przy trakcie poczt, oszmiańskim. Ludność m-ka około 230 osób płci obojej. Cerkiew parafialna, zarząd gminny, szkółka. Paraf, kościół, fundowany w 1592 roku przez Grz. Mas-ałskiego. skasowany w r. 1865.

Rukojnie, m-ko rządowe w i ow. 1 gub. wileńskiej, o 18" w. od Wilna; około 4" O mieszkańców. Paratja]na cerkiew murowana, zarząd gminny, szkoła elementarna, niegdyś stac. pocztowa. Kościół parafjalny skasowany po ostatniem powstaniu. M-ko należało do kapitały wileńskiej. Od m-ka do Borejkowszczyzny 3 i pół-wiorsty.

Rumszyszki, m-ko rządowe, przy ujściu rz. Proweny do Niemna, w pow. i gub. kowieńskiej, o 21 w. od Kowna, Ludność m-ka

wynosi 1,100 osób. Parafjalny kościół drewn. pod wezw. św. •Michała Archanioła, na cmentarzu kaplica św. Anny. Zarząd gminy, st. obserwacyjua i przystań na Niemnie, szkoła elementarna. Za Rzplitej starostwo niegrodowe. Poniżej Rumszyszek jest w Niemnie rapa (rafa) zw. *Biczeniata,* złożona z głazów podwodnych na przestrzeni kilkuset kroków; tylko ną, środku rzeki jest wolna droga, którą przechodzą statki. Zaś o pól mili za Rumszyszkami jest największa rapa na Niemnie t. zw. *Most djabelski r. Bicze.* Kilkakrotnie już probowano usunąć te rapy, lecz to się nie udaje.

Rusinowicze, piękne dobra i wieś w powiecie mińskim, o wiorst 18 od Mińska Litewskiego, o wiorst 12 od stacji Tanipol Moskiewsko - Brzeskiej dr. żel. nad rzeką Ptyczeru, parafja Annopolska, dawne dziedzictwo starej rodziny Uniechowskich herbu Ostoja. We dworze dużo pamiątek rodzinnych i krajowych, ciekawe okazy broni siecznej i palnej, tudzież zbroi i wogóle zebranych starannie i uporządkowanych przez obecnego dziedzica pana Janusza Uniechowskiego ożenionego z Zofją z Jelskich. Tu na cmentarzn familijnym w parku spoczął w roku 1904 Michał Jelski, właściciel niezbyt odległych Dudzicz.

Russakowicze, wieś i dobra nad Ptyczem, pow. ihuineński, gub. mińskiej, poczta i stacja Libawo-Romeńskiej drogi- żel. Rudzieńsk. Niegdyś Jaksów - Bykowskich, teraz Weyssenhoffów Henryk Weyssenhoff obecny właściciel, znany malarz rodzajowy, ma piękne zbiory z dziedziny sztuki i pamiątek krajowych.

Ruszona jez., wieś i dobra w pow. dyneburskim, gub. witebskiej. Dobra obszaru 2661 dz. stanowią stare dziedzictwo Żołędziów; dziś, po wygaśnięciu linji męskiej należą do starszej córki, Marji z Żołędziów Dymszyny. Parafjalny kościół św. Michała Archanioła, przed laty był kościołem klasztornym Dominikanów. O 4 w. od wsi jest st. dr. żel. Warsz.-Pet. „Ruszona". Ogród dworski schodzi niemal ku płaskim brzegom jeziora t. n. Jezioro to ma długości 8 w. i szerok. 4 w., zajmuje przestrzeń 16 w. kwadr., ma dziesięć pięknych wysepek pośrodku i wogóle odznacza się malowniczością widoków oraz przejrzystością swych wód. Nad brzegiem jeziora są jeszcze dwie piękne rezydencje ze staremi parkami: *Hieronimoico* Oskierków i *Kamieniec* Reuttów. Jezioro daje rz. *Ruszonicę,* która łączy je z jez. *Zolwa* po krótkim, 2*/» w. biegu.

Rybiniszki, pow. rzeczycki, gub. witebska, miasteczko mające około 1,200 mieszkańców. Kościół pod wezwauiem App. Piotra i Pawła założony w 1781 r. przez Weysenhoffów. Należy do Kierbedziów; w majątku piękny pałacyk zamieszkany przez kolonję malarzy, którzy odbywają studja.

Rzeczki, m-ko rządowe nad dwoma strugami, w pow. wilejskim, gub. wileńskiej, o w. 16 od Wilejki i 146 w. od Wilna przy b. dr. poczt, z Dołhinowa do Wilejki. Cerkiew drewn. św. Ducha, młyn wodny. Ludności • około 270 osób. Ma to być we-

dług Korejwy ważny punkt strategiczny.

Rzeczyca, ra. powiatowe gubernji mińskiej, (białoruskie Reczyca) starożytny gród w ziemi Drewlanów w XII wieku, należący <io W. ks. Kijowskiego, od XIII-go wieku przyłączony do Litwy, następnie m-to powiatowe gub. mińskiej. Położona jest na prawym brzegu Dniepru w pobliżu ujścia rz. Wiedrec albo Wiedryk, przy kolei Briansk - Brześć, w odległości 178 wiorst od Mińska. Kościół po-dominikański pod wezwaniem św. Trójcy spalił się w r. 1762, poczem wzniesiono nowy, murowany. Ludność w roku 1907 wynosiła 11,423 osoby. Pensja 4-klasowa żeńska oraz kilka szkół miejskich i elementarnych stanowią cały zasób szkół miejscowych.

Rzeżyca, m. pow. w gubernji witebskiej, leży nad rzeką Rzeżycą, przy kolei Warszawsko-Petersburskiej, w odległości 324 wiorst od Witebska i 80 w. od Dyneburga. W środku t. zw. Starego Miasta stoją dotąd ruiny zamczyska, wzniesionego w r. 1285 przez wójta krzyżackiego Wilhelma de Schauerburg. W r. 1559 zamek z okolicą odstąpiony został przez inflanckich rycerzy Rzeczypospolitej, i w roku 1.561 utworzono z tych ziem starostwo pograniczne. W roku 1772 starostwo rzężyckie, pod nazwą traktu rzeżyckiego, dostało się. pod panowanie Rosji, a przy utworzeniu gubernji witebskiej w r. 1802, m-ko Rzeżyca podniesione zostało do godności miasta powiatowego wspomnianej gubernji. Katolicy posiadają tu obszerny kościół drewniany, pod wezw. Serca Jezusowego, założony w r. 1685 przez Franciszka Bielińskiego, starostę malborskiego.

Z instytucji społecznych należy zanotować Rz. - Kat. T-stwo Dobrocz., Bank miejski, prywatną 4-klasową szkołę haudlową i straż ochotniczą.

Rzeżyca rz., pow. rzeżycki. Największa rzeka w powiecie. Bierze początek z jeziora Raźno i wpada do jeziora Łubana. Na przestrzeni 100 z górą wiorst, spławiają po niej belki przez Łuban do Dźwiny.

Sałanty, pow.telszewski, gub. kowieńska. W r. 1630 Mikołaj Passanowski wystawił tu kościół drewniany. Bisk. Melchior Siejsz utworzył parafję. Gdy kościół ten podupadł w 1724 r. wystawił Stanisław Wojno z ks. Ogińskim nowy kościół drewniany.

Sałaty, m-ko nad rzeką Muszą w pow. poniewieskim, około 700 mieszkańców'. Kościół parafjalny.

Sarkanie, folwark nad jez. Cyrma, pow. rzeżycki, g. witebska, gm. Rezenmujża. Posiada kośc. par. pod wezw. Niepok. Poczęcia N. P. M. W pierwszej połowie XVII w. należały do Dunin-Balaszków. W r. 1650 należały do J. Weyss al. Weysenhoffa. Rozpadły się później i różne przechodziły koleje. Obecnie należą do Świerzbińskich i mają

586 dziesięcin przestrzeni dworskiej.

Saudyniki, m-ko i majętność w powiecie szawelskim, gub. kowieńskiej, nad Dubisą położone, własność rodziny Staniewiczów, o w. trzy od miasta Kielm. Przez'Dubisę jest tu most drewniany na palach na drodze, wiodącej z Cytowian do Kielm. Kościół filjalny.

Serniki, wieś i okolica szlacli., nad rz. Stabłą, dopł. Styru, pow. piński, gub. mińska, w 3 okr. pol. stolińskiiu, gin. Radezysk. Kazimierz Jagiellończyk oddaje Serniki niejakiemu Oiizarowi Szyłowiczowi. W początku XVI w. należały do Wrelatyckich później do Domanowiczów. Niewiadomo kiedy w Sernikach osiadła szlachta, pochodzi ona z Mazowsza. Mieszkają tu rodziny: Machnowiczów, Semickich, Paluchowiczów, Dubinów i inne. Przyjęli wyznanie wschodnie, zajmują się rolnictwem, flisactwem, rybołówstwem i ciesielstwem. Język ludowy z przymieszką wielu słów polskich. Okolica szlachecka, znajdująca się na prawym brzegu Stubły ma -222 osad i 1356 mk. Cerkiew p. w. św. Dymitra. Wieś na lewym brzegu Stubły, ma 50 os. pełnonadziałowych.

Serofin, wieś i probostwo katolickie w powiecie ihumeńskim, gubernji mińskiej, gmina Omelno, stacja i poczta Marjina Horka. Libawo-Romeńskiej dr. żel. Kościół fundacji Janiszewskich, z roku 1462, dekanatu ihomeńskiego ma około 2000 wiernycli, ulegał długie lata defraudacji księży renegatów, dziś prawowiernie obsadzony wywiera wpływ zbawczy na lud, odwykły od chwały Bożej.

Siady, m-ko w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej, nad rzeką Wardas ą, była własność rodziny Gadonów. Ostatni właściciel Aloizy G., szef szwadronu, w roku 31 zesłany na Syberję, miasteczko 1 majątek zabrany na skarb. Syn Alojzego Ludomił znany w szerokich kołach długoletni sekretarz emigracji 63-go roku. Zmarł w roku 1907 w Krakowie. Miasteczko posiada 2 kościoły, szkołę, szpital rządowy, pocztę, telegraf, urzędy ziemskiego naczelnika, asesora, leśniczego, sędziego śledczego i zarząd gminny.

Siechniewicze, wieś i dobra na lewym brzegu rz. Wieniec, pow. • prużański, gub. grodzieńska w 2 okr. pol., gm. Rewitycze. Kościół par. katolicki pod wezw. Opieki N. M. P. Dobra rodzime Kościuszków, gdzie Tadeusz po powrocie z Ameryki gospodarował.

Sidra, m-ko i dobra nad rz. Sidrą, lewym dopł. Biebrzy, pow. sokólski, gub. grodzieńska, w 1 okr. pol., gm. Makowlany. 110 domów, przeważnie drewnianych, 920 mieszk., zarząd miejski, zarząd gminny, cerkiew, kościół katolicki. Targi co niedziele, st. pocztowa. Ludność trudni się rolnictwem, drobnym przemysłem. Paralja prawosławna liczy 153 wiernych, paratja katolicka 2224 wiernych. Należała do ks. Radziwiłłów, później drogą wiana przeszła w dom Gasztoldów, następnie przechodziła do Naruszewiczów, kn. IIołowczyńskich, Wołłowiczów, Potockich, Szczuków. Po Szczukach powróciła do Potockich. W r. 1816 uległy eksdywizji i nabyte zostały na li-

cytacji przez Rajmunda Rembielińskiego.

Siebież, m. pow. w gub. witebsk. Powiat siebieski graniczy od północy z gub. pskowską, od wschodu z pow. newelskim, od południa z połockim i drysieńskim, od zachodu zaś z lueyńskim. Zajmuje przestrzeń 3320.8 wiorst kwadratowych.

Powiat obfituje w jeziora, które zajmują na ogół przestrzeń 136,8 wiorst kw. Ważniejsze z nich: Siebieskie, Osono, Białm, Nieczeroco, Ołbito, Osyń, Swibło, Niewiedro, Jassy i Jezierzyszcze.

Siebież położony jest na dość wyniosłym półwyspie, okolonym z trzech stron wodami jeziora Siebieskiego, o trzy wiorsty szosą, od stacji tejże nazwy kolei Moskiewsko-**WindaAvskiej,** w odległości 214 w. od Witebska. W" XVII wieku był tu zamek warowny, broniący północnych kresów Rzeczypospolitej. Obecnie Siebież posiada kościół parafjalny murowany p. w. Św. Trójcy, fundowany w r. 1649 przez ks. Krzysztofa Radziwiłła,

Sielec, m-ko i dobra nad rz. Jasiołdą, pow. prużański, gub. grodzieńska, w 1 okr. pol., gm. Sielec. 2836 w. k. Zarząd l-go okr. polic, dla 6 gmin, zarząd gminny, cerkiew, kaplicę katol., szkoła ludowa, szpital. Należały do Anny Kiszczyn, następnie do Krzysztofa Sadowskiego, później do Radziwiłłów. W roku 1859 własność lir. Zamoyskiej. W roku 1879 nabyte zostały przez Polesa. Dobra mają 7000 dz. 2 gorzelnie, 2 cegielnie, browar.

Sieliszcze, m-ko położone w pow. lepelskim, gub. witebskiej, nad jeziorem wielkiem tegoż imienia i dwór. Miasteczko posiada kościół duży murowany po Bernardynach—zakonników, przy trakcie małym od Potocka wiorst 50, od m. Lepla tyleż. Miasteczko całe przeważnie zamieszkałe przez mularzy chrześcijan katolików, którzy na zarobek latem idą do Rygi, Petersb., Moskwy, są gorliwemi katolikami, przed I 63 rokiem zwykle w czasie Bożego Narodzenia chodzili po dworach z betlejemską kolendą, przedstawiając Narodzenie Pańskie i śpiewając chórem nabożne pieśni po polsku, umieją czytać i modlą się na książkach, teraz zabroniono chodzić z kolendą i ten tak niewinny zwyczaj zgasł zupełnie.

Siemiatycze, m-ko na prawym brzegu rzeki Kamionki, pow, bielski, gub. grodzieńskiej, w 4 okr. pol., gm. Siemiatycze, grodzieńskiej gub. Zarząd pol., zarząd gminny, cerkiew, kościół katol., ewang., synagogę, dwa razy w tygodniu targi, 2 jarm. fabr. tytoniu i sukna, 5.634 mk. W początku XV w. Siemiatycze należały do Kmitów, przechodziły kolejno do Sudymoutowiczów, Łęczyńskich, Szydłowskich, wracają do łęczyńskich, następnie do Radziwiłłów, potem przeszły do Sapiehów. Michał Sapieha w r. 1725 r. wystawił klasztor i wzniósł kościół. W r. 1753 jako wiano za Anną Sapieżanką, dostały się ks. Jabłonowskiemu.

* Anna założyła drukarnię, bibljotekę, gabinet hist. uaturalnej, zbiory star., wiele fabryk. Po śmierci Anny Jabłonowskiej dostały się Mejznerowi, a następnie drogą wiana gen. Fenshave, w ręku spadkob. którego obecnie się znajdują. W 1803 r.

cesarz Aleksander I zakupił zbiory pałacu siemiatyckiego.

Siemieżewo, m-ko nad rz. Morocz, pow. słucki, gub. mińska, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Kijewicze. Do 1874 r. m-ko należało do ordynacji kleckiej, odtąd do ńieświeskiej. Cerkiew, wzniesiona przez Radziwiłłów w 1720 r. Język białoruski z przymieszką stów polskich. Dobrobyt. W m-ku rozwinięte żebractwo, zorganizowane w stowarzyszenie, obecnie nie istniejące, po wsiach jednak jeszcze bakałarze uczą starodawnych modłówigry nalirze żebraczej. Istnieje też cech krawców wieśniaczych. Szkoła ludowa.

Siemkow, od Mińska Litewskiego o mil 3, dawna rezydencja ostatniego wojewody mińskiego Adama Chmary, dziś Chełchowskich. Do niedawna zawierała masę pamiątek krajowych, bibljotekę i archiwum, prawie wszystko rozsprzedano na licytacji, lecz zostału starodawne archiwum godne badań historyków miejscowości, ze względu nazuaczenie rodziny Chmarów w swoim czasie.

Sienno, m. pow. gub. mohyłowskiej. Powiat sieński, albo sienneński zajmuje północ.-zachodnią część gubernji i graniczy na północy z pow. lepelskim i witebskim, na wschodzie z orszańskim, na południe z mohylowskim, na zachodzie zaś z borysowskim gub. mińskiej. Powiat ma rozległości 4333,8 wiorst kw. W południowej części powiatu przechodzi dział wodny pomiędzy dorzeczem Dźwiny i Dniepru. Gleba piasczysto-gliniasta, mało urodzajna. Przeważna część powiatu należy do dorzocza Dźwiny Zach., która na granicy 27 w. stanowi granicę powiatu od gub. witebskiej. Z dopływów jej ważniejsze: Łuczesa z Obolem, Południową część zraszaja dopływy Dniepru: Druć i Bóbr, biorące w powiecie początek. W powiecie znajduje się 122 jezior, z których ważniejsze: Łukomlskie, Zeryńskie, Sielawa albo Długie i Sieńskie. Pow. sieński jest najbardziej bagnistym z powiatów gub. mohyłowskiej.

Sienno leży nad jeziorem tej nazwy, przy ujściu do małej rzeczki, 147[3]/* w. od Mohylowa, a 60 od Witebska, Ludność wynosi około 3,700 osób płci obojej. Kościół paraf. Św. Trójcy, bardzo obszerny, został wzniesiony przez małż. Kurczów w 1509 a następnie przebudowali ks. Ogińscy. Sienno zawsze stanowi własność prywatną i ostatnio należało do Pusłowskich, a dziś do Szebeków.

Sierhiejewicze. dobra i wieś w pow. ihumeńskim, gub. mińskiej nad dużem jeziorem zwanem Mucha, niegdyś dziedzictwo Zaranków, Prozorów, z kolei Bukatych, Lipskich i Jelskich. W wieku XVIII upamiętnione pobytem dłuższym ostatuiego posła Rzeczypospolitej do Anglji Franciszka Bukatego, który ożeniony z Barbarą Prozorówną, wojewodzianką witebską, wziął Sierhiejewicze w posagu.

Sierocin, m-ko u zbiegu rz. Czernicy z Budowieścią, pow. połocki, gub. witebska. Cerkiew pod wezw. Narodzenia N. M. P., wzniesiona w 1669 r. przez Hrebnickich. Stanisław August Poniatowski nadał Sierocinowi w 176 roku prawo magdeburskie. Obecnie własność Renuttów.

Siewież jez., AV płn.-wschodnej i części pow. dyneburskiego, gub. witebska, do 8 w. długie, a do 4 w. szer., ma 17 w. kw. rozległości. Do 2 sąż. głębokie, dno ma gliniasto-piasczyste. Od strony płn.-wschodniej uchodzą do jez. dwa ruczaje, od strony zach. wypływa rzeka Dobna, prawy | dopływ Dźwiny, do której uchodzi pod Liwenhofem. W niewielkiej ilości szczupaki, karasie, okonie i iune ryby.

Sieniucha rz., albo Sina, rzeka w gub. witebskiej i pskowskiej, lewy dopływ rzeki Wielkiej. Wypływa w pow. drysieńskim z błota przylegającego do jez. Oswiejskiego, płynie w kierunku płn.-wseli. przez pow. siebieski i lucyński. Ogólna długość biegu wynosi około 150 w. Dno w granicach gub. witebskiej ma wszędzie ilaste, grzęskie. Spławna. Oprócz kilku drobniejszych przybiera rz. Pleśnicę.

Skidel, m-ko nad Skidelką, pow. grodzieński, gub. grodzieńska. Około 2000 mieszkańców. Zarząd gminny, gorzelnia, browar. Cerkiew paraf. fil. i cmentarna. Wchodził niegdyś w skład dóbr ekonomji grodzieńskiej, następnie własność ks. Czetwertyńskich.

Skina, fabryka papieru w majątku Smolańce, gub. witeb., pow. lepelskiego, gmina Smolauiecka. Siła wodna 150 koni na rzece Olszance. Maszyn parowych stale czynnych 3 z nich największa 500 (pięćset) koni siły, cztery kotły z udoskonaleniem (wentylator, przegrzewacze i t. p.) Produkcja roczna przeszło 200 tys. pudów papieru różnych gatunków. Robotników stale zajętych około 500 przeważnie z miejscowej ludności. Najbliższa, stacja pocztowo-tełegraf. w Czasznikach o 3 wiorsty. Od Lepla 33 wiorsty. Fabryka połączona telefonicznie z lwańskiem, gdzie główny zarząd.

Skirstymoń, m-ko rząd. nad Niemnem, pow. rosieński, gub. kowieńska, gm. Jurburg. Kościół katol. paraf, pod wezwaniem Św.. Jerzego, wzniesiony w 1636 r. przez Władysława IV. Paratja. katol., dekanatu wiełońskiego, kaplica na folw. Zamek. Pierwotnie dobra Skirstymoń należały do ekonomji stołu królewskiego, następnie przemienione na starostwo, były w 1771 r. w posiadaniu Medekszy. Przechowują się w S. szczątki zamku krzyżackiego, około 600 rak..

Skandwile, nad rzeką Anczą, przy szosie z Rygi do Tylży, o 28 wiorst od Taurog. Kościół katolicki. Kościół luterański. Cotydzień wielkie targi. Tow. spożywcze i kółko rolnicze.

Skiemiany, wieś kościelna, zw„ m-kiein, w pow. wiłk. gub. kow_ o 39 w. od Wiłkomierza, ludność wynosi około 300 osób płci obojej. Filjaluy kościół drewn.- pod wezw. N.M.P., należący niegdyś do ks. Augustjanów w Widziniszkaali. Dobra lej nazwy stanowią własność rodziny Małeckich.

Skobielewski obóz, jest to wojskowe miasto, w pow. nowogródzkim, mińskiej gub., zimową porą zamarłe, latem wysoce ożywione z miljonowemi zabudowaniami, na przestrzeni 6 wiorst. O 5 wiorst od stacji Leśna kolei Moskiewsko-Brzeskiej, przy szosie ze Słonima do Baranowicz na połowie drogi. Wszyscy oficerowie 4-cli pułków piechoty

i dwu brygad artylerji pobudowali tu swoje letnie mieszkania w sosnowym lesie, dokąd na lato się zjeżdżają rodziny i krewni na kurację. Miejscowość w nadzwyczaj zdrowotnych warunkach. Do kościoła najbliższego 17 wiorst do Nowej Myszy.

Skoki, wieś i dobra nad rz. Leśną w pow. brzeskim, gub. grodzieńskiej położone, do gm. Motykuły, o 10 i pół wiorsty od Brześcia. Tu w r. 1757 urodził się znany poeta i pisarz Juijan Ursyn Niemcewicz.

Skopiszki, m-ko nad jez. Mitowo, pow. jezioroski, gub. kowieńska, około 600 mieszkańców; dwa kościoły katolickie, synagoga, koszary wojskowe, zarząd gminny, szkołę wiejską, targi tygodniowo. W części należy do hr. Choiseulów, reszta do rządu. Kościół paraf., pod wezw. św. Trójcy, wzniesiony w r. 1752. Parafja kotolicka dek. abelskiego. Na cmentarzu kaplica murowana pod wezw. św. Wawrzyńca. Uprawa lnu.

'Skorule, wieś kościelną zw. miasteczkiem i folwark, na lewym brzegu Wilji, pow. kowieński, gub. kowieńska, kościół par. katolicki pod wezw. św. Anny. Pierwotny fundusz na tutejsze probostwo uczyniony w 1522 r. Obecny kościół w stylu gotyckim, wymurowany został w 1662 r. przez Andrzeja Skorulskiego. Parafja katol., dekanatu kow., zwana Skorule-Janowo, ma 2 filje, w Janowie i Kulwie. Gleba piasczysta, ludność białoruska. Dziś własność Siemaszków.

.Skryhałów, m-ko i dobra na prawym brzegu Prypeci, pow. mozyrski, gub. mińska. Niegdyś królewszczyzna, następnie własność Kmitów, Muszków, Denhoffów, Czartoryskich, Petroneli Chełchowskiej, rodziny Oskierków, hr. Murdełio; w r. 1874 nabyte przez ryskiego kupca Karola Szepellera. Około 1300 mieszkańców. Cerkiew pod wezw. św. Mikołaja, drewniana, fundacji Kazimierza Oskierki. Do niedawna była tu kaplica katol. W okolicy dużo kurhanów i ókopisk przedhistorycznych.

Sławkowicze, wieś i dobra, pow. bobrujski, gub. mińska, gm. Laskowicze, par. katol. Hlusk. wieś ma 63 os. pełnonadziałowych; cerkiew z r. 1796 pod wezw. św. Koźmy i Damiana. Dobra dość dawne dziedzictwo Reytanów, 2465 dz., młyny, gorzelnie; grunta lekkie, łąk błotnych wiele.

Słobódka, m-ko położone nad jeziorem Niedrowo w powiecie jeziorowskim 700 mieszkańców, najbliższa poczta Brasław 10 w., najbliższa stacja kolei Kresławka 30 w. W miasteczku znajdują się: zarząd gminny słobódzki, kościół paratjalny Zawierski (nazwa od pobliskiego dworu Zawierz) nowy zbudowany w stylu romańskim 1905 roku. Szkoła 2 klasowa męska, szkoła początkowa żeńska. Ludność białoruska katolicka (w kowieńskiej gubernji jedyna parafja czysto białoruska bez przymieszki litwinów). Wparafjijest wiele jezior, z których główniejsze są: Snuda, Strusta, Wołoso, Niedrowo, Wojsa. Przepływa rzeka Drujka, wpadająca do Dźwiny przy m. Drui.

Słonim, in. pow. gub. grodzieńskiej, po obu brzegach Szczary, przy ujściu do niej Issy i przy kolei Baranowicze-Białystok w

odległości 166 wiorst od Grodna. Początek miasta, ginie w pomroce odległych wieków. Około r. 1290, Montwint, najstarszy syn Gedymina, otrzymawszy od ojca dzielnicę w Karczewie i Stommie, w nim założył stolicę swego księstwa. Około r. 1500 Sloniin został miastem powiat, województwa nowogródzkiego. Najbardziej się podniosło miasto w drugiej polowie XVIII wieku, kiedy Michał Ogiński, hetmau w. lit,, otrzymawszy starostwo słonimskie, osiadł tu z licznym dworem. Po ostatnim rozbiorze Rzplitej, Słonim w 1795 r. pozostał miastem głównem gub. słonimskiej, utworzonej w części województw; nowogródzk., trockiego i brzeskiego i składającej się z powiatów: słonimskiego. nowogródzkiego, lidzkiego, grodzieńskiego, wołkowyskiego. W r. 1802 Słonim wschodzi w skład gub. grodzieńskiej. Kościół paraljalny murowany pod wezwaniem Sw. Andrzeja stanął w r. 1775 kosztem i staraniem ks. ks. Ancuty i biskupa Giedroycia. Prócz parafialnego jest w Słonimie kościół pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia N.M.P. przyb. klasz. Bernardynek, założony w r. 1645 przez Aleksandra Judyckiego. Ludność w r. 1907 wynosiła 20.384 osób płci obojej.

Rozwój miasta w ciągu ostatniego dziesięciolecia jest wyjątkowo znaczny, a nawet i wygląd zewnętrzny stał się okazalszym. Są tu następujące zakłady szkolne i instytucje społeczne: prywatua szkoła realna, prywatne progimnazjum żeńskie, Tow. Dobroczynności i T-stwo pom. ubog. żydom.

Słowieńsk, m-ko na lewym brzegu Berezyny Niemnowej, pow. oszmiański, gub. wileńska, okolica lesista i żyzna; posiada cerkiew parafialną drewnianą, szkołę ludową. Własność Michała hr. Chreptowicza. W końcu XVII w. Słowieńsk należał do Zahorskich, następnie do Szaniawskich, później do Joachima Chreptowicza, obecnie we władaniu ostatniego potomka tego rodu Michała hr. Chreptowicza-Buteniewa, bezdzietnego.

Słuck, miasto pow. gub. mińskiej. Słuck, u latopisców ruskich Sluczesk, niegdyś stolica księstwa słuckiego, od r. 1795 miasto powiatowe gub. mińskiej, leży na prawym brzegu Słucza, przy dawnej szosie moskiewsko-brzeskiej, w okolicy równej, bezleśuej, żyznej i obfitującej w łąki, w odległości 204 w. od Mińska. Najbliższe stacje kolejowe znajdują się o 114 w. w Horodziei (linja Moskwa-Brześć) i o 84 w. w Lachowiczach (linja Wilno-Równe). Rzeka Słucz przepływa 0 1 wiorstę, na wschód od miasta, które natomiast przecina kanał, od rzeki przeprowadzony 1 dość obfity w wodę. Miasto składa się z trzech części: Starego miasta, Nowego Miasta, zwanego także Trojczany i przedmieścia Ostrów. Jest jeszcze część miasta zwana Skoliszcze, zasiedlona wyłącznie przez żydów. Początek Słucka nie jest znany i sięga prawdopodobnie, czasów przedhistorycz. Pierwszą wzmiankę o Słucku znajdujemy w latopisach ruskich pod r. 1116, gdy spalony został przez ks. mińskiego' Hleba. W XIII wieku Słuck przeszedł prawdopodobnie i pod panowanie Litwy, podobnie

jak Nowogródek i Zasław. Przez dłuższy czas Sluck stanowił dziedzictwo książąt Olelkowiczów, a po wygaśnięciu tego rodu wraz z ręką księżniczki Zofji dostał się ks. Januszowi Radziwiłłowi i stał się odtąd gniazdem kalwinizmu w tych stronach. Janusz Radziwiłł w 1617 r. założył tu zbór kalwiński, a Krysztof Radziwiłł urządził w 1625 r. szkołę i seminarjum tegoż wyznania, Bogusław Radziwiłł również otaczał Słuck swą opieką i przy nim miasto znacznie się rozrosło. Najbardziej jednak przyczynił się do dobrobytu miasta Hieronim Radziwiłł, w początku XVIII w. jemu to zawdzięcza Słuck słynną fabrykę pasów. Uchwałą sejmową Słuck w r. 1778 stał się głównem miastem nowoutworzonego powiatu słucko-rzeczyckiego. Powiat ten przetrwał do r. 1793, poczem Słuck przeszedł pod panowanie rosyjskie. Do r. 1845 Słuck był własnością ks. Ludwika Wittgenstejna, od którego je rząd wykupił.

Obecnie (w r. 1907) Słuck liczy 15.618 mieszkańców, posiada gimnazjum męskie, dwie pensje żeńskie, kościół po-bernardyński, 6 cerkwi prawosławnych, starożytny monaster w Trojczanach, dwa zbory kalwińskie i synagogę. Niebrak również instytucji społecznych, jak T-wo Rolnicze, T-wo Dobroczynności, wzajemnego kredytu i t. p. Przemysł fabryczny rozwinięty jest słabo.

Natomiast mieszkańcy Słucka cieszą się już zdawna ustaloną opnią w kwestji ogrodnictwa i sadownictwa. Ogrodów w Słucku jest b. dużo, a gruszka „Słuczanka" nie należy do najgorszych.

Słucz rz., rzeka, lewy dopływ Prypeci, zaczyna się na płn. krańcu pow. słuckiego, w bagnach, sięgających granicy pow. ihumeńskiego, zwanych *Wierch-Słucz.* Spław na Słuczu zaczyna, się w obrębie pow. mozyrskiego od miejsca połączenia się Słucza z rz. Morocz. Długość biegu wywynosi 145 w. Ryb i raków obfitość wielka.

Śmiłowicze, m-ko i duże dobra gubernja mińska, powiat ihumeński, od Mińska wiorst 40. Niegdyś rodziny Kieżgajłów, z kolei Ogińskich i Moniuszków, dziś przez wiano Wańkowiczów, kościół po-Misjonarski od r. 1864 przerobiony na cerkiew, zawiera, groby Ogińskich i Moniuszków. Pałac ma dużo pamiątek i dzieł sztuki, poczta w miejscu. Parafja katolicka Ihumeń.

Smolańce, dobra i wieś w pow. lepelskim, gmina Smolańce, dobra mają 6000 dziesięcin ziemi i składają się z folwarków Smolańce, Michałów, Zosin, Kohanowicze, Choraków, Katorsze, Sierebóg, oraz paru mniejszych zaścianków. W gminie Smolanieckiej jest 5,688 mieszkańców, w obręb jej wchodzą oprócz klucza Smolańskiego folwark kościelny Szołkowszczyzna (należy do parafji Bieszenkowskiej) i 20 wiosek. Dobrobyt wśród ludu znacznie się tu podniósł w ostatnich lat dziesiątku, zwłaszcza we wsiach bliżej leżących do fabr. papieru „Skina", zatrudniającej około 500 robotników. Fabryka ta produkuje rocznie przeszło 200 tysięcy pudów papieru (miesięcznie od 16.000 do 20.000). Najbliższa stacja pocztowa w

Czasznikach o 2 wiorsty, najbliższa stacja kolejowa: Łowsza (Rygo-Orłowskiej drogi) i Krupka lub Bóbr (MoskieAvsko-Brzeskiej). Smolańce pamiętne bitwą 1812 roku w odwrotnym pochodzie armji Napoleońskiej, wówczas to od połowy październiknika, aż do pierwszych dni listopada przeciągały tędy wojska, paląc wsie i dwory okoliczne. Dnia 2 listopada 1812 r. bitwa wrzała w samym dworze, przyczem spalono pałac i wszystkie niemal zabudowania, na placu boju zostało około 5.000 poległych. Smolańce były atygeucją hrabstwa Czasznickiego i wraz z Czasznikarai zostały nabyte przez Michała Wołodkowicza starostę chojnieńskiego, obec. są własnoscią jego prawnuka Wincentego Wołodkowicza. Jest tu wzorowa gorzelnia, młyn wodny na Łukomce, oraz wyżej wspomniana papiernia, z oddziałem w Wiszkowic-zach.

Smolewicze, m-ko i dobra po radziwiłłowskie nad rz. Plissą pow. borysowski, gub. mińska; około 1500 mięszkańców, szkoła wiejska, szpital, browar. W XVI w. Smolewicze należały do Konstantego Ostrogskiego, później do Radziwiłłów, następnie do Wittgensteinów, wreszcie zostały sprzedane. Ks. Konstanty Ostrogski fundował tu w 1507 r. cerkiew pod wezw. św. Mikołaja. W ostatnich czasach w Smolewiczach wzniesiono nową cerkiew, od niej zależy siedm kaplic. Dobra mają 31.648 dziesięcin, młyny, karczmy, gorzelnie. Chrześcijanie trudnią się rolnictwem.

Smolhów, folwark mały przy granicy powiatu słuckiego i bobrujskiego, w gubernji mińskiej, w którym się urodził 17 wrzęśnia 1822 bard Litwy Ludwik Kondratowicz (Władysław Syrokomla); widok Smolhowa jest, w albumie Ordy.

Smorgonie, rn-ko skarbowe przy zbiegu rz. ukieny z Gierwiatką, pow. oszmiański, gub. wileńskiej około 7000 mieszkańców. Posiada dwie cerkwie pod wezw. Przemienienia Pańskiego, z muru wzniesioną w 1840 r. i pod wezw. św. Michała, dwie kaplice drewniane. Zarząd policyjny, i gminny, komisja włość., sąd pokoju, iukwirent sądowy, trzy doroczne jarmarki, młyny leśne, garbarnie. Dawniej był tu kościół paraf, katol., dekanatu oszmiańskiego, pod wezw. św. Trójcy, wzniesiony w 1553 **r.,** z kaplicami w Zalesiu i Cyrynie. Par. prawosł. Przemienienia i św. Michała. W XVI w. dziedzictwo Zenowiczów, z których Krysztof założył tu zbór kalwiński, przez syna jego oddany katolikom. Własność Radziwiłłów, Karola hr. Przezdzieckiego, po 1870 r. skarbowa. W 1708 **r.** bawił tu Karol XII i tu pożegnał się z nim Stanisław Leszczyński, udając się do Malborga,.

Snudy jez., w pow. jezioroskim, gub. kowieńskiej, dług. 6 w., szer. do 5 w., ma 22 w. kw.; 8 wysp. Od południa łączy się z jeziorem Strusty i przez rz. Drujkę zlewa swe wody do Dźwiny.

Sobakińce, wieś i dwór, powiatu lidzkiego, gub. wil., Lida w. 50, stac. kol. Pet.-Warsz. Marcinkańce w. 28. Niegdyś własność skarbu w. ks. lit, znana pod mianem Zabłocie, którą r.

1540 dzierżawił pan Szymko Mackiewicz, ciwun wileński. Po uiin nadana około r. 1550 Michałowi Sobakinowi, zbiegowi z Moskwy, od nazwiska którego otrzymała dzisiejszą swą denominację. We wsi cerkiew od bardzo dawnych czasów istniejąca, na nowo wybudowana roku 1865. \V niej dzwonz napisem słowiańskim r. 1506 i niemniej starożytny obraz M. B. za cudowny uznawany. Na obrazie ciekawe rotum srebrne króla Stanisława Leszczyńskiego roku 1705. Król Jan III Sobieski r. 1676 nadał dla wsi Sobakinskiej prawo magdeburskie, co August III r. 1755 konfirmował. Dwór ze wsią Sob. r. 1826 należał dollofmauów i posiadały razem dym. i dusz męzk. 63 i żeń. 49. R. 1866 wieś liczyła mieszkańców 116, r. 1882—178, obecnie 163. Wieś ma ziemi 134 dz. Dwór ziemi dz. 346 należy do p. Szalewicza.

We wsi zarząd gminny od r. 1866 i szkoła ludowa od roku 1863. Ludność okoliczna—czarnorusini, być może jedyni potomkowie jadźwingów. W pobliżu Sob. starożytne cmętarzyska, zwiedzane przez p. Szukiewicza i Woltera.

Sokółka, m-ko pow. w gub. grodzieńskiej. położone nad rzeką Sokółką przy kolei Petersburg-Warszawa, leży w odległości 37 wiorst od Grodna (przy trakcie białostockim). Była to pierwotnie wieś koronna, należąca do ekonomji grodzieńskiej, mieszkańcy której obowiązani byli do hodowania sokołów. W ostatniej ćwierci XVIII wieku Antoni Tyzenhauz, podskarbi litewski, osadził tu rzemieślników, zabudował pięknie rynek i wyniósł osadę do godności miasteczka. Bo trzecim rozbiorze Rzplitej, Sokółka wraz z całą zachodnią częścią dzisiejszej gub. grodzieńskiej dostała się Prusom i pozostawała pod ich władzą do pokoju Tylżyckiego. Po przyłączeniu do Rosji obwodu białostockiego w r. 1808, Sokółka przeznaczoną została na miasto powiatowe. Kościół parafjalny pod wezwaniem św. Antoniego, wzniesiony został pierwotnie z drzewa w r. 1565 przez Zygmunta Augusta, W r. 1779 kościół ten spłonął i dopiero w r. 1848 proboszcz miejscowy ks. Kryszczun wymurował dość okazałą i przestronną świątynię. Miasto w r. 1907 liczyło zaledwie 5239 mieszkańców. Prócz paru szkółek elementarnych, posiada jedynie pensję 4-o klasową prywatną żeńską.

Soleczniki M., m-ko nad Wisińczą, pow. wileński. Zarząd gminny, szkółka miejska, kościół katolicki drewniany pod wezw. św. Jerzego. Dobra mają 148 dz. ziemi uprawnej i 586 dz. lasu. Własność Chodkiewiczów, potem Mianowskich, w posiadaniu których do dziś pozostają.

Soleczniki W., m-ko i dobra nad rzeką Solczą, pow. wileński, gm. Soleczniki. Około 600 mieszk. Huta szklana, młyn na Solczy i gorzelnia. Kościół par. katolicki drewniany , stacja pocztowa, kaplica protestancka. Kościół kat. pod wezw. św. Piotra apostoła, założony w XIV w. Paratja katolicka dek. radlińskiego. Filja w Solecznikach Małych, kaplica w Montwiłowszczyznie. Dobra mają 291 dzies. ziemi uprawnej i 2730 dzies. lasu. Własność

niegdyś Hlebowiczów, następnie Chodkiewiezów, dziś Wagnerów.

Sołoki, m-ko nad jez. Łodzie, pow. jezioroski, gub. kowieńska, około 1300 mieszkańców. Kościół • katol. pod wezw. św, Piotra i Pawła. Na cmentarzu grzebalnym kaplica Ukrzyż. J. Chr. Filja w Duksztaczu i Wojaszyszkach, kaplice w Ligunacli, Narunach i Wardzinkienacli. W okolicach miasteczka liczne okopv, które lud uważa za szwedzkie kurhany.

Sołomerecze. dobra w pow. miń., niegdyś udzielne księstwo. Był tu monaster fundacji książąt Sołomereckich. Z dawnych inwentarzów widać, że było tu spore miasteczko. Grunta urodzajne. Lasy przeważnie jodłowe. Dawne dziedzictwo Wołodkowiczów.

Soły. dwór i parafja, kow. gub., wilkom, pow. Na wyspie ślicznego jeziora leży wspaniały majątek hr. Przezdzieckiego i ładny kościół. Niedaleko jest duża Solska puszcza, w której zachowały się w wielkiej ilości dzikie zwierzęta. Na wyspie w majątku wspaniały park. Od stacji Poniemunia 12 wiorst.

Soły, m ko, dobra i dwór na lewym brzegu Oszmianki, pow. -oszmiański, gub. wileńska, 16 w. od Oszmiany a 67 od Wilna. st. kol. żel. libawo-romeńskiej t. u. Zarząd gmiuny, stacja pocztowa i telegraf, szkoła ludowa, około 50Ó mieszk. Paraf, kościół drewniany pod wezw. N. P. M. Różańcowej i kilka kaplic. Dobra stanowią własność rodziny Żylińskich.

W pobliżu są drugie *Soły,* własność gen. Iwanowa; jest to jedno z najbardziej postępowych gospodarstw na Litwie, przy olbrzymim nakładzie urządzone.

Sorok-Tatary, okolica szlach., na wzgórzu nad rz. Waką, pow.-trocki, gm. Międzyrzecze, okr. wiejski Skorbuciany. Odwieczna osada tatarska, jedna z dość licznych, założonych w swoim czasie przez wielk. księcia Witolda.

Soż rz., w gub. smoleńskiej i mohylowskiej, lewy dopływ Dniepru. Bierze początek w połudn. części pow. smoleńskiego, na gub. mohylowską przypada 460 w. Głębokość waha się pomiędzy 5 i 20 st. Szybkość biegu od 400 do 600 sąż. na godzinę.

Spiahła, folw. i wieś zwana miasteczkiem, pow. świeciański, gub. wileńska. Cerkiew paraf, drewn. pod wezw. Wniebowzięcia N.M. P. szkoła ludowa, W 1761 r. własność Andrzeja Zienkowicza, następnie Sulistrowskich, dziś Boczkowskich.

Średnik, m-koi dwór, w gub. kow. Niemnem, gdzie weń wpada Dubissą, W pobliżu przechodzi szosa wiodąca do Jurborga, idąca równolegle do Niemna i nad jego brzegiem. Skutkiem położenia swego u zbiegu Dubissy z Niemnem, miasteczko stale bywa narażone na wylewy. Niemal corocznie wody podrywają część dość niskich brzegów i tworzą obszerne mielizny. Dwór należy do Żylińskich i ma prześlicznie urządzony i obszerny ogród. Na Dubiósie most drewniany i przewóz promem. Na drugiem, porzuconem jej korycie leży zarosła dziś łoziną jałowa przestrzeń i niegdyś wyspa znana nawet w kronikach pod mianem *Salin,* na której odbywały się sprawy Witolda i Jagiełły z krzyżaka

mi, a więc w latach 1382, 1383 i później 1396, 1398, wreszcie w r. 1404. kiedy tu zjechał ze świetnym dworem Konrad v. Jungingen. Miasteczko obecnie posiada ludność przeważnie żydowską. Przystań statków parowych na Niemnie. W r. 1829, skutkiem niezwykle silnego 'wylewu Dubissy kościół i plebanja wraz ze wszystkiemi budowlami runęły do rzeki.

Dzieje wspominają, iż tu w Średniku była niegdyś główna świątynia litewska za czasów pogańskich, *Romnowe,* która tu się przeniosła z Prus skutkiem prześladowania Krzyżaków. Na górze zaś przy dworze była tu niegdyś warowna czatownia żmudzka, którą Krzyżacy zwali *Bisseną.*

W. Stachów, wieś na prawym brz. Berezyny, przy ujściu do niej rzeki Brodni, pow. borysowski, gub. mińska. .Ma 33 osad.

Staniewo, dobra w pow. trockim gub. wileńskiej położone, o 5 w. od żyzinor, przy wielkim gościńcu z Wilna do Kowna. Własność p. Boi. Jasieńskiego.

Stanków, wieś z zarządem gminnym i dobra nad lewobocznym biegiem dopł. Uszy, pow. miński, gub. mińska. Cerkiew paraf, pod wezw. św. Michała, wzniesiona w 1858 r. przez Emeryka Czapskiego. Filja p. w. św. Anny z 1815 r. w Kryśowie. Szkółka gminna, szkoła, szpital. Własność niegdyś ks. Radziwiłłów, jako wiano przeszły w dom Czapskich. Hr. Emeryk Czapski zbudował piękny pałac. Biblioteka. Zbiory numizmatyczne, ofiarowane do Krakowa. Zbiór sztychów, cennych malowideł. Przy pałacu także kaplica dworska, murowana (parafji kojdanowskiej) przy której zawsze mieszkał Kapłan. Doskonałe gospodarstwo rolne. Gorzelnia, starannie urządzone lasy.

Stare Sioło, dobra w pow. mińskim, gmina Stare sioło. Jest tu dużo zaścianków szlacheckich, o które od lat kilku idzie spór właścicieli z dzierżawcami. Są tu dwa młyny, tartak, a dawniej była też huta szklana. Ongi dobra były własnością Radziwiłłów, od którycli przeszły do Wołodkowiczów i dotąd pozostają w ich władaniu.

Starobin, m-ko nad rzeką Sluczem pow. słucki, gub. mińska. .Cerkiew parafjalna pod wezw. św. Mikołaja. Ludności około 800 mieszkańców. Dobra niegdyś własność ks. słuckich Olelkowiczów, następnie ks. Radziwiłłów, Wittgensteinów, sprzedane w r. 1893 pod przymusem.

Stokiiszki, m-ko rządowe nad rzeką Wierzchnią, pow. trocki, gub. wilenń. Posiada kościół paraf, katolicki, kaplicę na cmentarzu. Pierwotny kościół, pod wezw. św. Trójcy, wzniósł Zygmunt III, w r. 1776 zbudował nowy kościół, posiada on 6 ołtarzy. O 3 w. od m-ka znajdują się 3 źródła mineralne, obecnie zaniedbane. Własność Barbary Radziwiłłówny. Józefa Bouffała, następnie Minejki, Feliksa Malinowskiego, Wacława Matuszewicza. Po ostatnim rozbiorze stały się własnością skarbu.

Stolarowszczyzna, gubernja witebska, pow. rzeżycki, kościół pod wezw. św. Trójcy. Majątek należał do Sokołowskich, obecnie ks. Radziwiłłów.

Stolin, m-ko nad Horyniem, pow piński, gub. mińska, o 67 wiorst

od Pińska. Cerkiew pod wezw. św. Trójcy. Miasteczko starożytne, należało do liczby miast t. zw. pohoryńskich.

Stołpce, m-ko rządowe przy ujściu Odcedy do Niemna, pow. miński, gub. mińska, o 70 w. od Mińska, 4000 mieszkańców. Cerkiew pod wezw. św. Anny, kościół katolicki, szpital, szkoła, fabryka zapałek, warsztaty budowy łodzi i wicin. Ważniejsza przystań na Niemnie. Produkta wywozu; zbo-2e, drzewo, smoła, terpentyna Miejscowość równa, lasu mało, grunta urodzajne. Ostatnimi posiadaczami Stołpców byli ks. Czartoryscy.

Stradecz, dobra, pow. brzeski, gub. grodzieńska, gm. Domaczow, o 20 w. od Brześcia.

Stracza, dobra nad rz. t. n. w pow. święciańskim, gub. wileńskiej. Z przepysznym lasem (przed 10 laty), gorzelnią i t. d. oraz kilku folwarkami i młynami, uległy w r. 1906 zupełnej rozprzedaży częściami, skutkiem marnotrawstwa ostatnich posiadaczy. Tylko część dóbr tych dostała się w ręce polskie.

Strzeszyn, m-ko na prawym brzegu Dniepru, pow. rohaczewski', gub. mohylowska, o 39 w. od Rolniczewa, około 1600 mieszk. Cerkiew murowana, zarząd gminny, szkoła, przystań na Dnieprze. Własność Jatimowicza,

Studzieniec, m-ko nad rzeką Żad.mka, pow. czerykowski, gub. mohylowska. Około 2000 mieszkańców. Cerkiew parafjalna i cmentarz., zarząd gminny, olejarnie. Własność Tereszczeuki.

Studzionka, miejscowość historyczna w powiecie borysowskim gub. mińskiej, głośna przeprawą Napoleona I w roku 1812. Opis u Tyszkiewicza Eustachego w księdze „Opisanie powiatu borysowskiego".

Stwiga rz.. w pow. mozyrskim, gub. mińska, prawy dopływ Prypeci, bierze początek w pow. owruckiin. Długość biegu 120 w. Rybołówstwo znaczne.

Stwołowicze, m-ko nad rzeką Szczarą, pow. nowogródzki, gub. mińska; o 42 w. od Nowogródka Około 1000 mieszk., cerkiew, kościół katedralny, dwa jarmarki, szkółka miejska. Pierwotnie Stwołowicze własność w ks. litewskich, następnie Radziwiłłów.

Stworzańskie góry. w pow. wiłkomierskim, gub. kow., o wiorst 5' od Wilkomierza. Najwyższy punkt w pow. a może i guber-**nji.** oraz kilka gór sypauynh t. zw. pilkalni, opiewanych w poezjach litewskich Baranowskiego. Ze szczytu góry ma się naokół prześliczny widok na kraj ten malowniczy i gęsto zaludniony a dostatni.

Styr rz., w gub. mińskiej, prawy dopływ Prypeci. Bierze początek w płn.-wsch. kącie Galicji, w pobliżu źródeł Bugu Zach. i Seretu. Ogólna długość wynosi do 478 w., z tego wypada na pow. piński 100 w. S/er. w gub. mińskiej wynosi od 20 do 4<i sąż., głęb. od 10 do 20 st.

Subocz, m-ko rząd. nad rz. Wieszyntą, pow. wiłkomierski, gub. kowieńska, o 60 w. od Wiłkomierzą około 650 mieszk., zarząd gminuy, szkoła, młyn. Kościół par. kat. pod w. św. Trójcy murowany. Filja w Korsakiszkacli pod wezw. Serca Jezusa, drew. dawniej; Subocz starostwo niegrodowe, następnie własność Antoniego Ludwika

Dusiatskiego Radominy, Jana Ludwika de Broel Plater, Leona Borowskiego.

Subotniki, m-ko nad Gawią, pow. oszmiaiiski, gub. wileńska, o 44 w. od Oszmiany. Około 400 mieszk. Zarząd gminny, szkoła, młyn, brow. Kościół paraljalny murowany pod wezw. Jerzego, lllja w Łazdunach. Własność Umiastowskich, obecnie lir. Jan. Milewskiej.

Suchary, m-ko nad rz. Restą, pow. czauski, gub. mohylowska, o 25 w. Czaus. Około 850 mieszk. Cerkiew drew. Własność Listowskich. Za czasów Rzplitej wchodziły w skład starostwa moliylowskiego.

Suchowola, m-ko na lewym brzegu rzeki Olszanki, pow. sokólski, gub. grodzieńska, 49 w. od Grodna. Kościół paraf, pod wezw. św. Piotra i Pawła. Około 3,000 mieszkańców.

Supraśl, m-ko nad rz. Supraślą, pow. białostocki, gub. grodzieńska, o 16 w. od Białegostoku. Około 3,500 mieszkańców. Kościół kat. flljałny, kośc. ewang., fabrylei kortów. Kościół katolicki pod wezw. św. Trójcy. Miasteczko powstało pomiędzy 1824 a 1834 roku. Monaster praw. Błaho wieszczeóski.

Suraż, m-ko nadetatowe, pow. witebski, gub. -witebska, dawniej m-to pow. gub. witebskiej, po obu brzegach rz. Dźwiny, w odl. o 41 w. od Witebska. Około 1900 mieszk., szkoła powiatowa, szkoła lud,. 2 cerkwie drewniane. Miasto założone zostało w 1564—5 r. z polecenia Zygmunta Augusta, pobudką założenia był cel strategiczny; dla ściągnięcia osadników Zygmunt August nadał miastu różne przywileje. W 1866 r. Suraż zamieniony został na m-to nadetatowe.

Suraż, m-ko nad Narwią, pow. białostocki, gub. grodzieńska, o 30 w. od Białegostoku, około I,500 mieszk. 3 cerkwie. Kościół paraf. kat. pod wezw. Bożego Ciała, wzniesiony w 1744 roku, zgorzał w 1872 r., dwa kościoły kat., filja w Uchowie. Przy ostatnim rozbiorze Rzplitej w 1795 r. dostał się Prusom, a na mocy pokoju tylżyckiego przeszedł pod panowanie Rosji.

Surwiliszki, miasteczko nad Niewiażą, pow. kowieński. Kościół paraljalny drewniany zbudowany około roku 1640 przez biskupa Tyszkiewicza. O wiorstę od Surwiliszek doskonale zachowane okopy wojsk polskich przeciwko szwedom z czasów Augusta II. Urząd gminny, szkoła ludowa litewska, 15 wiorst od Kiejdau.

Suwieki, wieś i dobra, pow. jezioroski, gubernja kowieńska, o 16 w. od Nowoaleksandrowska. Niegdyś rozległe dobra Zaranków, następnie Nacewiczów, a później Józefa Kosski.

Susza, za czasów Batorego forteca, obecnie majątek i wioska, ostatnia na półwyspie nad jeziorem tejże nazwy. Podanie głosi, że obecny półwysep był wyspą i że za czasów Batorego podczas bitwy przesmyk został zasypany trupami, przez co utworzył się półwysep, inne podanie głosi, że podczas przejścia francuzów przesmyk zasypany piaskiem, zniesionym w butach. Koło wioski są kopce. Zamek stał na tem miejscu, gdzie obecnie znajdują się zabudowania majątkowe, niedawno zostały odkopa-

ne wypadkiem murowane piwnice. Susza leży w powiecie lepelskim, gub. witebsk., przy trakcie wiodącym z Ułły do Kamienia. Przed 3 laty istniał na jeziorze Suszańskim prom, przywilej na dochód z promu był wydany przez Augusta III. Obecnie wybudowano tam most.

Syłgudyszki, stacjia kolei żelaznej podjazdowej Swięciańskiej i majątek tejże nazwy, należący do Bolesława Jałowieckiego.

Syłgudyszki należą do najstarszych osad ludzkich na Litwie, bo sięgają kamiennego wieku; tu właśnie znaleziono bardzo wiele narzędzi kamiennych, które były oddane za czasów ś. p. Eustachego Tyszkiewicza do muzeum w Wilnie. W pobliżu Syłgudyszek wiele starych mogił (kurhanów); są wysokie sypane góry (grodziska, pilkalnie). Na ogół jest to miejscowość pod względem archeolog!-cznym bardzo interesująca.

W pobliżu leży jezioro *Jesiata,* którego brzegi wyniosłe należą do najbardziej malowniczych miejscowości na Litwie. Jezioro Jesiata jest lodowcowej formacji, bardzo głębokie, bo dosięga 27 sążni głębokości. Długość jeziora stanowi 3 mile, a wspólnie z zatoką *Gałoną* ma obwodu około 8 mil. Jesiata ma wygląd wspaniałej, szerokiej rzeki formy wężykowatej, skąd wypływa rzeka Kiewna, wpadająca do rzeki Żejmiany, a ta ostatnia do Wilji. Jesiata, Kiewna i Żejmiaua stanowią jeden spław do Wilji i Niemna, kędy spławiają się w ciągu całego lata liczne tratwy.

Swiadoście, m-ko i dobra nad jez. Ołowsza. powiat wiłkomierski, gub. kowieńska, o 59 w. od Wiłkomierza, około 1,000 mk. Urząd gminny, szkółka wiejska, kościół kat. paraf, pod wezw. św. Michała Archan., drewn. kaplica N. M. P. w Ołotach. Niegdyś własność Leona Borowskiego, obecnie rodziny lir. Morykonich.

Świadoście (lit. Swedasai), miasteczko w pow. wiłkomierskim, 1600 mieszkańców. Kościół parafjaluy.

Świbło jez., pow. siebieski, gub. witebska, 14 w. kw. powierzchni, największa dł. 7, szer. zaś 4 w., głęb. dochodzi do 7 sąż. Północny brzeg zarosły lasami. Rybne. Dno przy brzegach piaszczyste, dalej ilaste.

Święciany, m. pow. w gub. wileńskiej, odlegle od Wilna o 72 wiorsty, od st.t.n. kolei Petersburg-Warszawa o 11'/a wiorst, od stacji kolejki podjazdowej o 1 wiorstę. Święciany należą do najdawniejszych osad litewskich, jakkolwiek rok założenia jest nieznany. W XVI wieku były w posiadauiu Gasztoldów. Po przyłączeniu do Rosji weszły w skład gub. litewskiej jako miasto główne powiatu zawilejskiego. Do roku 1737 należały do admirała Czyczagowa, następnie zostały zakupione przez skarb. Kościół murowany pod wezwaniem Wszystkich Świętych, założony został podobno przez Witolda. Był wielokrotnie przebudowywany i restaurowany. Miasto niema większego znaczenia pod względem handlowym i przemysłowym. W r. 1907 posiadało ludności 6,528 osób.

W małych ramach życia miejscowego pewien ruch wywołuje mieszczący się tu zarząd kolei

podjazdowej, zaś cały zasób energji społecznej tymczasowo się ogranicza na rozwijaniu działalności Tow. opieki nad dom pracy w Swięcianach. Dwie szkółki elementarne.

Święta rz., pow. jezioroski i wiłkomierski, gub. kowieńska, prawy dopływ Wilji. Wypływa z jez. Szwentis, w par. sołockie.j. Dług. biegu w pow. jezioroskim wynosi około 50, w wiłkoinierskini zaś przeszło 150 w., szer. od 20 do 25 sąż., przy ujściu zaś do 40 sąż., głęb. od 3 do 8 st. Dno piaszczyste, brzegi urwiste.

Świerżeń, m-ko i dobra niegdyś radzi wiłłowskie na lewym brzegu Niemna przy ujściu rz Zacieroży, w pow. borys., gub. mińskiej położone. Od tego miejsca Niemen staje się żeglownym. Od st. Stopce kol. żel. Moskwa-Brześć 3 w., od m-ka Stołpce 2 w., od Mińska 78 w. od Miru 18 w. Niespełna tysiąc ludności handlowej, w $^{8}/_{e}$ żydowskiej. Niegdyś cerkiew Bazyljanów fund. radziwiłłowskiej wraz z klasztorem, dziś prawosławna, Przy klasztorze był nowicjat z seminarjum. Klasztor ten skasowano w 1833 **roku.** W cerkwi jest obraz N. M. I' uważany dotychczas przez lud za cudowny i chętuych pielgrzymów ściągający. Kościół parafjalny katolicki murowany, zarząd gminny, poczta. Pierwsza przystań rzeczna na Niemnie.

Świerżeń, m-ko **i** dobra uad rz. Rakutiną w pow. rohaczew., gub. mohylowskiej położone, o 22 w. od Rohaczewa, o wiorstę od ujścia rzeczułki do Dniepru. W miasteczku cerkiew, niegdyś kościół parafjalny, wzniesiony przez Sulistrowskiego dziedzica. Dobra stanowią własność rodziny Erdmanów. W m-ku szkoła ludowa, młyn wodny. W pobliżu miasteczka ku Dnieprowi, na gruntach włościańskich były liczne kurhany (obecnie zaorane), w których różne zabytki z epoki kamienne.). Zaś o w. 8, pod wsią Judycze, znajduje się okop ziemny zajmujący przestrzeń 9 dziesięcin a pokryty lasem.

Świerżeń, (miń. gub.). Miasteczko i dobra radziwiłłowskie, do ordynacji Nieświeskiej, nad Niemnem w powiecie mińskim, gubernji mińskiej, o 3 wiorsty od stacji *Stołpce* Moskiewsko-Brzeskiej drogi żelaznej. Kościół parafjalny, murowany, z XVI stolecia fundacji radziwiłłowskiej, ma filje w Prusiuowie i Horodcu, wiernych przeszło 6,000. Gmina w miejscu.

Świr jez.. w pow. święciańskim, gub. wileńska, $13^{1}/a$ w. dług., 17.5 w. kw. powierzchni, rybne, przeciętna głęb. 7 mt.

Świsłocz. m-ko i wielkie dobra na prawym brzegu Berezyny dnieprowej, przy ujściu do niej rzeki Świsloczy. Około 1,200 mieszkańców. Ważna przystań. Warsztaty wyrobu lekkich łodzi. Cerkiew paraf, pod wezw. św. Mikołaja, kościół kat. drewn. st. poczt, i telegr. Własność Niezabytowskich herbu Lubicz.

Świsłocz, m-ko i dobra nad rz. Świsłoczą, pow. wołkowyski, g. grodzieńska, o 80 w. od Grodna, 2,000 mieszk. Seminarjum nauczycielskie, szkoła, lecznica, apteka, cerkiew, kościół paraf, katolicki pod wezw. św. Trójcy W 1806 r. Wincenty Tyszkie-' wicz założył gimnazjum akade-

mielcie, w którem przez 2 lata kształcił się J. Iga. Kraszewski; obecnie w murach giinnaz. mieści się seminarjum nauczycieli wiejskich.

Świsłocz rz.. w gub. grodzieńskiej, lewy dopływ Niemna. Bierze początek z błota pod m-kiem Swisłoczą. Długa około 110 w., szer. w górnym biegu od 1^1/-' do 6 sąż., w dolnym od 5 do 8, a przy ujściu do 12 sąż., głęb. od 2—2 V_8 stóp, bieg bystry, brzegi niskie i często błotniste. Niezdatna do żeglugi.

Świteź jez., w pow. nowogrodzkim, gubernja mińska. Kształtu okrągłego, zajmuje 8 włók 9 mr. i L50 mr. przestrzeni. Brzegi obrosłe lasami. Własność niegdyś Niezibytowskich, obecnie należy do kilku właścicieli. O jeziorze wiele podań ludowych.

Swojatycze, m-ko i dobra nad rz. Wiedźmą, pow. nowogródzki, gub. mińska. Niegdyś własność Obuchowiczów, obecnie hr. Czapskich. Cerkiew pod wezw. św. Mikołaja. Dawniej kościół katolicki, obecnie kaplica cment. par. Darewo.

Sworotwa, dobra i obszerna wieś nad rzeką t. n. w pow. nowogródzkim, g. mińskiej. Wspaniała rezydencja z pałacem niegdyś Judyckich, później Niezabytowskich, dziś hr. Potockiej. Cerkiew parafialna murowana fundacji Niezabytowskieh, szkolą cerkiewna parafialna. Kaplica cmentarna katolicka. Obszar dóbr przeszło 100 włók. W dużych cieplarniach przy pałacu jest hodowanych wiele rzadkich roślin. Od stacji Mołczadź dwie mile.

Szadow, miasto nadetatowe nad rz. Niewduwą, ua pograniczu pow. szawelskiego i poniewieskiego, gub. kowieńska, 1 70^3/-t w. od Kowna. Rzeka Niewduwą dzieli m-ko na 2 nierówne połowy, z których mniejsza należy do pow. poniewieskiego, większi zaś do pow. szawelskiego. Cerkiew praw., kościół kat. mur., 50 sklepów, szkoła, st. pooz., tel. i dr. żel. Kościół kat. pod wezw. św. Krzyża. W 1766 r. starostwo szadowskie posiadał Jerzy Dottlof hr. Fleming, następnie ks. Kazimierz Poniatowski, w 1798 r. własność szadowskiego obyw. Roppa.

Szack, m-ko i dobra nad rzeką Szaczą, pow. ihumeński, gub. mińska, 9 mil od Mińska. Cerkiew, iilje w Wedkalach i w Stobodzie. Okolica obfituje w wapao, glinę. Starożytna osada, historja Szacka wiąże się z dziejami Nieświeża. Archiwum szackie znajduje się w Zamościu u p. A. Jelskiego.

Szajkuny, dwór należy do p. Edwardza Swolkienia obszar 5000 dziesięcin, lasu 3000 dziesięcin, wzorowe leśne gospodarstwo. Powiat święciański, st. kolejowa Podbrodzie 28 wiorst, st. Łyntupy 12, poczta Michaliszki 15 wiorst, kościół parafialny Kluszczany 3 wiorsty. W majątku zwraca uwagę wspaniała kaplica.

Szarkowszczyzna, dwa m-ka i fol. na obudwu brzogach Dzisienki, pow. dzisnieński, gab. wileńska a) Sz. - Nowa ma około 650 mieszkańców, st. poczt,, cerkiew par. pod wezw. Niepokalanego Poczęcia N. M. P., b) Sz.-Stara ma około 220 mieszk.. szkołę ludową, cerkiew pod wezwaniem

Wniebowzięcia N. M. P. M-ko Nowa Sz. od 1802 r. jest własnością Fiedorowiczów, Stara Sz. i folwark Boguckich.

Szatejki, majętność Wł. hr. Broel-Platera, w gub. kow., w pow. telszewskim. Stacja kolejowa Prekuln Libawsko - Romeńskiej drogi o wiorst 57. Odległość od miasta pocztowego Libawy wiorst 91, od granicy pruskiej wiorst 30. Rzeka Minia o wiorst 6. Kościół gotycki murowany na miejscu fundacji Platerów.

Szątrja, jedna z wyższych gór na Żmujdzi, w odległości 3 wiorst od m-ka Łuknik. O górze tej krąży śród miejscowej ludności mnóstwo legend, nie pozbawionych fantazji i poezji.

Szaty, m-ko nad rz. Abelą, pow. wiłkomierski, gub. kowieńska. Około 1,000 mieszkańców. Przytułek, tow. wkładowo - zaliczkowe, zarząd gminny, apteka. Kościół par. pod wezw. św. Trójcy murowany. Grunt żyzny. Własność Montwiłłów. W czerwcu odbywa się znany szeroko jarmark na konie.

Szawkiany, m-ko i dobra nad rz. Szoną, pow. szawelski, gub. kowieńska, o 33 w. od Szawel. Urząd gminny, • szkoła, st. poczt. Kościół par. pod wezw. świętej Trójcy. Filja w Warpucianach, pod wezw. św. Antoniego. Własność dawniej Szemiottów, później Górskich.

Szawle (żmudzkie Szawlej), m. pow. w gub. kowieńskiej, odległe od Kowna o 171 wiorst, położone jest przy kolei Libawo-Romeńskiej, na prawym brzegu jeziora Szawelskiego, przerżnięte ruczajem Rudawka. Kiedy miasto zostało założone — niewiadomo. Od r. 1579 Szawle były naczelnem miastem rozległej ekonomji królewskiej, która podług lustracji z r. 1619 miała 8,446 włók i 27 morgów przestrzeni. Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski, objąwszy w zarząd ekonomje królewskie na Litwie, wprowadził do szawelskiej między 1770 a 1780r. nowe porządki i podniósł wogóle Szawle, którym przybyło wielu mieszkańców i domów. Po przyłączeniu do Rosji ekonomja szawelska została nadana hr. Zubowowi. Dziś jest to spore miasto, nader ruchliwe, szczególniej pod względem handlowym. Posiada kościół parafjalny pod wezwaniem Sw. Piotra i Pawła, wzniesiony z muru w r. 1625. Dwa gimnazja: męskie i żeńskie. Ludność w roku 1907 wynosiła 17.689 osób pici obojej.

Miasto również jest o wiele porządniej zabudowanem od innych oraz posiada sporo większych zakładów przemysłowych, jako to: ogromny młyn z jagielnikami, gorzelnie, rektyfikację, browar, garbarnie i t, p. Ż instytucji społecznych, tu ^lepiej niż gdzieindziej rozwijających się, zasługują na uwagę: Oddział Kow. Tow. Rolu., Tow. Wz. Kredytu, Szaw, Tow. Spożywcze, Towarz. Opieki nad biednymi, Stow. do wspierania bied. żydów i inne.

Szawry, wieś i dwór w pow. lidzkim, gub. wileńskiej, gm. Raduń, 36 w. od Lidy i 16 od Ejszyszek. Stare dziedzictwo Narbuttów. Tu urodził się i umarł Teodor Narbutt (1784 — 1864), znany dziejopis Litwy. Widok dworu w Szawrach znajduje się w znanym Albumie Napoi. Ordy.

Szczara rz., w gub. mińskiej i grodzieńskiej, lewy dopł. Niemna. Początek bierze z błotn. jeziora Kołdyczewo, w pow. nowogródzkim. Ujście za wsią Mosty, naprzeciwko wsi Nowosiółki. Dług. biegu 350 w., na gub. mińską przypada 86 w. Żegluga utrudniona.

Szczorsy, Mieś i dobra nad Niemnem, pow. nowogródzki, gub. mińska, o 3 mile od Nowogródka, własność rodziny Litawor Chreptowiczów, herbu Odrowąż. Cerkiew parai'. murowana pod w. św. Dymitra. W Szczorsach przebywali często uczeni i inne osoby, między innemi Stanisław August, Joachim Lelewel, -Adam Mickiewicz, Syrokomla i inni. Wyborne gospodarstwo. Obecnie stanowią -własność rodziny hr. Buteojewych-Creptowiczów.

Szczuczyn, m-ko i dwór, pow lidz. nad rzeką Turja, Lida w. i9^{3}U, st. kol. Mikoł.-Różanka w. 6. W początku w. XV posiadłość Piotra Lelusza **M**'ojew. trockiego. Około r. 1500 przechodzi w dom ks. Radziwiłłów, potem razem z Iszczołnad Dowojnow i Limontow. W XIX w. **,JózefowiczóMr**-Hlebickich, po których de-Campo-Scipionow. Od początku w. XIX ks. Druckich-Lubeckicli.

Kościół parafjalny założony r. I 1436. Przy nim r. 1726 Scipionowie fundują kollegium pijarskie, jedne z najlepszych na Litwie; zreformowane przez Kom. Edukac. na gimnazjum 3-ch klas. R. 1742 Teresa Scipionowa zakłada zgromadzenie sióstr miłosierdzia i szpital. Na mocy przywileju króla Augusta III d. 18 maja r. 1761 m-ko otrzymało prawo magdeburskie, targi : ijarmarki. R. 1832 Klasz. Prijrów ; i instytucje dobroczcyne skasowano, a r. **1833** natomiast otworzono szkołę parafialną 2-ch klasow. **R. 1865** założono cerkiew na miejscu zburzonej kaplicy rz.-k., kościół parafjalny murowany wzniesiony przez ks. Ksawerego Druckiego-Lubeckiego r. **1826—1829.**

M-ko r. 1860 liczyło mieszkańców **570,** r. **1897—1738,** obecnie **3815.** Zarząd mieszczański **(1875),** gmina **(1861),** stan, sędzia śledczy, poczta, telegraf, szpital wiejski, straż, ogniowa Targi i jarmarki.

Szklańce, (gub. wileńska, powiat wilejski), m-ko i dwór, na ziemiach których bierze początek śród źródlisk leśnych Wilja „naszych strumieni rodzica". Znaną jest powszechnie legenda o Wilji i Sciop-Kamieniu, koło którego ukazuje się tu pierwsze źródło. Stąd już Wilja, zbierając po drodze, strumienie z błot powiatu **borysoM**^skiego, płynie na zachód i dopiero o wiorst 10 od Szklańców ma brzegi już ustalone. Tworzy staw we **M**^{T}si Wilejka-Dziewicza i tu, przy młynie, znajduje się pierwszy rnost na Wilji.

Szemetowszczyzna. Nazwa ta obejmuje miasteczko, folwark i dobra, leżące nad rzeką Szerne**tóM**"ką w pow. święciańskim.

SzemetoM-szczyzna niegdyś należała do możnego rodu Szemettów; następnie dostała się po nich Adamowi Boskiemu, podkomorzemu oszmiańskiemu, który zmarł bezdzietnie. Wobec tego, majątek w r. 1597 przeszedł na własność siostry Adama Boskiego, Katarzyny Szwykowskiej.

W r. 1638 nabyli SzeinetoM--szczyznę małżonkowie Przeździec-

cv; po nich odziedziczył ją Mikołaj Przeździecki, kasztelan nowogródzki, który dobra te oddal w wianie córce swej, wojewodzinie mińskiej, Krzysztofowej Zenowiczowej. [Tą samą drogą przeszła dalej Szemetowszczyzna najpierw w ręce Sulistrowskich, a potem Skirmuntów, mianowicie marszałka Aleksandra Skirmunta, ożenionego z Konstancją Sulistrowską. Po Konstantym Skirmuncie, który wdzięcznie zapisał się w pamięci mieszkańców Szemetowszczyzny przez utworzenie spółki zaliczkowo-wkładowej, dobra to odziedziczył Bolesław Skirmunt.

W Szemetowszczyźnie przyszedł na świat ks. Kazimierz Skirmunt, prałat **domowy** Ojca Św., *consulior* Kongregacji Propagandy i nadzwyczajnych-spraw Kościoła. Ksiądz prałat stale mieszka w Paryżu.

Szepielewicze. m-ko nad rzeką Ośliwką, pow. mohylowski, gub. mohylowska, o 56 w. od Mohylowa. Około 700 mieszkańców, gorzelnia, młyn, cerkiew paraf, drewniana. \V"lasność Hołoszczapowych.

Szereszów, m-ko nad Lśną, pow. prnżański, gub. grodzieńska, 168 w. od Grodna. Około 10.000 mieszkańców. Zarząd gminny, zarząd miejski, st. poczt. Cerkiew parafialna murowana., kaplica praw. na cmentarzu, kościół katedralny murowany pod wezw. św. Trójcy. \V" Szereszowie spoczywają zwłoki ojca Józefa Ign. Kraszewskiego.. W r. 1766 r. własność Flemingów, następnie ks. Czartoryskich.

Szeszuwa rz., pow. rossieński, g. kowieńska, lewy- dopływ Jury. Bierze początek z bagien szynoławskich. Długa do 63 w., szer. od 5 do 15 sąż., głęb. od 1 do 7 st. Dno piaszczyste, brzegi strome, latem spławna.

Szetejnie, gub. kow., majątek p.p. Kunattów, dwór nad Niewiażą, 1-1 wiorst od Kiejdan. Fabryka wyrobów wełnianych, słomianych oraz ubiorów w stylu zakopiańskim. Do fabrykacji używanym jest jedynie robotnik miejscowy oraz materiały surowe krajowe.

Szkudy, m-ko przy ujściu Łuby do Bartowa, pow. telszewski, s;ub. kowieńska, 63 wiorst od Telsz. Około 750 mieszkańców. Szkoła, gorzelnia, garbarnia, zarząd gminny, kościół kat. par. pod wezw. św. Trójcy, murowany. Kościół ewan.-augsburski. Własność Chódkiewiczów, następnie Sapiehów.

Szkłów, m-ko na prawym brzegu Dniepru, pow. mohylowski, gub. mohylaw., o 32 w. od Mohylowa. Zarząd gminny, st. poczt., biuro sędziego pokoju, szkoła lud., dwie apteki, przystań na Dnieprze, warsztaty tkackie, młyny, około 2,500 mieszkańców, 5 cerkwi, kaplica praw. murowana, kościół kat. pod wezw. św. Piotra i Pawła. W 1535 r. spalony przez wojewodę ruskiego Wasyla Szujskiego. W 1619 r. Aleks. Chodkiewicz założył klasztor Dominikanów z bogatą biblioteką. Następnie własność Sieniawskich, ks. Czartoryskich. W 177S r. własność gen. Zorycza. Obecnie należy do Wojejkowych.

Szumiacze, m-ko nadrz. Szumiaczką, pow. kiinowieki, gub. mohylowska. Około 5,000 mieszkańców, 2 cerkwie, zarząd gminny, szk. lud., apteka, garbarnie.

Dawniej własność Hołyńskiclt, następnie Krasnopolskich.

Szunisk, m-ko,-pow. wileński, gub. wileńska, o 28 w. od Wilna, około 130 mieszkańców, zarząd gminny, szkółka, cerkiew paraf. Własność Szumskich, Laskowi-**czów,** dziś gen. Łabuńcewa.

Szuszwa rz., gub. kowieńska, pr. dopływ Niewiaży. Bierze początek w pow. szawelskim. Długość do 120 w., szer. w pow. szawelskim do 8 sążni, w kowieńskim do 15 sąż., głęb. od 1 do 2 sąż. Bieg powolny.

Szwekszne, m-ko nad rz. Szwekszną, pow. rosieński, gub. kowieńska, o 112 w. od Rossień. Około 1050 mieszkańców. Zarząd gminny, szkółka, st. poczt., kościół ewang., kościół kat. pod wezw. św. Jakóba, drewniany. Szwekszne należały niegdyś do Mikołaja Kieżgajły, następnie do Grotliusów, obecnie własność lir. Platerów.

Szydłów, m-ko, pow. rossieński, gub. kowieńska, o 18 wiorst od Rossień. Około 700 mieszkańców. Urząd gmiuny, szkoła, apteka. Kościół par. kat. mur. pod wezw. Narodzenia N. M. P. Filja w Żoginiach. Własność Giedgołdów, Kieżgajłów, Andrzeja Zawiszy, Zofji Wnuczkowej. W 1591 r. Wnuczkowa zapisała Szydłów zborowi szydłowskiemu. W Szydłowie odbywają się słynne odpusty. "W kościele znajduje się cudowny obraz Matki Boskiej.

Szyłele, m-ko i dobra nad pot. Aszutisem, pow. rossieński, gub. kowieńska, st. poczt, i telegr., apteka, doktór, około 1,200-mieszkańców. Kościół kat. pod wezw. Wniebowzięcia N. M. P. drewn., kaplica pod wezw. św. Jana. Filja w Łubinach. Należały niegdyś do Orwidów, Dondołowskich, Wołłowiczów, w końcu hr. Platerów, od których drogą spadku przeszły na własność Piłsudzkich.

Szyrwinty, m-ko i fol. nad rzeką Szyrwintą, pow. wileński, gub. wileńska, o A9 w. od Wilna. Szkółka, przytułek, st. poczt., kościół kat. par. pod wezw. św. Michała Archanioła, Niegdyś własność Eperyasza następnie ks. Ignacego .Massalskiego. Obecnie stanowią dobra własność jedynej córki Piaseckiego.

1 aboryszki, m-ko nad rz. Mereczanką, pow. wileński, gub. wileńska, o 35 w. od Wilna. Około 100 mieszkańców. Młyn, tartak, kościół kat. par. pod wezw. św. Michała, drewn. Niegdyś własność Wojciecha Tabora, następnie Skarbków Ważyńskich, dziś wprawdzie zostaje w ręku Ważyńskich, lecz w znacznej części jset już rozprzedaua.

Taurogi, m-ko nad rz. Jurą, pow. rossieński, gub. kowieńska, o 62 w. od Rossień, około 5,000 mk., szkoła, szpital miejski i wojskowy, st. poczt,, komora celna, cegielnia, cerkiew, kość. paraf, katolicki pod wezw. św. Trójcy, drewn. Do 1681 r. należały do ks. Radziwiłłów, w 16S1 roku drogą wiana dostały się domowi brandenburskiemu, w roku 1798-

król praski zrzekł się praw do T. i stały się one prywatną własnością. Nabył je ks. Haton Zubow, od niego majętność nabyta została przez skarb. Od 1846 r. własność ks. Wasilczykowa.

Telechany, m-ko i dobra nad kan. Ogińskiego, pow. piński, gub. mińska. Około 700 mieszkańców. Cerkiew pod wezw. św. Trójcy, filja pod wezw. Opieki N. M. P., przystań handlowa. Niegdyś własność kn. Dolskich, ks. Wiśniowieckich, ks. Ogińskich, obecnie własność Pusłowskich.

Telsze, m. powiat, w gub. kowieńskiej, zbudowane na 5 wzgórzach, nad jeziorem Mostis, przy wypływie z niego strumienia Durbinas, odległe jest o 186 wiorst na pin. zachód od Kowna, Podług miejscowego podania miasto założone być miało przez rycerza Dyugasa, który przy pomocy przyjaznych sobie duchów, wszędzie miał gromić krzyżaków z niesłychanem męstwem. Podług innych podań rycerz ten nosił imię Tel albo Talsz. Kroniki krzyżackie wspominają, że w r. 1317 marszałek zakonu odwiedził zbrojnie dolinę Talsen, czyli Telszewską. Następnie Telsze stanowiły dzierżawę królewską. Kościół parafjalny pod wezwaniem N. M. P. założony został przez Pawła Sapiehę, a po pożarze w r. 1860 odbudowany przez niejakiego Koszucia, Po przyłączeniu do Rosji Telsze w r. 1796 przemienione zostały na miasto powiatowe namiestnictwa wileńskiego, od r. 1797 miasto powiat, g. litewskiej, od 1802— gub. wileńskiej, a od 1842 — •gub. kowieńskiej. Dwukrotny pożar w lipcu 1908 r. obrócił miasto w perzynę. Ocalała tylko nieznaczna -część miasta z kościołem. Jest tu progimnazjum męskie 4-klasowe i dwie szkółki elementarne. Z instytucji społecznych wspomnieć należy o T-stwie Spożywczem, które się stale rozwija.

Tołoczyn Stary, m-ko nad Drucią powiat orszański, gub. mohylowska, o 43 w. od Orszy. Zarząd gminny, szkółka, st. dr. żel., st. poczt., apteka, cerkiew mur., kośc. kat. paraf. mur. pod wezw. Narodzenia N. M. P. Niegdyś własność Sapiehów, Szemiottów, Sanguszków, obecnie należy do Sławińskich.

Traby, m-ko rząd. nad rz. Gawią, pow. oszmiański, gub. wileńska, 70 w. od Wilna, około 1,500 mieszkańców. Posiada cerkiew par. pod wezw. św. Piotra i Pawła, kościół par. kat. pod wezw. Narodź. N. M. P., drewn. Niegdyś wła^jiość Gasztoldów, Zygmunta Augusta, Frąckiewicza, Zienkowiczów, w 1774 r. w posiadaniu emfitentycznym Dominika Narbutta,

Traszkuny, miasteczko o 5'/a mil na północ od Wiłkomierzą, na równinie, otoczonej lasami — z wspaniałym poklasztornym kościołem ks. Bernardynów, którzy utrzymywali tutaj średnią szkolę. Obecnie w gmachu byłego gimnazjum mieści ' się zarząd gminny, szkoła ludowa i kasa zaliczkowo-wkład. Poczta, telegraf, stacja kolei podjazdowej o wiorstę od miasteczka, apteka, kilka murowanych domów; sklepy, przeważnie należące do polaków i litwinów. Pomiędzy litewską ludnością znaczna ilość polaków, zamieszkujących t. z.

szlacheckie okolice (Ruderany, Peliszki i t. d.). W przyległym majątku znajduje się duża gorzelnia i młyn parowy, własu. p. St. Montwiłła.

Troki Nowe, miasto powiatowe położone na północnym brzegu jeziora Brażoła albo Gałwe, a obok dwóch innych, Bernardyńskiego i Tataryszek, stanowi właściwie półwysep, połączony z lądem od strony zachodniej wąskim przesmykiem. Odległość od Wilna wynosi 26 wiorst, od stacji kolejowej Landwarów 10 wiorst szosą. Troki stanowią dziś szczupłą mieścinę, składającą się pr,iwie wyłącznie z jednej ulicy. Pod względem ekonomicznym Troki należą do najbiedniejszych miast gubernji. Kościół katolicki pod wezwaniem Nawiedzenia N. M. P., wzniesiony z muru przez w. ks. Witolda w r. 1409, stoi pośród miasta na wyniosłem miejscu. Pomniejsze przeróbki i odnowienia zatarły ślady pierwotnej budowli. Oprócz kościoła farnego istniały dawniej w Trokach kościoły Bernardynów i Dominikanów. Pierwszy z nich przerobiony został na więzienie, a drugi leży w gruzach. Ozdobę miasta i cel wycieczek turystów stanowią ruiny zamku na wyspie. Ludność w roku 1907 wynosiła 4588 osób płci obojej.

Nie sposdb rozszerzać się tu nad opisem ruin, pozostałych po dwóch prastarych zamkach, z których jeden był na lądzie, a drugi na wyspie, mniej więcej o pół wiorsty od zamku lądowego. Ruiny pierwszego dziś leżą na skraju i w obrębie ładnego parku miejskiego, z wyniosłą górą, prawdopodobnie sypaną (pilkalnią). Zaś ruiny zamku na wyspie w ostatnich już latach doczekały się serdecznej opieki ze strony społeczeństwa, tak. iż można mieć nadzieję, iż zostaną one dobrze przechowane dla potomności w interesie nauki i sztuki. O zamku trockim napisał ładne studjum Z. Hendel, artysta-budowniczy z Krakowa, o Trokach dr. Wł. Zahorski z Wilna; zaś badaniem ruin i ich restauracją zajmuje się stale znany badacz archeologii krajowej, p. Wandalin Szukiewicz. Z ruin na wyspie roztacza gię przepyszny widok na olbrzymią, błękitną płaszczyznę jezior, na m. Troki, oraz na piękną, nową jeszcze, bo niespełna przed laty dziesięciu wzniesioną rezydencję majoratu zatrockiego—Zatrocze, której właścicielem jest Józ. hr. Tyszkiewicz.

Troki Stare, folw. skarb, i wieś włość., pow. trocki, gub. wileńska, około 180 mieszkańców, o 4 w. od Trok. Kościół paraf., pod wezw. Zwiastowania N. M. P. z gruntu przebudowany w 1899 r. W XI w. były centrem głównym dzielnicy ks. litewskich, w 1321 r. Giedymin miał tu zbudować i przenieść stolicę książęcą z Kiernowa, następnie przeniósł do-Wilna, Po śmierci Giedymina Troki Stare stały się stolicą Kiejstuta. W 1405 r. Witold obrócił siedzibę przodków swych na klasztor Benedyktynów, odtąd historja T. St. jest historją opactwa Benedyktynów.

Trokiele, fol. skarb., pow. lidzki, o 17 w. od Lidy, około 90 ink. Gorzelnia, cegielnia, karczma. Kościół kat. pod wezw. N.M.I'., drewniany. Własność niegdyś Jezuitów.

Truskow. miasteczko, pow. poniewieski, 281 mieszkańców, przeważnie żydów. Należy do mieszczan, dawniej należało do skonfiskowanego w r. 1831 majątku Truskowskicli, niedaleko miasteczka są ruiny murowanego pałacu tychże. Kościół duży, drewniany oraz kaplica na cmentarzu, fundowane w XVIII wieku przez Truskowskicb. Parafian 3,000 osób. Jest szkółka gmina. W Truskowskiej parafji jest masa drobnej szlachty, ogółem prawie tyle co włościan, niedaleko bowiem już stąd do słynnej Laudy. Od pow. miasta Poniewieża 35 wiorst, od stacji kolejowej Kiejdany 23 wiorsty.

Trynopol, piękna miejscowość na prawym brzegu Wilji, w odległości 5 w. od Wilna. Niegdyś kościół św. Józefa i klasztor Trynitarzy. Po zniesieniu klasztoru, letnia rezydęncja biskupów wileńskich, wspaniale odnowiona i urządzona przez smutnej pamięci metropolitę Józ. Siemaszkę, który pozostawił tu po sobie ładną galerję obrazów. Od r. 1866 jest letnią rezydencją wil. archireja, kościół został zamieniony na cerkiew.

Tryszki, m-ko i dobra nad rzeką Wyrwitą, pow. szawelski, gub. kowieńska, o 51 w. od Szawel. Około 600 mieszkańców. Zarząd gminny, szkoła lud., kościół kat. pod wezw. św. Trójcy, drewn., kaplica pod wezw. N. M. P. M-ko oddawna znane jest w dziejach, szczególnie z czasów wojen szwedzkich. Dobra własność Platerów.

Tuhanowicze, dwie wsi i dobra nad rz. Serwecz, pow. nowogródzki, gub. mińska, o 39 w. od Nowogródka. Cerkiew fil., przytul, dla ubogich, kaplica kat. na cment. grzeb. Własność pierwotnie ks. Tuhanów, za króla Zygmunta przeszła do Massalskich, którzy stąd przezwali się Tuhanowskimi.• W XVI w. T. należały do kilku właścicieli, mianowicie: Danejków, Tuhanowskich, Nornickieli i Koście nieckich, później we władaniu Wereszczaków. Następnie nabyli Tuhanowscy i posiadają do dziś dnia. W r. 1818 i dwu następnych gości tu Adam Mickiewicz, tu poznał i pokochał Marylę Wereszczakównę. Ostatnia właścicielka p. Józ. Tuhanowska przekazała Tuhanowicze Mińsk. Towarz. Rolniczemu na własność wieczystą, z obowiązkiem utrzymywania tu szkoły rolniczej; fermy wzorowej i doświadczalnej i t. p.

Turzec, m-ko i dobra, pow. nowogródzki, gub. mińska, o 12 w. od Miru. Pod koniec XVI w. T. był własnością Chodkiewiczów. Wspaniała cerkiew mur., koszt. 45.000 rub., kaplica pod wezw. św. Jaua Ewangielisty. *

Turów, m-ko na prawym brzegu Prypeci, powiat mozyrski, gub. mińskiej, położone przy gościńcu od Dawidgródka do Mozyrza, ma około 3,500 mieszk., dwie cerkwie paratjalne i kaplicę katolicką oraz szkółkę cerkiewną, zarządy: policyjny, gminny, młyn parowy i przystań na Prypeci. Odwieczna osada ludzka; kościół katolicki powstał tu z fundacji wielkiego ks. Witolda w roku 1414. Ważne centrum w dziejach Cerkwi prawosławnej. Turów był niegdyś stolicą udzielnego księswa.

Twerecz, m-ko i kościół mur., ludu. litewsko-polska. katolicka. Dwuklasowa szkółka, leży nad jeziorem Twerecz od st. kolei i pocztowej 18 wiorst do Hoduciszek. Granica powiatów: jezioroskiego w gub. kowieńskiej, oraz dzisieńskiego i święciańskiego.

T 7

i^J biel, wieś i dobra nad rzeką Wołmą, pow. ihumeński, gub. mińska, o 17 w. od Ihumenia. Kaplica kat. Niegdyś U. należał do domin. Smiłowicze i był z kolei własnością Sapiehów, Zawiszów i Ogińskich. Pod koniec XVIII w. własność Moniuszków. Miejsce urodzenia Stanisława Moniuszki. Dom, w którym się twórca „Halki" urodził, do dziś istnieje w dobrym stanie. Następnie własność Dzikowskich, Oziębłowskich. Ziemia i łąki dobre, arendy, młyny.

Uborć rz., w gub. mińskiej, prawy dopł. Prypeci, zaczyna się w pow. nowogród. - wołyńskim, w moczarach okolicy wsi Andrzejewicze. Długość biegu około •240 w., w tem w obrębie gub. mińskiej około 90 w., spławna,

Uciana, m-ko i dobra, pow. wiłkomierski, gub. kowieńska, gmina i st. poczt., 60 w. od Wiłkomierza. Około 1,000 mieszk., zarząd okr. pol. i gminny, st. poczt., gorzelnia, browar. Kościół par., bud. pod w. Wniebowstąpienia Pańskiego, spłonął w 1879 r., obecnie parafjanie wznoszą nowy z cegły. W U. grób Karoliny Poniewskiej, młodo zmarłej poetki. Dobra, własność dawniej hr. Strutyńskich, dziś Bolcewiczów. Jestto dawna osada, nazwana od Utenesa, ks. Litwy zawilejskiej. O pół mili od m-ka znajduje się góra, na której zbudował Utenes zamek. W pobliżu druga góra z kopcem który służył do ofiar pogańskich lub też jest mogiłą Utenesa, W okolicach U. starożytne grodziska i kurhany, w których znajdują ułamki zbroi i ozdób z czasów pogaństwa.

Ugiany, wieś z kościołem murowanym filjalnym nad Dubissą, wzniesionym w r. 1784 przez Marcelego Dyrdę. Odbywa się tu corocznie słynny na Żmudź całą festyn pobożny d. 15 sierpnia, połączony z pielgrzymką pobożną, uwielbieniem Matki Boskiej i czerpaniem wody ze źródła, jakoby cudownie uzdrawiającego.

Ukryny, okolica szlachecka, w p. telszewskim, g. kowieńskiej, nad rzeką Wardawą położona, Kościół niegdyś parafjalny, dziś filja. Grunta po r. 63-cim zabrane i rozdzielone staroobrzędowcom; dalej *Sudymty, Montwidzie, JPetrele, Kuki i Dobsze,* w niej słynna góra Ałka z dobrze zachowanemi śladami okopów pogańskich, jako dowodzi tego i nazwa: Ałkaskałńa (ofiarna góra).

Uła, m-ko przy ujściu Uły do Dźwiny, pow. lepelski, gub. witebska, o 45 w. od Lepla, około 2,000 mieszkańców, 2 cerkwie drewn., kościół kat. par. pod wezw. św. Łukasza, bud. Filje: w Teklinwillu, oraz kapli-

ce w Obolu, Nizkołowie i Lachowie. Dobra były własnością Bystrzyckich, Łukomskich i Przesieckich, ich zaś sukcesorowie sprzedali ks. Menszykowowi. Następnie własność Potockiego, od którego nabywa Mikołaj Reutt; dziś własność jego spadkobierców. W U. znajduje się zamek, założony podług jednych przez Zygmunta Augusta, prawdopodobniej jednak, jakjtwierdzą inni, wzniesiony został przez władzców Moskwy.

Upita, pow. poniewieski, gub. kowieńska, teraz tylko parę domów i mały drewniany kościołek, filja Nowego-Miaśta, Niegdyś rezydencja znanego Siecińskiego, którego do powstania trzymano w szafeczce oszklonej. Ponieważ jeden żołnierz oberwał mu wąs podczas powstania, pochowano go pod progiem kościoła. Może o 1 wiorstę od samego kościoła jest nieduży pagórek zwany „Górą Siecińskiego" przez lud, który twierdzi że zabudowania spalił piorun po zdradzie i że ziemia wszystko pochłonęła. Szczątków żadnych nie pozostało, dostęp do tego pagórka utrudniony, gdyż naokoło bagna, tylko jedna ścieżyna prowadzi na górę przez trzęsawiska. Ludność litewska, do Poniewieża 10 w. gościńcem.

Urzecze, miejscowość osiadła w gubernji mińskiej, w powiecie bobrujskim, wsławiona w wieku XVIII fabryką radziwiłłowską szkieł ozdobnych, o której drukowała Akademja Krakowska obszerną monografię Aleksandra Jelskiego w roku 1899. Pamiątkowe to' miejsce, dziś zapomniane w głuszy partykularza, odzyskało, niedawno kaplicę; od Słucka wiorst 25.

Uświacza rz., w gub. witebskiej, prawy dopływ Dźwiny. Bierze początek w pobliżu granicy gub. pskowskiej z jez. Gordosno, o 2 w. powyżej Suraża ma ujście. Dł. 93 w., szer. od 10 do 20 sąż., głęb. od 7 do 12 st. Bieg bystry, brzegi urwiste. Prawe wybrzeże zasiedlone, lewe pokryte, lasem. Na wiosnę spław drzewa.

Uświata, m-ko nad rz. Uświatą, pow. wieliski, gub. witebska, o 40 w. od Wieliża. Około 1,200 mieszk., 2 cerkwie. W 1021 r. własność ks. połockiego, Braczysława, następnie zostając od czasów Olgierda i Witolda w posiadaniu Litwy, była pierwszorzędną pograniczną warownią i wielokrotnie uległa najściom wojsk ruskich. W 1653 r. została przez wojska ruskie, na mocy pokoju andruszowskiego, zwrócona Rzpltej. Stanowiła starostwo niegrodowe.

Uszacz, m-ko i dobra nad Uszaczą, pow. lepelski, gub. witebska. Około 750 mieszk., cerk. par., zarządy okr. pol. i gminny, st. poczt., młyn. W U. byli Dominikanie, ufundowani w 1716 r. przez Hieronima Żabę. Po 1772 r. U. było głównem miastem pozostałej przy Rzpltej części wojew. połockiego, tu odbywały się sejmiki wojew. W okolicach m - ka znajdują się liczne mogiły, pochodzące z czasów walk, stoczonych w 1812 r.

Uszpole, m-ko rząd. nad rzeką Świętą, przy ujściu do niej rz. Berezyny, powiat wiłkomierski, gub. kowieńska, o 71 w. od Wiłkomierza, ma około 1,700 mieszk., cerkiew par., kościół

katol. pod wezw. św. Trójcy z drzewa wzniesiony, dom modlitwy żydowski, przytułek dla starców, zarząd gminny, szkoła wiejska, młyn wodny.

Uzda, m-ko nad rzeką Uzdzianką, pow. iliumeński, gub. mińska, o 86 w. od Ihumenia przy gościńcu wojen no-komunikacyjnym, posiada zarząd okr. policyjnego, zarząd gminny. Około 1800 mk. ; Mieszkańcy przeważnie żydzi, lecz jest i większa osada tatarów. Kościół katolicki, parafjalny, z drzewa wzniesiony.

Użlany, starożytne miasteczko żydowskie, do dóbr tejże nazwy należące, niegdyś biskupów wileńskich, od początku wieku XIX rodziny Kopciów. Gubernja mińska, powiat ihumeński, poczta i w miejscu, gmina Pereżyry. Na j cmentarzu przy folwarku spo- ! czywają zwłoki uczonego ś. p. j Michała Bohosza Szyszki, zmarłego w niedalekim Olchowie 1877 roku.

Użwenty, m-ko i dobra nad Wentą, pow. szawelski. g. kowieńska, o 46 wiorst od Szawel. Około 300 mieszk., kościół kat. paraf., drewniany pod wezw. św. Marji Magdaleny. Dobra własność ks. Druckick Lubeekich. Pierwotnie U. były ekonomią stołu królewskiego, następnie zamienione na ciwunostwo, były w posiadaniu Górskiego.

Użyniec, folwark i wieś w powiecie rzeczyckim, gub. mińskiej, 0 30 wiorst od Mozyrza, gmina 1 poczta Jurewicze. Od roku 1886 właściciel ś. p. Witold Oskierka, zgromadził tu ciekawe archiwum i zbiór pamiątek możnej niegdyś w tych stronach rodziny Oskierków, herbu Mordełło.

Waka, w odległości od stacji „Landwarów" w 10 wiorstach i od majątku „Waki" hr. J. Tyszkiewicza w 7 wiorstach na rzece Wace, dopływie Wilji, znajduje się też majątek Walca obywatela p. Łęskiego. W roku zeszłym zaczęto tutaj budowę kościoła parafjalnego; w sąsiedniej wiosce Wojdatach (pół w. od majątku) od lat już kilku l istnieje „Miedziana hamernia".

Niżej ujścia rzeki Waki znaj- j duje się rezydencja p. Niejełowa. W lesie sosnowym są pobudowane letnie mieszkania. (Przystanek kolejowy w odległości 3 wiorst). Z lewej strony drogi żel. Warszawsko - Petersburskiej koło traktu grodzieńskiego znajduje się folwark Metropolity, należący do kapituły, niegdyś własność mniszek.

Z prawej zaś strony, za mostem kolejowym przy trakcie trockim znajduje się. „Masarnia", t. j. (fabryka masy papierowej), z której w Wilejce i Kuczkuryszkacli wyrabia się papier. Własność lir. J. Tyszkiewicza.

Warklany, m-ico i dobra, pow. rzeżycki, gub. witebska, 3,000 mieszk. Kościół kat., fil. ewang., zarząd gminny, apteka, lekarz, niewielka liczba rzemieślników chrz. Starodawne dziedzictwo Borchów. Niegdyś w pałacu znajdowały się wspaniała biblioteka i zbiór, należący do za-

kresu nauk przyr. Gatunek ziemi lekki, łąki błotniste i niskie, gospodarstwo staranne.

Wasilewicze, wieś skarbowa, pow. rzeczycki, gub. mińska, o 39 w, od Rzeczycy. Około 2500 mk. Cerkiew paraf, pod wezw. św. Michała, zarz. okr. pol. i gminny, szkółka, st. dr. żel., poczt, i telegr., stacja meteorologiczna.

Wasiliszki, m-ko pow. lidzk., rz. Duma. albo Szkorda, Lida w. 35, st. kol. Mikoł. Skrybowo w. 12. Zawsze skarbowe. Za czasów Aleksandra, około r. 1500 namiestnikiem Wasil. jest kniaź Bazyli Lwowicz Gliński, dziad po matce Iwana Groźnego. Kościół paraljalny na dawniejszej posadzie m-ka w Starych Wasiliszkach o w. 3 od dzisiejszych W., fundowany przez króla Kazimierza r. 1489, erygowany od Bony r. 1540; po zrujnowaniu od starości w r. 1789, na nowo wybudowany. Ks. Franciszelc Sokołowski r. 1903 murowany tu wystawia. R. 1658 Dominik Limont w^r m-ku przy kościółku św. Jana od dawna będącym funduje konwent Dominikański. W r. zaś 1769 na miejscu starego kościoła Dom. wznoszą nowy kościół murowany, konsekrowany przez biskupa Wołczackiego r. 1790. Klasztor zamknięto r. 1832, a kościół na parafjalny zmieniony. Dziś kościół ten jest na cerkiew zabrany. W m-ku zarząd mieszczański, włościański i policyjny, szkoła ludowa. M-ko dość ruchliwe. Odznacza się targami i jarmarkami na bydło i produkta rolne. R. 189" mieszkańców 2781, dziś według sprawozdań urzędowych 1983 (?). Poczta i telegraf.

Wasilków, m-ko nadetat. nad rz. Supraślą, pow. sokólski, gub. grodzieńska. Około 3,500 mk. Cerkiew par. mur., kościół kat, dawniej par., zarząd okr. pol., przędzalnia. O 8. wiorst od W. znajduje się puszcza Buksztelska. Założony w drugiej połowie XVI w.

Wasiukowszczyzna, okolica pryw. pow. lidzki, gub. wileńska, o 10 w. od Lidy ku Wilnu. Okolica ma 51 mk. katol.

Wenta rz., wypływa z jeziora *Altawo* na Żmudzi, w okolicy Łabunowa, w powiecie szawelskim, gub. kowieńskiej, o milę od m-ka Chwałojń. Zbiera wody z jeziora *Wieżeżeris* i odtąd staje się większą rzeką już pod miasteczkiem Szawkianami.

Werki, m-ko i dobra w pow. i g. wileńskiej, położone na prawym brzegu Wilji w prześlicznem położeniu. Prawa miejskie zdobyły Werki dopiero w r. 1904, kiedy były w posiadaniu p. Czepielewskiej, Mawrosówny z domu, żony b. gubernatora witebskiego.

W końcu XVIII stulecia Werki, po różnych perypetjach, stały się własnością biskupa wil. Ign. Massalskiego w drodze zamiany i wspaniale zostały zabudowane. Lecz tenże bisk. J. Massalski został powieszony w r. 1794 w czasie wichury rewolucyjnej w Warszawie, a wtedy Werki przeszły w obce już ręce. Wszakże następnie dostały się w ręce ks. Wittgenstejna i jego małżonki, ks. Stefanji Radziwiłłównej i pozostały w tem posiadaniu do roku 1889, kiedy dobra te wraz z wielu innemi dostały się sukcesyjnie w posiadanie siostry ks. Wittgen-

stejna, ks. Ilohenlohe, zmuszonej następnie do zupełuej wyprzedaży swego dziedzictwa, wynoszącego tylko 845 tys. dziesięcin ziemi, jako smutnych strzępów z dziedzictwa niegdyś ks. Karola Panie Kochanku.

Dobra nie przenoszą 2 tys. dziesięcin obszaru w glebie przeważnie piasczystej i do niedawno pochłaniały moc zasików, jaka fundum rezydencjonalne, z zprepysznym parkiem, nader kosztownym wodociągiem, pięknemi cieplarniami i pędzarniami. Lecz dziś jftż próżno szukać w pałacu cenniejszych pamiątek: zostały zabrane i wywiezione do Niemiec lub rozsprzedane. W odległości wiorst kilku od pałacu leży prześliczne i nader głębokie jezioro *Krzyżaki* oraz doskonale funkcjonująca papiernia p. f. — „Werki—Schwartz".

Wiazyń, gub. wił., pow. wilejski, o 20 w. od st, Mołodeczno, m-ko, posiadające cerkiew par. i budującą się. kaplicę katolicką, dziedzictwo rodziny Gieczewiczów. Dwa młyny, tartak i gorzelnia. Wzorowe gospodarstwo.

Widukle, m-ko nad rzekami Apurzyna i Kroklis, pow. rosieński, gub. kowieńska, o 14 wiorst od Rosień, ma około 600 mk., kościół katol. paraf. Dzisiejszy kościół, wzniesiony został w 1800 r. przez biskupa źmujdzkiego ks. Józefa Arnolda Giedroycia, jako w rn-ku, należącym do dóbr stołowych biskupich.

Widzę, m-ko nadetatowe, pow. jezioroski, gub. kowieńska, o 25 w. od st. dr. żel. Dukszty, a 206 w. od Kowna. Posiada cerkiew paraf, około 450 wiernych, kościół katol., paraf, kaplicę, synagogę i 5 domów modlitwy żyd., meczet, radę miejską, zarząd gminny, szkołę ludową męską i żeńską, sąd pokoju, zarząd akcyzy, st. poczt, i telegr., aptekę. Przemysł fabryczny nie istnieje, handel nieznaczny.

Widziszki, m-ko nad rz. Świętą w pow. wiłkom., gub. kow. położone, o 9 w. od Wiłkomierza, kościół parafjalny św. Trójcy, zarząd policyjny asesora. Kościół murowany fundował w r. 1853 Onufry Koszko, właściciel pobliskich dóbr Świętorzecza.

Widziniszki, m-ko w pow. i gub. wileńskiej, na pograniczu pow. wiłkom (gub. kow.), położone nad rz. Sesarką, o 64 w. od Wilna, ludności 270 głów. Parał]alny kościół pod wezw. św. Wawrzyńca, murowany w roku 1618 przez ks. Marcina Giedroycia. Dawniej przy kościele tym byli kanonicy lateraneóscy czyli Augustjanie biali. Niegdyś był tu zamek, założony przez Dowmonta, wodza Kiejstutowego; tenże Dowmont tu życie zakończył. Niejakie ślady tego zamku na górze nad rzeką do dziś pozostały. Na schyłku w. XVIII miał tu miejsce ostatni zajazd na Litwie, urządzony przez rodzinę Kossakowskich. Dobra stanowiły stare dziedzictwo ks. Giedroyciów, dziś zaś już przeszły w obce ręce.

Wieksznie. w pow. szawelskim, gub. kowieńskiej, przy linji kol. żel. Lib.-Rom. o 63 w. od Szawel położoue, w malowniczej pozycji nad Wentą, liczące około trzech tysięcy mieszkańców, do niedawna prawie żydowskie miasteczko, mają obecnie ośm sklepów chrześcijańskich. Cztery miejscowe szkoły są przepełuio-

ne. Mieszkańcy starają się o i otwarcie szkoły czteroklasowej. Kościół parafjalny katolicki pod wezw. św. Jana Chrzciciela z muru wzniesiony w roku 1634 przez parafian. Stacja kolejowa leży o 3 wiorsty od miasteczka. Wzrost miasteczka w ostatnich kilku latach bardzo znaczny.

Wielatycze, wieś z zarządem gminnym i dobra nad rzeką Naczą, pow. borysowski o 35 w. od Borysowa, niegdyś królewszczyzna, obecnie należą do skarbu. Cerkiew pod wezw. Przemienienia Pańskiego. Około 2,000 parafian. Kaplica katol. Opieki N. P. Gmina Wielatycze składa się z 6 okręgów wiejskich, liczy 5,434 włościan pł. męz. Wieś posiada szkółkę.

Wilejka Nowa, osada przy kolei w pow. i gub. wileńskiej, st. kol. żel. od roku 1905 uznana za m-ko. Zarząd pol., dwie szkółki, dużo zakładów fabr. jako to: fabryka kos Possela, fabryki, koronek Mozesa i kilka drobniejszych. Miasteczko silnie wzrasta. Obecnie liczy około 5,000 luduości. O 1 w. od stacji kol., na gruntach wsi Rekanciszki jest olbrzymi szpital okręg, dla 1,500 chorych umysłowo.

Wieliż. m. pow. w g. witebskiej. Powiat wieliski graniczy od północy z gub. pskowską, od wschodu i południa z gub. smoleńską, od zachodu z pow. witebskim i i newelskim i zajmuje przestrzeń 3927,4 wiorst kw. Gleba powiata przeważnie piasczysto-gliniasta. Główną rzeką powiatu jest Dźwina, z dopływem Meżą. Jeziora niewielkie; najważniejsze: Uświaty i Usmynia.

Wieliż położony jest na brzegach Dźwiny, przy ujściu rzeki Wieliży, w odległości 81 wiorsty od Witebska. Miasto posiada murowany kościół parafialny, wzniesiony w roku 1754 przez Bazylego Daszkiewicza.

Za czasów Rzeczpospolitej, Wieliż z dobrami- został przez Stefana Batorego nazuaczony jednera z lepszych starostw oraz obdarzony herbem w r. 1585. Była to jedna z placówek kresowych, o którą ciągłe toczyły się boje rosjan z polakami. W południowej części miasta są aż dotąd ślady uiegdyś obronnego dworzyszcza i okopów. Ludność pow. tego jest już w części należącą do rodziny wielkorusów.

Wielki Bór, wieś, pow. rzeczycki, gub. mińska, o 52 w. od Rzeczycy. Była tu niegdyś kaplica kat. par. Ostrohladowicze. Obecnie jest tu cerkiew paraf, i szkółka cerkiewna.

Wielona, m-ko i dobra nad Niemnem pow. kowieński, gub. kowieńska, o 49 w. od Kowna. M-ko ma obecnie 558 mieszk., zarząd gminny, szkołę ludową, przystań na Niemnie kościół paraf katol. p. wez. Wniebowzięcia N. M. P., z muru wzniesiony w 1421 r. przez w. ks. Aleksandra. Na cmentarzu grzebalnym kaplica p. wez. Zbawiciela, fundowana w r. 1844 przez dziedziczkę Zaleską.

Wielony, • gub. witebska pow. rzeżycki. Miasteczko z 1500 mieszkańcami, gmina Ojramny, młyn i garbarnia Epstejna. Po-Bernardyńskie dobra, kościół pod wezwaniem św. Mikołaja Archanioła z klasztorem, fundowany w 1753 r. pyzez Michała Ryka, surrogatora dawnego księstwa Inflanckiego klasztor od 1836 r.

opuszczony. Miasteczko i dobra należą dziś do Janowskich.

Wierszuba, duże dobra lesiste w pow. i gub. wileńskiej, o wiorst 11 od Wilna położone. Dom mieszkalny stoi na malowniczym wyniosłym lewym brzegu Wilji. Dobra te stanowią własność rodziny Aleksandrowiczów i składają się głównie z obszaru leśnego, który wraz z folwarkiem Pośpieszką zbliża się niemal ku samym granicom Wilna od strony gościńca wiodącego do Mińska. W obrębie dóbr tych jest sporo mieszkań letnich oraz znajduje się tor wyścigowy wraz z trybunami, stajniami i t. p. urządzeniami Wił. Tow. wyścigów konnych. Niegdyś były to dobra •wielkoksiążęce i stanowiły zwierzyniec, w którym urządzano polowania w puszczy, sięgającej niemal samego grodu z tej strony.

Wieszynty (lit. Wieszyntai), miasteczko w pow. wiłkomierskim, 500 mieszkańców, kościół parafjalny nowy, zbudowany, 1906 r.

Wietka, m-ko na lew. brz. Soża, pow. homelski, gub. mohylowska, o 20 w. od Homla, około 6500 mieszk. Zarząd okr. pol., urząd gminny, sąd pokoju, komornik sądowy, szkoła, oddział pocztowy, apteka, ambulatorjum, garbarnie, wiatraki, przystań, cerkiew prawosł. drew. Osada założona została przez zbiegłych z Rosji roskolników. W r. 1735 nastąpiła „pierwsza wygonka" roskolników, wkrótce zbiegli się nanowo. W r. 1764 gen. Masłów około 10,000 roskolników przesiedlił na Syberję („druga wygonka"). Odtąd m-ko stało się z religijnego-—handlowem.

Wilejka, m. pow. gub. wileńskiej ma dwie cerkwie (jedna z zabranego kościoła)—obecnie buduje się.kościół-—szkołę miejską powiatową męską i żeńską, „kaznaczejstwo", urząd policyjny, sąd aptekę, pocztę i telegraf i dominujące nad miastam więzienie, rzeka Wilja przepływa koło miasta, stacja kolejowa przy miasteczku, które posiada nadto „klub szlachecki", gdzie urzędnicy tutejsi zgrywają się w karty. Miasto Wilejka odznacza się prześlicznem położeniem na wzgórzu. Do niedawna było to miasto nader ciche i tanie, lecz dziś już się wszystko zmieniło.

W pobliżu Wilejki jest duży majątek Kasuta. Wilejka obecnie wzrasta z dniem każdym dzięki nowo-wybudowanej kolei Mikołajewskiej, która łączy ją z węzłem kolei Lib.-Rom. w Mołodecznie, stacji przy miasteczku i majątku tejże nazwy.

Wilenka rz., albo Wilejka rzeka, w pow. wileńskim, gub. wileńska, lewy dopływ Wilji. Bierze początek w dobrach Miodniki, ma ujście w Wilnie, poniżej ogrodu Botanicznego, przy górze Zamkowej. Długa około 50 w., szeroka do 5 sążni, głęboka do 3 arsz.; brzegi piasczyste, bieg bystry. Niespławna.

Wilja rz., najznaczniejszy prawy dopływ Niemna. Wypływa z niewielkiego trzęsawiska, położonego w płn. części pow. borysowskiego. Długa wogóle 682 w., z czego na gub. mińską wypada 43 w., na wileńską 597 w., na kowieńską 42 w. Przybiera znaczną liczbę rzeczek i strumieni, w tej liczbie mających ustaloną nazwę od prawego brzegu 22, od lewego zaś 33. Na brzegach Wilji leżą dwa miasta gub.: Wilno i Kowno, 1 pow., 9 m-tk,

269 wsi, dworów, zaśc. i pomniejszych osad, w ogóle 281 miejscowości. Szerokość rzeki do Wilejki wynosi do 15 sążni, do Wilna od 20 do 30 sążni, pod Wilnem do 45 sążni, poniżej zaś do 70, a w niektórych miejscach do 130 sążni, głęboka w górnym biegu 1 i pół st,, pod Wilnem 2 st., poniżej od 3 do 6, a przy ujściu 12 st. Brzegi w pow. borysowskim błotniste i lesiste, dalej urwiste, złożono z pokładów piasku, gliny i wapienia. Dno rzeki w górnym biegu ilaste, w średnim kamieniste, w dolnym piaszczyste. Bieg wolny. Spław zaczyna się od ujścia Dżwinosy, żegluga od m-ka Wilejki. Rybna.

Wiljampol, słoboda na prawym brzegu Wilji, tuż pod Kownem, należy do m-ta Kowna. Była niegdyś własuość ks. Wittgenstejna.

Wilkja, m-ko i dobra nad Niemnem, pow. kowieński, gub. kowieńska, o 28—30 w. od Kowna. Około 1300 mieszk. Zarząd okr. pol., zarząd gminny, szkoła ludowa, st. poczt., przystań. Kościół kat. par. drew. Kaplica św. Barbary w Pocztowie. Była tu niegdyś mała twierdza litewska. Obecnie dobra należą do hr. Bmedykta Tyszkiewicza.

Wilno, miasto guberujalne, oraz poniekąd stolica Litwy i Białorusi. Gub. wileńska graniczy na północy z gub. kowieńską, witebską i Kurlandją, na wschodzie z gub. **Avitebską** i mińską, na południu z gub. mińską i i grodzieńską i Królestwem Boiskiem (od którego przedziela ją Niemen). Przestrzeń gubernji wynosi według wyliczeń gn. Strięlbickiego w roku 1882 — 3.892.843,4 dzies. czyli 37.371,3 wiorsty kw. (w tem 57.120,45 dzies. zajmują jeziora).

Wiluo, po litewsku Yilniuja, po białorusku Wilnia, prastary gród, niegdyś stolica wielkich książąt litewskich, obecnie miasto gubernjalne i powiatowe, siedziba wyższych władz administracyjnych i wojskowych, leży pod 54° 17' płu. szer., a 24° 17' wscli. dług. od gr., przy ujściu Wilenki do Wilji, w kotlinie, otoczonej wzgórzami, z^których malowniczy' otwiera się. widok na daleką przestrzeń. Wzniesione jest na 388 stóp nad poziomem morza. Odległość (po linji kolejowej) od Petersburga stanowi 658 wiorst, od Moskwy 875, od Warszawy 387, od Kijowa 862, od Mińska 173, od Wierzbołowa 177, od Kowna 97, od Grodna 147, od Rygi 365. od Dyneburga 162.

W wieku XIX Wilno było świadkiem doniosłych wydarzeń gościło w swych murach Napoleona i Aleksandra I, przyglądało się potyczkom, stoczonym w okolicy podczas powstania listopadowego, roniło łzy nad zamknięciem uniwersytetu w d. 1 maja 1832 roku, podejmowało uroczyście Aleksandra II, wreszcie okryło się grubo żałobą za rządów Murawjewa. Od r. 1863, przez lat czterdzieści Wilno wegetowało, przygniecione ciężarem praw wyjątkowych, troszcząc się jedynie o swe potrzeby codzienne. Tradycjie dawnej świetności i znaczenia zacierały się coraz bardziej.

Pierwsza kolej z Wilna do Petersburga i Kowna otwartą została dnia 15 marca, do Warszawy zaś 6 września 1862 r.

Na mocy ustawy dla miast rosyjskich z dnia 16 czerwca 1870 r. Wilno pozyskało Zarząd wybieralny. Rada miejska otwartą została d. 27 lipca 1876 r. We wrześniu 1898 r. odsłonięto pomnik Murawjewa na placu Dworcowym, a we wrześniu 1904 r. na' placu Katedralnym pomnik Katarzyny II. W d. l września 1905 r. pozwolono na pierwsze pismo polskie w Wilnie po latach czterdziestu przeszło. P. Hipolit Korwin - Milewski założył „Kurjer Litewski". Wreszcie z ogłoszeniem manifestu z d. 17 października nastały dla Wilna czasy swobodniejsze, życie społeczne zaczęło się krzewić bujniej. Obecnie Wilno posiada 188,162 mieszkańców, nie licząc wojska.

Miasto w ciągu ostatnich lat 20 silnie wzrosło i rozszerzyło się, zwłaszcza po przybraniu w swoje granice licznych przedmieść, jako to: Antokola, Popowszczyzny, Popław, Równopopola, Belmontu, Leoniszek, Saskiej Kępy, Markuć. Rosy, Nowego Świata, Kominów, Nowego Miasta, Nowych Zabudowań, Zwierzyńca, Sołtaniszek i willi Łosiewa. Ponieważ Wilno leży po obu brzegach jak Wilji tak Wilenki, przeto dziś już w mieście są dwa mosty żelazne na pierwszej, oraz cztery na drugiej, wszystkie te mosty są przeznaczone dla komunikacji zarówno pieszej jak i konnej.

Wilno, by rzec prawdę, całe swe piękno zawdzięcza prześlicznym okolicom, a więc naturze i świątyniom rzymsko-katolickim. Kościoły wileńskie są pod każdym względem godne bliższego poznania i oględzin. Jest tu historja, są tradycje i drogie dla ogółu tubylców wspomnienia. Dzieł specjalnych temu poświęconych jest kilka, oraz „Przewodników", tam więc przyjezdni winni czerpać wiadomości.

Wiłkomierz, m. pow. w gub. kowieńskiej. Powiat wiłkomierski, położony w połud. - wschodniej części g. kowieńskiej, przedstawia nieforemny pięciokąt i graniczy na północy z pow. jezioroskim, na zachód z święciańskim i wileńskim, na południe z kowieńskim, na zachód z kowieńskim i poniewieskim. Powierzchnia powiatu wynosi 5.185,3 wiorst kw. Powierzchnia zachodniej części powiatu przedstawia niską równinę, poprzecinaną gdzieniegdzie gęstemi lasami i wyniosłemi wybrzeżami rzek. W części wschodniej przechodzi szerokie pasmo wyniosłości. Nadto w niektórych miejscowościach wyniosłości towarzyszą wybrzeżom rzek i rzeczek. Najwyższy punkt w powiecie znajduje się pod wsią Stworańce 646,5 stóp nad pow. morza. Gleba wogóle jest gliniasta. żyzna; zachodnie części powiatu mają grunt czarnoziemuy, iłowaty, pod względem urodzajności mogący współzawoniczyć z pow. poniewieskim i szawelskim. Rzeki zraszające powiat, należą do systematów Niemna i Aa. Z pierwszych najważniejszym jest rzeka Święta, długa w granicach powiatu przeszło 150 w. Dorzecze Świętej zajmuje większą cześć powiatu. Z dopływów jej znaczniejsze są: Wirynta, Cesarka, Szatekszina i Pelisza. Oprócz tego przepływają rzeki Niewiaża i Lawena (dopływ Muszy). Część

wschodnia powiatu, przylegająca do pow. jezioroskiego i gub. wileńskiej obfituje w jeziora. Są one wogóle niewielkie, kształtu okrągłego. Ludność powiatu (prócz Wiłkomierza) wynosiła w r. 1907—236.797. osób płci obojej.

Wiłkomierz (litewskie Wiłkomergie), położony ^ jest na prawym brzegu rz. Świętej, przy ujściu strumieni Sokołówki i Wiłkomierki, w odległości 66 w. na północo - wschód od Kowna przy szosie Warszawa - Petersburg. Jest to jeden z najdawniejszych grodów na Litwie. Podanie przypisuje założenie jego Dorszprungowi, potomkowi bajecznego Palemona^ Za czasów Rzplitej, Wiłkomierz był miejscem sejmików swojego powiatu, oraz sądów ziemskich i grodzkich. Po przyłączeniu do Rosji w r. 1796, Wiłkomierz został miastem powiatowem namiestnictwa wileńskiego, od r. 1797 miastem pow. gub. litewskiej, a od r. 1842—gub. kowieńskiej. W r. 1877 prawie całe miasto spłonęło. Obecnie się odbudowało i rozwija się pomyślnie. Kościół parafjalny pod wezwaniem św. Piotra i Pawła, pierwotnie wzniesiony przez Jagiełłę, "po pożarze, został odbudowany przez ks. Sznajderowicza.

Zamożność ziemi stanowi jednako o zamożności mieszkańców powiatu i miasta, oraz o nieco żywszem tętnie społecznem. Z instytucji społecznycli są najwybitniejsze: Gimnazjum społeczne męskie, Tow. Roln. Wiłkomierskie, Komit. Wilk. dośw. rolnych, Tow. Wzaj. Kredytu, Oddział Wił. Banku Handl., Rzymsko-Kat, Towarz. Dobrocz , oraz litewskie Towarz. „Swiesa". Wiłkomierz po za tem wyróżnia się śród wielu innych miast swem malowniczem położeniem. Ludność w roku 1907 wynosiła 12,977 osób płci obojej.

Wiszkowicze, duża wieś w powiecie lepelskim, gmina Smoleńce, ma przeszło 80 chat. We wsi fabryka masy drzewnej z siłą wodną na rzece Olszance (zwanej też Uświejką, zwłaszcza wyżej w gub. mohylowskiejT. Od Czasznik (poczta i telegr.) 8 w., od Bieszenkowicz (parostatki po Dźwinie) 25 wiorst. Poza wioską w kierunku z północy na południe ciągną się dość wyniosłe wzgórza, na których bór Wiszkowski, a w nim kilka źródeł siarczanych. Jedno z uicli, najsilniejsze posiadać ma własności lecznicze. Nad źródłem tym na drzewie stary krucyfiks bardzo charakterystyczny. Zarówno źródła jak i cała okolica mało zbadana. W tymże borze Wiszkowskim jest kamień z wykutemi stopami (patrz Maksymiljana Borucha „Boże "stopki" stron. 35), o którym legendy wśród ludu. Za borem w stronie południowo-wschodniej jezioro Zeryńskie w 12,7 kilometrów powierzchni.

Wiszniew, m-ko i dobra nad rz. Lustą, dopływem Berezyny AL, w pow. oszmiańskim, gub. wileńskiej, o w. 40 od Oszmian i 81 od Wilna. W miasteczku kościół murowany parafjalny pod wezw. Nawiedzenia Naj. Marji Panny, jest i cerkiew również murowana, Niegdyś dziedzictwo znanego w dziejach podkanclerzego Joachima Chreptowicza. Ludności około 1,800 osób. Poczta i telegraf, zarząd gmin-

ny, gorzelnia, młyn wodny. Niegdyś był tu wielki piec hutniczy dla wytapiania żelaza oraz fabryka sukna. Okolica dość nieurodzajna, lecz obfitująca w rudę. Obecnie własność hr. Buteniewa-Chreptowicza.

Wiszniew, m-ko i dwór w pow. święciańskim, gub. wil., nad jez. Wiszniewskiein (9,6 w. kwadr.). Niegdyś kościół murowany, dziś cerkiew, paratja katolicka w Żodziszkach. \Viszniew stanowił odwieczne dziedzictwo Sulistrowskich i ostatnio przeszedł drogą i wiana do rodziny zmarłego przed | kilka laty, znanego badacza i filologa ś. p. Jana Karłowicza przez żonę jego, SuliStrowską z domu.

Wiszów, dobra i wieś w pow. słonimskim, gub. grodzieńskiej położone, o w. 23 od Słonima. : Dobra obszaru 1,200 dziesięcin stanowią własność rodziny Gnoińskich. Znana i wysoce ceniona stadnina pełnej krwi koni angielskich. Wśród lasu wznosi się góra zw. *Katccza,* z wielu mogiłami.

Witebsk, miasto gubernjalne. Gubernja witebska zajmuje przestrzeń 39,688,6 wiorst kw., w tem jeziora mają obszaru 1,039 wiorst kw. Gub. witebska graniczy na zachód z gub. kurlandzką i inflancką, na północ z pskowską, na wschód ze smoleńską, na południe z mohylowską, mińską, wileńską i kurlandzką. Część zachodniej i południowej granicy stanowi rz. Dźwina, która o kilkanaście j wiorst poniżej Dzisny wychodzi j z terytorjum gubernji i w dalszym ciągu płynie jej granicami. !

Witebsk położony jest po obu wyniosłych brzegach rzeki Dźwi- j ny, przy ujściu do niej Wićby, przy dwóch linjach kolejowych: Ryga-Smoleńsk i Petersburg-Złobin, w odległości 290 wiorst od Wilna i 533 od Petersburga.

Początki Witebska nie są znane. Nazwa Witebska zostaje zapewne w związku z nazwą rz. Wićby. Po raz pierwszy wspomniany jest Witebsk w rocznikach pod rokiem 1021. Odtąd staje się on centrem udzielnego księstwa, to niezależnego, to po większej części ulegającego potężniejszemu Połockowi. W r. 1320 Witebsk przechodzi pod władzę Olgierda, w. ks. litewskiego, jako wiano jego żony Marji, ostatniej ks. witebskiej, następuie wraz z Litwą wchodzi w skład państwa polskiego, w r. 1511 staje się stolicą województwa, a w roku 1772, wskutek pierwszego podziału Rzplitej, wcielony został do Rosji.

Najdawniejsza ćzęść miasta leży pomiędzy rzekami Wićbą, Dźwiną i Ruczejem; następnie miasto rozłożyło się po prawej stronie Wićby, gdzie stały w r. 1641 sklepy (gościnny dwór), śpichlerze, mieścił się rynek, kościół, ratusz. Dalej następuje cześć miasta zw. Uzgorje, w r. 1522 jeszcze prawie nie zamieskana, „Zadunaje", zasiedlone już w końcu XVI wieku. Zachodnia część Zaruezająjewa była zasiedlona już wcześniej, wschodnia zaś jeszcze w drugiej połowie XYiI[wieku stała pustkami. W „Zadwinju", najprzód zasiedloua była północna część, następnie południowa, zwana Rusią. W najdawniejszej części miasta były dwa zamki: górny — murowany i dolny — drewniany. Obecnie niema śladów żadnego z zam-

ków, a na miejscu górnego stoi teraz gimnazjum męskie.

Najdawniejszy kościół famy, fundacji w. ks. Witolda, w roku 1640 oddany był jezuitom przez Aleks. Gosiewskiego. Dziś jest to sobór prawosławny św. Mikołaja. Obecnie kościoły katolickie są: św. Antoniego, fundowany w r. 1685 przez Kazimierza i Teklę Sakowiczów i św. Barbary, fundacji Antoniego Kossowa. Z świątyń innych wyznań w Witebsku jest kościół ewangelicki, kilkanaście synagog i kilkadziesiąt domów modlitwy.

Witebsk, według ostatniego spisu ludności, liczył 65,871 mieszkańców, w tem 34.429 czyli 52.,% żydów.

Wiżuny (Wiżunas — w pogańskiej Litwie smok mytyczny). M-ko i dobra w powiecie wiłkomierskim, gub. kow., nad jeziorem Lidekis i rzeką Wiżunką blisko ujścia jej do Świętej położone. Część dawniejszego starostwa Swiętorzeckich. Wiżuny należały ongi do Radziwiłłów, potem Pusłowskich, w roku 55 sprzedane hr. Edwardowi i Rozalji z Różyckich Czapskich w r. 65 po zesłaniu hr. Czapskiego skonfiskowane. W r. 68 połowa dóbr Wiżińskich wraz z miasteczkiem hrabinie Czapskiej zwrócono, drugą zaś połowę, pod nazwą,, Wiżunki" gen. Włodzimierzowi Werowkinowi darowana, który ją na „Błagodać" przechcił. Wiżuny drogą wiana przeszły w r. 72 dohr. Plater Zyberków. Dzisiaj własność Meysztowiczów.

Kościół murowany gotycki w polowie XVI w. na zbór kalwiński zabrany. Tu w r. 1604 pochowanym został zmarły w Łowieśnie Krzysztof T. Radziwiłł, wielki hetman litewski, dla szybkich napadów Piorunem zwany. Wr. 1664 kościół katolikom zwrócony. Kalwini zaś zbór nowy drewniany sobie zbudowali, w którym jeszcze w 1720 r. nabożeństwo się odbywało. Dziś śladów po nim nie pozostało. Wiżuny kilkakrotnie przez Szwedów były spalone. W murach kościelnych dotąd pociski armat szwedzkich wraz z wmurowaną paszczęką smoka widzieć można. Podanie 0 tym smoku atoli już zaginęło. Od stacji poczt, i tel kol. *Udani*/ wiorst 12. Urząd włościański, Spółka Spożywcza, 2 szkoły.

Władyki, wieś w pow. wilejskim, na pograniczu pow. borysowskiego, nad rzeką Ilią. Pamiętna z J 863 roku strasznym bojem, jaki tu wrzał, między partją Koziełły a wojskiem, sprowadzouem sekretuie przez mieszkańców tejże wsi. Powstańcy, napadnięci znienacka, zrazu bronili się zawzięcie- Zdzisław Katyński na czele kosynierów, dokazywał cudów waleczności. Ale w krótce, gdy 1 wódz główny, Koziełło padł ugodzony w czoło kulą, słabo uzbrojony oddział uległ przeważającej sile. Część powstańców, ratując życie, rzuciła się do rozlanej szeroko Ilji, po za którą wielka, czarna puszcza zdawała się. być jedyną obroną. Ale pod gradem kul, większość nieszęśliwych śmierć znalazło w rzece, której jasne fale zakrwawiły się szeroko.

Zginęło pod Władykami około 100 powstańców. Cały kwiat młodzieży ziemiańskiej i drobnej szlachty. Pochłonęła ich wspólna we Władykach mogiła, gdzie obecnie, ze składek tych, co

czczą pamięć poległych ofiar, ma się wznieść pomnik odpowiedni. Dotąd ta smutna mogiła zupełnie była zaniedbaną.

Już po bitwie, zamordowany był we Władykach hr. H. Tyszkiewicz, który się ukrył w chacie chłopskiej.

Wojstom, wieś. w pow. święciańskim, 0 15 wiorst od stacji kol. Smorgonie, 6 wiorst od Narocza. We wsi tej znajduje się paraijalny kuściół, gmina, szkoła gminna, poczta i parę lichych sklepików. Na cmentarzu parafjalnym spoczywają zwłoki ś. p. znanego na całą Litwę Ignacego Chodźki, następnie ś. p. .Michała Kątkowskiego, autora dzieła „Podwójny rachunek" oraz ś. p. Apolinarego Pietkiewicza autora meteorologji jedynej w polskim języku i tłómacza dzieła popularnego Mitchela „O ciałach niebieskich". Koło Wojstomia znajduje się góra formy prawidłowej (ucięty stożek), na której, podług podania miejscowego, był kiedyś, za czasów Litwy pogańskiej bożek, któremu składano całopalne ofiary i wskutek tego ziemia tam i teraz czarna,

Wołczyn, m-ko i dobra nad rzeką Pulwą, pow. brzeski, gub. grodzieńska, o 36 w. od Brześcia- Około 1,000 mieszk. 2 cerkwie paraf., zarząd gminny, szkoła, sklepy, młyn wodny. W 1733 r. w W. był prześliczny kość. kat. pod wezw. św. Trójcy, Nawiedzenia N. M. P. i św. Stanisława bisk. W XVI w. należał do Sołtanów, w począt, XVII w. właścicielami byli Gosiewscy, następnie należał do Sapiehów, Flemaningów, ks. Czartoryskich. Na wspaniałym dworze ks. Czartoryskich wrzało życie polityczne, dotyczące całej Rzpltej, drogą wiana W. przeszedł do Stanisława Ciołka Poniatowskiego. Tam też przyszedł na świat Stanisław August Poniatowski. W 1828 r. ks. Konstanty Czartoryski sprzedał je Karolinie Pusłowskiej, a od niej przeszły na własność Bronisława i Konstancji Narbuttów, następnie syna ich Tadeusza.

Wołkowysk, m. pow. w gub. grodzieńskiej, nad rzeką Wołkowyją, niedaleko ujścia jej do Rosi, stacja węzłowa kolei Białystok-Baranowicze i Połock - Siedlce, odległy jest od Grodna o 85 wiorst na płd. - wschód, Wołkowysk jest bardzo starą osadą. O założeniu jego krąży kilka podań. Należał najpierw do jednego z książąt ruskich, następnie przeszedł w ręce litwinów. Mendog odbudował i upiększył zamek. Tutaj Jagiełło przyjmował posłów krakowskich i tu zawartą została umowa o przyjecie religii chrześcijańskiej przez całą Litwę. W r. 1796 Wołkowysk przeznaczony został na miasto powiatowe krótkotrwającej gub. słonimskiej, następnie litewskiej, a od r. 1802 grodzieńskiej. W czasie odwrotu Napoleoua z pod Moskwy, zaszła w Wołkowysku mordercza bitwa między 28,000 korpusem Sackena a oddziałem francuskim Raynera, przyczem miasto zostało spalone do szczętu. Kościół pod wezwaniem św. Wacława z muru został wzniesiony w latach 1841—48. W r. 1907 ludność miasta wynosiła 10.301 osób płci obojej.

Z instytucji społecznych i zakładów naukowych istnieją tu obecnie: szkoła realna, gimna-

zjum żeńskie, Tow. Rolnicze, Tow. Wzaj. Kredytu, Tow. Pożyczk.-Oszczędn., Tow. Spożywcze i Straż ogniowa ochotnicza.

Wołożyn, m-ko nad rzeką Wołożynką, pow. oszmiański, gub. wileńska, 112 w. od Wilna. Około 3000 mieszkańców, 3 cerkwie, zarząd okr. pol. i gminny, st. poczt, tel., apteka, 2 doktorów, szpital. W pałacu kaplica domowa. Wołożyńskie dobra położone są w pow. oszmiańskim i mińskim, należą do Michała hr. Tyszkiewicza.

Wołpa, m-ko przy ujściu rzeki Wołpy do Rossy, pow. grodzieński, gub. grodzieńska, o 57 w. od Grodna, zarząd gminny, szkoła gminna, kiika drobnych zakładów przemysłowych. Cerkiew prawosławna, kościół paraf, katolicki pod wezw. św. Jana Clirz. Własność Platerów.

Wołyńce, m-ko na prawym brzegu Dryssy, pow. dryssieński. gub. witebska. Garbarnia, cegielnia, 3 sklepy. Cerkiew paraf., kościół katolicki pod wezw. św. Jerzego. W 1716 r. przy kościele Dominikanie.

Worończa, dobra nad rzeką Dorogówką, pow. nowogródzki, gub. mińska, o 28 w. od Nowogródka, okolica malownicza, wyborna, pszenna gleba. Kościół murowany św. Anny, fundacji ówczesnego dziedzica, ostatn. wojewody nowogrodzkiego Józefa Niesiołowskiego. Obecnie własność rodziny Lubańskich. Dobra Worończa mają przeszło 104 włóki. Gorzelnia, rektyfikacja.

Woronecz, m-ko i dobra nad Uszaczą, pow. lepelski, gub. witebska, o 53 w. od Lepla, około 200 mieszkańców, zarząd gminny, cerkiew paraf., kaplica kat. paraf. Zaskórki, st. pocztowa, szpital. Dobra rodziny Lisowskich 2509 dzies.

Worniany, m-ko i folwark, pow. wileński, gub. wileńska, 60 w. od Wilna, Cegielnia,, szkółka, zarząd gminny, przytułek, kościół ' katolicki pod wezw. św. Jerzego. W 1907 r. dobra przeszły w ręce Miłoszów. W Wornianacłi grób Andrzeja Śniadeckiego.

Wornie, dawniej Miedniki, m-ko nad rzeką Wornianką, pow. telszewrski, gub. kowieńska, o 50 w. od najbliższej stacji drogi żel. Kurszany. Otoczone jeziorami. Około 550 mieszkańców, zarząd okr. pol, i gminny, garbarnia, młyn, szkoła, kość. par. kat. pod wezw. św. Piotra i Pawła. Kaplica na cmentarzu. Niegdyś siedziba Zmudzkich. Seminarjum duchowne kat. przeniesione do Kowna.

Woronicze, folwark, gub. mińska, powiat ihumeński, o 4 wiorsty od stacji Rudzieńsk Lib.-Rom. dr. żelaznej. Miejsce urodzenia uczonego Michała Bohosza-Szyszki 8 listopada 1811 roku.

Wsielub. m-ko z zarządem gminnym i dobra, pow. nowogródzki, gub. mińska, o 12 w. od Nowogródka. Około 900 mieszkańców. Cerkiew paraf, pod wezw. św. Michała, wzniesiona przez hr. 0'Rourke. Kościół katolicki mur. p. w. św. Kazimierza. Własność Andrzeja Niemiryczowa, Stanisława Dowojny, Mikołaja Radziwiłła. Ant. Nowosielskiego, w końcu 0'Rourków.

Wyhonicze, wieś i dobra w gub. i pow. mińskim, niegdyś książąt Sanguszków, z kolei Rylskich, Wojdziewiczów i wreszcie do dziś dnia Hrusznickicłi. Tu się ufo-

rodził 1828 r., tu żył czas dłuższy i umarł 1904 r. zamożny obywatel, artysta muzyk i kompozytor ś. p Michał Kruszwicki. Miejscowość malownicza, poczta i parafja katolicka Raków.

Wysoki Dwór, m-ko w trockim powiecie, gubernji wileńskiej położone, z majątkiem Wysoki Dwór (oddalonym o $^{1}/_{i}$ wiorsty od miasteczka)—stanowiły niegdyś własność wielkich książąt litewskich. Król Polski i W. K. Litewski nadał je Iwanowi Lackiemu, synowi Wasilja—bojarynowi moskiewskiemu, który za panowania tego króla przeniósł się z Moskwy do Litwy, będąc prześladowany przez oprytczynę. Historja podaje, że był to człowiek biegły w sprawach rycerskich

W następstwie przywilejem Króla Zygmunta Augusta, dnia 9 sierpnia 1569 roku wydanym dziedzicowi Wysokiego Dworu Iwanowi Lackiemu — Wysoki Dwór mianowany został miasteczkiem. Syn Iwana Teodor Lacki, dzielny rycerz, wykształcony za granicą—był za panowania Stefana Batorego i Zygmunta III-go namiestnikiem i prawą ręką Hetmana Chodkiewicza w Inflantach. W 1605 r. bohatersko odznaczył się pod Kirchholmem. Posłował na sejmach. Umarł w 1616 r. Syn Teodora—Jan Alfons Lacki, podkomorzy wileński, starosta żmudzki, od r. 1640 do 1646 r. łącznie walczył przeciwko Turkom i Szwedom nieustanuie. Odbywał rozmaite poselstwa i położył wielkie oraz. liczue zasługi dla Rzeczypospolitej i kraju. Umarł w 1646 r. W r. 1629 aktem d. 3 lipca Jan Alfons Lacki i żona jego Joanna zTalwojszów fundują w m. Wysokim Dworze murowany kościół z klasztorem 00. Dominikanów i uposażają konwent na osób dwanaście. Dokument pergaminowy z trzema wiszącemi pieczęciami, przechowywał się w miejscowym klasztorze. W tym kościele był obraz N.M.P. Różańcowej, na blasze, pogięty od kul rusznicznych, któremi doń strzelano, podczas rozruchów wojennych w 1656 roku.

W 1S32 r. parada wysokodworska została skasowana i rozdzielona pomiędzy sąsiednie. Kościół i klasztor księży Dominikanów, z kilkoklasową egzystującą przy nim szkołą—zostały zamknięte i skonfiskowane, razem z należącymi do klasztoru folwarkami, jeziorami i lasem. Dwa duże po- Dominikańskie murowane gmachy (jeden jednopiętrowy, drugi dwupiętrowy) zostały przerobione na koszary, jednak teraz od lat kilkunastu świecą pustkami i dochodzą do coraz większej ruiny. Duży kościół został przerobiony na cerkiew prawosławną, a w 1866 r. był przebudowany zupełnie na małą względnie cerkiew; przyczem przed dziesięciu laty przyłączono też do niej i po-Dominikańskie gmachy.

W miasteczku są: poczta, telegraf, młyn z krupiarnią, cerkiew (dla 300 prawosławnych, rozsiauycli między 36000 katolików), synagoga, urząd gminny, szkoła ludowa zwyczajna gminna (ma być zamienioną na dwuklasową), łaźnia, kancelarja naczelnika ziemskiego, monopol, dwie piwiarnie, skład piwa, domy dla przyjezduych i kilkanaś-

cie kramików żydowskich; w przeciąga roku odbywa się w Wysokim Dworze sześć dorocznych jarmarków.

Wysoki Dwór oddalony: od m. Wilna i Kowna około 60 wiorst, od m. Trok—80 w., od miasteczek: Butrymańc — 20 w., od Stokliszek — 14 w., od Sumieliszek — 14 w., od Hanuszyszek—12 w., od stacji Rudziszek Warszawskiej drogi żelaznej latem 23 wiorst, a w zimie 17 w. (jeziorami) i od stacji Jewję kowieńskiej kolei—31 wiorsta. Zatwierdzona już budowa szosy z Butrymańców przez Wysoki Dwór do powiatowego miasta Trok.

W ostatnich czasach zaczął Wysoki Dwór znacznie podnosić się, dzięki poczęści zezwoleniu wyższej władzy na budowę kościoła i na założenie na nowo wysokodworskiej rzymsko-katolickiej parafji. Nabożeństwo odbywa się już w czasowej kaplicy (mieszczącej około 1000 osób od dnia 6 (19) lipca 1908 roku.

W 1906 roku osiadł w Wysokim Dworze lekarz, otwarto przytem aptekę; założono na części z ogromnych źródeł wody krynicznej wzorową pstrągarnię, a także wapiennicę, cegielnię, a na rzece Wierzchni — gontarnię i olejarnię. Zjawiło się przytem w Wysokim Dworze kilku doskonałych rzemieślników fachowych.

Z pamiątek przeszłości znajdują się w majątku Wysokim Dworze, należącym teraz do rodziny pp. Malewskich, co następuje: 1) Zamkowa góra z fundamentami byłego obronnego zamku Lackich przy zamkowein jeziorze i rzece ' Wierzchnia, w której znaleziono duże kamien- ' ne kule; 2) Ogromne doły, w owocowym ogrouzie, znające się, napełnione kośćmi ludzkiemi i końskiemi (po jakiejś bitwie z niepamiętnych czasów); 3) Szubieniczna góra tak zwana—chyba pozostałość z czasów rozruchów krajowych; 4) Kamienny fundament—w lasku przy drodze, wiodącej do Trok, jak mówią z pod figury S-go Jacka pozostały. Przed kilkunastu laty były wymyte rzeką Wierzchnią z Góry Zamkowej —' mioty kamienne i czerepy sarn z rogami.

Wysokie Litewskie, m-ko nad rzeką Pulwą, pow. brzeski, gub. grodzieńska, o 39 w. od Brześcia. Kościół parafialny, kaplica św. Barbary, wspaniały pałac, szpital. Około 5000 mieszkańców. Handel i przemysł średnio rozwinięty. Gospodarstwo rolne poprawne i inwentarze zarodowe, produkcja wyborowych nasion. Szpital chrz. p. w. św. Jana Nepomucena, rozpoczęto budować w r. 1763, i zniesiony w 1773 r. przystąpiono do nowej budowy i wprowadzono doń ks. Bonifratrów, kosztem których stanął kościół. Po usunięciu Bonifratrów klasztor zamknięto, szpital utrzymano pod kierunkiem osób świeckich. Własność Jerzego Jednowicza i Pietkiewicza, ostatniemi zaś z tej rodziny właścicielkami były Anna Jodkówna i Józefowa Pietkiewicz, następnie należały do Chlewickicli, Wojny, Sapiechów, obecnie Potockich. W pałacu dużo cennych dzieł sztuki, najpiękniejszy park w kraju. W kościele piękne obrazy znanych malarzy krajowych i zagranicznych.

Wyszki, m-ko i wieś, pow. dyneburski, gub. witebska o 25 w. od

Dyneburga. Około 550 mieszk. zarząd gminny, kościół parafjalny katol. pod wezw. Zwiastowania N.M.P. Przy kościele istniał dawniej niewielki klasztor dominikański. Dobra należały niegdyś do Sielickich, po któnch odziedziczyli Mohlowie.

y^abłocie, dwór i wieś, pow. lidzkicgo,. gub. wil., rz. Dworczanka, Lida w. 35 st. kol. Pet.-Warsz. Marcinkańce w 30. Niegdyś własność skarbu W. Ks. Lit. około r. 1495 nadana ks. Bazylemu Lvowiczowi Glińskiemu. W XVIII w. własność Tyszkiewiczów. Ostatnia z tej linji córka Ludw. Tyszkiewicza (fi 808) Anna lir. Dunin Wąsowiczowa, w pierwszym małż. hr. Potocka r. 1856 drogą darowizny przyznaje Zabłocie synowi Maurycemu lir. Potockiemu, po którym według działu r. 1880 dziedziczy August hr. Potocki. Ten ostatni wyprzedaje Zabłocie razem z Dorodną i przynależnościami Tjer-Asaturowowi, Asaturow — hr. Ignatijewowi, Ignatijew — Pleminnikowowym. Roku 1862-go bunt chłopski w Zabłociu gasi ien.-major Abramowicz. Kościół parafjalny św. Trójcy r. 1623 przez Mikołaja Narbuta fundowany w r. 1812 nanowo wymurowany z funduszów zapisanych hr. Ludwika Tyszkiewicza. Kancelarja włościańska, szkoła ludowa.

Zabołocie, dobra, pow. lepeiski, gub. witebska. Duże lasy, znane na cały niemal powiat. Dawniej attynencja Pyszno Siellawów, od których drogą spadku przeszły do Krystyny ze Szczyttów ks. Druckiej Lubeckiej, ta zaś w 1843 r. sprzedaje je Nikodemowi i Ewie z Borodziczów Spasowskiiu, dziś Zygmunta i Augusta Spasowskich.

Zabłudów, m-ko nad rzeką Meleciną, pow. białostocki, gub. grodzieńska, o 18 w. od Białegostoku, ma około 5000 mieszk. w tym około 3000 żydów, reszta katolicy. Cerkiew, kościół, synagoga szkółka elementarna chrześcijańska i żydowska, apteka, doktór i kilku felczerów. Z władz mieszczą się tutaj: asesor, policyjny uraduik i zarząd miejski. Drobny przemysł w ręku żydów. Z większych zakładów istnieją tu: fabryka sukna i kortów, 2 młyny parowe, 5 dużych garbarni i wiele drobnych warsztatów tkackich.

Zabrzeż, m-ko nad rzeką Bondarówką, pow. oszmiański gub. wileńska. M-ko ma 150 mieszkańców, cerkiew prawosławną i kościół katolicki paraf, sąd gminny i szkołę.

Zacharyno, m-ko nad rzeką Berezyną, pow. mścisławski, gub. mohylowska, o 45 w. od Mścisławia, M-ko ma 850 mieszkańców wyłącznie żydów, dwa domy modlitwy żydowskie, młyn wodny i folusz, dziekciarnia. Własność gen. Engelhardta.

Zaciemienie, majątek w pow. wi- • lejskim, w którym w ostatnich czasach światły właściciel Adam Bohdanowicz zgromadził dużo pamiątek krajowych.

Zacisze, majątek kowieńskiej gub. i pow. 5 w. od st. kol. L. R. dr. Datnów pana Stanisł. Giejsztora, który ma dużą bibljotekę staroświeckie rzeczy: biurka, portret Jakóba Zawiszy, obrazy, sta-

roświecki zegar z kurantami Zawiszów ongi, biały ze złoceniami, zegar oparty na kolumnach, do tycliczas gra jeszcze nieźle i dużo innych cennych zabytków.

Zadziew, m-ko kościelne, ludność rolna, polsko-rus. od st. Postawy wązkotorowej drogi żel. wiorst 5. nad jeziorem tejże nazwy, po drugiej stronie którego majątek Świętorzeckicli, obecnie córki ich hr. Grabowskiej. Granica pow. dziśnieńskiego, Wilejskie-- go i święciańskiego.

Zahacie, kościół po Jezuitach mały drewniany, położony przy jeziorze tegoż imienia. Dwór tegoż imienia duży—obecnie stacja kolejowa Bołogoje-Siedleckiej drogi od kościoła w odległości 5 wiorst. Kościół niedawno odnowiony kosztem kolatorów Poklewskich - Koziełłów, Krezusów Syberyjskich, których grób rodzinny w specjalnem'mauzoleum J znajduje się w niezbyt odległej a ojczystej ich Bykowszczyżnie w zahackiej paralji.

Zalesie, folw. nad rzeka Zurzą, w pobliżu Wilji, przy trakcie pocztowym z Wilna do Mińska, pow. oszmiański, gubernia wileńska, o 42 w. od Oszmiany, około 76 mieszkańców, cerkiew, kaplica katolicka parafji smorgońskiej, młyn, gorzelnia, oranżerja. Zalesie pozostaje do dziś w ręku ks. Ogińskich. Jest to jedna z najpiękniejszych rezydencji na Litwie.

Załuże, wieś poradziwiłłowska nad lewym dopływem Niemna, pow. nowogródzki, gub. mińska, o 55 wiorst od Nowogródka, ma 125 osad, cerkiew parąf. pod wezw. św. Jerzego. Filja w Zubnie pod wezw. Narodzenia N.M.P. Miejscowość bezleśna, lekkofalista, grunta urodzajne, łąki dobre.

Zameczek, niewielki folwark, położony na prawym przepięknym brzegu Wilji, o 4 w. od Wilna, za przedmieściem *Zwierzyniec* i *SołtaniszJcami.* Jest tu kilka stromo w^r^yniosłych wzgórz nad rzeką, skąd roztacza się czarujący widok na w skrętach wijącą się wstęgę Wilji, na Zakręt, Zwierzyniec i wreszcie samo Wilno. Zameczek stanowił niegdyś folwark uniwersytecki, w którym w r. 1827 został urządzony instytut agronomiczny. Dziś, o ile się zdaje, miejscowość ta zostaje w posiadaniu rodziny rosjan Januczkowów.

Zamość (ihumeński), posiadłość ziemska, pow. ihumeński, gub. mińska, niegdyś do dominjum Dudzicze należało do rodziny Jelskich, obecnie własność -Aleksandra Jelskiego, posiada zbiory pamiątkowe i archiwa zgromadzone przez Avłaściciela i ofiarowane na pożytek kraju. Poczta i telegraf Uzlany (6 Aviorst) stacja kolei Libawo-Romeńskiej Rudzieńsk (4 w.), paratja katolicka Annopol, gmina.. Dudzicze • stan policyjny l-szy w Uzdzie od Mińska wiorst 40. Kaplica katolicka we dworze, wizytowane w roku 1905 przez metropolitę Jerzego hr. Szembeka.

Zamość (słucki), dobra i wieś w powiecie słuckim o 21 wiorstę, od Słucka wsławiony jest misją Ojców Jezuitów w wieku XVII. Świątynia fundowana w r. 1649 przez Andrzeja Wiszkę zabrana na Schyzmę po roku 1863, zaś zwłoki fundatora, uważanego przez lud za błogosławionego, zostały zakopane w ziemię, utworzyła się jednak niedorzeczna

legenda ludowa: iż błogosławiony potem „wyszedł do Wilna", po ukazie roku 1905 o tolerancji, wierni wrócili gromadnie do wiary Ojców. Zamość pamiętny jest jako miejsce urodzenia czcigodnego pisarza Antoniego Pietkiewicza (Adama Pługa) w roku 1824.

Zaosie, okolica szlachecka w pobliżu jeziora kołdyczewskiego, z którego bierze początek rzeka Szczora, pow. nowogródzki, gub. mińska, o 7 mil od Nowogródka, Okolice te uważano za miejsce urodzenia Adama Mickiewicza.

Zaskorki, kościół fundacji Korsaków, zaś cały majątek jeszcze przed piętnastu latach należał do tej rodziny. Posiada młyn wodny nad rzeką przy dużem jeziorze, na trakcie z Połocka do Uszącza.

Zasław, m-ko nad rz. Swisłoczą, przy ujściu do niej rzeki Czernicy, pow. miński, gub. mińska o 24 w. od Mińska, zamieszkałe przez chrześcjan i żydów. M-ko ma dwie cerkwie prawosławne i jedną małą kapliczkę katol., wybudowaną dwa lata temu. Na cmentarzu pokościelnym w Zaśławiu spoczywają zwłoki uczonego obywatela **Jana** Chodźki.

Zdzięciół (Diatłowo), m-ko w pow. nowogródzkim, gub. mińskiej, uad rzeką, do szosy 13 wiorst, od st. Nowogródek Poleskich kol. żel., nad rzeką Zdzięciółką. Od Słonima 35 w., od Lidy 42 w., liczy ludności przeszło 4000 osób płci obojej. • Kościół parafjalny, fundowany przez Lwa Sapiehę i kaplica cmentarna. Zarząd policyjny i gminny, poczta, szkoła ludowa, apteka. Miasteczko słynie ze swych wyrobów pięknych posadzek, czem się trudni kilkanaście warsztatów. Tafle są inkrustowane w prześliczne wzory i są poniekąd pierwszemi wzorami tak modnej dziś intarsji. Dwa młyny wodne, oprócz tego kilkanaście drobnych zakładów przemysłowych. Bardzo starożytna osada niegdyś ks. Konst. Ostrogskiego, po wielu kolejach własność Dominikowej ks. Radziwiłłowej i wreszcie aż do roku 1836, kiedy dobra przeszły w ręce rządu, pozostawało własnością Sółtauów. Piękny i obszerny niegdyś zamek obronny następnie pałac, dziś służy za pomieszczenie dla szkoły.

Zdzitów, m-ko nad jeziorem Sporowskiem, p. słonimski, gub. grodzieńska, o 92 w. od Słonima, około 800 mieszkańców, cerkiew, szkoła. Za czasów Rzeczypospolitej Zdzitów był centrem s-stwa niegrodowego, położonego w pow. słonimskim województwa nowogródzkiego.

Zelwa, m-ko na wysokim lewym brzegu rzeki Zelwy, pow. wołkowyski, gub. grodzieńska o 23 w. od Wołkowyska, a 36 w. od Słonima. Obecnie liczy około 1800 mieszkańców, m-ko posiada kościół drewniany, obok którego okazałą cerkiew prawosławną i wielką synagogę żydowską, zarząd gminny, szkołę ludową, browar, i młyn wodny.

, **Zelwianka rz.** albo Zelwa, w gub. grodzieńskiej, lewy dopływ Niemna. Długa 185 w., spławna na przestrzeni 80 wiorst Brzegi w górnym biegu ma dość wysokie, suche, bliżej ujścia otoczone znaczną przestrzenią drobnych łąk; o kilka wiorst od ujścia brzegi ma piasczyste obraca kilkanaście **młynów.**

Ziembin, m-ko z zarządem gminnym i dobra nad rzeką Ziembinką, pow. borysowski, gub. mińsk, wśród lasów i błot położone, wskutek czego panują uparte febry. Miasteczko ma 800 mieszkańców. Jest tu oddział poczty listowej, szkoła miejska, cerkiew paraf, pod wezw. św. Michała. Okolica jest pamiętna przechodem wielkiej armji francuskiej w r. 1812. Po strasznej porażce pod Borysowem Napoleon, dążąc ku Wilnu, miał pierwszy nocleg w Ziembiniu.

Złota Górka, cmentarz katolicki wraz z kościołem paratjalnym na przedmieściu Komarówka w Mińsku Litewskim. Cmentarz istnieje od roku 1793. Kościół pierwotnie drewniany, został fundowany z muru z zapisów Szymona Leonowicza, Ignacego Laskowicza i Antoniny Kamińskiej w roku 1861 w stylu ostrołukowym. W ostatniem czterdziestoleciu świątynia ta przechodziła straszne koleje, mając za proboszczów wyuzdanych na wszystko renegatów w swoim rodzaju ludzi historycznych: Ferdynanda Sęczykowskiego i Szymona Makarowicza, później jednak, zaś głównie po ukazie w roku 1905 o tolerancji religijnej wszystko się zmieniło i Złotą Górką zaczęli rządzić zacni kapłani, zaś w ciągu paru lat ostatnich był tu głośny z apostolstwa i rozumu kapłan ks. Kazimierz, Michalkiewicz mianowany obecnie wikarjuszem apostolskim djecezji wileńskiej, po zatronowaniu najczcigodniejszego pasterza barona Roppa. Po ks. Michalkiewiczu został proboszczem najgodniejszy kapłan ks. Michał Majewski, parafjan przeszło 6000.

y^agory, Nowe i Stare, dwa m-ka i dwa majątki nad rz. Szwitą (dopływ Ławeny) w pow. szawel. gub. kowień., o 63 w. od Szawel i 21 w. od st. Benen, kolei żel. Mitawa-Libawa. N. Zagory mieszkańców mają około 3500; j parafjalny kościół pod wezw. św. Piotra i Pawła; przytułek, zarząd gminny,' stacja pocztowa. Dobra przy nich, własność Naryszkinych, obszaru około 12-tu tysięcy dziesięcin.

St. Żagory — ludności około 1600 dusz płci obojej. Kościół parafjalny pod wezw. św. Piotra i Pawła, murowany. Dobra niegdyś Umiastowskich, obecnie von Heimanów 2825 dz. obszaru.

Żejmele, m-ko i dwór nad rzeką Bersztupą w pow. poniewieskim, gub. kowieńskiej, o 70 w. od Poniewieża;—ludności około 190 osób. Kościół flljałny św. Piotra i Pawła, murowany, do parafji w Poszwityniu. Parafjalny kościół ewangielicki, stacja poczt.

Żejmiana, rzeka w gub. wil., prawy dopływ Wilji. Bierze początek w pow. jezioroskim, gub. kowieńskiej, przepływa przez kilka pomniejszych jezior. Długość jej wynosi 126 w., szeroka do 10 sążni, głęboka do 4 sążni; brzegi przeważnie suche i dość wyniosłe. Odznacza się nader bystrym biegiem. Trafiają się łososie. Spławna od m-ka Kołtynian.

Żejmy, m-ko i dobra nad Żejmianką (dopływem Niewiaży) w pow. kowieńskim, o 45 w. od Kowna. Przeszło 300 mieszkańców. Parafialny kościół murowany pod wezw. N.M.P., wzniesiony przez Zawiszów na początku XVI w. Zarząd gminny, stacja kolejowa t. n. na kolei Libawo-Romeńskiej. Dobra dawniej Medekszów. obecnie hr. Kossakowskich, obszaru około 1500 dzies.

Żeryńskie jezioro albo wprost *„Żeryń"* Jeży na pograniczu powiatów lepelskiego i sieńskiego, zajmuje 12,7 kilometrów kwadratowych. Jezioro to jest dość płaskie, a brzegi po większej części nizkie. Z jeziora przekopany został około 1865 r. kanał ze śluzami, doprowadzający wodą do rzeki Olszanki, o 3,22 sążni niżej poziomu jeziora. Długość kanału wynosi przeszło 1500 sążni a przechodzi przez dwa mniejsze jeziora Święte i Drewicę. Za pomocą kanału podnoszono poziom wody w rzece, na której znajdują się dwie fabryki z siłą wodną. Obecnie urządzenie te straciło pierwotne znaczenie, jakie miało, zwłaszcza w letnie miesiące, a to z przyczyuy przekopania innego kanału, o co był proces sądowy. Na dnie jeziora Zeryńskiego przez całą jego szerokość około 3 wiorst ciągnie się wązkim dość pasem jakby grobla, zapewne jest to naturalna mielizna, chociaż miejscowe podanie głosi, że była tędy droga usypana przez wojsko jakiejś uciekającej od wrogów królowej. Z tegoż jeziora wypływa rzeczka *Zapanoryca*, a w pobliżu ciągną się błota pokryte drobnemi zaroślami; błota te znane w sieńskim pow. pod nazwą „Lejczonek" obfitują w zwierzynę. YV jeziorze łowią się leszcze, okonie, szczupaki, karasie i inne ryby. Brzegi należą przeważnie do dóbr Smolanice Wołodkowiczów, do Truchanowicz Komorowskich i do Dobrowolskich, kopiec graniczny znajduje się na wyspie. Nad samem jeziorem znajduje się wieś Borowe (pow. lepel. gmina Smolańce), a na przeciwległym brzegu wieś Żeryń (żeryńskiego powiatu).

Złobin, (pow. rohaczewski). Niegdyś własność Woydzibunów, dziś spadkob. hr. Czernyszewa-Kruglikowa. W czasach dawnych znany pod mianem Chlepen. Jako jeden z punktów pogranicznych. bywał nieraz pustoszony i wydzierany z rąk do rąk, w końcu utracił naw'et dawną nazwę.

Złobin—miasteczko pow. rohaczewskiego, stacja kolejowa przy zbiegu kolei Libawo-Romeńskiej i Rygp-Orłowskiej (odnoga Witebsk-Żłobin), dość duże i schludne miasteczko, jedno z najstarszych w gubernji. Trzyklasowa szkoła, cerkiew paraf, oraz szkoła ministerjum oświaty. Stacja statków na Dnieprze.

Żodziszki, m-ko, położoue nad vVilją, w uroczej miejscowości, pow. święć., o 16 wiorst od st kol. Smorgonie i 18 od m. Świra, W m-ku znajduje się parafjalny kościół.murowany, wzniesiony niegdyś przez Jezuitów, a za kościołem dwór Żodziszki (obecnie wł. g-owej Bokszańskiej). W pozostałych murach i poklasztornych mieszka obecnie właścicielka. W majątku czynne są: gorzelnia i browar.

Żołudek, dwór i m-ko pow. lidzki, rz. Żołudka, Lida 40 w., st,

kol. Mikoł.-Skrybowo w. 8. Niegdyś własność skarbu w. ks. lit. R. 1506 zniszczony od tatarów. R. 1516 król Zygmunt I zastawia Żołudek z włością, miastem i dochodami ks. Bazylemu Połubińskiemu, a w r. 1535 nadaje zbiegowi z Moskwy ks. Iwanowi Lackiemu pierwjako dzierżawę, a w r. 1552 jako lenno. W w. XVII własność Sapiehów, po których około r. 1680 przechodzi do Frąckiewiczów Radzimińskich. \V XVIII w. należy do Tyzenhauzów. Kościół tutejszy parafjalny od początku w. XV istniejący eryguje król Kazimierz r. 1480, a po spaleniu go przez tatarów—król Zygmunt 1, który r. 1529 w sobotę przed św. Jerzym fuudusz dla kościoła wyznacza i dawniejszy potwierdza. R. 1702 kościół ten z przyczyny w nim dokonanego zabójstwa Kaczanowskiego od Krzysztofa Zawiszy na niejaki czas zamknięty. Kazimierz Frąckiewicz Radzimiński z małż. Anną ur. Naruszewiczówną r. 1680 fundują w m-ku Żoł. kościół i klasztor ks. ks. Karmelitów, co konfirmuje konstytuc, r. 1685. W r. 1706 w klasztorze tym przebywał król szwedzki Karol XII w oczekiwaniu przejścia przez Niemen pod Orlą. R. 1832 klasztor skasowany. R. 1835 na tym miejscu hr. Hermancya Uruska kościół nowy murowany wznosi. vV kościele dawniejszym był grób Antoniego Tyzenhauza podskarbiego czasów. St.-Augiista (f 1785) właściciela Z. Dokąd się dzisiaj podział—niewiadomo. Dobra Żołudek dziś stanowią własność ks.' Sapieżyny, ur. hr. Uruskiej. W m-ku zarząd mieszczański i włościański, wr. 1872 1900, sędzia pokoju, poczta, telegraf, synagoga żydowska,, szkoła ludowa, ochotnicza straż ogniowa. Mieszkańców w r. 1897—1860, sklepów 52. Dziś mieszkańców 1969. Słynny jarmark na konie w dzień Zesłania Ducha św. Targi co poniedziałek. Od r. 1908 T-wo kredytu drobnego.

Żośle, m-ko rządowe nad jeziorem Żosielskim, Linem i Staszkuniszkiem, w pow. trockim, gub. wileńskiej, o 7 w. od Żyżmor ku Wilji, 35 w. od Trok i 2 i pół w. od st. kol. Petersb.-Warszaw, t. n. Ludności około 1600 osób. Zarząd gminny, szkoła ludowa. Paraljalny kościół murowany p. wezw. św. Jerzego, z gruntu przebudowany "przed dziesięciu laty (1899), lilja w Kozakiszkach.

Żukowy-Borek, folwark radziwiłłowski nad rzeką Joczanką, w powiecie mińskim, gub. mińskiej, pamiętny pobytem w młodości i zasłużonego pisarza Antoniego Pietkiewicza (Adama Pługa), tudzież jako miejsce urodzenia w roku 1754 głośnego filozofa Salomona Maj moni desa.

Żuprany, m-ko i dobra "nad rzeką Zupranką, w pow. oszmiańskim, gub. wileńskiej, o 10 wiorst od Oszmiany, przy trakcie pocztowym do Mińska, o 61 wiorstę od Wilna. Około 300 mieszkańców. Piękny kościół murowany paraljalny pod wezw. św. Piotra i Pawła, przebudowany do nowa przez Ad. hr. Czapskiego. Dobra, jako atynencja do dom. w Nowosiółkach, należą do Ad. hr. Ilutten-Czapskiego. W miasteczku młyn i tartak.

Żurowrce, m-ko, pow. bychowski, j gub. mohyłowskiej z ludnością

przeważnie włościańską. Ludność żydowska znacznie się zmniejszyła wskutek emigracji do Stanów Zjednoczonycłi. Odległość od Bychowa 35 w., od stacji Krzysztopol szosy Moskiewsko-Warszawskiej 4 wiorsty. Kościół parafjalny katolicki *) i cerkiew praw. Szkoła ministerjum oświaty. Własność niegdyś Judyckich, potem ks. Puzynów, Chmyzowskich, Uołyńskich, Spytkowa (ros.), dziś braci Szabłowskich (ros.). Cztery jarmarki w roku: i) w Zapusty, 2) na Boże Ciało, 3) w dzień św. Eljasza (20 lipca) i 4) w dzień św. Paraskiewy (14 października).

Żydyki, m-ko i dwór w pow. telszewskim, gub. kowieńskiej, o 44 w. od Telsz i 7 w. od st. kol. ż. i st. poczt. Łusza. Mieszkańców około 650. Parafjalny kościół murowauy p. wezw. św. Jana, wzniesiony w r. 1636 przez Giełguda. Kaplica drewn. pojezuicka z t. r. Zarząd gminny i szkółka. Dobra obszaru 962 dz. stanowią dziedzictwo rodziny Pusłowskich.

Żyrmuny, dwór i wieś, pow. lidzkiego, Lida w. 14, st. kol. Pol. Bastuny w. 9. Dawniej dobra do Montowta należące. Marja ks. łłolszańska, wdowa po Montowcie i potem po Michale Kozińskim, r. 1571 wiążąc się w trzecie małżeństwo wnosi Żyrmuny jako posag, w dom kniazia Andrzeja Kurbskiego, znakomitego zbiega z Moskwy z czasów Iwana Groźnego. Około r. L600 Ż. przechodzą do Zawiszów, a dziś stanowią własność p. Anny Szwanebach. Król August II d. 28 listopada r. 1724 nadał Żyrmunom prawo magdeburskie. Dwór ziemi 2107 dz. We wsi—zarząd włościański od r. 1861 i szkoła ludowa od r. 1862.

Żyrowice, m-ko nad rz. Wiknią (dopływ Szczary) w pow. słonimskim, gub. grodzieńskiej, o 9 wiorst od Słonima. Niegdyś własność Sołtanów. Miasteczko ubogie i liczy zaledwie około 600 mieszkańców, słynny niegdyś klasztor Bazyljanów monaster obecnie, z cudownym obrazem Matki Boskiej, czczonej zarówno przez katolików i prawosławnych. Cztery cerkwie i seminarjum. prawosławne, przerobione z niegdyś unickiego. Żyrowice niejednokrotnie było odwiedzane nawet przez królów, jak Jana III, Augusta II i Stanisława Augusta. Kościół z klasztorem założył sławny hetman Mieeszko, a bogato następnie uposażył Lew Sapieha.

Żyżmory, miasteczko, wileńskiej gub., trocidego powiatu. Leży w i o w. od st. Libawo-Rom kol. żel. Koszedary, przy szosie, łączącej Koszedary z Rotnicą, (pod Druskienikami) i przy gościńcu (trakt). Jest szkoła, kościół, apteka, doktór, skład apteczny, poczta, telegraf i 1. d. Pod miasteczkiem leży folwark Żyżmory, własność p. Just. Strumiłły.

*) O Żurowicach wzmianka w aktach XVI! w. podczas wojen kozackich. W r. 1651 miał tu przyjeżdżać król Jan Kazimierz dla złożenia czci cudownemu obrazowi Bogarodzicy.

POSŁOWIE.

W wyjątkowemu bo jestem położeniu, ldadąc punkt przy rzekomym „końcu" książki niniejszej. A wyjątkowem dlatego, że mi się zdaje, jakobym tylko słaby początek w pracy tej zrobiły 3 I tak być musi bezsprzecznie. Zaproszony przez wydawnictwo „Kurjera Litewskiego" do ułożenia i opracowania **„Przewodnika po Litwie i Białejrusi",** *rozumiałem aż nadto dobrze cały ogrom zadania i trudności przy tem nieodłącznych. A oprócz tego mało było czasu i niemal nic z pomocy niezbędnych.*

Zrobiłem przecie, co zrobić mogłem. Odwołałem się do społeczeństwa, zwłaszcza zaś do Sz. duchowieństwa, ziemian i inteligencji naszych miast i miasteczek. Otrzymałem (od 80 przeszło osób) nieco materiałów i wskazówek i te zużytkowałem. Jest to pierwszy wyłom i — wątpić nie mam prawa — po ukajaniu się z druku „Przewodnika", Sz. duchowieństwo, ziemianie i inteligencja tem skwapliwiej pośpieszą z nadsyłaniem materjalów, które w dalszym ciągu będą gromadzone, a to dla **ciągłego polepszania i rozszerzania** *naszego „Przewodnika".*

Jedynie na takiej drodze—skojarzenia żywych wskazań z miejsc całego obszaru Litwy i Białejrusi "z opracowaniem materjalów historyczno-archiwalnych w Wilnie, widzę możliwość osiągnięcia pożądanych rezultatów.

Wszystkim naszym dotychczasowym Sz. Korespondentom raz jeszcze na tem miejscu wyrażamy podziękowanie. Wszelkie korespondencje i przesyłki, jak i przedtem, adresować należy do „ Kurjera Litewskiego" **(Wilno,** *plac Katcdrałny M 4).*

N. R.